

Vas Gereben

Nagy idők, nagy emberek

Tartalom

Mondanivaló

ELSŐ RÉSZ

- I. Két csoda Bécsben
- II. Mindenütt jó, de legjobb otthon.
- III. Egy magyar földesúr 1794-ben.
- IV. A fürge di béres.
- V. Völegény áll a házhoz.
- VI. Egyszer volt egy özvegyasszony, annak volt egy lánya.
- VII. A fürgeteg eleje.
- VIII. Az üldözött vad.
- IX. A tamási erdő.
- X. Eggyel több lövés, mint kéne.
- XI. Két szomszéd, két gyász.
- XII. Egy este a pusztán.
- XIII. Haragos atyafiak.
- XIV. Házi nevelés.
- XV. A tizenhatalcadik századnak utolja
- XVI. Váratlan dolgok.
- XVII. A Zala megyei gyűlés 1796-ban.

MÁSODIK RÉSZ

- I. Több szem többet lát.
- II. A kurrens.
- III. Jó az öreg a háznál.
- IV. A lajtai tábor.
- V. Két ember a gáton.
- VI. Egy elevennek temetése.
- VII. A jó barátok.
- VIII. Keszthelyi napok.
- IX. Egyik csomó helyett másik.
- X. Békeremények.
- XI. A nádor Keszthelyen.
- XII. Az öreg lakat.
- XIII. Himfy.
- XIV. „Such's verloren.”
- XV. Hogyan fog némely ember csizmadiát?
- XVI. Két szomorú ember.
- XVII. Béke hamvaira.
- XVIII. Az újabb nemzedék.

HARMADIK RÉSZ

- I. 1809.
- II. A kezdetnek eleje.
- III. A szomszédház.
- IV. A régi jövendölés.
- V. A második rovás.
- VI. Füred.
- VII. Keszthelyi Helikon.
- VIII. Felnőtt gyermekek.
- IX. Amica.
- X. A „kenyeretlen” csárda.
- XI. Egyezés prókátorok nélkül.
- XII. Fele enyém, fele meg a tied.
- Egy kis ráadás.

Mondanivaló

Egy magyar könyvvel megint több; - hanem azért kérek mindenkit, hogy pusztá hazafiságból meg ne vegye, hogy felvágatlanul a sarokba lökje; - hanem ha már megveszi, legalább olvassa el, aztán mondjon ítéletet róla, legyen az az íróra kedvező vagy kedvezőtlen, s vagy ösztönt kap jobbat is írni, vagy lemarad a térről, hova ma már annyian tódulnak.

Fájdalom, dicsekedni szoktak, hogy megveszik a könyvet, mert magyarul van írva; hanem azért elolvasni egyet sem akarnak.

Édes jó barátom, tedd vissza pénzedet, - elhiheted, nincsen isten áldása az ilyen filléren, - tengődtet ez, de nem táplál; és inkább öljük meg az irodalmat, mint tengődésben hagyjuk; mert inkább nézem a parlagot, melynek televényében reményem van, - mint a sivár földet, melynek egynéhány satnya szála oda mutat, hogy az alap nem ad életerőt.

Ma már nem filléráldozatot követelünk, az irgalom koldusfalat, s én nem vágyom a *koldus címre*, még akkor sem, ha olyan osztály lenne is, melyet a *nemzet koldusainak* neveznek; hanem itt az ideje, hogy a közvélemény saját ösztönéből határozzon íróinak érdeme fölött, - és amit *érdemesíteni* akar, azt karolja föl, - a silányt pedig felejtse ott, ahol senki meg nem leli.

Minden ember vállalkozzék saját szerepére; én sajátomul azt vallom, hogy a múltnak képeit elmosódni nem engedem, - megmentem azt, mit a cím megmenthet, s a regényalakban mindenütt a *valót* helyezem el, hogy olvasóm a múltnak rajzában ne csupán mulatságot leljen; hanem *tudatot*, mire elég szükségünk van.

A *régi jó időkben* megmondám, hogy az irodalom sokkal adós a nemzetnek, melynek nagy része ma is ájulásban van még, és nem bírja elgondolni, hogy a végzet jónak látta megállítani egy időre az utat, hogy hátra nézzünk, hol oszlopok maradtak el, melyekre történetünk van írva, - s ezen oszlopok egyes elhunyt jeleseink, kiknek tetteit úgy kell ismételnünk, mint a gyermeknek a leckét, hogy a jövőéért el ne feledhesse.

Ne feledjük el őseinket, nehogy egykor minket is elfeledjen az utánunk jövő kor.

Kelt Pesten, April 9-én 1856.

Vas Gereben.

ELSŐ RÉSZ

I. Két csoda Bécsben

Mínthogy igaz történet, hát csak elmondom.

Urunknak 1793-dik esztendejében, Bécsben az Úri-utcai 58-dik számú házból kiindult egy alak egymaga, s mire visszajött, hozott magával vagy háromszáz embert, felét aprót, felét öreget, kik el nem tudták képzelni, micsoda állat lehet az, kinek nem elég meleg a hosszú szőrű bunda, hanem még egy báránybőrt is akaszt a nyakába, honnét a bőr körmöstül lóg le, s lépés közben a fagyott bundát nótára veri ki; ha kezét kinyújtja, előbb fél rőf vászon lóg ki, s aztán következik a keze; fején valami másfél araszos jószág van, mellette egy hosszúszerű kis pipa, - orra alatt pedig olyan bajusz, hogy amint a dermesztő hideg fagya rájegesedett, mint valami vastag jégcsap állt ki két oldalra.

Utcáról utcára jártában mindig fölfelé tekintgetett, és nem igen vette észre az utána bolondult népet, csak akkor nézett körül, midőn a másik utcából hasonló csoporttal jött egy másik ember, kinek nyaka körül olyan vastagon lőn egymásra csavarva egy meleg gyapjúkendő, hogy csak a szeme látszott ki; - alól tengeri kutyaorból készült felöltőt viselt, lábán pedig olyan vastag talpú csizma volt, mintha felfogadta volna, hogy egész Európát gyalog utazza be, s addig le nem veti, míg haza nem ér; tehát jó előre gondoskodott, hogy megtalpaltatni ne kelljen az úton.

Amint a két csapat az Úri-utca felé ért, ugyanabba be is csavarodott; ment jobbról a *nagy bajuszú*, balról pedig a *vastag talpú* ember ment befelé, mégpedig elég lassan, mint akit sietős dolog nem kerget.

A nagy bajuszú mindig csak a háztetők felé bámult, míg a másik meglegedett annyi nézegetéssel, hogy szemközt ne szaladjon vele valaki, s ekképp egykedvűen ballagott odább, esze ágában sem lévén hátranézni, hogy vagy saját bámulóitól ijedjen meg, vagy annak nevéssen, hogy a nagy bajuszút szintén csak annyian kísérik.

A tömegből hátrább két fiatalember tűnik szembe; egészen egymás mellett mennek, s egyik azt mondja magyarul:

- Lásd barátom, ez a néhány száz ember tökéletesen medvének hiszi ezt a subás atyafit, kit a sors idetévesztett!

- Legalább nincs maga, barátom, - vigasztalja a másik, - nem látod, hogy azt az angolt a másik oldalon csakúgy medvének nézik, mint ezt, - pedig ha nem csalódom, - Bowring úr, az angol követségnek egyik jelentékenyebb tagja, s ha bolondjában rendelkezhetnék róla valamely állatmutató, éppen úgy a kalitkába zárná, mint azt a jó atyafit, ki most a háztetőre tekint föl, s utána vagy háromszáz; - csak az a bajuk, hogy nem tudják tőle megkérdezni, mit néz?

- Bizonyosan az otthoni tornyot méri a házak tetejéhez.

- Nem lehetetlen.

- Vagy elgondolja, milyen *nagy úr* lehet az, ki ott fenn az *ötödik* emeleten lakik.

- Azt már nehezen hiszi, barátom; mert van annyi esze, hogy otthon a magtárba is csak a zabot hordják a legfelsőbb osztályba, mert legkönnyebb vele felsétálni; valamint azt is tudja, hogy előbb akad a faluban a templomba gyertyagyújtogató dékány, mint harangozó, ha a harangok után a toronyba kell mászni.

A nagy bajuszú még mindig kinéz a házak közül, az angol pedig lomhán húzta maga után a vastag csizmatalpakat, melyeknek lépésről lépésre több bámulója akadt; csak a két magyar látszott kivételnek a sok ember közül, mintha lelküket egyéb gondolat szállta volna meg, mint a sok bolonddal azt keresni, hogy náluknál van-e még jóval bolondabb is?

- Mit gondolsz barátom, - véli az előbbienek közül az egyik, - ha mi hangosabban beszélünk magyarul, nem állítjuk meg ezt a bábész népet?

- Nem mondom, hogy úgy nem járunk, - felel a másik - de ez hagyján; hanem ha maholnap *otthon is* megcsudálnak, akkor barátom egy ilyen bundás atyafit csakugyan szólítsunk meg, hogy vezessen vissza bennünket Ázsiába, talán ott még találunk néhány jámbor juhpásztorra, ki ezt az árva nyelvet hírmondónak nem felejtette el.

Ekkor értek a *Jasper-féle* könyvkereskedéshez, mely abban az időben már nagy hírben volt, s egyik emberünk oldalt bepillantva mondja:

- Pajtás! Mikor lesz annyi *magyar könyv*, hogy egy bolt megtelnék vele?

- Még azt megérhetjük.

- Ne beszélj hangosan, - inti őt a másik, - attól félek, hogy bolondjában magyar is van körülöttünk, bizony megröstellném, ha ennyi ember közt az is elnevetné s magát.

- De miért ne lehetne?

- Miért?... - viszont kérdi amaz - hát ilyen szenvedélyes könyvolvasó, mint te, - ki még az álmoskönyvet is megveszed, ha magyarul van, - mondd meg, hány eredeti magyar könyvvel bírsz már?

- Bizony, barátom... van nekem már... körülbelül... vagy... *huszonöt!*

- Könnyen elvihetjük vissza Ázsiába, édes barátom, - s hogy embert ne kelljen fogadnunk, felét majd elviszem én, felét vidd el te; s amennyi a huszonötön fölül imádságos könyv, azt majd öreganyáink hónuk alatt elviszik.

- Hát, ami szaporodik évről évre?

- Hohó, barátom, - részes aratót, meg nyomtató embert találsz; de az író nem teremted elő konvenciók cselédből!... Apropos... barátom, láttál-e már valaha olyan embert, aki könyvet ír?

- Láttam, barátom, egyet, - *Kazinczy Ferencet* láttam ezelőtt három esztendővel.

- Ejnye!... - bámul a másik, - te! Aztán olyan ember az az író, mint mi?

- Tökéletesen!... nem is gondolnád, hogy az az; - megesküdnél, hogy tollat sem tud faragni.

- Lehetetlen!... - mondja az első; - de hát a járása, kelése?... - úgy-e megsüvegelik az emberek?

- Azt sem vettem észre, - pedig utánamentem vagy négy utcán keresztül.

- A képét láttad-e?

- Hogyne láttam volna? - ilyen embert már akkor is megnéztem volna, ha pénzembe került volna, - s minthogy az utcán láttam, úgy intéztem, hogy oldalt is, szemközt is lássam.

- Nohát, úgy-e, hogy láttál rajta valamit?

- Csak olyan volt az, édes barátom, mint akárki más; egyszerű, mint bármely közönséges ember az utcán.

- Nem jól nézted meg őt,... lehetetlen, hogy képén ne volna valami más, - vagy szeme, vagy valami.

- No, hidd meg, hogy semmi föltűnőt sem láttam, hanem mikor mellette elmentem, az igaz, hogy én is kalaplevéve köszöntöttem.

- S elfogadta?

- A legnyájasabban; - mondja rá a kérdett.

- No lásd!... aztán te mégis azt mondd, hogy csak olyan, mint más közönséges ember! - Nem olyan az, - lehetetlen, hogy olyan legyen, mint mi, - tudom én, hogy nem lehet az olyan bomlott, mint sok ember;... hej, csak én láthatnék egyet,... hej, ha beszélgethetnék vele,... képzelem, milyen okosan beszél, - én felelni sem mernék.

A fiatalok élénken e képbe merültek, s míg egymásra figyeltek, együtt mentek a csoporttal, melynek még mindig megfoghatatlan lőn, hogy a nagy bajuszú még mindig fölfelé nézeget, pedig a bolti kirakványok több látnivalóval kínálkoztak, tehát lehetetlen, hogy az valamit ne látna a háztetőkön, vagy tán éppen még az égen, pedig világos nappal van.

- Te pajtás! - szólal meg az előbbeniek közül a kíváncsibb, - olvastál már sokat?

- Minden könyvemet végig olvastam, pedig van néhány száz; felel reá, de viszontkérdé: hát te?

- No, tudod barátom,... ami azt illeti,... bizony én is kiolvastam már vagy - *hatot!*

- Valóban megerőltetted magadat.

- Nojsz az igaz, hogy nem fájdult bele a derekam; de lásd, bátyám, az öreg Baltay kemény ember, s ha otthon vagyok, meg nem szenved, hogy *munka* nélkül lásson. Végighajszol gazdaságain, számon kéri béreseit, lovait sorba kell nyargalnom; s ha otthon maradhatok, pipára gyűjtök... Tudod az öreg *nagy magyar*, nincs olyan pipagyűjtemény hat vármegyében, mint az övé. Elmondja aztán ilyenkor, hogy a „Csákó” tinó hányadfű, - a „Ráró” csikó Vicay-ménésbeli vagy Eszterházy; s ezt nekem, mint leckét, úgy adja föl; mert estig vagy másnapig okvetetlen kikérdez, mert azt mondja, *fiatalembernek tanulni kell!* Henryélni nem hágy, s ha könyv mellett kapna, barátom, elátkozna, mint akiben megtúrósodott a vér; tudod, az öreg olyan *keserű* magyar, nem enged el egy nyomnyit a régi jó erkölcsből, s előtte kész pogány, kit fiatal korában napközben nyújtózkodni lát; hanem egyik lóról a másikra, hogy meg ne aludjék a vér, mert azt mondja: nem hanyattfekve szerezték eleink az országot. - S így, édes barátom, nekem könyvet olvasni való időm nem igen marad, - meg ha marad is, hát miért keserítsem a jó öreget? ki már az egész környéket ujjain számíthatja, hogy ez is kipusztul a magyarságból, meg a másik is vedlik a jó szokásokból; mert ki a *jó napot* szégyenli mondani, ki a *fogadj istent*, hanem *alászolgáját* mond: pedig azt mondja az öreg: *szolgákká* lenni mindig ráérünk, s ameddig urak maradhatunk, maradjunk *urak!*

Az angol még mindig egykedvűen koppantja le azt a nagy talpú csizmát, de a bajuszos az 58-ik számú ház előtt megáll, s megfordultában körülnézett, egyet nagyot dörögvén, igen-igen megcsóválta a fejét, s a kapun bement, azaz, előbb az angol ment be, minthogy észrevette a bámész népet, s nem akart tovább is látványos néppel járni, a bajuszos pedig a herceg Batthyányi-féle palota kapusával állt szóba, minthogy ez azt mondá neki:

- Ferenc! ez a bámész nép kend után csődült ám.

- Nem lódultok? - riadt vissza a bajuszos magyar, - majd hazakísérlek benneteket, mondja, fagytól megkérgesedett bundáját megrázván, mire a legelől álló fattyúk rémülve bújtak a vénebbek mögé; - s midőn valamivel, azaz hogy jóval hátrább mentek, még egyszer körül nézett a házak teteje fölé, és nagy fejszóválással ment be a palota belsejébe, hol éppen most lépett a kapu alá *herceg Batthyányi Lajos*, ki midőn *Bowring* urat meglátá, csodálkozva kérdi:

- Mi szerencse hordozza itt?

- Ide menekültem, - mondja Bowring úr angolul; - mert szerencsés valék hercegséged jobbágynak egyikével az utcán sétálni, hol úgy látszik, engem is elég ember nézett meg tengerikutya-kabátomban, valamint őt is; azon eredménnyel, hogy az én bámulóim száma mindinkább fogyott, amint az az eredeti ember (megvallom, - mondja a vastag csizmatalpas angol, - igen *eredeti*), eredetibb sokkal, mint én a vastag kutyabőr kabátban; pedig magam lőttem az egész kabátot, s még két jeges medvét, (viselem azokat is bundának) tehát, mondám, elvesztém bámulóimat: mert ez az eredeti fickó nem látott egy utcán is valami meglátni valót; hanem szüntelen a házak felé nézett, - s nézzen ki a herceg, néhány száz ember még mindig azt lesi, hogy végre ők is meglátják azt, amit ez az eredeti ember nézett.

- No hát kérdezzük meg magától, - indítványozá a herceg.

- Ah... az derék lesz,... hallom, a herceg szintén tud *magyarul*.

- Éppen úgy, mint Bowring barátom angolul!

- No ez nálunk Angliában szokás, - mondja Bowring - önöknél pedig amaz nem szokás.

- Elég ostoba szokás! - dörmögé a herceg *magyarul*, mire Bowring úr kíváncsi lőn.

- Ön most magyarul beszél?

- Igen, kedves Bowring barátom, - néha szoktam egymagamban is magyarul beszélni.

- Furcsa szokás - valóban furcsa!

- Na, - tudja ön ez - ez gyöngeség; hanem már szokás, - kivált mikor hazámfiak jutnak eszembe, - tudja ön, azok, akik nem szoktak magyarul beszélni, - azokat aztán magyarul szoktam dicsérni.

- Szépen hangzik az magyarul, midőn valakit *dicsérnek*?

- Ahogy szavalja az ember, - mondá a herceg némi komolysággal, - az én szavalamat egy kissé mély bariton, mi az ilyen dicséreteknak dallamszerűségét igen szabálytalanná teszi.

- Kérem a herceget, - mondja Bowring - beszéljen csak ezzel az *eredeti* emberrel.

- Ferenc! - szólítja meg az illetőt a herceg - megnézte kend a belvárost?

- Feléből, harmadából, kegyelmes uram!

- (Ahá! - szól az angol nagyon figyelve, s egy rajzont, valamint papirost keresve elő, - ez már magyar beszéd.)

- Láttá kend ezeket a nagy házakat?

- Bizony főlegyenessedtek egy állóhelyből!

- Hát mit csudált kelmed a nagy házakon?

- (Mondja már, mondja már? - kérdi az angol.)

- Éppen most mondja, - jegyezze csak, - mondja a herceg amahhoz fordulva és várva a feleletet, midőn ismétlé a kérdést: hogy mit nézett?

- Bíz én csak bámultam, kegyelmes uram!

- De mit? - kérdi a herceg újra, intve az angolnak, hogy írjon.

- Hogy miképpen élhet meg ennyi ember anélkül, hogy azt meglássa, mikor az isten napja *fölkél*, meg mikor *lenyugszik*!

A herceg elégedett szívvel nézi a kikérdezett embert, és megmagyarázza az angolnak, hogy ez egyszerű ember annyi utcán keresztül min csudálkozott.

Az angol kérte a herceget, írta föl neki a papírra tisztán a mondott szavakat, - mit az készséggel teljesített; aztán az angol utána ment Ferencnek, kezét szorította vele, - elment, s dacára annak, hogy eddig majdnem mindennapi vendége volt a hercegnek, fél esztendeig feléje sem jött; de máshova sem ment, hanem a szobát bújta egész nap, cselédei senkit nem eresztének be hozzá, - s már majdnem híre futamodott, hogy megbolondult; mert naponként délelőtt, délután egy pörge bajuszos ember jött hozzá, - s mikor az elmegy, Bowring úr tág torokkal beszél mindenfélét, de egyik cselédje sem érti, mit beszél; s a cselédek már néhányszor rajt akartak törni abban a gondolatban, hogy megőrült; de midőn az ajtó kinyílik, Bowring úr ábrázatján a bolondulásnak semmi jele sem látszik, - kivéve, hogy bajusza nőtt, sőt hat hónap múlva elhagyja a lakást, és egyenesen az Úri-utca 58-ik számú házig megy, hol a hercegnél bejelenteti magát, mint egy magyarországi, s a herceg nagyot néz, midőn Bowring úr tiszta magyarsággal azt mondja:

- Ha a herceg akarja, kész vagyok elmenni oda, hol az emberek még most is napot imádnak, s nem tudják elgondolni, *miképpen élhet meg ennyi ember a nagy házakban anélkül, hogy meglássa, mikor az isten napja fölkel, meg mikor lenyugszik.*

Ez a csoda történt meg Bécsben 1708-ban, elmondtam szóról-szóra, nem vettem el belőle semmit, de nem is tettem hozzá.

II. Mindenütt jó, de legjobb otthon.

Az 58. számú ház termeiben egy kis társaság volt a hercegnél, s ő maga egy nagy homlokú, borzas hajú emberrel sétált.

- Na, *György!* - mondja a herceg a másiknak, - vettem egy egész törzsöknyáját Spanyolországban, harmadnapja megérkeztek, s csak annyit pihennek, hogy jó barátim megláthassák, aztán megindítatom a kocsikat Enyingre, hol az én jobbágym nagyot néznek, mikor meglátják, hogy kocsin hozzák a birkát juhászkutya nélkül, és még azonkívül mindeniknek egy pár fölöltő ruhája van.

- Én meg földialmát¹ szereztem, - mondja a másik, - körülbelül vagy ezer darabot, - azt hallom, Amerikában gazdag táplálékot nyújt, s nálunk is elterjed lassankint, - majd aki legelőször termeszt, annak adok annyi földet *ingyen* tíz esztendőre, amennyit akar.

- Jól van, *György*, - én is azt teszem, - bár mind azt megtehetném, amit akarok; de már megettem ám több mint felét a megenni való kenyereimnek.

- Ne aggódjunk azon, - mondja a másik - aki *elkezd*, annak is nehéz; meg aki *bevégez*, annak sem könnyű, csak hogy tegyünk már valamit! - mondja a nagy homlokú, - karon fogván őt a herceg, s bemutatván azoknak, kik eddig nem ismerték: gróf Festetics Györgyöt.

Akkor még nem ismerték igen a nevet, melynek később meglőn az a sorsa, ami a kártyában az „à-tout”-nak, hogy valamennyi körül középen álljon, s jóval felül becsültessék értékében, mint a többi.

A társaságban látjuk azt a két fiatal embert is, kikkel első fejezetünkben találkozánk, az egyik az ifjú *Baltay*, kitől egy kis rövid rajzot hallánk saját bátyjáról, ki abban az időben a leg-gazdagabb *nemes ember* volt az országban, s kiben a magyar embernek minden jó és rossz tulajdonsága együtt megvolt, s midőn a sok furcsa mindenféle elhelyezkedek a két mérőserpenyőben, hogy egyik a másikat lenyomja, még megmaradt a véghetetlen *nagy hazaszeretet*, s a gyengeségek ellenében a jobb résznek mérlegét fenéig lehúzta.

Nem sokára lesz alkalmunk személyes találkozásra, addig elégedjünk meg, hogy fiatal öccsével ismerkedünk meg, s elválhatatlan barátjával, gróf *Dunayval*, akinek *Baltay* bácsival anyagi tekintetben a legellenkezőbb tulajdonsága volt, azaz, hogy széles Magyarországon a *legszegényebb* gróf volt.

A lelkes arcú fiatal gróf egy német hírlapot olvasott, mely úgy látszik, néhány redőt húzott homlokára, utóbb a papírt a kandalló felé vitte, hogy ott a tűzbe lökje.

- Sohase vesződjék fiatal barátom, - mondja *Bowring*, - úgy látszik önök még nem szokták meg a kigúnyolásokat, mint mi angolok. Lássa ön, én szenvedélyes vadász vagyok, s ezért egy angol képes újság engem lerajzolt, mint tökéletes jeges medvét, midőn a jéghegyek közt mászkálok, így bolondítva el a közel jövő állatot. Lássa ön, mi átkozott hidegvérű emberek vagyunk, s kénytelenek vagyunk irtóztató bolondságokat elkövetni, hogy valamely hazánkfiát megnevettessük - mondá *Bowring*, és még utána tevő: - Ezt nevetni kell.

¹ Ne feledjük, hogy Vas Gereben korrajzot ír, tehát a kornak megfelelő kifejezéseket adja személyeinek szájába. E történet idejében nem volt a burgonyának magyar neve.

- Mi az? - kérdé a herceg, Festeticcsel a beszélgetők közelébe jutván.

- Olvassa herceg! - mondja Bowring, egyik kézzel átnyújtván a lapot, másikkal pedig a kandallóban piszkálván.

A herceg olvasni kezdé, némileg hangosan, s az olvasmányok értelme következő:

- Újdonság! újdonság! ismét egy magyarországi találékonyság! Eszébe jutott valami gazdag nábobnak kocsin sétáltatni birkákat, melyek föl vannak öltöztetve, mint valamely kényes gyermek; s megérdemlik, hogy a magyarországi jobbágyok megirigyeljék boldog sorsukat, s mi hajlandók vagyunk azt mondani, inkább volnánk Magyarországon birkák, mint jobbágy.

Az ifjú gróf fájdalommal nézé a herceget, féltvén, hogy e goromba célzás kellemetlenül fogja érinteni; de mielőtt a herceg véleményét nyilvánítaná, megszólamlík Bowring úr:

- Ez ostobaság, hanem tessék ezt megnézni! - mondja, egy régi hírlapot húzván ki, melyben fél évvel ezelőtti sétája az Úri utcán volt megírva.

Két bolond egy pár.

Utcai komédia, történethely: Bécsben a belváros.

Személyek: Egy vastag talpú csizmás, ki angolt produkál.

Egy juhász bundás kamasz, ki gyermekijesztőnek megyen ki.

E két „gimpli” végig sétált az utcákon, az egyik senkit nem lát, irtóztatóan kopog, - nyakán ágyterítővel jár, félig medve; szerencse, hogy nem verekedik. E kamasz nem röstell az utcán csavarogni, s látványul szolgálni a közönségnek, mintha valami nagy érdem volna abban, hogy egy bolondot százan nézzenek. Az ilyen csavargót be kell zárni s dolgot adni neki. Ilyen erős medvét kár meg nem tanítani, hogy e komédia menageriába való.

(Ez én vagyok! - mondja az angol; - ha tetszik, mindjárt felöltöm a tengeri kutyabőr-kabátot, - s kész a bizonyítvány.)

A másik egy elszabadult vad a pusztáról; végig bámul minden utcát, - s megállít maga körül néhány száz embert, minthogy a háztetőket nézi, hol mindenfelét, még tüzet is gyanítanak, - és néhány utcán végig vezeti őket, szüntelen a háztetőket nézvé. - Mint később megtudtuk, a jámbor a nagy házakat templomnak nézte, s föltűnőnek találta, hogy mindeniknek kéménye van; de egyiknek sincs tornya.

(Ez meg a herceg csöszje volt, ki a birkákért jött.)

- Na, lássák uraim, - mondja Bowring, - ezt a dolgot nem kell komolyan venni, engem egy szántsándékos bolondnak tartanak, ha tengerikutya-kabátomat fölöltöm; s azt a másik egyszerű embert elszabadult vadnak. Uraim, kinek kurta farkú kutyája van, eressze ki, egy hét alatt nevezetes kutyája lesz, hírlapokban híresztelik, s én megadok érte száz forintot.

A körülállók meglegedetten mentek szét, hanem a herceg Festeticset még egyszer félrehúzza.

- *György!* valamit okvetetlenül kell tennünk, hogy maholnap az állatseregletbe ne küldjön bennünket az európai közvélemény.

- Azt véled?

- Nemcsak vélem, hanem érzem! - mondja a herceg.

- No hát min kezdjük?

- Könnyű ott dolgot találni, hol hétszáz esztendeig nem történt semmi.

- De tért mégis kell választanunk.
- Én mindenek előtt megmutatom, hogy a magyar földesúr jobbágyainak szigorú, de mégis - *édesapja!*
- Jó; én pedig *egy gazdasági intézetet állítok Keszthelyen.*
- Mindenek előtt pedig, édes *Györgyöm*, ezen kell kezdenem! - mondja a herceg a csengettyút keményen megrázva, mire a komornyik ijedten rohant be.
- Még ma este indulunk Körmendre, onnét pedig Enyingre megyünk.
- És vissza? - kérdi a komornyik, az úti felszerelendőkre gondolva.
- Majd azt egypár esztendő múlva mondom meg.
- S el akarod hagyni Bécset? - kérdi *Festetics* a herceget.
- Még ma! hanem itt van! - mondja a komornyiknak egy hirtelen megírt levélkét s egy ezres bankjegyet nyújtva, - vidd ezt el az újságírónak, s mondd meg neki, ahány magyar mágnást *érdem szerint* lepirít így, mint engem *érdemetlenül*: mindannyiszor kap ennyit.
- Tréfa ez? - kérdi *Festetics*.
- A legkomolyabb való; mert lásd, barátom, engem is el tud kergetni, kit nem szorít a csizma; hát még azt, kinek tyúkszeme van.
- Menjünk tehát! - mondja *Festetics* egész lelkesülten.
- Hohó! ne szaladjanak az urak, - kiált Bowering - én is önökkel megyek.
- El tudná ön magát szánni, hogy egy vad országba jöjjön?
- Ha önöket föl nem falta a farkas, az én tengerikutya-kabátom elől mérföldnyire pusztul.
- Induljunk tehát! - mondja gróf *Festetics*, - befejezésül pedig hozzá teszi a *herceg*:
- *Mindenütt jó, de legjobb otthon.*

III. Egy magyar földesúr 1794-ben.

Én már csak édesapám emlékezetével érek el ezen időig, midőn a dunántúli mezőföldön néhány száz ház csak egymásnak oldalt, szemközt és hátat fordítva egészíté ki azt a falut, melyet most Enying mezővárosának ismer az utazó, megbámulván azt a gyönyörű gazdaságot, mely körülövezi; s a jó módnak olyan fészkévé lőn, mintha az isten-áldásnak itt volna meg édes szülőfölte, s innét terülne el azon síkon, mely egész a Dunáig s a baranyai hegyekig nyújtózkodik.

De minthogy a számvetés is az egyszeregnél kezdődik, menjünk valamivel hátrább, keressük meg a legelső nyomot, mely ezt a sok rendetlen viskót rendbeállította, és ha már meghúzódtunk árnyékában a terjedt ágú fának, háládatossággéppen áldjuk meg emlékét annak, ki az ágot vékony korában érettünk dugta le.

1794-ik esztendőben egész Enyingen nem volt két jobbágyház, mely úgy egymás mellé fért volna, hogy az egyik kiebb, vagy a másik belebb ne kíváncsoznék, s aki tán rendbe akarná valamennyit állítani, legokosabbat tenne, ha elővonná tűzszerszámát, a taplóba ütne, ezt egy marok szalmába dugná, s addig csóválná, míg lángot nem kapna, aztán úgy szél mentében dugná a szélső ház náderesze alá, hogy pörköljön le mindent, s mikor fenéig égne a sövényház, hozná elő a zsineget, s úgy mérné ki a helyet minden háznak: vagy várjon hús, harminc esztendőt, mialatt tán megjönne az esze annak is, akinek eddig nem volt.

Nézzétek, éppen az utcán megy egy úrféle magyar nadrágos ember, kurta mentében, mely oly keményen be van gombolva, mintha éjszakára sem vetnék le, - aztán fején asztrakán kalpag van, hóna alatt pedig vízirányosan fekszik egy aranygombos nádpálca, kék selyem és arannyal vegyes baklójú zsinórzat lógván le, megintegtevén minden lépését az öregúrnak, ki minden lépést oly keményen megtesz, mintha külön megvigyázná, hogy el ne feledjen egyet.

Utána tisztos távolságra egy másik úr megyen, ruhájának szabása hasonló volt, hanem a posztó és prémezet sokat engedett az árából az előbbinek, botja sem volt olyan drága, mert az arany itt ezüstből volt, s míg egyik kezében a botnak elég dolga volt a fálusi kutyákat ellegyezni, addig a másik kéz hosszú papiros csomót szorongatott össze, füle mögött pedig egy hegyesre faragott rajzón foglalt helyet, mintha minden lépten-nyomon rákerülne a sor.

Megállt az első úr egy dült tetejű parasztház előtt, melyet a gazda most akart egyenesesbre rakni, parasztszokásként toldván is egyet a házon; amint a raj belül annyira megsaporodott, hogy már a házfalat majdnem kifelé tolta; de nagyon meglátszott, hogy a szomszédházat még vagy hús esztendeig nem éri el, minthogy az két öllel most is közelebb van az utcához, mint emez.

- Mit dolgozunk édes fiam, Kajári Pál? - kezdi az első úr, kihúzáván hóna alól a nádpalcát, mit csak akkor szokott tenni, ha mutogatni akart vele.

- Kegyelmes herceg! - felel a paraszt levett kalappal állván *herceg Batthyányi Lajos* előtt. - Ezt a házat akarnám megnyújtani, hogy megférhessünk benne, - mert bizony kilenc cseléddel áldott meg az isten.

- Még többel is megáldhat édes fiam, Kajári Pál, - mondja a herceg, azért két öllel most egyúttal kiebb vihetné ezt a házat, s így aztán a szomszédéval egy sorban állhatna.

- Jó volna bíz az, kegyelmes uram!

- No lásd édes fiam, Kajári Pál! - mondja a herceg a nádpálcát kinyújtóztatván, részint, hogy vagy három egészséges, de maszatos képű parasztgyereket a kézcsókolástól eltereljen; részint pedig, hogy a háznak helyét kirajzolja egész az utcaszélig, - íme, mondja nagyot lépvén, - egy-kettő, egy-kettő, azaz kétszer kettő: - tehát négy lépésből leszen két öl, a kis szobából nagy szoba, a görbe utca pedig egyenesebb.

- Bíz az nincs különben, kegyelmes uram, - véli a paraszt is; - hanem ha én két ölet odább megyek házzal, az erszényemnek könnyen elértem a hosszát; mert most is már a fenekén vájkálok.

- Aztán olyan sok kellene hozzá?

- Kellene bizony vagy négy szál hosszú fenyő, tizenöt szál leszegezni való vékony fa, egy pár száz kéve nád, aztán még a szeget sem adják ingyen, meg a padlásra való deszkát.

A herceg már előbb intett a számtartónak, ki a mondottakat mind papirosra tette, anélkül, hogy Kajári Pál azt észrevette volna.

- Mondd el csak fiam még egyszer! - biztatja Kajárit a herceg, mire amaz szóról-szóra elsorolá az előbbeni jegyzéket.

- Mind itt van? - kérdi a herceg.

- Szóval itt van, kegyelmes uram, hanem az ára nincs itt, szabódék Kajári; mert a herceg képén olyan bizonyosfélét látott, mintha az építés megparancsolva volna, pedig már másodszor is mondja, hogy nem telik.

- Az árának is meg kell lenni, édes fiam, Kajári Pál.

Kajári Pál annyira megértette a szót, hogy még annyi mentséggel sem élt, mennyivel az ember élni szokott, mikor még egyszer megkérdi egy „tessék”-kel azt, mit nem szeret megtenni.

- Már kegyelmes uram, ha meg kell lenni, vagy ökröm, vagy lovam utána rí.

- Egyik sem, Kajári Pál, - mondja a herceg még mindig a porban húzkodván a nádpálcát, mellyel a falnak vastagságát és az ajtó helyét rajzoló ki, - hány fiad van?

- Egyik fiam a *fürge*di pusztán béres, - volt a felelet, - azonkívül van még öt.

- Napszámos tehát nem kell, édes fiam, Kajári Pál - a többit pedig már fölírta a számtartó, s mikor szükséged lesz rá, tőle megkaphatod.

- Hát az ára, kegyelmes uram?

- Az ára?! - lőn a viszontkérdés, az árát is megmondom, Kajári Pál, - mondja a herceg egészen változván arcában, melyre valami kérlelhetlen katonai szigor helyezkedék, - amit mondtál, mindent megkapsz; hanem ha elfelednéd megépíteni, vagy nem úgy építenéd, hogy én megparancsoltam; akkor - a számtartó írja föl Kajári Pál neve mellé az *ötven botot*.

- Értem! - mondja Kajári Pál.

- Annál jobb, - úgy nem lesz az ötven botra szükség; hanem még egyet.

- Tessék parancsolni!

- Ha ezt, édes fiam, Kajári Pál, valakinek elbeszelnéd, s azt én meghallom: azért is jár szintén *ötven bot*! - Ezt is írja föl a számtartó Kajári Pál neve mellé.

Mire Kajári Pál eszére tért volna az ámulásból, a herceg már az utcán volt, és a nádpcáát szeme előtt a szomszéd házhoz mérván, utóbb magában azt mondja: „*Egyszer csak mégis egyenes lesz ez az utca.*”

Így ment végig a herceg az utcán egész a tiszttartói lakig, hol a panaszosok serege várta már a herceget, ki az igazságot igaz rőffel mérte.

- Hogy hívnak? - szólít meg egy város-hídvégi szabadost, ki szintén panasszal jött a herceghez.

- Az igaz nevemet tetszik kérdezni, kegyelmes uram?

- Hány neved van hát édes fiam? - kérdi a herceg.

- Az apám után Varga volnék, hanem már engem csak úgy hívnak Hídvégen, hogy *Jámbor András*.

- Hát neked hány neved van? - kérdi a herceg a másikat.

- Azt tartom, nekem is kettő van, vajmi! - mondja egy kemény képű legény, az apámról Sántának hívnak, de már csak úgy ismernek, hogy *Meddig Józsi*.

A herceg bement az irodába, hol a tisztek katona-rendben állva várták, s a hídvégi ispán előtt megállván, előbb megvizsgálá, hogy mentéje be van-e rendesen gombolva; minthogy ő az ellenkezőt nem tűrte meg, - s midőn mindent rendben talált, ekképp szólítja meg:

- Ispán uram! két hídvégi embert láttam ott kinn, mindkettőnek két neve van.

- Ezek éppen olyanok, kegyelmes uram, - felel az ispán katonásan meghangoztatva minden szót, - hanem azért van olyan is, kinek három neve van, a negyediket pedig most kapja.

- Ezt nem értem!

- Kegyelmes herceg, ez paraszt szokás, ki milyen ember a maga viseletében, olyan nevet kap, aztán az rajtszárad néha még az unokáján is.

- Hát ez a *Jámbor András*, meg *Meddig Józsi* hol kapta nevét?

- Az első a légynek sem árt; hanem annál inkább csálja más, - el is nevezték érte *Jámbor* Andrásnak; míg a másiknak bevett szokása, hogy addig verekedik, míg maga marad a csárdában, - s a földje határát is addig tolja odább, *meddig* észre nem veszik; el is nevezték *Meddig Józsinak*.

- Be kell hívni őket! - parancsolja a herceg, egyszersmind inte a tiszteknek, foglalják el helyeiket a nagy asztalnál, s midőn mindenki helyén állt, a herceg jobb kezével megérinté kalpagját, s ezen jelre a tisztek is, - midőn aztán egy mozdulatra valamennyi az asztalra helyezé:

- Kezdődik a tiszt szék! - mondja a herceg, s az ünnepélyes csendet az iroda szárnyas ajtajának megnyílása törte meg, s az előbbeni két paraszt belépett az irodába egészen a sorompóig, mely a termet mintegy kettéválasztotta.

A két paraszt után egy sárga mentés hajdú jött be, erősen kifehérlve, s keményen kikent bajusszal úgy egy helyre állva, mintha napszámban ásták volna le. Ez volt a hídvégi hajdú, kinek kötelessége volt minden kérdéses alkalommal kéznél lenni, hogy egyes eseteknél fölvilágosíthasson.

- Melyiknek mi a panasza? - kérdezé az elnöklő herceg.

- A panaszos én volnék, - mondja Jámbor András az urakra is, meg Meddig Józsefre is nézván, mintegy mutatni akarván, kivel gyűlt meg az ő baja, s ki ellen kíván igazságot.

- Mi baj van, Jámbor András, hadd halljuk, miért jöttél?

- Megtisztelem átozással a kegyelmes herceget, nem egyébért jöttem, csak azért, hogy nekem van egy darab rétem, meg Meddig Józsiéknak is van egy, - ugyan az apja bírja, hanem az olyan magával jötehetetlen ember, hát ez a Meddig Józsi a mindenes; aztán a rétyén egy töltést csinált, az pedig a vizet úgy fölfogja, hogy az én rétemet mind előnti.

- Igaz-e ez, Meddig Józsi? - kérdi a herceg a kérdéses személyt, ki elég dacosan vállat vont, s ennyit adott feleletül a kérdésre.

Minthogy Meddig József hallgatott, a herceg az ispántól kért fölvilágosítást, mi a következőből állt:

- Kegyelmes uram, már előttem is megfordult ez a panasz. Meg is mondtam Meddig Józsefnek szép szóval, hogy nem jól cselekszik, és kértem, szabadítaná el a vizet, hogy embertársának kárt ne csináljon; de lám, megint itt van a panasz, tehát nem használt a szép szó.

- Értem! - szól bele a herceg, - hanem talán *rosszul* hallotta Meddig József a szép szót; azért majd én érthetőbben megmondom: Meddig József! - szólítja meg a herceg, - tudsz-e magyarul?

- Igenis tudok.

- Ösmersz-e engem, fiam, Meddig József?

- Igenis, ösmerem kegyelmes uramat.

- Hát azt a sárga mentés hajdút ösmered-e fiam Meddig József?

- Igenis ösmerem, ez a hídvégi József hajdú.

- Hát kend, hídvégi József hajdú, ösmeri-e Meddig Józsefet?

- Igenis ösmerem! - mondja a hajdú, katonás állásából csak annyit változtatván, hogy szemét oldalt mozdítja Meddig József felé, - egyéb mozdulatot még messzelátó csővel sem vett volna észre senki.

- Minthogy tehát mind ösmerjük egymást, Meddig József, édes fiam azt mondom, hogy engemet még jobban megismerj, hát még ma elvágod a töltést, és szent a békesség; ha pedig el nem vágnád, holnap reggel korán elmégysz Hídvégen ehhez a József hajdúhoz, - ha még aludnék, költsd fel, - ennél lesz számodra ötven pálcaütés, kérd el tőle, s ha megkaptad, elmész a jegyzőhöz, és írást adsz magadról, hogy megkaptad. József hajdú pedig nekem ezt az írást megküldi. Elmehettek.

Az egész dolog oly értelmesen lőn megmondva, hogy sem Meddig József, sem pedig József hajdú nem mondhatta, hogy mi a parancsolat; hanem ment ki-ki dolgára és csak annyi mondanivalónk van, hogy másnap reggel József hajdút az ötven botért senki sem keltette fel.

Midőn több ily panasz hasonló igazsággal végeztették el, Bowring úr levette jobb lábát bal térdéről, hol már néhány órája tartogatta, s az irodából kimenő herceget karon fogta.

- Látja ön, - mondja a herceg - ezek az emberek egy csöppet sem kételkednek, hogy én csak az igazságot mondom ki; - hanem egyúttal megértetem velük, hogy az igazság nem csak akkor igazság, mikor nekik hasznos: hanem annak más is hasznát akarja venni.

- De mit mondanak az ötven botnak?

- Még nem igen volt rá eset, hogy valaki megkapta volna, - ez csak olyan, mint a mennykőhárító, mely nem azért van a házon, mert okvetlenül beüt, hanem hogy - *beüthet*!

- Nem rossz eljárás, ámbár szigorú! - véli Bowring.

- Barátom, - mondja a herceg, - senki sem bánja, hogy *földről* jő a villám; az *igazság* is onnét száll a földre!

IV. A fürgedi béres.

A Sió mentében mindinkább megegyenesül a dunántúli vidék, és mérföldnyiről meglátszik az ember, sőt néha még a kuvasz is, midőn megkeríti a nyájt, mintha maga körül megingatná a légkört, s nagyobbá rajzolódnék a futamodás által, mint a szikra, melyet a gyerek megcsóválván, egész tűzkarikát képez a szem előtt.

Amint a Siónak mezőkomáromi kanyarodásán alul utolszor emelkedik a föld, mintegy kezdete van annak a nagy rónaságnak, melynek vége a baranyai hegyek alá búvik, és az a nagy térség a *fürgedi* pusztán kezdődik oly kövéren, hogy néhanapján a búzakaralást majdnem úgy kell megtámasztani, mint a szilvafát.

A pusztaszélről belát az utas a nagy síkságra, melyből valami egyenesen fölnyúló ütődik szemébe, mint valamely elhagyott kútágas, melyről a gémet levették, nem messze tőle pedig néhány jármos ökör kérődzik, elhasalván a mezőn.

Négyfogatú könnyű kocsis eredt meg a síkon s a két bennülő közül az egyik Bowring úr, rég mondogatja, hogy lát egy elhagyott kútágast; de a herceg váltig mondja, hogy az lehetetlen, hisz az egész pusztát ismeri, s azon egyetlen egy elhagyott kutat nem tud, s végre arra a gondolatra jó, hogy az ember.

- Lehetetlen! - mondja az angol, - nem képzelek mást mint angolt, ki annyi ideig mozdulatlanul megálljon egy helyben.

- Sajnálom, - mondja a herceg -, hogy egyik béresem megbirkózik az érdekes angol nemzettel; mert az csakugyan ember.

- Hisz van az a tárgy harmadfél rőf! - felel az angol - hol fognánk ekkora embert?

- És az mégis ember!

- De hol van keze, s minő messze esik a váll a fej magasságától! - mondom, hogy az valamely leásott fa.

- Hogy keze nem látszik; annak egyedüli oka az a sípujjú ing, mely leeresztve térdig ér; s így a távolban összefut az alakkal, fején pedig másfél arasz hosszúságú süveg van, - ezért esik a váll oly messze a fejtől.

- Ahá!... már látom, hogy csalódik a herceg, hisz most látok egy kis vékony ágot kinyúlni legfölül, rajt lóg egy kis levél, s így mégis nekem van igazam, hogy elhagyott fa.

- Téved ön, - az a kis ág a pipaszár, a levél a pipa, mely a süveg mellé van dugva.

- Már nincs más mód, mint oda hajtattunk. - véli az angol, s a kocsis az ugaron keresztül rövid időn beérte az alakot, mely még tíz lépésnyiről is mozdulatlan, s az angol háromszor, négyszer is újabb tagadásba akart kapni, midőn a kocsizőreje csakugyan megfordul egy pölyhös képű legény, leemelvén fejéről a süveget, melyen egymásba foly e három betű: H. B. L., - a tulajdonos hercegnek neve, - s a kisbéres szemközt állva várta be a kocsit, jobb kezét hosszú botjára nyugasztalván, amint előbb oly sokáig egy helyben bámult a mozgó délibábra.

- Hogy hívnak? - kezdi a herceg.

- Kajári Pistának, - felele a béres.

- Enyingen van apád?
- Igenis, kegyelmes uram.
- Mióta vagy itt?
- Már vagy három esztendeje eszem a herceg kenyerét.
- Van-e valami bajod?
- Azt tartom, nem látszik meg rajtam, kegyelmes úr.
- Kijár a béred?
- Mindig helyembe hozza a számtartó úr, utána sem kell mennem!
- Nem kevesled?
- El tudom költeni, kegyelmes uram; hanem azért a koldusnak is kerül még belőle.
- No hát isten velünk!
- Hasonlóképpen kívánom, - mondja a béres.
- Még egyet! - szól a herceg némi mosollyal - talán neked is *két neved* van?
- Nem tagadom, kegyelmes uram, engem itt a pusztán *Holvagy Pistának* neveznek.

A herceg mosolyogva fogadta el a végköszöntést s a kocsist utasítá, hogy a béres tanyáig menjen, mert mint észrevettük, kíváncsivá lőn megtudni magyarázatát ez új névnek.

Amint elfordulának, az angol ekképp szólítja meg a herceget:

- Én nem igen tudom a német nyelvet, midőn már némileg kedvet kaptam volna, jó társaságom volt beutazni egész Németországot, hanem az én német nyelvtudományom végképpen megbukott, mert megzavart a beszéd mód, a dialektusok különbsége, mely egyes tájakon s országokban létezik. Így én a jónapot „*Gut Morgen*”-nak tanultam, s Berlinben „*Jut Morjen*”-t hallottam, odább „*Gaud Morj*”-jal köszöntöttek, valamivel tovább pedig éppen „*Kujd Moring*” lett belőle. Megtanultam a magyar nyelvet könyvből, hanem most már kérem a herceget, vigyen el engem olyan helyre, hol nem úgy beszélnek, mint ahogy én könyvből tanultam.

- Barátom! - mondja a herceg, - hát nem hallotta ön, midőn ezzel a béressel beszéltem?
- Tudom, mit mond a herceg, hisz ez nem csoda, hercegnek minden falujában és minden pusztáján van iskola, tehát a gyermek korán megszokja a jobb nyelvet.
- És mégis úgy van, barátom, - nálunk a legutolsó csikósbojtár is csak azt a nyelvet beszéli, mit a legelső tudós; nekünk nincsen kétféle nyelvünk, hogy egyikét az úr, másikat a paraszt beszélne, - ez a nyelv oly atyafiságos birtok, melyen valamennyi magyar egyformán osztozott meg.

- Szép, szép! - mondja az angol, értem ezt a kis cselt, a herceg parasztságába bújtatott egy pár íródiákot, kik a különöng angolt minden lépten-nyomon beszéddel tartásák. Kocsis! - szólítja meg az angol a kocsist; - forduljon vissza ahhoz a *béres úrhoz*, ki engem kétszer akar elbolondítani egy nap, - először megáll mint egy pálmafa, s aztán pedig az én kedvemért kisbérest produkál zsíros ingben és hosszú süvegben, s ráadásul oly okosan beszél, mint a lord mayor Londonban.

A kocsi visszafordult, s az angol izmos ökleit mutatván a hercegnek, mondja:

- Majd kezet szorítok a herceg íródiákjával; majd meglátjuk, nem fakad-e ríva egy kemény angolos kézfogástól?

- Amint ön akarja! - nevet a herceg egész a kis béresig, ki némileg megdöbbsent, midőn látta, hogy egyenesen hozzá tartanak, s némileg megbánta, hogy második nevét megmondta, mintha tán az urak annak jelentését kitalálták volna.

A kocsi megállt, a kis béres lesüvegelte magát.

- Fiam! - mondja a herceg - ez az úr kezét akar veled szorítani, azért úgy vigyázz, hogy meg ne rikkasson; tehát megfogd te is, ahogy az isten tudnod adta.

Bowring úr leszállt és jól megnézte a fiatalembert, kinek keleti vonásai csak úgy lehettek írónak, mint bármely nagyságos úré; azért a meggyőződésért a kéz után nyúlt, mely a sípujjú ingnek bő száján nem bírt akkorra kiférni, mikor az angol már megfogta, összegyűjtve minden erőt a marokban.

- Na, fiam, - mondja a herceg, - csak bátran, semmit se félj.

- Nem félek én, kegyelmes uram, - mondá béres, hanem tessék megmondani ennek az úrnak, ha nem tud magyarul, hogy fogja meg a kezemet.

- Fogom már! - mondja Bowring magyarul, - csak fogd meg te is.

- Nem tudom, hogy tiszteljem az urat, - véli a béres, - hanem jobb lesz majd visszajövet, addig megmondja a nemzeti ispán úr, hogy mért hívnak engem *Holvagy Pistának?* - mondá a béres, némileg visszatűrvén ingujját, melyen az izmok percegve feszülének ki, és eléggé meggyőzték idáig is az angolt, hogy ilyen kezű írónak sem a szárazföldön, sem az angol szigeten nincsen.

Visszahelyezkedék Bowring a kocsiba.

- Nos, mit mond az én írónakomhoz?

- Ez a fickó megfojt egy bikát, - véli Bowring, - én, ki egy pár öklözőnek kezéből kiszorítottam a vért, mint egy hitvány citromból a levét, s ím, ez a béres a legerősebb szorításnál azt kérde: fogom-e már a kezét?

- Tehát hiszi már ön, hogy ezt nem mondva állítottam ide?

- Vigyen el engem az ördög, ha ezt a dolgot értem; s ha csak nem vallja a herceg, hogy e pusztán embereket vet, hogy az országot tiszta fajjal ültesse be.

- Szavamat adom, hogy nem; egyébiránt erről ön ezerszer meggyőződhetik.

- Herceg! - mondja az angol, szemközt fordulván a hercegnek. - hát ha minden magyar ember ilyen tisztán beszél és józan eszű, mint e béres, - mit akarnak rajta civilizálni?

- Hagyjuk a feleletet, ez egy olyan fogalom, midőn a csillagászok azt állították, hogy a nap forog és a föld áll; ezt aztán mindenki hitte, és a legelsőt, ki ezt tagadta, sőt az ellenkezőt állította, holta után nem hagyták eltemetni.

- Szégyen gyalázat!

- Na, na; vigyázzon, ne hirdessen új tant, hagyja meg a nagyvilágot boldog hitében, hogy itt vad nép lakik, különben a próféták sorsára jut; jobb lesz, tegyen úgy, mint egy jó barátom, ki egy egészen új vallást csinált, meg is írta hozzá a bibliát, és mindenütt keres hozzá egy Krisztust, ki az új vallásért meg hagyja magát feszíteni, mert magának nincsen hozzá kedve.

- Ösmer egy embert, ki könyveket tudna írni?

- Igen!

- Adjon nekem alkalmat a herceg, hogy beszélhessek vele.

- Okvetetlenül találkozunk eggyel.

A könnyű fogat beért a birtok közepébe, hol egy négyszögben képződék ki a lakház, a magtár és istállók, középen a gazdasági szekerek és ekék foglalák el a kijelölt tért, s a hosszú lakház szárnyán a tiszt lak volt, előtte pedig a kíváncsi pusztaiak állták el a helyet, hogy a herceget láthassák.

A sok közül néhány menyecskefő tűnik szembe, még pedig oly szép, hogy mit sem csodálkoznánk, ha Bowring úr előbbi hitéhez visszatérne, s addig kínzaná a herceget, míg kivallaná, hogy minden falujából összehordatá a legszebb nőket, hogy alkalmas kiállítással lepje meg Bowring urat, mint egykor Katalin cárnőt a festett falvakkal; de mielőtt Bowring úr kétségét kifejezhetné, a herceg végig vezeté a soron, hogy lássa külön is a nőket, aztán a tiszt lakban mondja Bowringnak.

- Látott ön valaha ennyi szép nőt ily kevés ember között?

- Mára én el vagyok bűvölve, azért magyarázatot sem kérek.

- Na, ispán úr! - mondja a herceg a tisztnek, - én kimegyek a juhokat megnézni, maga addig tartson magyarázatot Bowring úrnak.

A herceg elment, az ispán tiszteletteljesen várta a kérdést, mire felelnie kelljen.

- Ispán úr! - kérdi Bowring, - hol szedi össze e gyönyörű népet?

- Nagyságos uram! - kezdi az ispán, - e pusztán kívülem, a tanítón, hajdúkon és kovácson kívül csak béresek laknak, - e puszta hétezer hold egy darabban, tehát a roboterő nem elég, hanem béresekkal magunk műveltetjük. Minthogy pedig a kévehányás, zsákemelés nem könnyű munka; kegyelmes hercegünk jó bért rendelt, miért aztán annyi ember vágyik ide, hogy a javából is eleget válogathatunk, azaz, hogy meg is válogatjuk; - amint hogy férfiaknál a jó arc nem hiányos, és majdnem azt mondhatjuk, hogy az erő a szépséggel itt páros, - béreseink mind erősek, és majdnem valamennyi szép is.

- Ezt már értem, ispán uram, - jegyzi meg az angol, - hanem már az asszonyokat csak nem ispán úr válogatja a béresek mellé? - mondja tovább az ispánra nézván, ki a kedélyes tréfát mosolygással viszonzta.

- Nagyságos uram, az ilyen dologba nem avatkozunk; hanem, hogy asszonyaink igen szépek, az még természetesebb, mint a másik.

- Szinte vágyom az okot tudni.

- Minthogy a béresnek hetenkint csak egy szabad napja van, s akkor is csak engedelem mellett hagyhatja el a pusztát, - a nőtelen legény röstell a pusztából messzire gyalogolni olyan után, ki szegénysége mellett rút is; hanem mivel rajtuk nincs mi kivetni való - nagyságos uram, bíz ezek csak a szépét válogatják, s ilyenképpen népesedünk meg isten jó voltából, - s ha végig nézünk a menyecskesoron, nem azt nézzük, melyik csúnyább, hanem melyik szebb?

- Bizony most mindjárt beállok kisbéresnek.

- Legalább lenne párja a mi Pistánknak - nevetett az ispán.

- Jó, hogy mondja ispán uram, - egy kisbérest találtunk az út mellett, miért hívják azt Holvagy Pistának?

- Éppen arról beszéltem, - szól az ispán, - s ha tetszik, megmondom, hol kapja ő ezt a nevet. Fenyíték alatt él itt uram ez a nép, mely minden nap növeli erejét, de önkéntelenül érzi, hogy ez erő bármennyit szaporodjék, kevés hányni és zsákot emelni fog egyedül. Minden lépten-

nyomon vagy a munka vagy a hajdú áll utána, egymásközt civakodni nem mer; hanem esztendőn egyszer-kétszer elkéredzik valamelyik szomszédba vagy búcsúra, vagy vásárra, hogy kedvére kiverelkedje magát.

(Bowring úr egybefont karra és mohó élvezettel hallá a beszédet.)

Ez a verekedés nem valami véletlen dolog; rákészül, mint az ünnepre magára, s esztendeig vezeti a vágy azon napra, hol az ütlegekben lesz annyi bőség, hogy az egyik fél jóval többet kapjon, mint a másik, és ezt a fölösleget ugyan egy álló esztendeig megemlegethesse.

(Bowring úr öklei önkénytelenül összehúzódnak; hiában, az oroszán körmeivel születik, és jól esik, ha hírét hallja az eleven húsnak.)

- A mi embereink nem öklelődnek össze jámbor falusiakkal, nem emlékszem, hogy valaha olyant bántottak volna, kit egyedül a véletlen hozott útba kapusarkon vagy ajtónyíláson, megválasztják az ellent, mint vőlegény a menyasszonyt, hanem egész esztendőnek folytán izengetik, hogy ezt vagy amazt megverik, - sőt intik, hogy oda ne jöjjön, hova ők mennek; de ha mégis eljő, megverik csupa erőpróbálásból, melynek nem annyira harag a vége, mint a becsületes számvetése két kereskedőnek egy évi adásvevésről, melyből egyforma szám ritkán jön ki, hanem a fölösleget elviszi valaki, s egyéb mondanivalója nincsen, mint az, hogy ő kapott többet.

(Bowring úr ezt mindinkább nagyobb élvezettel hallgatja, s elképzel egy becsületes boxot, hol a szabályok megvannak, s ha aztán az egyik szemet kiütik, az a kérdés: szabályosan volt-e kiütve?)

- Becsületesen van! - hagyá helybe Bowring úr, - hanem hadd halljuk, kit szokás megverni?

- Nagyságos uram, - folytatá az ispán, - amint Enyingről Mezőkomáromon át idejön az utas, Hídvéget éri, hol nem jobbágyok laknak, hanem szabadosok, kik háborús időben katonasorba állnak föl kegyelmes hercegünk zsoldján; békében pedig az egész környéknek megszokott rémei; mert a hídvégi ember, ha lehet, meg nem marad egy korcsmában mással; azért vagy ő dob ki mást, vagy magát dobhatja ki.

(Bowring alig győzi hallgatni, véghetetlenül érdekli, hogy most mindjárt megvernek valakit.)

- Annyira vitték ők már ezt a dolgot, hogy nem köt ki velük senki, tehát kénytelenek odább menni, hogy hírüket, nevüket fönntarthassák, - s ezen célra néhány év óta legalkalmasabbak nekik a fürgedi béresek. Most még azt kell megmondanom, hogy az egész hídvégi népet valamint a fürgedi béresek is egyedül egy képviseli, - ha ez a kettő azt izeni egymásnak, hogy itt vagy ott megveri, annyit tesz, hogy az egész hídvégi falu és minden fürgedi béres, aki csak nőtelen, ott leszen.

- Talán el is unta már nagyságos uram, inkább elhagyom.

- Meg ne álljon, az istenért, inkább nem eszem, vagy még éjszakára is itt maradok.

- Ha addig van, hát elmondom a többit is. Malom nem lévén a pusztán, a mezőkomáromi malomban szoktunk öröltetni, s e célból majdnem minden héten megyen föl egy béresszekér örteni valóval, s egy béressel tíz asszony is megyen a malomba. Midőn a hídvégi hídnál átmennének, a híd alatt okvetetlenül ácsorog öt-hat hídvégi szabados, köztük pedig legtöbbször valami csúfnéven *Meddig Józsi* nevezetű ember.

- Ezt már ösmerem! - szól bele az angol.

- Megállj! - szólítja meg Meddig Józsi a bérest, s aztán a szekéren üldögélő asszonyok közül egyiket megkérdi:

- Van-e még Fürgeden eleven ember?

- Hogyne volna, - felel valamelyik élesnyelvű béresasszony, - aki haldoklik is, megeszik tíz gombócot, - azért örletjük ezt a tenger sok búzáat.

- Hát egy kis pecsenye kerül-e melléje? - kérdi gúnnyal a hídvégi.

- Pár számra vágják nálunk az ökröt, de van is ám erő, három kévét kap föl egy villára a mi emberünk, pedig két kéve tesz annyit, mint egy hídvégi ember, - nyelvel az asszony - fél ember pedig a ráadás.

- Ki mondja azt? - kérdi foghegyen a hídvégi.

- Mind azt mondja, - lőn a válasz - hanem Holvagy Pista még a negyedikkel is megszerzi.

Ennyi aztán már untig elég, a hídvégi halfogó már nem állhatja; hanem azt mondja:

- No hát néném asszony, megmondja annak a Holvagy Pistának, hogy ott leszek az ozorai Szent Istváni búcsún; hanem be ne jöjjön, vagy megmondja az ispánnak jó előre, hogy a hat ökrös szekér a kocsmá előtt álljon, hogy legyen min haza vitetni magát.

- Megmondjuk, öcsém-uram, ne búsuljon, majd az üzenetet meg a másik fordulóval hozzuk meg.

Ezzel elválnak, az asszonyok megörletnek, hazamennek, - az üzenetet elmondják, s midőn megint a malomba mennek, már megvan az üzenet.

- No, mit izent Fürgedről Holvagy Pista? - kérdi a hídvégi.

- Csak azt izente, - mondja a múltkori asszony - hogy köszöni kelmednek jó akaratját, - hasonlóképpen minden jó kívánsággal van, azért izeni is, hogy a hídvégi felcsert, meg a vizes lepedőt elvigyék az ozorai búcsúra, - arról aztán ne búsuljanak, hogy hiába vigyék, mert majd mindenikbe raknak egy embert a fürgediek. Ezt izente Holvagy Pista. Minden jót!

- Így megyen az üzenetítés álló esztendeig össze-vissza, néha aztán útközben meg is szaporítják; no de nem veszi senki számba, ahány szó, annyi ütleget bizonyosan kerül; ki páros, ki páratlan, csak ember legyen, ki ezt kiállhatja.

- Mikor van ez a búcsú? - kérdi Bowring.

- Éppen holnap lesz, - nagyságos uram, felel az ispán az ajtó felé nézván, minthogy a herceg már visszajött, s bejövet azt mondja az ispánnak:

- Holnap szent István nap, ispán úr, el ne mulassza bemenni Ozorára, hogy a búcsún valami rendetlenség ne történjék.

- Ott leszek, kegyelmes uram.

- Még én is! - mondja Bowring.

- Nem unja el ön magát ilyen falusi ünnepélyen?

- Gondoskodtam élvezetről, - mondja a kértett - el nem maradnék ezért a pusztáért.

A herceg nem kételkedik, hogy az angol valami szokatlant akar látni, tehát nem akadékoskodék, hanem kívánsága szerint a pusztán hagyja.

Egész estig beszéltette magának a különböző kalandokat, későn este tért csak nyugalomra, s mint a gyermek, egész örömmel ébred föl a másik napra, mely Hídvégen és Fürgeden ezen szóval üdvözlöztetik:

Ma van az ozorai búcsú!

Reggel korán fölkel az angol, s még ekkor látta, mily ünnepi szín van a pusztán, midőn a kis bérese fehér patyolatingben és gatyában, feszesen testhez szoruló apró gombos mellényben járták át a nagy udvart, miközben egy sárgavörös tarkájú kendő a mellény gombján megerősítve s oldalt a zsebbe tűzve lobogott a lépések után.

A nagyszájú ing fehér felhőként lebbent meg, s a nagy tisztaság szokatlan méltóságot kölcsönzött a választott magas alaknak, mely után még az öregasszony is elgondolkodott egyet, hát még a fiatalabb!

A sok készülődés után a nőtelen legények vagy húszan összegyülekeztek, mit a hajdú már bejelentett az ispánnak, ki a legénységet ezzel a szóval ereszté el:

- Legények! a szent misén minden ember jelen legyen, s meg ne próbálja valamelyik, hogy izgágát csináljon; mert akkor én is ott leszek ám.

- Nem lesz panasz! - mondja egy a többiért, s a nyalka csapat megoszlék, hogy ki-ki akkor menjen, mikor kedve tartja.

Készen álltak a megnyergelt paripák, Bowring úr az ispánnal lóháton ment be, hogy így tetszésük szerint követhesse a pusztaiakat, kik különvált csoportokban tarkázták meg a nagy országutat, mely a pusztán keresztül a faluba vezetett.

Egy férfi ment elől, utána egy asszony, míg utánuk jóval hátrább egy legény s egy leány, hanem olyanképpen, hogy az útnak egyik szélén a legény, másik szélén pedig a leány ment oly következetesen, mintha kimérték volna nekik az utat.

- Az első - mondja az ispán Bowring úrnak, - házaspár, a férj elől megyen, utána pedig a nő, férjének dolmányát vetvén vállára, s a széles országúton nem lép férje mellé, hanem szüntelenül utána megyen, s amit a férj elől beszél, ő azt a második sorból hallgatja, s onnét felel vissza. Ez itt megmászható szokás, - folytatja az ispán, - míg jóval hátrább egy nőtelen legényt látunk és vele átellenben egy leányt, nem mintha gyűlölnék egymást, sőt tán éppen az ellenkező az igaz; de jaj volna a lány becsületének, ki a nagy országutat közbe nem ejtené, minthogy a nagy pusztán oly messziről meglátszik az ember, s ezen szokás által védettebb az erény, mintha az anya szeme nyomról nyomra kísérné a leányt. Szent szokás ez uram, s egy megsikamlott erkölcsöt példának okáért nem tudnék elmondani évtizedek óta, s éppen ezért nem aggódik az apa, hogy lányát magától eleressze; mert mint a nyitott könyvnek legelső betűje, oly tisztán kilátszik az ember a távol rónaságból.

Az angol nyugodtan hallgatta a beszédet, s egyet körülnézett a nagy pusztán, hol még akkora magasság sem látszik, melyre egy emléket tehetne le e tiszta gondolatnak, ha csakugyan elvetődne erre még olyan, ki itt vad szokást keres, holott oly tiszta az erkölcs, hogy a nagy világ civilizálója nem méltó rá, hogy mezetlen lábbal és földetlen fővel lépjen e térre, hol még a kereskedés tanyát nem vert, de az erkölcsöt sem tette portékává senki.

A síkságból mintegy visszafelé mentek, és néhány ritka szálfa között leereszkedék az eddig nem látott erdőnek mélyébe, melyből egy erős kanyarulat nagy mélyedéseken át Ozorára vezette a két búcsúi vendéget, kik a vendégszerető pap udvarán szálltak le a lóról.

Összesereglett a vidéki népség, megkondult a harmadik harangszó, s a hívők áhítattal léptek át a szent küszöbön, tisztelni a legelső magyar királyt, kit a vallás megszentelt, s a buzgó nép közelebb hiszi magát az éghez, mikor édes magáét maga fölött látja.

Az imaházból kihallik a buzgó ének, és szinte fölnevez az ember az égre, hova fölfelé tör a buzgalom, s elgondolja a magyar ember: *Igazságos az isten, - s nagy áldást készíthet ez nekünk, hogy oly sokáig kell érte könyörögnünk!*

Mise után szétment a búcsú-nép, vendéglátó házakban ülven meg az ünnepet, - s egy-egy banda lepte meg az úri házat, egy-két órára helyrerángatván a kedvét a búsuló magyarnak.

A tisztelendő úr asztalát sűrűn körülülte a vendégsereg, csak egy hely maradt üresen legfölül, Bowring úré, ki a kocsmában ül egy nyári kabátban, lovaglósapkában, s később elkoplatni három nap, mint hogy az ozorai verekedést elszalassza.

A kocsmáros egy kis ajándékért a bormérőbe eresztette, hogy minden alkalmatlanság nélkül élvezhesse a látványt, mire nem igen sokáig kelle várakoznia; mert valamint a rémek órája, lassankint ez is elkövetkezett.

Délutáni egy óra felé felhőként tódult be egy fiatal csapat, élükön Meddig Józsi lépett a kocsmába, s a legkényelmesb helyet kiválasztá magának, hogy embereit, mint vezér a hadsereget, végig lássa, egyszersmind elől legyen, s hogy a cigányhoz közel legyen; mert hiában, ő a vezér, őt; illeti meg a tisztesség, hogy ő mulassa magát a cigánnyal.

A kocsmáros tágas volt, legalább elég tágas arra, hogy észre ne vegyen senki egy alakot, mely az ellenkező zugban a padon végig feküdt be a falnak, anélkül, hogy akár a mulatók zaja, akár a zene megfordíthatná a padon, hol már jó ideje lehet, de senki sem kívánczozott az általa elfoglalt helyre, s magának, úgy látszik kevés kedve van azt elhagyni.

Megindult a jó kedv. Egyéb nem hiányzék, csak az, hogy a búcsú Bowring úr várakozásának megfelelően, azaz: hogy a légyott el ne maradjon; de nem is maradt el.

A nyitott ajtón meghajolva lép be egy hosszú süvegű béres, utána vagy öt. Az első, kit nem szándékunk máskor szerepeltetni, nyers hangon kíván jó napot a kocsmárosnak, s olyanformán néz körül, mintha senki sem volna a kocsmában, pedig Meddig Józsi olyan lármát vert egymaga, hogy az ablak is megnyílt bele; de a béres mégis azt mondja:

- Kocsmáros uram, adjon bort, legalább ne unja el magát az ember a kocsmában, ha maga van.

- Debz' van itt más is! - szól a kocsmáros, a kikészített meszelyt a hídvégi vezér mellé helyezvén, - nem látja kend, hogy a hídvégiek is itt vannak?

A béres előbb ivott a borból, pajtasait is megkínálta, s még azután mondja:

- Nem is vettem őket észre!

Bowring úr nagyobb élvezettel nézte ezt az előjátékot, mint a szatmári ember a komédiát, midőn a medvét várta, s a bormérő nyílásán kidülleszkedve, mint egy első emeleti páholyból nézte a drámát, melyben két hős küzdelme kezdődik.

- Öcsém, tán hályog van a szemedben, - gúnyolódik a hídvégi - itt van ám a hídvégi *felcser* (ez célzás), nem lenne jó, ha szemedet a tenyeredbe adná?

- Már én majd csak így is hazatalálok az éjjel! - mondja rá a béres egykedvűen leülvén az asztal mellé, jó közel, majdnem szomszédnak Meddig Józsi mellé.

- Azt gondoltam öcsém, hogy *szekéren mentek haza*, - gúnyolódik amaz.

- Már ha tudtuk volna, hogy itt lesztek, tán csak eljött volna utánunk a szekér.

- Pedig eljöttünk! - mondja hegyesen a hídvégi szabados.

- Nojsz, mi sem maradtunk otthon! - felelt a béres.

- De látlak.

- Én is, - lön ismét a kurta válasz, midőn a kocsmáros megint bort tett a vendégek elé, Bowring pedig azt kérdi a kocsmárostól, ki a bormérőbe visszament:

- Úgy látom, hogy ez egyik sem mer a másikba kapni.

- Dehogyan nem, uram, - dehogyan nem, - lesz itt mindjárt olyan verekedés, hogy darabokra szedik egymást; csak hogy uram ennek is megvan a maga módja, még pedig az, hogy ezeknek idáig nem volt még igazi okuk a verekedésre az izengetésen kívül, - tehát most csak ürügyet keresnek, hogy egymásba kaphassanak, most idáig csak kötődnek; - végzi be a kocsmáros, lemenvén a pincébe, s magára hagyván az angolt, ki megint a párbeszédre figyelt.

- Hát azt mondd, hogy látsz? - kérdi a szabados a bérest.

- Persze, hogy látlak!

- Azért kérdelem, - mondja amaz - hogyha hályog van a szemedben, inkább közelebb jöjök hozzád, - folytatja a szabados, közelebb csúsztatván könyökét az asztalon, s minthogy a béres is már könyökre támaszkodék, a két kéz olyan közel volt, hogy egyik a másik szemét könnyen kiüthetné.

- Talán megférnél egy helyben, öcsém? - kérde a béres könyökét jól felfeszítvén, mert ládd én odább nem megyek.

- Hátha odább mész? - véli a szabados.

- Nem hinném! - mondja a béres egy helyből, mire a másik már oly közel csúszott, hogy könyöke megérinté a bérest.

- Hozzám ne értesd többször a könyöködet, mert aztán előkérheted a *vizes lepedőket*! - mondja a béres, mire a hídvégi egyike saját pajtásainak egy kissé meglöki, s ekképp a béres könyökét eltaszítja az útból, mire aztán vége a diplomáciai tárgyalásnak, és elsül az első ágyú, azaz, a béres úgy löki mellbe Meddig Józsit, hogy az rögtön a falhoz csapódik, ha éppen a másik hídvéginek feje közbe nem keverednék, mely aztán olyant ütött a falon, hogy a fal is egészen megveresedett, - csak hogy a természettudósok már akkor is haladtak annyira, hogy ez a csudatétel csak annyiból tulajdonítható a hídvéginek, amennyiből a vér nem a falból, hanem az ő fejéből ázott ki.

Főlegyen esedett erre a hídvégi vezér, s mielőtt az ütleget következék, harsány hangon mondja:

- Na te, konvenció cseléd, puhára verlek ma, azt elhiheted, azért hagyok még egy „Miatyánk”-ra való időt, hogy szó nélkül ne menj a másvilágra! - fenyegetődzék a hídvégi, egy nagy ólmos gyűrűt keresvén elő mellénye zsebéből, mi abban az időben tiltott viselet volt, s míg azt kis ujjára húzta, mintegy időt hagyott amannak, mintha azt csakugyan nagylelkűségből tenné: de a béres sem hagyta használat nélkül az időt, sípujjú ingét fölszedte s karja körül gyűrte, az egyik ujj alól egyszersmind egy kurta furkós botot szabadított ki, mellyel, kis körben megcsóválva, elegendő kemény ütésekkel osztogathat az ember.

- No hát; aki herkó páterod van, - lármázott a szabados egész dühvel, - hadd veszlek kézre benneteket, - mondja kitörve többedmagával; de mielőtt a többi oldalt kerülhetne a béresnek, az hátulsó lábára veté testének terhét, aztán az egyik oldalnak feje felé célozván, mire amaz fejét védené karjával, addig a béres a kurta bottal olyant vágott a lábszárra, hogy az oldalt levő a földre rogyott.

- Ez szabályos ütés volt! - kiált Bowring, kit észre nem vevének a nagy lármában, hanem azért ő nem szűnt meg tudományos szempontból is megrostálni a dolgot, az illetők pedig egymásután szolgáltaták az anyagot, nagy erővel vagdalták egymást földhöz, mintha az egésznek jó részét fekvé kellene elvégezni, nehogy oly hamar kifáradjanak.

- Csak a fejét, ott nem sántul meg, - hallék a kiáltás.

- Ne sajnáld, nem apád! - mondja a másik, csakhogy a fölkapaszkodók helyére megint új embert vernek földhöz, a korcsma ablakain pedig meggyűlik a bámészkok serege, az ajtón állók pedig csak annyit segínek a dolgon, hogy egyik vagy másik fejbe vert embert kiviszik a kúthoz, hol addig mosogatják, míg újra bemehet, folytatni a munkát.

A béresek mise után megszéledtek a vásárban, s ez a négy-öt bármily hosszan tartja a helyet, lassankint kifárad, csak az bírja még őket lábon tartani, hogy parasztszokás szerint az eddigi vezér elkiáltja:

- Vesd nekem a hátadat! - mire a többi hirtelen él az óvatossággal, s új erőt gyűjt a védelemnek e módjából, mely Bowring úr méltánylását tökéletesen megnyeri, szabályosnak ösmervén az egész verekedést, legkisebbet sem törődve azzal, hogy fáj-e az ütleg, vagy nem?

Egy-egy béres rohan be a verekedés hallatára, de a többes szám még mindig nevezetes előnyben van, s a kocsmáros félvén a rosszabb következménytől, megsúgja Bowring úrnak, hogy bemegy a paphoz, hogy a fűrgedi ispánnak a dolgot megjelentsen.

Elment, visszajött a kocsmáros, de nem jött vele az ispán, és Bowring úr is már szívesen hajlott a béresek mellett kelni részvétre.

- Nos, kocsmáros, - kérdi Bowring - benn volt az ispánnál?

- Igenis, megjelentem, hogy a béreseknek most mindjárt végük lesz.

- És mit felelt az ispán?

- Azt mondá, uram, hogy úgy kell nekik, miért hagyják magukat.

A verekedés már végső végét, a legrútabbat érte meg, ekkor ordítja el magát az egyik a béresek közül:

- Hol vagy Pista?

- Itt vagyok, - mondja a fal melletti padon nyújtózkodó alak, fölgyűrt ingujjal rúgván föl magát egyenesre, s egy kurta hídvégi legényt derékon kapván, a csoporton át az ajtón kivetette, mondván:

- Félre az útból, kölyök, - mert majd lábadra lépnek, aztán ríva fakadsz.

Pedig a fiú alig lesz már húsz esztendő dacára, hogy nem bírt tovább kapaszkodni ki a csizmájából, mint öt láb.

Bowring úr megismerte most a tegnapi kis bérest, valamint egyszerre megmagyarázá önmagának, hogy őt csak végső veszedelemben hívják elő, s azért nevezék el: Holvagy Pistának, csak az a kérdés, hogyan végződik el a dolog.

A hídvégiek megálltak egyet a civakodásban, s addig maradt annyi szünet, hogy a béres főnhangon mondhatja:

- No, Józsi! - kiált a hídvégi vezérre, - már most én is itt vagyok, most már nem te mondd *meddig*, hanem majd megmondom én! - szól harsányan a béres, megfogván két hídvégit egyszerre, s nagyot kiáltván egyik-pajtására: *Tedd be az ajtót, hogy ki ne mehessenek*, majd kiadogatom őket az ablakon, van-e ott kinn vizes lepedő?

A cigányok rémültek el legjobban, de már nem mehettek ki, s a boldogtalanok egy sarokban húzódtak össze, egyaránt féltvén a nemes hegedűt, és azt, ki azon hegedülni szokott.

Megváltozott a harcnak egész alakja, most kezdődött még az igazi kévehányás, mert már néhányat löktek ki az ablakon, míg bent elszánt bírákozás kezdődék, hogy ölbe lehessen kapni a legényt, és így az ablakra kerülhessenek vele.

Meddig József, mielőtt a nagy gyűrűt halántékához mérné Pistának, ez elkapta az esésben levő kezét, s egyet csavarván rajta, térdre zuhant a dühös szabados, s egyet tarkón ütve őt a béres, elfeküdt a földön, de a béres láb alá vette, hogy megérezze, ha föl akarna kelni, míg ő egyúttal segíti az ablakon kirázni a többi.

A megvert szabados eszén volt még, s érezve a megveretést földön fektében bicskját szedte elő, hogy egyet kerítsen vele a béres combján.

Észrevette ezt a remegő cigányok közül a primás, minthogy közelében hevert a szabados, kinél a muzsika ára a mai napra már úgy is elveszett, - hirtelen lehajolt, s a szabados kezébe kapaszkodott, s tág torokkal bögte a béresnek, hogy kapja el a lábát.

Bowring úr elrémült, - látta, hogy a szabály már megbukik, s hogy a fölbőszült embert a béres most már nem fogja kímélni, hirtelen kirohant a bormérőből, és lélekszakadva rohant a paplakba, hol az ispán úr éppen most fogta el a pap pagátját.

- Ispán úr, - ispán úr! - kiáltja Bowring - jöjjön hamar, a fürgedi béresek most mindjárt agyonverik a hídvégeket.

- De az már nem lehetetlen! - mondja az ispán ijedten, azon kívül pedig földhöz vágta a kártyát, s kalap nélkül rohant előre, utána pedig az angol s a bormérőben sikerült beérnie, hol az ispán messziről kiáltja, éppen midőn a béres ölbe kapta Meddig Józsit, hogy úgy vágja a falhoz, hogy holnapig ott ragadjon.

- Hát nem volt még elég? - mondja az ispán.

- De már elég volt! - mondja Pista oly nyugalommal, mintha kévét hányt volna, s a szabadost mintegy ölbéli gyereket eresztve le a földre, honnét még azután is alig bírt a kegyetlen ölelés miatt egyenest megállni.

Az ispán nem szólt többet, a béresek egész egyszerűen mondák:

- Csöndes jó éjszakát kívánunk mind közönségesen! S ezen szóval eltávoznak, csak Holvagy Pista mondá a cigánynak:

- Megküldöm az árát a muzsikának, - s talán az emberséget is meg tudom még egyszer hálálni!

A béresek után Bowring is elment az ispánnal, kit ekképp szólított meg:

- Uram, furcsa nép ez a magyar!

- Higgye meg nagyságos uram, szeret ez a magyar *engedelmeskedni*, ha tudja, hogy olyan ember parancsol neki, aki tudja: mikor kell *parancsolni*.

Mikor Bowring úr az ispánnal azon részére ment a falnak, hol a fürgedi út a hídvégitől oldalt válik, látták a két csoportot eltávozni, - a béresek szótalanul, a hídvégek közül azonban hallatszék Meddig Józsinak éles hangja:

- *Lesz még ozorai búcsú!*

- Itt leszek! - kiáltja vissza Holvagy Pista, kinek nevét, íme megmagyaráztuk ma.

Mielőtt azonban az ozorai búcsúnak napja elkövetkeznék, beleszólt az idő a történetbe, s embereinkkel máshol találkozunk.

V. Vőlegény áll a házhoz.

A Siónak másik oldalán van egy becsületes komposszerátus, azaz, hogy van több is, hanem ebben az egyikben élt az időben nagyságos Baltayné asszonyság lányostól, ki anyjának özvegy napjaiban egyedüli boldogsága lőn, ha tudniillik maradt még annyi idő, hogy véle néhány szót válthattott; mert a nagyságos asszony korán özvegyen maradván, úgy beleszokott a gazdaság vitelébe, hogy hétköznapi még a csizmát is föl húzta, és a Sió melletti kaszásait még a csadéban is felkereste, ha valamiképp az gyanítá, hogy az árnyékban hűsölnek.

- Ettél-e már fiam? – kérdi a meglepett napszámost.

- Igen is, ettem, nagyságos asszonyom! - feleli a meglepett ember.

- Jó volt az étel?

- Hála istennek, bíz az jó volt.

- Hány gombócot ettél meg, édes fiam?

- Azt tartom, ötnél kevesebb nem volt, ami egyre jutott.

- Egészségedre váljék, édes fiam! - szól a nagyságos asszony - hanem ha a vendégség tetszésedre volt, hát jó lesz megfogni a kaszát, mert máskor imádkozva sem eresztelek a földemre.

Nagyot vörösödött a napszámos, és szégyenkedve nyúlt a kaszavágás után, egy fogás helyett kettőt is vágván, hogy a nagyságos asszony egyebet ne mondjon.

Hazament a nagyságos asszony, megnézte a ház környékét, mely mindenütt oly tiszta volt, mintha húsvétnapra söpörték volna össze, nem lévén senkinek megengedve, hogy ott engedellem nélkül való dolgot cselekedjék, kivéven egy bakszarvast, mely néha óra hosszat összenyargalászt a majort és a kastély udvart, megállván közben az erkély előtt, honnét nyalánk alamizsna hullott alá a torkos állatnak, - csak hogy úgy elszemtelenkedte magát néha, hogy addig meg nem ízlelt semmit, míg a fiatal úrhölgy le nem jött, s át nem ölelé sudár nyakát, s így nem kínálá saját tenyeréből a büszke állatot.

Mindennap tiszta piros szalagot kötött a szarvas nyakára, honnét lepirosodván, messziről megláttatá, hogy a kegyenc nem valami kóbor erdei vad, hanem emberek között élő, elkényeztetett állat, mely a kényelmet, s az emberek látását annyira megszoká, hogy valaki elől megfutamodni nem igen szokott; pedig szívesen kiugrott a kapun, s néhány óráig is elkószált a határban, hol őt már minden ember ismeré.

Midőn az úrnő lejött, óráig elkísérte őt a nagy angol kertben, - néha meg-meglódult, és átnyargalá a körüleső tért, vagy aztán megjuhászkozva, mint valami kezes bárány, járdalt az ifjú hölgy után.

Mielőtt az ifjú hölgyel találkoznánk, maradjunk a nagyságos asszonynál, ki ma minden egyéb dolgot láttatlanban hagyott, hogy a várt vendéget fogadja, ki ugyan éppen kőfalköznői távol-ságra lakott, de mégis oly távol estek egymástól, mintha előbb a világot kellene megkerülni, s akkor is egyszer legalább eltévesztenék az utat.

A Baltay-családnak volt egy öröksége, mely fiúról fiúra szállt, - egy elátkozott pör, mely minden Baltaynak életéből kész tíz esztendő pörölt ki, - hanem ennyi haszontalanul elvásott esztendő nem volt elég arra, hogy valamelyik Baltay megérte volna végét.

E pör okvetetlenül a kisebbik ágnak tönkrementével végződött volna, hanem midőn a végsőre kerülne a dolog, egy vagy más közbejött érdek megállította a feleket, kik aztán tíz esztendeig ismét megnyugodtak, míg tudniillik ismét megbolondult valamelyik, vagy lócserenél, vagy kölyökkutyán, s kitört a háború újra s addig citáltatták egymást, hogy a megyei esküdt két lovat tartott csupán a megidézésekre, megintésekre, míg ismét valahol összebékéltek valamely jófajta csikón.

Ezen tusakodások közt azonban a pör annyira megérett, hogy jelen nemzedékünknek már kevés tenni valója volt, az ifjabb ág keményen lőn ostromolva s megérzé, hogy lába alatt inog a föld, ha az öregebb ágnak most már egészen végső ivadéka haszontalannak nem vélné a munkát.

Tíz év óta hallgat az öregebb Baltay, - az ifjabb ágon lévő egyetlen öccsének meghalálózása keményen szívéhez ütődött, s a prókátorok bármennyire nyaggatták, nem akart a pörbe elegyedni.

Végre nagyot gondolt, saját testvérének fia egyedüli örököse lévén roppant vagyonának az öregebb ágon, tízévi hallgatás alatt, addig-addig nézett a szomszéd udvarra, melynek minden tyúkját megismerte, hogy Baltay nagyságos úr ekképpen gondolkodott:

- Nekem öcsém van, a sógorasszonynak lánya, ez a mennydörgős mennykő nagy pör egyszerre végét éri, ha ezt a két fiatal cselédet egymás mellé állítom! - mondja magában, s kikiált a hajdúnak, hogy a nagyságos asszonyságot tiszteli, ha terhére nem lesz, ebéd után három órákor tiszteletét teszi.

Megjött az izenet, hogy a nagyságos asszony mindenkor igen szívesen látja, s a mondott időben elvárja a nagyságos urat.

- Az aranyos mentémet! - mondja a nagyságos úr.

- Tessék parancsolni? - kérdi a hajdú a szokatlan dolgot.

- Az aranyos mentémet!

- Kiporoltam igenis! - mondja a hajdú, útját akarván állani a különös készülődésnek.

- Hát még harmadszor is mondjam, hogy adja kend ide az aranyos mentémet?!

- Nincs ám ma vasárnap! - okoskodik a goromba hajdú.

- Hát kend nagy fülű - riad föl az úr - hova megyek én most?

- Nagyságos Baltayné asszonysághoz; - csak hogy úgy is tudom, hogy a nagyságos asszony kineveti a nagyságos urat, mikor egyszer aranyos ruhában megy oda, máskor pedig annyi papirost szegeztet a kapujára, mintha sárkányon akarná fölereszteni.

- Nem érti kend a dolgot, - véli a nagyságos úr - adja ide mentémet!

A hajdú nagy későn előadogatott mindent, s urát addig rángatta, míg a mente ráfért, hanem midőn ezt is elvégezte, azt mondja:

- Ne mondja a nagyságos úr, hogy ezt is meg nem tettem, hanem már most fölmondom a szolgálatot.

- Elment a kend esze?

- Még nem ment el, - véli a hajdú, kulimászos bajuszát megegyengetve, - hanem attól félek, hogy elmegy!

- András! kend vagy sokat ivott ma, vagy keveset. Mi lelte kendet?

- Csöndességben akarok élni vénségemre, - mondja a hajdú, - s minthogy a nagyságos úr a szomszédba megy, azt tartom, hogy onnét pör nélkül nem jön haza, - akkor aztán András fusson kend ide, - András fusson kend oda! - zsörtölődik a hajdú, s magát végignézhén, mondja: már pedig uram, ötven esztendeje szolgál engem ez a két láb, aztán ha nagyon megszalasztom őket, attól félek, előbb kifutnak velem a világból, mint akarnám.

- Na, legyen kendnek esze! - nem veszekedni megyek, hanem ha lehet, megcsinálom az örök békességet, - egy házasságot gondoltam ki!

- Mit gondolt ki a nagyságos úr?

- Egy házasságot! - mondja bizalmasan amaz, még pedig oly boldogsággal, mintha esküvőre menne.

- No hát akkor ne is menjünk odább nagyságos uram, hanem itt a kréta: egy esztendőre ötven forint meg a ruha, - ezt éppen a mai napon megszolgáltam, az új még rajtam sem volt, hát nem vásott, - a pénzből adott nagyságod a simontornyai vásárkor öt forintot, a komáromi búcsúban tízet, - a kiliti búcsún húszat, ez annyi, mint harmincöt, - tegnap tízet, ez éppen negyvenöt forint, - marad még öt forint, ha adja, jó, ha nem, hát abban sem halok meg, hát jó egészséget kívánok! - legyen boldog a nagyságos úr! - mondja a hajdú elnehezülten, - ha a nagyságos úr ilyen nagyot akar botlani, hát jó; én leveszem róla a kezemet... de én meg nem maradok olyan házban, hol az asszony is olyanképpen akar úr lenni, mint a férfi, vagy még tán több is; ezt én nem szoktam meg, de nem is szokom!

Mindezt oly hamarjában elmondá a hajdú, hogy Baltay úr nem bírta megállítani, hanem midőn aztán a hajdú lelke elnehezedett akkor mondta:

- No András, legyen kendnek esze, - hisz nem én akarok megházasodni, hanem az öcsém!

- Hát mért nem szólt a nagyságos úr elébb? - véli a hajdú, a krétát letörölvén az asztalról.

- Lehet is kend miatt szóhoz jutni! - lármázik a nagyságos úr. - Illik is itthagyni az embert, mikor már harminc esztendeig van kend a háznál.

- Jól van hát no! - csitítgatá a hajdú, - hanem ha nekem még egyszer előkéri a nagyságos úr a processzust, akkor aztán meg nem marasztanak ám a háznál.

Nem adott feleletet a nagyságos úr, hanem midőn a hajdú addig húzta-vonta rajt a ruhát, hogy már nem volt mit igazítani, akkor mondá:

- Na most már elmehet!

Baltay úr erőteljes ember levén, a nádpálcát csak kézbevalónak vitte, s büszke tartással ment végig az egyik udvarból a másikba, hol minden ember megsüvegelé már messziről, s akit megilletett, megpróbálta megcsókolni a kezét.

Fölment a tágas lépcsőzeten, hol mindenféle bolondul faragott állat bámészkodott a lépcsőzet mellett s Baltay úr lassan lépegetett, mintha a rég nem látott alakok számon kérnék tőle ezt a ritka látogatást; azonban sokkal derültebb hangulatban volt, mintsem hogy szemrehányásokra gondolni akarna, tehát fölmenet megcírógatá az állatokat, hogy ily rég nem látogatta meg őket, aztán pedig az előszobába nyitott.

A nagyságos asszony cseléde ajtót nyitott, s a nagyságos úr megvakarintá csizmája hegyével a padozatot, fejét nagy tisztelettel meghajtá, s a házi asszonyhoz közeledett, ki sötét selyembe öltözötten néhány lépésre eléje jött.

- Hol is hagytuk el a szót? - kérdi Baltay, kedélyesen akarván elütni a tíz esztendei haragot.
- Már nem emlékszem rá. - mondja a házi asszony bizalmas arccal.
- No hát ha elfelejtettük, sohase jusson eszünkbe.
- Adja isten! - kívánja az úrnő, mintha nem egészen hinné, hogy elfelejtett mindent.
- Kezet reá, húgomasszony, - ha aztán kezet adott, megmondom, miért jövék ide?
- Itt a kezem, kedves urambátyám! - mondja az asszony, odanyújtván kezét, - nem olyan puha most, mint akkor, midőn istenben boldogult uram, Baltay Sándornak az oltár előtt nyújtám; mert azóta én vagyok ennél a háznál az utolsó cseléd; mert a többi tudja, meddig szegődött, - nekem pedig addig van maradásom, míg a prókátorok ki nem pörölnek.
- Ne is hozzuk elő húgomasszony; mert aztán mégis eszünkbe jut; ami tíz esztendő előtt utolsó szó volt, - pedig az is tiszta kár, hogy eddig össze nem békéltünk.
- Hát mi jót hozott urambátyám, az én özvegyi hajlékomba?
- Áldást, békességet, - mondja amaz, - látja húgomasszony, hogy parádéban jöttem.
- De prókátort nem hozott, urambátyám? - kérdi a nő, - különben azt hinném, hogy én leszek a vendég, s nem urambátyám.
- Prókátort nem hoztam, húgomasszony, hanem ha kell, hát a papért mindjárt elküldök.
- Nem értem, - mit mond urambátyám!
- Nem várakoztatom kedves húgomat; mert még azon gondolatra jöhetne, hogy vénségemre jött meg a bolondom, hanem ha tetszik, vágjuk ketté a pört egy házassággal.
- Ezt sem értem! - mondja a nő.
- A húgomasszony kis Etelkája, meg az én öcsém, ha összekerülnének, minden prókátort kitörülnének a pörből, aztán vége lenne a hosszú komédiának.
- Kedves urambátyám! megkérdezte öccsét?
- De majd az orrára kötöm a lánchordtának, - pattant fel az öreg - tudok én annyit hegedülni, hogy az úrfit az én nótámra táncoltathassam meg.
- Akkor nem az elejéről kezdtük a dolgot, urambátyám, s ha a gyermekek nem szeretik egymást, az lesz ám még a cifra pör, mikor a prókátorok helyett is a férj és feleség civakodik egy egész élet folytán.
- Majd összetörődnek! - véli Baltay.
- Hát urambátyám mért nem próbálkozott meg egy asszonnyal?
- Sok én rajtam az igazítani való, kedves húgomasszony - aztán olyan vagyok én, mint a vas, nagyon rá kell ütni, hogy más formája legyen.
- Lám, lám! - urambátyám is csak Baltay - a szűk csizmáját mással akarja elviseltetni, aztán nem is kérdi, hogy a másik elviselheti-e?
- De hátha szereti a leányt?

- De hátha nem szereti, urambátyám - erre is meg kell ám felelni - utóbb pedig még az a legfőbb kérdés, hogy egymást szeretik-e?
 - Jaj, de sokat kérdez, húgomasszony! - mondja Baltay a mentéjéből egy gombot kiszabadítván, mert érzé, hogy rég nem beszélt olyan emberrel, ki nem konvencióért engedelmeskedik.
 - Ennyit, kedves urambátyám, egy zsák búza mellett is elkérdeznék, hát még egy házasságnál!
 - Jól van, de ha szeretik egymást?
 - Egymásé lesznek! - mondja a nő, - hanem ha nem szeretik egymást?
 - Jaj, még nem is tudjuk az egyiket, aztán már is a másikat kérdi húgomasszony.
 - Én vagyok az anyja leányomnak, s ha én is a földhöz verem a boldogságát, akkor kitől várjon jobbat?
 - Csak már engedne el valamit, édes lelkem húgomasszony, hogy hamarabb megalkudhassunk, - én az öcsémnek parancsolok, húgomasszony meg a lányának, aztán...
 - Kedves bátyám! ha a Baltayak egymás boldogtalanságáért annyi esztendeig pörölgetnek, - legalább a boldogságukért hagyjanak egy kis időt, s ha nem szereti a fiú...
 - De majd helyre...
 - Pszt... édes bátyám,...- mondja az asszony elfogván közepét a szónak, - ezt vigyázva kell tennünk; mert nagyon egyenes földön lakunk, a hír könnyen megfutná a harmadik határt is; pedig ha már az isten ezt a leányt adta, nem igen akarnám másnak a nyakába kötözni, ha tán háztól kérve is elkelhet.
 - Félek, hogy húgomasszony többet is tud mint én, - mondja Baltay, - vagy hogy már későn jövök; de azért itt a kezem, becsületemre mondom, szent a béke egy föltét alatt.
 - Mondott szóból ért az ember, kedves urambátyám.
 - Ha már az öcsémé nem lehetne Etelka, ígérje meg édes húgomasszony, hogy csak olyan embernek adja, kiről tudja, *hogy talpig magyar ember!*
 - De ezt már bátran megígérem, - mondá kezét nyújtva az asszony.
 - No akkor a lakodalom napján eljövök a kalácssütésre, s azt a pört kalács alá rakhatja, kedves húgomasszony.
 - Én szavamnak állok!
 - Meg én is - mondja ünnepélyesen Baltay - *hanem ebből nem engedek* ám el, húgomasszony, mert még a haló földemben is megfordulnék, ha igaz szerzeményünket olyan ember turkálná majd, ki a magyar hitből kikeresztelkedett.
 - Ámen! - hagyá helyben az asszonyság, lekísérvén Baltayt az utolsó lépcsőig, hol a fölmelegült ember hallatlan dologra vetemedett, s egy asszonynak, tudniillik a háziasszonynak kezét megsókolta.
- Ha ezt akkor megtudták volna a jó barátok, *szenes vizet* itattak volna vele, mint olyannal, kit a boszorkányok bűvöltek meg s igézet alatt áll.

VI.

Egyszer volt egy özvegyasszony, annak volt egy lánya.

Hazafelé tartott a szarvas, de mielőtt az úrnő kiérne a kertnek utolsó kanyarodásából, a nagyságos asszony lánya elé ment, a jó asszony oly boldoggá kívánta tenni gyermekét, hogy a jó szándéktól nem tudta igazán, mit kellene leginkább meghatároznia.

Az öregúr látogatása nem maradt nyom nélkül, s a nőnek el kelle magát határoznia a legkényesebb dologra, lánya szívét kikémlelni, pedig jól tudta, hogy ő sem fogja megkérdezhetni, de a lány sem fogja megmondani; de mégis meg kell tudni.

A legközelebb eső lugas elég alkalmas hely lőn arra, hogy az anya éppen odáig elfáradjon, s ott megnyugodjék, s a lány kényelmes helyet foglaljon az édes anya mellett.

Jaj, de nehéz olyan titkot megtudni, mit nem fognak megmondani.

Az anyának első gondja volt a szarvast elrezzenteni, mert a szemtelen jószág néha a csipkés fejkötőt is meglegelte, pedig ez órának komolyságához átkozottul rosszul állna, hogy fejkötőjét akkor rántsa félre a szarvas, midőn a komoly arcnak kellene kipótolni a ki nem mondható szót.

- Már csak leülök, édes leányom, - kezdi az anya - ki tudja, meddig ülhetek még melletted?

Ennyi volt a kezdet, mi egyre is jó volt, meg másra is; mert hiában tagadjuk, magyar szokás szerint a beszédet néha úgy szabják ki, hogy arra is ráillik, kire nem akasztják.

- Megint búsulni akar, édesanyám? - kérdi szeretettel a lány.

- Rám férne, kedves lányom, - hanem ha valami megörvendeztetne, azt tartom, most éppen ráérnék örülni.

- Olvassak valami történetet?

- Jaj, leányom, elég történet nekem ez az élet, (hogy már nekem is bele kellett történnem,) - sopánkodék az anya, - csak már a te történetedet is tudhatnám!

- Rövid történet az egész! - felel a lány: *édesanyám özvegyasszony, én meg vagyok az özvegyasszony lánya*; s aztán vége!

- Dehogyan a vége kedves gyermekem, az csak a kezdete, mint a parasztmesének: Egyszer volt egy özvegyasszony, s annak volt egy lánya... De hát a többi? kedves lányom, - hol van még a szomszéd ember, meg a szomszéd embernek a fia, - s ez a négy ember kerekít egy keserves históriát, kivált ha még az ötödik is belekeveredik valami ifjú legény formában, - nojsz lesz aztán dolga a szegény özvegyasszonynak.

- Kettőnek csak nem adhatja egyszerre, tehát vagy az egyik, vagy a másik.

- Igen ha tudná az ember, melyiket volna jobb választani, - a szomszéd ember igen gazdag, tehát a fia is gazdag lesz, - míg a másiknak az apja oly szegényen halt meg, hogy a nevét is csak alig felejtették nála.

- No csak hogy legalább az megmaradt, s ha kiáltják, előkereshetik vele.

- Látom már, édes leányom, hogy azt a szegény fiút nagyon megszántad.

- Oh, édesanyám, a szánalmat a gazdag pénzért meg nem veszi; de nem is boltban árulgatják, hanem a szívben tanyázik.

- Az a szív, az a szív! - fohászkodék az anya, - a szerelmesek minduntalan elvesztik, aztán mégis azt fájdták, aztán lesz belőle siralmas történet, megint egy özvegyasszony, meg annak a leánya... Bizony, bizony, édes lányom, az is baj, ha kérnek benneteket, meg az is, ha nem kérnek.

- Ne búsuljon, édesanyám, ha nem kérnek, itthon maradok anyámnál.

- Én nálam bizony ne maradj! - durrant föl az asszony, - az én anyámnak hat volt, mégis elfogytunk, párosával is vittek volna, - azért, azt hiszem, hogy melléd is csak kerül egy, ha dobra nem ütlek is.

- Majd valaki csak megsajnál!... - úgy-e anyám? - mondja a lány, bizalmasan anyjára nézván, mintha önkéntelenül mutatná azt a gyönyörű főt, mely az egész környéket már összezavarta.

- Már hisz, édes leányom, polturás malacnak nem mindig kerül garasos kötél; hanem azért tán nem bánja meg senki az özvegyasszony leányát.

- Valami szegény fiú csak erre botlik, ha nevén szólítják.

- Akár a szomszéd fia is még, galambom, mondja az anya, a gömbölyű képet tenyerével megütögetve, s nem gyanítva, hogy a lány is észrevette, hogy az öreg az aranyos mentében jött át az udvarra.

- Kedves anyám egészen el akarná rontani a mesét, - hisz azért van a mese, hogy a szegénynek legalább a meséből jusson egy kis jó szerencse, ha már másképp nem jut.

- Hát a szomszéd fia? az igen gazdag!

- Azt nem kérdezik a mese végén, édesanyám, hanem megelégszik mindenki, ha a másik kettő boldog!

- Mese, mese, mess kenyeret! - mondja az anya, - hanem édes leányom, én anyád vagyok, és nemcsak meséből él az ember; hanem...

Itt egyet nagyot lélegzett, mintha készen volna a gondolattal, csak ki kellene mondani, - midőn a szarvas messziről dobogva állt meg a lugas árnyaiban, fölkapva fejét, s nyakszalagján egy zöld zsinórt láttatott, mely a szalagra kötötte hintázá baklóit, jeléül, hogy ismerős kötötte fel.

Az anya meglepetten állt meg, valamint a lány is, kit e meglepetés anyja szívére kergetett.

- Úgy! - mondja az anya, - a szarvas kimaradt a meséből, - s e kis kötelék a gazdag szomszéd fia.

- Nem, anyám! - szól a lány alig hallhatólag, - *ez a szegény fiú.*

- Kinek csak a neve maradt? s tán még azt is megosztaná mással? - mondja az anya, látván a lány szörnyű pirulását.

Felelet helyett a lány anyjára nézett, mint az irgalmat kérő az égbe, honnét az istenáldást némán imádkozva kéri.

Az anya teljes boldogsággal nézett gyermekére, - mert hisz az anya szívét is megcsiklandja, ha tudja, hogy a lányát mások is szeretik.

- Hiszed-e, hogy boldog leszel, lányom?

- Nem kétkedem anyám.

- Jó, - idáig elvezettelek, édes lányom, - ezentúl vezéreljen a jó isten, és kísérjen el az én anyai áldásom.

- S abból ne jusson nekem is? - kérdi gróf Dunay, a lugasból előlépven a boldogokhoz.

- Fele mindig a tied legyen, édes fiam! - mondja az anya, a grófot is magához ölelven, adja isten, hogy az életben ne érezzétek meg, hogy ezt az áldást özvegy kezek adták.

Így végződik el a mese, melynek az a címe: *Egyszer volt egy özvegyasszony, annak volt egy lánya!*

VII. A fürgeteg eleje.

Hazament az öreg Baltay, s bár a menyegzőre ezúttal nem lön hivatalos, becsületes lelkében jókora megnyugvást hozott, hogy a leány pogánykézbe nem kerül, tehát nyugalommal várta, míg András a mentéből kigombolja.

- András!... - mondja a hajdúnak, - mi a *kötelessége kendnek?*

- Elmondom uram, - feleli a hajdú, - azt tartom most már harmincadszor mondom el.

- Ha még el nem feledte volna kend.

- Azt tartom, még egyszer sem szidattam meg magamat, - felel a hajdú, - minden esztendőben ezen a napon elmondom kötelességemet, mint azt a legelső napon föladta nekem a nagyságos úr.

- Hát hadd halljuk, mi volt a kötelessége kendnek ezelőtt harminc esztendővel?

- Elmondom nagyságos uram:

1-ör is a kapu nyitva marad, hogy minden becsületes ember éjjel, nappal bejöhessen; a kelletlen vendég könnyen kimehessen; a várt vendégnek meg úgy is hiában marad nyitva, mert amint el akar menni, akkorra már e kocsikerekeket a pajtába zárjuk.

- Ez megmarad jövő esztendőre is! - mondja a nagyságos úr.

2-or. Magyar koldusnak adunk annyit, mennyi belefér; a nem magyarnak zsákját is megrakjuk, legalább nem mondja, hogy nálunk felejtett valamit.

- Ez is megmarad jövő esztendőre is, hanem ezután még zsákot is adjon kend neki.

3-or. Nagyságos uram parancsol mindenkinek a háznál; hanem a vendég még nagyságos uramnak is parancsol.

- Ez is megmarad jövő esztendőre is.

4-er. Minden házbajárónak van egy rovása, - aki mit olyant cselekszik, ami jóra való magyar emberhez nem illik, rovásra kerül. - A rovás a harmadik vonásnál megtelik, - azt a házból kimarasztaljuk.

- No ez meg még inkább megmarad jövő esztendőre; mert látom, hogy a stibli, meg a bugyogó nagyon szaporodik, - s a fiatalember az asszonyi állatok bolondjáért fülíg vedlik; de az ilyen népet kipusztítom a háztól.

Mielőtt tovább folytathatná az öreg a firtatást, megérkezének a vendégek, kedves öccsével, az ifjú Baltayval gróf Dunay, kivel előbb találkozáink a kertben.

Az ifjak a kertenél találkoznak, - az ifjú Baltay a gróffal együtt lovagolt a legközelebbi állomásról, s minthogy a szarvast a réten lelték, megközelíték a jámbor állatot, s Dunay egy kürtzsinórt olda le, s ugyanazt a szarvasra csatolá, mire az sebesen a falu felé rohant.

Dunay lehetőleg utána nyargalt, de a kötekedő állat bármennyiszer megállt, mégis előbb ért a kertbe, melynek sűrűjében elveszett az üldöző elől.

Dunay a téli szakban a megye székhelyén ösmerkedék meg Etelkével, s az anya szívesen gondolt azon jövődre, mely lányát a gróf karjaiba vezeti; s mint látták, az elhatározó percben semmi sem gátolá az egyesülést, még a bácsinak adott ígéret sem, - hisz hogy lenne a gróf olyan, ki a bácsi kívánságának meg nem felelne, lévén tetőtől talpig olyan becsületes magyar ember, mint a bácsi maga.

Az öreg Baltay szívesen fogadá vendégét, kinek poggyásza reggel megérkezett, - s az öregúrnál inkább megörült, minthogy a gróf még más két vendéget is jelentett: Herceg Batthyányi Lajost és gróf Festetics Györgyöt.

- András! - kiált ki a hajdúnak, - hozza kend be a rovásokat.

- Az újakat, vagy a régieket?

- Csak a régieket.

András engedelmeskedék, s elhozta a régi rovásokat, kioldá a csomót, várván, mit parancsol az úr.

- Mi következik? - kérdi.

- Kedves vendégeim jönnek, - ilyenkor hadd szabaduljon ki egy-kettő a purgatóriumból.

- Ez az első itt Kovács István uramé, három rovása van; egyiket azért róttam föl neki, nagyságos uram parancsolatjából, mert a korcsmáját zsidónak adta árendába; a másikat pedig azért, hogy sört hágy neki mérni; harmadikat pedig azért, mert maga is megissza.

- Ott marad a rováson, - hallja kend; - hanem annyit elengedek neki, hogy szent Mihály napra, ha a sörtől eláll, - az egyik hiba lemegy. Ha ez sem használ neki, nem tudom mikor lesz ilyen jó kedvem, akkor aztán rajt felejttem halálos holtáig. Mi következik odább?

- Balázs Imre uram következnek, - mondja a hajdú, - ennek is három rovása van. Az elsőt azért róttuk föl neki, mert a búcsún úgy jelent meg, hogy a felesége ült jobbról, - ő kelme pedig balról. A másodikat azért, mert szajkót fogott, aztán beszélni tanítja. A harmadikat azért; mert a házunk előtt elment, aztán nem jött be.

- Rováson marad, hallja kend, András! - mondja az öreg. - Ez már nem is purgatóriumba, hanem pokolra való. - 1-ör, mert jobb kezét a felesége bal keze nélkül nem mozdíthatja, 2-or, a szajkót emberré akarja tenni, - tehát az ilyen utóbb elhiszi, hogy az embert még szajkóvá teheti. 3-or, elkerüli az én házamat, pedig ugyancsak az út mellé építettem; hát mikor várhatnám én őt akkor, ha a falun kívül lagnám? Ott marad a rováson, és még akkor sem adja kend elő, ha kérem. Mi következik még odább?

- Kulcsár Gáspár úrnak rovása van kezemben, fogom a három vonást.

- Hadd halljuk egymásután mind a hármat.

- Az elsőt akkor kapta, mikor a Tihanyi barátoknak a vaját pénzért adta. A másodikat meg, hogy a pusztáján csinált hidat lelakatoltatta, a harmadikat pedig, hogy a házában zsemlyét eszik.

- Na, ennek elengedem a hidat, ha felnyitattja; meg az elsőt is, ha a vaj árát kétszeresen visszaküldi, - pápista ember, - mit kereskedik a maga papján; hanem a zsemlye fönmarad, mert ha a feleségét úgy elkényeztette, hogy a kenyeret már nem eheti, - maradjon fenn más embernek rettentő példájára, - aztán majd más az asszonyoságot jó előre fekete kenyérre fogja.

Bejött azonban az öcs, s így Andrásnak nem maradt ideje a többit leszámolni, hanem ment dolgára, miben nem lesz szüke, ha még újabb vendégek is jönnek.

- Mi újság, domine frater? - kérdi az öreg, megölelve a fiút, kit az öreg nagyon is szeretett.

- Előbb urambátyám mondjon valamit.
- Mondok bíz én öcsém, - felel az öreg nagy bodor füstöt eresztvén ki az öblös tajtpipából, - hanem hanyatt ne vágd magadat.
- Kapaszkodom már, kedves bátyám, - mondja a fiú, bátyja karjába fűződve.
- Tegnap meglátogattam a sógorasszonyt!
- Hála legyen a jó istennek! - kiált föl a fiú. - Kibékélt urambátyám?
- Egy föltétellel, öcsém!... ha tudniillik az én ajánlatom nem sikerül.
- Mi volt az ajánlat, kedves urambátyám?
- Öcsém! - mondja az öreg egy nagy megnyugodás után - tudod, hogy Éva asszonynak nagyon beszámítottam a paradicsomot, - azért nem is házasodtam meg, - amit elég bolondul cselekedtem; mert látod, most vénségemre veszem észre, hogy a Zsuzsi szolgáló mégis csak jobban meg tudja nyomni a hátamat, mint ez a vén bolond András; mert ez ott is nyomja, ahol nem fáj; tehát csak átlátom, hogy az isten mégis csak jobban tudja, mint én, hogy az asszonyt miért teremtette.
- Bizony még megházasodik urambátyám!
- De hátba ütlek! - mondja tréfával az öreg - Na, ne akassz meg a szó közepén, hanem hát azt mondom, hogy ha már volt is egy Baltay, ki után hírmondónak egy pár mentén kívül csak a sarkantyús csizmája maradt; most már azt akarom, hogy egy Baltay helyett maradjon tíz, - oda pedig édes öcsém feleség is kell; tehát azt akarom, hogy megházasodjál.
- Hát aztán?
- Azt sem akartam, hogy az az istenverte pör örökkön örökké lopja az ember életét, tehát bíz én nem bántam volna, azaz most sem bánám, ha Etelkát elvennéd.
- Nem vehetem el, - urambátyám.
- Nem a manót? - durran föl az öreg, - hát én vegyem el?
- Bátyám sem! - mondja a fiú, - mert majd helyettünk elveszi más!
- No ugyan ki? - kérdi az öreg.
- Gróf Dunay! - mondja amaz, éppen most értesíte a végelhatározásról.
- Nekem is van oda beleszólóm, öcsém! - mondja az öreg - azaz, hogy szólok is, de mindjárt! - teszi hozzá, s egyszersmind hangosan kiáltja: *András!*
- Hallom! - kiáltja kívülről a hajdú, mintha azt akarná mondani, hogy nem jó be.
- András! - kiált a nagyságos úr még keményebben.
- Nem mondtam már, hogy hallom!
- Ha hallja kend, hát jöjjön, - vagy hogy én szolgáljam kendet?
- Mi lelte már megint a nagyságos urat? - mondja a hajdú az ajtót benyitva, s ugyanannak küszöbén megállva: ha dolgom nem volna, nem maradnék ott kinn.
- Hát nem most mondta el kend a kötelességét? - pöröl az öreg, - hát ki parancsol a háznál?
- Ha elmondtam a kötelességemet, hát nem mondta meg a nagyságos úr, hogy jövő esztendőre is csak nagyságos uram parancsol.

- Azt mondtam, meg most is azt mondom!

- De meg azt is mondta, hogy a vendég még nagyságos uramnak is parancsol; hát hadd lássak a dolgom után, mikor vendég van, majd rákerül a sor a nagyságos úrra is! - mondja a hajdú, s maga után betette az ajtót.

Nem volt mit tenni, hanem Baltay uram őnagysága kiment az erkélyre, hogy kedves vendégeit várja, - azonban az öccsétől hallott hír nagyon gondolkodóba ejtette.

Itt már aztán magunk is bele merünk szólni a dologba, és Baltay őnagyságának jellemvonásához a dolog könnyebb megértése végett egyet-mást megemlítünk, hogy Baltay urat valami táltosnak ne vélje valaki, különösen a mai világban, midőn közönségünk fölöttébb érzékeny, s minden gyöngye oldaluk megérintését hazaárulásnak tartja.

Lesz alkalma nyájas olvasóinknak alább meggyőződni, hogy Baltayt olyan kegyelettel visszük végig, mintha csak tulajdon ősapánk volna, kinek gyöngéjét papiroson megírni bizonyosan nem mernénk; hanem célunk elérésének tekintetéből az életből vett alakot meghagyók azon állapotban, mint az életben volt, mint mondók, a magyar embernek minden jó és rossz tulajdonságával, - nehogy ellenkezőképpen cselekedvén, úgy járjunk alakunkkal, mint Plátó, mikor az embert kétlábú tollatlannak mondá, s erre gúnyból az ablakon bevetettek neki egy megkopasztott csibét, ezen szóval: „Íme, itt van Plátónak embere.”

Tehát előre is tiltakozván minden gyanúsítás ellen arra nézve, hogy Baltayban valami táblabíróságot akarnánk kigúnyolni, mégis meg merjük mondani, hogy ha éppen hibát rovatnánk is okkal-móddal, azt annyi szabadsággal tennők önmagunk irányában, amennyit minden ember megtesz, hogy körmeit nem hagyja kinőni, mint valami ragadozó állat, hanem a maga idejében meg-megnyesegeti.

De térjünk vissza a dologra, mert András eddig elvégezte dolgát a vendég körül, és így ne várakoztassuk az öregurat, ha valami sürgetős dolga van, hadd végezzen vele.

Mielőtt azonban e találkozás megtörténék, nézzünk az öregúr lelkébe.

Volt az öregúrban minden derűtsége mellett egy titkosan rágódó bú, mi a múlt század végén valóságos magyar nyavalya lőn, midőn az ősi szokásoktól el-elmaradt egy-egy ember, s valami új bolondon kapott, ami az eddigi állapothoz úgy nem illett, mintha a fülemile a varjú után kezdene károgni.

Kopni kezdett az a jó patriarkális élet, s az emberek ujjal kezdenek egymásra mutatni, - egyik az újat káromkodta meg, míg a másik a régít nevette.

Mintha csak ősi épület köveit lopnák meg, oly szentségtelenné kezde válni minden újítás - és amint egyik vagy másik kiszökött a sorból az újítások után, azonképpen keseredének el a többiek, kik most már elkeseredéssel kezdték védeni a régít s később volt némelyik egy pocsolyát óráig kerülgetni, mint azon egy hidat átverni a rövidebb útért, ha véletlenül megtudta valaki, hogy azt még az édesapjának az apja réceúsztatónak hagyta.

Midőn a csigát megérintik, visszavonul csontházába, s addig elő nem jó, míg a gyermek nyájas szóval elő nem csalogatja, - így lőn akkor egypárszáz öreg magyar féltékeny saját mentéjére, hogy később volt foltot folt hátára varratni, minthogy arról egy kis sújtást le hagyjon fejteni.

Baltay, az öreg, később lett volna visszamenni Ázsiába azon az úton, melyen eleink bejöttek, s mit ami tudósaink mai napig ki nem találtak, - mintsem elhagyjon ősi szokásaiból egyet; vagy később elátkozta legjobb barátját, mintsem elnézzen valamely gyöngeséget, melynek útján kikopják a nemzeti hüvelyből, s ezen a példán más is.

Elengedhetlen vétek volt előtte minden, mi az eredeti kemény, edzett, és szilárd életen tágitott, - s ennek maga körüli meggátlására tartotta ő a rovást, hogy legalább az ő környezete maradjon - *tiszta*.

- Itt vagyok! - mondja András, beállítván a nagyságos úr elé - mit tetszik parancsolni?

- Van-e új rovás faragva?

- Mindig van készen, nagyságos uram, - felel a hajdú - bár ne kellene; de azt tartom, hogy maholnap csak ketten leszünk nagyságos urammal, kik rovásra nem kerülünk.

- Tartson kend egy rovást készen, - ezt az új vendéget veszem én szem alá, - ennek aztán annyi engedelem sem lesz, mint amennyit egy szúnyog elbír.

- Értem, nagyságos uram, - majd a mentém alá dugok egyet, s ha aztán elő kellennem, csak bólintson egyet a fejével nagyságos uram, olyant rovok, hogy el nem sikálódik még gyaluval sem.

- Elmehet kend! - mondja az öregúr, minthogy éppen hallá, hogy a várt vendégek is megérkeztek, tehát kisietett, hogy a nagy embereket illőn fogadhassa.

A fogadás oly ritka volt, minő akkor lehet, mikor három becsületes ember összetalálkozik, s egyenkint érzi mindenik magáról úgy, mint a másikról, hogy midőn ilyen három ember összekerül, az üstökös csillag bátran megindulhat az ég boltozatján, - mit az emberek ugyan nem tudnak elgondolni, - miért? mert hisz ha a becsületes ember oly ritka nem volna, csodájára miért indulna meg az üstökös csillag.

Helyre vergődének a vendégek, s az egyik teremben alkalmas beszélő helyre találtak mind az öten, András pedig egy fordulóra bejött, ha tán valamit parancsolnának akár a vendégek, akár a nagyságos úr.

- András! - pipákat ide! - mondja az öregúr, mire András kezdé a pipákat osztogatni, s még gróf Festetics György is elfogadott egyet, pedig nem volt dohányos; hanem tudta az öregúr szokását, és hogy rovásra ne kerüljön, inkább ő is megadta a módját, s ámbár elhagyta aludni a pipát, de még megszívogatta, mintha még úgy adná a füstjét, - és Baltay úr ezt a kis cselt öröme elnézte, - megelégedvén, hogy legalább, ha nem tud is, *de akar!*

- Köszönöm!... nem kell!... - mondja gróf Dunay a megkínált pipát Andrásnak visszaadván, mire az még inkább kínálta.

- De csak tessék, - mondja az, - van gyöngé dohányunk is, akármi kisasszonynak is könnyű!

- Mindegy, barátom, - nem élek vele! - mondja az ifjú gróf.

Észrevette az öreg a szóváltást, de mintha nem jól értette volna, maga is mondja:

- Kedves öcsém, - mi már csak ilyen tejjel tartjuk a fiatalembert.

- Nem akarom megszokni! - mondja a gróf minden komolyabb értelem nélkül.

- Micsoda magyar ember lennél, öcsém, - mondja Baltay, - ha meg egy kis dohányfüstöt sem tudnál megszokni? Hisz öcsém, még a hús is tovább eltart a füstön, - pedig nekünk erre aligha szükségünk nem lesz.

- Mégis megköszönöm!

- Talán az orvos tiltja? - véli Baltay némi tudvággyal.

- Az nem, hanem már ezt a *gyengeséget* nem akarom magamban táplálni!

Az öreg arcában egy villám látszék, mit Festetics után leghamarább András vett észre, mint-hogy még a szolgálattal nem volt készen, s a párbeszéd végén urára nézett, ki egy elcsöndesedés után intett Andrásnak, ki némileg hátrább vonult, s aztán az ódon épület ablakmélyedésében előhúzta a rovást és az első vonást jó mélyen bevágta.

Festetics valamit kezdett gyanítani, azért hirtelen másra vitte a beszédet, s mondja az öregnek:

- Na, barátom, lesz Enyingen gyönyörű juhászat, Lajos barátunk hozott törzsöknyáját.
 - Olcsóbb lesz a birkahús egypár esztendő múlva! - mondja Baltay némi egykedvűséggel, de mégis úgy, mintha ezzel a juhászatot végképp elítélné.
 - De nem megenni hozta ám, hanem gyapjútenyésztésre.
 - Hüm! - dűnnyögött az öreg, - ezt a mentét már tizedik esztendeje viselem, az igaz, hogy jóra való privigyei kék posztó; de még eltart néhány esztendeig, addig kedves Lajos barátunk gyapjújába még a moly is beleeshetik, míg én selymes gyapjújából posztót veszek; mert remélem, hogy a hajdúknak valamivel gorombább is jó lesz.
 - Mennél finomabb, annál szívesebben elviseli az is! - mondja a herceg.
 - Ha fele árért adjátok, majd én is veszek belőle! - mondja Baltay, - hanem majd meglátod, Lajos, az a birka utóbb is csak a szénát eszi el a gulyamarha elől, s ha aztán minden földesúr birkákat tart, utóbb majd szűrös ember nem is marad, hanem még a gulyás is posztóköpenyegben őrzi a marhát.
 - Így a juhokat nem szereted, öreg? - mondja a herceg.
 - A húsát bíz én szeretem, kivált ősszel, ha jó hízott ürüt kapok; de az én legelőmre ugyan egy sem jön, hogy a szénámat megegye, gyapja meg a nyakamon vesszen.
 - Na, majd meglássuk! - mondja a herceg; - hanem a földialmát csak megkísérted te is?
 - De akkor inkább csak birkát tartok, legalább húsa van, s nem kell nagyon megéhezni, hogy az ember rákapjon; hanem zabkenyeret, meg földialmát csakugyan nem eszem, míg földemen megterem a búza.
 - No, mi csak megkísértjük! - mondja Festetics.
 - Jól van, jól! - nevet Baltay, - ha majd kipusztul a búzakenyér a háztól; mert a földialma gyökeret ver, mint a túskebokor, hát eljöhettek hozzám búzakenyérre, aztán majd akkor valljátok meg, hogy a kalácstól, ha már okosabb nem lesz is az ember, mint a burgonyától, de nem is bolondul meg tőle.
 - Valakinek csak meg kell próbálni! - véli a herceg.
 - Persze, hogy meg kell! - mondja Baltay, - nem is mondom, hogy ne tegyétek, - hanem én majd csak nézlek benneteket, Festeticset mikor a földialmán soványodik le, a herceget pedig mikor a birkahúson hízik meg.
 - Kész a vacsora! - jelenti András, egyszersmind megnyitván a szárnyas ajtót, mely az étterembe vezetett, s a jó barátok elkötekedtek a burgonyán és juhon, mely két tárgy abban az időben olyan újdonság volt, hogy az egész ország beszélt róla, s mint a medvejárás, - úgy emlegette meg a finom juhot és azt a napot, melyen meglátta azt és a legelső burgonyaszemet.
- Istenem! a szegény ember mai napon ha ezt hallaná, majdnem azt mondaná:
- Ugyan mivel éltek akkor az emberek, hogy nem haltak meg éhen?

A vacsora alatt megemlékendőnek véljük a mindenesetre jó bort és a jó vizet; - az előbbieket a házigazda szívesen kínálta másnak is, de maga is megitta; míg az utóbbit az ifjú gróf nem győzte dicsérni; - mert amint mondja, még Olaszországban sem ivott jobbat.

Az öreg nem igen vigyázott a szóra a beszéd elején s váltig azt gondolta, hogy a gróf a borait dicséri, mi egy kissé megengesztel a pipa miatt; hanem bezzeg nagyot nézett a következő párbeszéd után.

- Jobb ez úgy-e, mint a Lacryma Christi?!

- Nekem legalább jobb! - felel a gróf.

- Ugyan, mondja meg, kedves gróf öcsém, - hát csakugyan jó az a Lacryma Christi?

- Sohasem ittam, kedves urambátyám!

- Mi a manó, hisz ott jártál Olaszországban, s ott már csak a legjavából kaphat az ember.

- Alkalmam elég volt hozzá, - magyarázza a gróf, de minthogy bort sohasem iszom...

- Bort nem iszol? - mondja az öreg, - hisz most dicsérted a boromat.

- A vizet, kedves urambátyám, - felel a gróf - és most is mondom, hogy ennél kitünőbbet rég ittam!

- Béka terem abban, öcsém!... - jegyzi meg az öreg, s aztán Andrásnak szól: András, szóljon kend a grófnak, - még az kellene, hogy vízzel tartsuk, mint a hidat.

- Bocsánat, - nem iszom!... - mentegetődzék a gróf.

- *Az én egészségemre!* - unszoló az öreg némi erőltetéssel, mintha maga ellenében is védelmezni akarná a gróft, ki őt ily hamar kétszer, de kellemetlenül érinti.

- Bocsánat - mentegetődzék a gróf, - amit egyszer nem, máskor sem.

- Dehogyan nem!... - mondja Baltay némi szégyennel, - ha az enyémre nem, legalább kedves vendégeimért üssük össze a poharat!

- Ezzel a jó vízzel, ha megengedi urambátyám! - mondja a gróf éppen nem engedve.

- Hüm, hüm! - mondja most már kétszeresen is Baltay az öreg, - hát te öcsém éppenséggel nem akarsz megszokni, ami magyar embereknek csak olyan természete, mint a mécsnek, hogy olajt iszik... No töltsd meg a poharat!

- Szokásomtól nem térek el semmi áron! - mondja a gróf szörnyű következetességgel.

- *Azt már én sem teszem!* - mondja az öreg vontatott hangon, egyszersmind intve Andrásnak, ki megint elvonult egy ablakmélyedésbe, s a rovásra a második vonást lenyeste egy éles késsel, mely a kemény nyomásnak szívesen engedelmeskedett.

Vége lőn a vacsorának, a fiatalok hátrább maradtak, míg az öregek együtt mentek elől, s minthogy a fiatalok még az étteremben maradának, Baltay azt mondja két vendégének:

- Na barátom, ha földialmával élünk, finom selymes gypjából készült posztóban járunk, nem dohányzunk, bort nem iszunk, attól félek, nemsokára olyan könnyű legényekké válunk mindannyian, hogy egy jókora forgószél fölkap bennünket, és Ázsiában tesz le.

Nemsokára elhúzódtak a nyugvóhelyre, a fiatal gróf olvasáshoz fogott, az ifjú Baltay lefekvés előtt megtudván még bátyjától, hogy a házasságba miképpen egyezett, elgondolá, hogy ha ez a házasság az öreg akarata ellenére is megtörténne, akkor a pört irgalom nélkül megkezdí, mi az elkeseredésnek minden átkát szétereszti, s a közös barátságnak vége.

Hosszú gondolkodás után elhatározá magát valamire; majd megmondjuk legközelebb, hogy mire, addig előbb nézzük meg az öreg Baltayt, kit még most sem tud az álom végképpen lefogni: - vajjon mi tartja őt ébren?

Nagyokat ketyentett egy falióra, melynek zörgésére minden más ember ijedten ugranék ki az ágyból, csak Baltay nem, minthogy ezt a lármát rég megszokta s az ősi maradványt bántatlanul hagyá a falon, emlékéül annak, hogy már néhány évtizede ketyegett a Baltay-családnak.

Baltayt egy mély fájdalom tartá ébren, minthogy az ifjú grófot az ő mértéke szerint nagyon könnyűnek találta, s az öreg nem annyira a lehető atyafiságból, mint egyéni meggyőződésből a grófot a legszigorúbb mértékre vette, s mentségére nagyon keveset talált.

A hatalmas úr anyagi kényelmének forrásain végig tekintvén, nagyon élénken kezdé tapasztalni, hogy végtére is, ha egy sorban állunk, a házas zsellér is csak annyi helyet foglal el, mint akármely tízezer holdas, és hogy a nemzet összegét végtére is az emberszám pótolja ki.

- Hát eggyel megint kevesebben leszünk? - mondja fájdalommal, s annál gyötrelmesebben, minthogy a gróf hírhedt ember volt, - s a jó Baltay nehéz szívvel gondolt azon körülményre, hogy a lánc nem is végén, hanem derekán szakadozik, - és ezt a hézagot nehéz összekötni.

Baltayt nem hagyá nyugodni a tűnődés, - és ablakából az épület egyik szárnyára látván, éppen oda, hol az ifjú gróf szállásolt, éjfél után majdnem két óráig gyertyavilágot látott.

E körülmény szinte különösnek tetszik, de mielőtt okát gyaníthatná, a fáradtság erőt vett a tűnődő emberen, és szemeire nehezült az álom.

Néhány napig meglakták házát a vendégek, - a nappali órák derülten folyának, de éjszakánként a háziurat rendesen ébren tartá az a világosság, mely az ifjú gróf szállásáról hozzá verődött, s utóbb nem állhatá, hanem megrántá a csöngettyűhúzót, s nemsokára belépett András a szörnyű csengetésre.

- Olcsóbbért is bejövök ám! - mondja a fölrezzentett hajdú, megsokallván a csengettyű rángatást.

- András! - szól a nagyságos úr, egészen saját gondolat tárgyával vesződve, - nézze meg kend a grófot, bizonyosan égve feledte a gyertyát, bizony még felpörköli magát.

- Hát én nem látom úgy-e? - mondja a hajdú.

- No ha látta kend, hát miért nem figyelmeztette, hogy égve marad a gyertya, maga pedig elalszik.

- Ha aludnék! - mondja András - de nem alszik ám.

- Mi ördögöt csinál hát? - csodálkozik a nagyságos úr - talán csak nem akar gyertyánál zabot hegyezni?

- Nem bizony, - hanem mikor megérkezett, hozott magával egy sereg könyvet!...

- Látta kend?

- Hogyne láttam volna?... egyenkint szedegettem elő neki, sorba néztem valamennyit, de bíz én egy szót nem ösmertem belőle, - nem t'om miféle betűvel volt írva, - talán nem is az elejéről kell olvasni, hanem visszajáról.

- Mi a mennykőnek az a sok könyv?

- Én is azt kérdeztem tőle, nagyságos uram, aztán azt felelte, hogy holtig tanul a jó pap!

- Nohát mért nem lett barát? - pattant föl az öreg.

- Fele kenyere annak az a könyv, nagyságos uram, - tegnap bementem hozzá, - mert magam is azt véltem, hogy baja miatt is gyertyázik talán, de bíz akkor is a könyvet bújta, - még mondtam is neki, hogy addig nézi gyertyánál a sok apró betűt, hogy utóbb nappal sem látja meg; hanem arra még azt mondta: *aki nem tanul, annak végtére az esze is begyöpösödik.*

- András! - mondja az úr főlegyenesedni akarván az ágyban, hogy a szót jobban értse: talán úgy álmodta kend ezt?

- Álmodtam? - mondja nehezteléssel a hajdú, - no ha álmodtam, hát nem szólok egy szót sem, hanem menjen be hozzá a nagyságos úr maga; hanem jól megszorítsa a nadrágszíját, mert ha valamelyik könyvből kikérdezi, - én nem felelek ám a nagyságos úr helyett! - végzi be a hajdú a szót, egész nehezteléssel téven be maga után az ajtót.

Reggel a két öregebb vendég eltávozott korán, vendégül híván a két ifjabbat is, hogy együtt aztán a tamási nagy vadaskert meghajtásán részt vegyenek, de a fiatalok valamivel későbbben mentek el, s az öregebb Baltay lenn állt a kocsinál, hogy a lovakat szemlélje, s ezúttal a fölrakodásnak is szemtanúja lőn.

- Hát ebben mi van? - kérdé a grófot egy faládára mutatva.

- Könyvek, urambátyám!

- Mi a patvar, öcsém, hát nem silabizáltattak veled eleget az iskolában, hogy még maradt mostanra is valami leckézni való?

- Oh, urambátyám, - véli a gróf, - sokat meg lehetne még arról írni, amit mi magyarok nem tudunk.

- Bizony még megérem, öcsém, - hogy elcserélnéd apád kardját egy láda könyvért?

- Ha másképp meg nem vehetném, még azt az árt sem sajnálnám érte.

- Isten úgy segítjen, jól beszélsz öcsém, még tán ráfogod, hogy valami könyvcsináló külön ember, mint más.

- *Valamivel*, édes urambátyám! - mondja a gróf fölvevén útiköntösét, hogy a kocsiba üljön.

- Nojsz Árpád könyvvél dobálta meg ellenségeinket, s úgy *olvasta ki* ismét őket, - aztán mi is majd könyvből védelmezzük meg!

- Aligha nem! - legalább én azon meggyőződésben vagyok! - jegyzi meg a gróf.

- S aki ezt nem hiszi, tán azt ellenségnek tartod?

- Olyan ellenségnek, urambátyám, kit *okvetetlenül le fognak győzni!*

- Na, öcsém - *én ekképpen csak ellenség maradok!* - mondja az öreg elhalaványodva, nézván a kocsi elindulását, és a szavakat úgy ejtvén, hogy az illető megértse.

*

A két ember elvált, mindkettő elmondá még mintegy befejezésül ezt a kis magánbeszédet:

- Még ez az ember olvasni fog! - mondja a gróf.

- Ez az ember nem magyar ember! - dörögé az öreg elég hallhatólag, úgy hogy András előhúzta a rovást, hogy a harmadik vonást fölroja, mit az öregúr is észrevett, midőn a hajdú készen lőn a harmadik vonással, azt mondja:

- Hallja kend, megtellett a rovás!

Boldogságos isten, - mind a kettő a legjobb hazafi, hanem rajtuk van még idáig is a nagy átok: *az egyik a másikat nem érti.*

A két fiatalember nagyon is megérté az öregúr szavait, s az ifjú Baltay, még inkább több okot lelt föltett szándékának kivitelére, s alig várta, hogy a hercegnél legyenek, hogy lelkéről leoldja a terhet, mely okává válhatnék egy család szerencsétlenségének, s azért midőn az enyingi kastély kapuja alatt leszálltak, az ülésből egy nagy iratsomagot emelt ki, s hóna alá fogván, sebesen szaladt föl a lépcsőzeten, hogy gondjaitól minél hamarabb megszabadulhasson.

Bowring úr a hercegnek az ozorai búcsút beszélte el, s becsületére fogadta, hogy az angol öklözgetés egy pennyvel sem ér többet, mert a dühös boxoló, ha lökésben van, még akkor is kiüti ellenfele szemét, ha a konstábler botja közibük nyújtózkodik; de a béres puszta szóra elereszti ellenfelét, éppen midőn agyon kellene ütni, s mint valami békés sörházi vendég, csöndes jó éjszakát kíván, s elmegyen aludni. Ha ő ezt saját szemeivel nem látja, hanem könyvből olvassa, képes elmenni a könyvtárhoz a földgolyó ellenkező oldalára gyalog, hogy az illetőnek azt mondja: Az úr ezt álmodta, - s még álmában is hazudott, vakarja ki a könyvből, - s ha nincs pénze az úrnak, megveszek minden példányt; javítva újra kinyomatom, s a hazudságért készen a bocsánat.

A herceg csöndes gyönyörrel élvezé az angolnak elbeszélését, azután pedig tudtára adá, hogy a magyarországi leghíresebb szarvasvadászatra indulnak a tamási erdőbe, hol háromszáz vadász lesz jelen.

- És leszén huszonöt szarvas! - mondja nevetve az angol.

- Egy csapatban igen is, leszén annyi, - de leszén olyan is, melyben *hatvan* darabot számlálhat meg az ember, ha nem röstell vesződni vele.

- Láttam a törzsnyáját, a juhok ritka szépek, - mondja az angol, minden összefüggés nélkül a beszéd folyamára.

- Bowring barátom, ön a juhokról beszél.

- Igen, a juhokról, azt hittem, hogy a herceg a juhokra gondolt, hogy *hatvanával* beszél.

- Én a tamási szarvasokat gondolám! - igazítja helyre a herceg.

- De *hatvan* egy csapatban?

- Nohát *hetven!* - mondja a herceg, - s ha ön szereti a tréfát, még a vadászat előtti napon egy kis mulatságot szerzek önnek, ha nem röstell szénás szekéren egy magyar mérőföldet utazni keresztül a vadas kert *egyik* részén, és szerencséje leszén önnek, ha a szarvasok ki nem eszik alóla a szénát.

- Herceg! - mondja az angol - minket a világ különcöknek tart, de ha már az angol maga nem sajnálja a pénzt saját bolondjaiért, kár volna egyetlenegy állatszelistát tartani azért, hogy minket ilyen mutatványokkal lepjen meg.

- Egy fillért sem költ erre az én szomszédom, herceg Eszterházy, ha ön nem hiszi, meggyőződhetik, s ha kívánja az utazást megtenni, a fogat rendelkezésére áll és a fürge ispán egy négyökrös szénás szekeret is rendel az ön élvezetére.

- Megyek! - mondja az angol, hóna alá csapván egy bolond alakú fejtakarót, melyben utazott, sétált, úszott, vánkos helyett ráfeküdt, s amelyben ezerszer kiröhögték, mivel csak ő nem törődött, hanem gyönyörködött abban, hogy az emberiség minő szánandó, midőn egy vékony embert azért röhög meg, mert *vékony*, s egy harmadfél mázsásat azért, mert *vastag*.

A herceg nem késett a rendelkezést megtenni, s Bowring úr kalandjára nagy örömmel nyitott ki az oldalajtón, míg a másikon az ifjú Baltay lépett be.

- Tehát kíváncsi vagyok hallani a nagy titkot! - mondja a herceg, barátságosan nyújtván ki kezét az ifjú felé, minthogy az már néhány nappal előbb egy közlemény elfogadására kéré meg a herceget igen bizalmasan.

- Hercegem! - mondja az ifjú - a körmendi levéltár befogadhatna-e úgy harminc font irományt azon föltétel alatt, hogy azt kívülem senki se vehesse ki?

- Ugyanannyi mázsát, ha ön kívánja! - lőn rá a felelet.

- Egy nehezékkal sem többet ennél, - mondja a másik- ennyi azt hiszem kicsiny helyre elfér.

- Kívánja ön személyesen Körmendre vinni?

- Nem! ha a herceg szíveskedik azt átvétetni itt helyben.

- Igen könnyen megtörténhetik, - mondja a herceg - Csapó, a körmendi levéltárnok itt van, ő azonnal átveheti.

- Nem kétlem, ő a herceg megbízott embere.

- Egy megvesztegethetlen ember, ki készebb egy ív papirost lenyelni, ha másképp meg nem védhetné a titkot.

- Tökéletesen nyugodt vagyok! - mondja a fiatalember némileg hátrafordulván, mert az ajtó megnyílt s azon át egy lelkes arcú úr lépett be minden bejelentés nélkül, mint olyan bizalmas ember, kinek e kiváltsága rég megvolt.

- Éppen jókor, - éppen jókor, kedves Csapó úr, - mondja a herceg teljes megbecsüléssel, az őszülni kezdő embert bemutatva, - ön ez iratsomót átveszi s a körmendi levéltárban mindaddig őrizni fogja, míg ez az úr vissza nem kéri, vagy arra tőle meghatalmazást nem hoz valaki.

- Egyéb semmi? - kérdi Csapó.

- Annyi legfőljebb - mondja a herceg utasítólag - hogy egy külön fiókot tartson neki a levéltár soros szekrényosztályaiban.

- Igen természetesen, - magyarázá Csapó - a szentséges hely megleszen, s kívül rajt leszen az útmutató cím a levéltári számmal! - Végzi be a szót, átvevén a nyalábot, melynek külső soraiból elég szembetűnő betűkkel volt e néhány szó olvasható:

Baltay contra Baltay.

- Jókor csomag úgy-e? - kérdi az ifjú Baltay.

- Elég civakodás elfér benne; minthogy látom, ez pör, - s azt tartom a szekrény föliratául legalkalmasabb lesz: *Baltay contra Baltay*.

- Méltóztassék intézkedni saját belátása szerint.

Az öreg meghajtá magát, az irományokat hóna alá vette, eltávozott, és néhány nap múlva a körmendi levéltár egyik fiókját kibélelte a pocakos pör, s a szekrény külsején a címbetűk jó vastag és olvasható alakban mutatták a helyet, hova a Baltay-családnak annyi évi civakodása szállásra behurcolkodott.

- Most már nyugodt vagyok! - mondja az ifjú magában, - én megtettem kötelességemet, s ha bátyámat valaki csakugyan pörre ingerelné, mielőtt érdemetlen keserűséget okozhatna, addig

ismét magába száll, míg ez irományokat keresi, azaz, hogy meg nem találhatja; de ha nagylelkűségét megnyerhetem, visszaadom neki, hogy maga vesse tűzre.

Ezután kirándulának megnézni a juhnyáját, mely alapjává lőn a híres enyingi juhászatnak, valamint megtekinték a legelső rendes falut Magyarországon, Lajos-Komáromot², mely Enyingtől jó egy órányira fekszik, a hercegtől vévén nevét, minthogy saját eszméje és útmutatása után maga telepítette, hol már ezelőtt húsz évvel a leggazdagabb magyar jobbágyok laktak, és tanúságot tőnek azon nagy emberről, ki a magyar földesurak becsületét fényesen megváltotta, mit még életében hálásan megösmérének a szomszéd jobbágyok is, mai napig megmaradván e mondat: *Inkább vagyok Enyingen tömlőcben, mint máshol jobbágy.*

² *Lajos-Komárom* telepítvény, és minden kétség nélkül mintapéldánya a faluknak, egyenes és tágas, szabályosan fölosztott utcákkal, és minden keresztülutazónak föltűnő, hogy ilyent Magyarországon is láthat.

VIII. Az üldözött vad.

Meddig Józsi rég nem láttuk, keressük föl azért őt is. Éppen kora hajnalban megyen ki Hídvégről, egy hosszú csövű puskával, vele két erős vadászkutya lépdél, melyeket madzagon tart és letart azon helység határa felé, melyen a Baltay-család roppant birtoka kezdődik, másfél órányira a tamási erdőtől.

Lesre megyen a dologtalan szabados, ki a kévehányást nagyon megunta a meleg nyárban, s már ötödnapja kujtorog a Sión túli nádasokon, hogy valahára elkapja azt a jámbor szarvast, melyet Baltayéknál följobb is megemlítettünk.

Néhány nap óta kószább lőn a szarvas, a tamási vadaskerten alól néhány órányira már egy hét óta főlebb rezegetik a vadat, hogy a nagy vendégek kényük-kedvük szerint pusztíthassák őket, s így a lassankint megriasztott vadból néhány darab a vadaskert mellett csapván el, a Tamásin fölül eső vidéket is bekalandozza, s a mi szarvasunk sétái közben néhány atyafival nagyon összebarátkozott.

Meddig Józsi hasztalan lesett a vadabbak után, megriasztva lévén, hamar elszaladtak a kutyák elől, tehát elhatározá, hogy a szelidet megkeríti, bármennyi ideig kelljen hasalnia a tengeri földek szélén.

Néhány napi lesés után úgy okoskodta leshelyét, hogy a szarvast elvágghassa a falutól, s úgy szorítsa be a nádasnak, hogy a Sió mentében jobban Tamási felé hajthassa, s így tán legkönnyebben sikerül elkapni a szarvast, mely a reggeli órákban nagyon szívesen künn kujtorog az új ismerősök után.

Mielőtt az első napsugár végigszaladt volna a síkon, szilaj nyargalásban jött a szarvas, néha-néha megállapodván, s emelt fővel tekintgetvén a megszakadozott tengeri ültetvények közé, mintha neszt várna, vagy hogy éppen meglátná a határnak új vendégeit, melyek a jó pajtáságért is szívesen tanyáztak a helység közelében.

A vér nem vált vízzé, s az elkényeztetett állatnak természeti ösztöne vívódni kezdett azon megszokással, hogy a kastély udvarát lakja még, s baromfiak között nyargalássza át az udvart. Mohón szaladta meg az egyenes tért, hogy meglássa azon szarvasokat, melyekkel összeölekezni nagyobb kél, mint az udvaron az ökrök feje közé lökni, s a fölébredt állat nagy szemeit merőre dagasztá, hogy lekötven magát abban a széles környék, keresetteire leljen.

Mintha szabadságának óráit úgy kellene lopnia, meg-megdöbbsen az állat; - de azért ellenállhatatlanul rohant odább, meg-megjártatván szemét az előtte terülő vidéken, melynek mindig nagyobb darabját ejté maga után, s utóbb szokatlanul érzé megvadulni magában a vért, mely már nem ösztönzi visszafelé, mintha megbódulna a légtől, melyet sebes futásában átvág, - míg lábaiban az inak mindinkább tágulnak, s kellemesen húzódnak ki, midőn az állat az akadályokat többé nem veszi oly korán észre, mint eddig az udvaron, hol egy vagy más házi állat feküdt el előtte, - most pedig néha árok akadván lábai alá, egy-egy *ugrás* könnyen átméreté vele a hézagot, s mindinkább ingerlé a bóduló állatot.

Megint megállapodék, hogy tájékozza magát, s midőn visszanézett a falu felé, még állati eszében is valami visszásság jelenkezik, hogy ily messze távozott, anélkül, hogy az ösztön visszaindítaná. Nem bírt elválni a falu nézésétől; - neki is megvalának emlékezetei, s némi reszketegség fogá el azon gondolatnál, hogy a kedves úrnő hihetőleg eddig már a kert

árnyaiban kiáltja a nevét, - s e gondolat néhány lépést tétetett vele a falu felé; de oly lassan, hogy nem annyira az akarat, mint valami hála indította meg: azonban mielőtt az ösztön előre vagy hátra győzelmes lenne, a hídvégi szabados elbocsátá a két erős kopót, melyek hangos ugatással riaszták meg a szarvast, mely eddigi bátorságát elveszté s a faluval ellenkező irányban rohant le a Sió nádasai mellett.

A szabados, egyenes úton az erdőségek felé tartott azon véleményben, hogy az állat minden kanyarulás után végmenedékét úgy is arra keresi, s éppen azért a kutyákat visszakürtölé, látván, merre tévedez a szarvas, ő pedig minél távolabb akart maradni a falutól és annak határától, hogy ismerős ember ne akadjon útba, midőn lövésre kerül a vad, s így a büntetést elkerülje, tudván, hogy a kedvenc állatot mindenki ösmeri.

A szarvas még mindig bírt annyi bátorsággal, hogy az embertől meg nem riadt, és csak ebek támadása bírta megkergetni, azért a vadász előtt mindenütt lefelé tartott, vissza nem mervén fordulni az ebek miatt, melyek a szabados mellett pórázon ballagtak.

Néhány órája már, hogy a szarvas vezeti a szabadost, ki végre megunta a gyaloglást, valamint a helyiség is ínyére volt; azért újra leszabadítja a kutyákat, melyek az állatot kétszeres erővel kezdék megzaklatni.

A tamási határban megfordult a vad, hogy visszafelé törjön; de midőn egy határárkot magasról átugranék, a golyó farába csapódott, mi az állatot újra az erdőnek hajtá.

A vér meghagyá nyomait, s a lihegő vadász ingere lecsillapíthatatlan lön, szüntelen nyomon kergetvén a vadat. Csakhogy az erdőszél felé az ebek előtt egy másik szarvas rezzen föl, s az ebek azután egészen más irányban tévedtek el tőle.

Kevéssé ismeri a vadászszenvédelyt, ki azt hiszi, hogy egy tilalomfa meg bír állítani egy vadüldözőt, ki néhány százlépésnyiről mindig látja a vadat, és csak közelléte bírja odább rezegetni.

A szabados újra megtölté a puskát, hogy ha közelében lövésre kaphatná; de amint fegyverét megtölté, a szarvas újra megindult, s amint a vadaskertnek egy mérföldet átövező falát látá, egyenesen neki tartott, mintha házat vélne, hol menedéket remélt.

A vadaskert fala mellett rézsútosan vannak némely helyütt feltöltések, hogy a külső vad tavasszal megérezvén a hímet, fölmeessen, - s onnét állati ösztön után beugorjék a kertbe, honnét többé nincsen visszamenekülés; a szarvas fölzaladt az egyik töltésre, s onnét a nagy vérvesztés után is a vadaskertbe ugrott. Mindegy, a szabados követte a lihegő vadat, s midőn a vadaskertbe érne, - akkor kezdődik meg egy órányiról a hajtás, s az első zajra megrezzent szarvasok lassankint kezdenek a vadászállomások felé törni, s a puskaropogás sűrűen váltogatá egymást.

A szabados még inkább neki bátorodott, s a megsebzett vadat, óvatosan bár, de nyomról nyomra befelé kergette.

Nem sokára nagyobb lön a vérnyom, s nem kételkedék, hogy a szarvas legföljebb háromszáz lépésnyire okvetetlen megáll.

Nem kísérjük odább, - nekünk még máshol is van dolgunk.

IX. A tamási erdő.

Bowring urat a hajnal már az erdőszélén érte, hol éppen most csavarodik az erdőnek széles útjába a hat ökrös béres szekér, hatalmasan megrakva szénával, melynek elején Holvagy Pista nyújtóztat ki egy hosszú ostor nyelet, s olyant durrantott a hangzatos erdőben, hogy Bowring úr minden egykedvősége dacára fölriadt álmából, mely a puha szénán meglepé, - s tökéletesen azt hitte, hogy ágyút sütöttek el.

- Ránk lőttek? mondja az angol.

- Az ökröknek durrantottam, - mondja a béres, letévén az ostort, mit aztán az angol szinte megpróbált, hanem úgy odacsavarta a maga nyakára, hogy a béres alig bírta leoldani onnét.

Bowring úr nem fogna sajnálni egy száz fontost, ha ezt a mesterséget úgy véghez tudná vinni, mint a béres, és mernénk fogadni, hogy annak idejében hajlandó volna egész Londont földurrogatni valami ködös éjszakán; most azonban hamar egyéb tárgyat lelt megbámulni valót.

Még alig voltak ötven ölnyre az erdőben, a sötét erdőnek mélyéből ballagott ki egy vén szarvas, - szarván tizenhat ágat lehetne megolvasni, s a büszke állat kiállt az erdőszélre, ránézvén a szekérre anélkül, hogy szemét megmozdítaná, s míg a béres feléje sem fordult, Bowring úr rábámult a közelségben, hisz alig volt tőle harminclépésnyire, s az állat, mint egy tökéletes rajzpéldány nyugodtan láttatá kevély szarvait, karcsú lábait, megtermett testét és azon szemeket, melyekből egy elbűvölt hatalmasnak lelke nézett rája.

Kész prédának állt ki az állat, Bowringnak csak egy mozdulatot kellene tennie a szénán heverő csőért, hogy ledurrantsa, s útjába álljon azon kis ágnak, mely tizenhetediknek akarna nem sokára kibújni, de az állatnak nincsen annyi féltelme, hogy egy lépést távoznék el a közelségből, hanem elhaladtatja maga előtt a nagy szénás szekeret, mintha üdvözlétéül vonulna el hat darab járomba fogott marha, s a szabad állatnak igénye volna lenézni a megjuhászodott erőt.

Bowring úr érezé, hogy valami hatalom lefogá karjait, s ámbár már a fegyveren nyugvék a keze, a lövésnek ingere elhagyá, mintha gyilkosságnak tartaná e közelségben megrohanni e gyönyörű szarvast, mely szabadságának és fonságának érzetében mintegy a többinek választott példányaként állt volna elébe a távol hon gyermekének, odaállván a legalkalmasabb helyre, hol az árnyéklat, háttér, világítás és állás minden oly szerencsésen van eltalálva, mintha művészt várna, kinek ecsete alá kínálkozik kényelmes mozdulatlanságban.

A löfegyvert elereszté Bowring, s messzire ment már a szekér, mikor még mindig a szarvast szemlélé, mely nagy későn ismét a fák közé vonult el, - s Bowring úrnak ideje lőn más oldalra nézni, mely fiatalabb erdő lévén, a csapók között egy barnás korrajzot látott megmozdulni, mit inkább eleven képzelődésének hitt, mint valónak, - azért előbbre nyújtózkodék, - s a legelső bokor csoportozat mellől vagy nyolcvan darab däm vad szökött fel a szekér közeledtével.

Feljük csapott az ostorral a béres, s mint egy hullám indult meg néhány lépést a saját szerű társaság, megállván, mintha jogát akarná visszakövetelni a csapitnak kedves árnyékából, honnét most a legnagyobb kényelem közül durrogatják föl őket.

Bowring úr elfeledé, hogy csövei keményre töltvék, - nem érzi többé azt a gyullasztó ingert, mely megöl minden irgalmat az állatok iránt, és hogy úgy mondjam, csiklandó vágyat érez az eleven húst legyilkolni, mely mozgásában oly buján szép és ölni készet... Hol marad el az a

szomj, mely a legjózanabb embert bolonddá teszi, s minden veszélyen átkergeti egy durranásért, mely az öldöklést oly boldogsággá teszi?

Nincs meg!... az ember szomjának nagy a tenger, s a látás hatalma, a szörnyű tömegnek közelsége több mint félig eloltá a szomjat, - a szenvedélynek akadályra, küzdelemre van szüksége, s egyetlenegy ellenre, hogy kar vagy ész hatalmával érjen célt, - s íme, hol a tömegből a szebbet választhatná célnak, - nem bír ránézni a tömegből egyre, hogy azt később legyen elemészteni, mint egy másikat... Ott áll valamennyi, a megfutamodásnak egyszerű védelmét sem használják, s még a menekülés által sem ingerlik az elszunnyadt szenvedélyt.

Megadóztatá az embert a szokatlan látvány, - bámulásnak csodás érzelme foglalá el a kedélyt, s érzi, hogy nem a cirkusz páholyában ül, honnét pénzért nézi a megszelídített állatot, melynek szökéseit csak úgy megtapsolja, mint Coriolánt, - s íme megalázkodik az ember az állatország előtt, s e véletlenben oly szépet talál, hogy az órának emléke le nem marad többé emlékeztéről.

Odább, odább megyen a szekér, s mielőtt húsz ölnyre érnének, négy fiatal szarvas oly közel megyen át előttük az úton, hogy az első két ökröt majdnem megállítja, s a béres az ökrökön át ereszti rájuk az ostort, hogy az útból odább terelje őket.

Bowring úr alig fért meg már a szekéren, s bizonyosan leugrik, ha a béres nem figyelmezteti, hogy a szarvasok eszik hátul a szénát.

Lassan hátracsúszik az angol, és látja, hogy öt darab szarvas kullog utánuk, falánkan cibálva a szénát, s bármennyit legyezi feléjük az ostort, annál inkább döfődik egymást a helyért, s amint Bowring úr lenyúlt egyik kézzel, a szarvasok egyikének a szarvát könnyen megrázhatta.

Lehetetlen többé szekéren maradni. Bowring lekéredzett, s minthogy nem tudta a tájékozást, egy másik kis béresre bízta a szekeret, s Bowring úr Pistával a vadászkör felé vezettette magát.

A látvány érdekessége nem maradt el tőlük, a szarvascsoportok szüntelen változtaták egymást, és Bowring úr rég font gondolatainak végre nyelvet adott, s magának is hangosan mondá:

- Ez országnak mindene van, hanem rá kell találni; - mert nincsen egy-egy árva könyv, mely e tündérvárához kitárná előttünk!

X. Egytel több lővés, mint kéne.

Alig mentek egy negyedórányira, - előtaláltak egy urasági vadászt, ki Bowring urat keresé, s el akará vezetni kitűzőtt állomásaig, hogy a vadászatban részt vehessen, - mert már felálltak a vadászok, s ilyenkor az állomást elhagyni sem nem szabad, de nem is tanácsos a folytonos puskázás alatt; mert minden állomáson három-négy fegyver szolgált a vadász kényelmére, oly temérdek vala a vad.

- Ma nem bírnék egyet is lelőni, - mondja Bowring - kimondhatatlanul szánom ezt a vadat.

- Akkor ajánlanám, - mondja a körvadász - maradjon belül a körvonalon, hol bizonyosan nagyszerű látvány lesz, amint az üldözött vad összekeveredik.

- No hát én itt maradok, - mondja Bowring utasítást kérve, hogy körülbelül mennyire mehet be; - de mégis, hogy maga ne legyen, Pistát kísézőnek magánál tartotta.

A lőfegyverek szakadatlanul durrogának, s a lővés hang irányából könnyen tájékozható magát az angol, s minthogy már szerteszét szaladgáltak a vadak, sőt csoportosulni kezdének, utasítása szerint egy vastag fánál állt meg Bowring úr, hogy valamiképp föl ne bökje valami megriasztott szarvas.

Bowring inte Pistának, hogy keressen magának valamely alkalmas helyet, valami makkfa mellett, mely jóval vastagabb, mint a többi, hogy minden oldalról elfődje az állatok elől, s így tova ne riasszák őket. Pista tehát engedelmeskedék, s néhány száz lépéssel tovább ment, s itt egy fa mellé állt, de ekkor vette észre, hogy a legrosszabb helyre állt, mert a vadász állomások idáig hajolván ki, a szélső tanyáktól alig volt ötvenlépésnyire; hanem már késő visszamennie; mert éppen ezen pillanatban roppant el kétszer is a fegyver, tehát érdekében állt nem mozdulni, különben elegendőképen fődözve levén a hátulról jöhető lővések ellen.

Pistát itt hagyjuk a fánál, s magunk kimegyünk a vonalra, mely az erdőnyílások hosszán volt elosztva, s a Pistához legközelebb eső részen a két fiatal jó barátot látjuk, Pistához közelebb az ifjú Baltayt, s a legközelebbi állomáson Dunay barátját, ki a jó pajtástól nem akart elválni.

A vadak nem hagyának magukra vártni, s ez oldalon élénk puskaropogás lőn, s minthogy a vadaskert falazata nem igen volt távol, az üldözött vadnak itt kellett visszafordulnia, ha menekülni vágyott. Mint egy kis csorda csomósult össze a vad, s a vezető nyomán oly következetesen ment az egész csapat, hogy egy vonásnyira ki nem tért az útból még akkor sem, ha valamelyik sebében összerogyott; hanem akkor valamennyi föltartott fejjel gázolt át a párátlan testen.

Bowring úr feszesen megállt egy helyben, és becsületére válik angol hidegvérűségének, hogy el nem dűlt ijedtében, midőn az előbbeni tizenhat ágas mellé oly közel ment a fánál, hogy kezét hátán húzhatta volna végig. Föltartott fejjel ment elől a kevély vad, s utána oly közel a másik, hogy szügyével az elsőnek farához ért, - és hasonló helyzetben követé a másodikat, a harmadik, ezt a negyedik, - s így egymásután az ötveneseket a hatvanosok, azokat pedig a többi, egész a százig, amint Bowring úr megszámllálá; de sőt már a vége felé mindeniket megérinté kézzel, kivált a sebzetteket, melyek erősen vérző sebeik dacára nyugodtan, bár reszketegen követték a csapást, - és Bowring urat sajátzerű érzelmek közt részelteték e vadon is gyönyörű látványban, melyből még csak egy hiányzék, a legutolsó szarvas, mely már nem bír odább hatolni, fejét lankadtan veti még föl néha, s nyakán egy tenyéryn timer szalagnak csokra

most bomlik ki, s amint fejét mozdítani igyekszik, a szellő Bowring úr arcához lebbenti, s az angol végtére is kidül szerepéből, s mielőtt tájékozná magát...

- De nem mondjuk el még a végét.

A szabados utána bolondult az állatnak, mely már alig bírt menni, csak egy nagy csapatnak érkezése verte föl benne a végerőt elkísérni a többit, ameddig elbírja még vérevesztett lába.

A szabados egy fa mellé húzódott, midőn a csapatnak elvonulását látta, s míg így szemlélődnek a bokrokból, lassankint elvonult a csapat, velük a vörös szalagos, és helyette tisztán a béresnek alakját látja meg, amint az féloldalt fordulva áll mereven egy helyben, s oly nyugodtan, mintha készen várná, hogy célba lőjenek rá.

Megint néhány szarvas akar a vonalon átvágni, az állomásokon szakadatlanul szól a puska, egy lövéssel több vagy tán kevesebb, - a szabados a sűrűben oly kényelmes helyen áll, lehetetlen, hogy vad lelke, mely a bosszúra oly szomjas, hogy hatszor is rálőne jó alkalommal, semmit sem késik, hanem nekifogja a fegyvert, és a béresre durrantja.

A béres mozdulatlanul áll, - egy lövéssel több, vagy kevesebb, akár jobbról, akár balról; meg sem gondolja, hogy az utóbbi reá céloztatott, csak a szabados látja, hogy sértetlenül áll, míg a vadászállomáson egy jaj szóval az ifjú Baltay élettelenül rogyott össze.

A szabados a sűrűben észrevétlenül tűnt el; Pistát a lövés nem zavará, csak gróf Dunay rémült el, midőn barátját halva összerogyni látta, s a két szomszéd ijedten rohant a késő segítségre, látván, hogy barátja agyon van löve, s a két vadász önkénytelenül kérdé egymást:

- Lőtt ön?

- Igen! - mondja a másik, - és ön?

- Szintén lőttem! - mondja amaz is éppen úgy öntudatlanul mint a másik, mintha e körülményben keresné a véletlen nagy szerencsétlenségnek okát.

Minthogy a seb némileg azon oldalon volt, melyről Dunay állt, még a gróf maga is megdöbbszent azon gondolatnál, hátha csakugyan ő lőtte agyon!

Míg a szerencsétlen barát barátjának hulláját emelé karjaiba, addig az angol mellett a szarvas rogyott össze, - s a hidegvérű ember megindultan emelé térdére a szalagos állatot, melynek végvonaglásában is jól esett, hogy egy ember ápolgatja, ki aztán a szalagot úrnőjének visszaszolgáltatja.

Midőn a lelődözöttet összeszámlálnák, azt mondja az angol a hullára nézve:

- *Eggyel több lövés, mint kéne!*

XI. Két szomszéd, két gyász.

Föltették a szarvast a szekérre, hogy úrnőjéhez szállítsák, míg a másik hullát a jó barátok kísérték el hazáig. Leették a szarvasok a szénát a szekérről, s a kis béres a szekér elején állva megereszté a nagy ostort, mely akkorát szólt, hogy a hat ökör szebben megindult, mint azon jámbor keresztények, kik az isten házában a legelső padot ülik el, s mindamellett, hogy a szent ige legközelebb ér el hozzájuk, mégsem ragad meg náluk; mert ők is úgy tesznek mint a paraszt, midőn a szekérről földadja a kévét a másiknak, hogy az is adja megint tovább.

Oly lomhán mászott a hat ökör, hogy az első levő kolomp egyik oldalától a másikig alig tudott ellóbálódzni, s az egyenes út elvezetvén őket terelés nélkül is, a béres kiült a szekér oldalára, leszedte süvege mellől a sörjenyelű pipát, oldalszíjáról leoldá a zacskót, rágyújtott, s miután a zacskót újra megcsavarván, tenyerén ismét keményre verte, s illőn elhelyezé, eregetni kezdé a füstöt, és gondolatban megkérődzé mindazt, mit a vadászaton látott.

Míg a fának oldalában vesztegelnie kellett, s a golyók mellette röpködének, megszülemlek egyszerű lelkében az a gondolat, hogy hátha oda is elmenne, hol rézből van a puska, s bögve megy ki belőle a golyó, mintha nem érne rá külön megsiratni azt a sok embert, kiket útjában megöl, maga sem tudván, hogy miért?

Az erdő mélyében számtalanszor megütődő puskazaj elvezette őt gondolatban a csatamezőre, hova danolva megyen az ember meghalni, és nincsen egyetlenegy siránkozó fehércseléd, kinek özvegysége vagy árvasága belekapaszkodnék a haldoklóba, hogy erre a világra visszairáncolódja.

Látta a zöld mezőt, melyre nincs letakarva a halotti lepel, mely messziről már rémületté válik - itt lehanyatlak az ember, mintha elfáradt volna, kipatakzik belőle a vér, mint a gyümölcsnek leve, mitől meg nem undorodik senki; s annyi ember fölé egyetlen óriási domb kerekedik, mit az úton mér földnyíró meglát, s anélkül el nem kerül, hogy a vitézek előtt le ne venné süvegét, pedig jól tudja, hogy vissza nem köszöntenek neki.

Addig-addig járta meg lelkével a csatamezőt, hogy a kolompnak tompa hangját ágyúzásnak vélte, s nem bírt hazakerülni a messzeségből, hová már elment azon a jó lovon, mely ha jó nem volna, huszár alá nem nyergelték volna. Oly vitézül ölte és vágta már az ellenséget, hogyha most az édesanyja sírva hívná, még akkor sem jönne talán vissza.

A pipa buzgón égett, a kolomp egy nótára verte ki a szokott hangot, - semmi sem zavará meg az ébren álmodozó embert, ki most éppen azon nyugodott meg, hogy milyen szépen kigondolta az úristen, hogy *ellenség* is legyen, hogy a huszároknak legyen majd mit *vágni*!

Nem jutott eszébe, hogy a halál az ő kezével végzené a véres munkát, annak még örvideni is tudna; de már akképpen győződött meg magában, hogy a jó úristen maga tudja azt legjobban, miért rendelte el a háborút, - és toldalékul hozzágondolta még azt is, - ha kinek nem tetszik, miért lett *ellenséggé*.

Megszólamlék benne az erő, és mint a levelek közül a bimbó, kifelé kéredzkedék, s a széles erős mell alatt nem bírt megférti valami, hanem arra ösztönzé, hogy messze-messze kell még innét menni.

Összekeveredett a két első ökör, s a kolompnak hangja úgy meglódult, hogy az elandalodott bérest fölébreszté, mire az végig nézván a hat ökrön, s a nagy nyelvű ostoron, nem mert többé visszagondolni az elmúlt kedves tárgyra, s helyette most ezt a dicsőségtelen ballagást látván, az ostornyélért s a hat ökréért elszégyenlé magát.

Mintha maga előtt is megröstellné a dolgot, fölkapta a nagy ostort, s egymásután vagy hatszor durrantá ki a legerősebb hangot, s tán tovább is folytatná, ha meg nem szólítná egy vastag bajszú huszár, ki után vagy harminc legény párosával jött még, az úton lassú léptetésben.

- Öcsém!... tán valamelyik ökröd nagyot hall? - mondja az őrmester a béreshez érven.

- Már ezekkel csak így lehet beszélni! - mondja rá a béres.

- Apád ökrei ezek, öcsém?

- Apámé! - véli a béres, - csakhogy ez az apám másnak is apja ám.

- Csak nincsen ötven fia ennek az apádnak?

- Ötven nincsen,... katona uram, hanem vagy ötezer mégis van, s mindnek édes apja.

- Látom, öcsém, jól tart benneteket, - mondja még a huszár, - vagy tán te vagy a legkisebb fia, hogy ilyen pirosra kihizlalt?

- Még énutánam meg lehet kotorni a tálat, - katona uram, - mert én herceg *Batthyányi Lajos* kenyerét eszem, - áldja meg érette az isten! - magyarázá Pista.

- Most értelek öcsém! - mosolyog rá az őrmester, egyszersmind új dologba kapva mondja: öcsém, sokat kell az ilyen hat ökör mellett gyalogolni úgy-e?

- Könnyebben elvégzem, mintha hat felé kellene mennem.

- Nem rugós valamelyik? - tréfálkodék a huszár odább is.

- Patkó nincsen rajtuk! - viszonzá a béres.

- De nyereg sincs ám rajtuk, öcsém, - folytatá még odább is amaz, - aztán látod, van ám nekünk egy heverő paripánk, s ha fölülsz rá, nem kell ám olyan hosszú nyelvű ostor, mint amekkora most van a kezekben, - mert elmegy ám az a magas mennyországig durrogatás nélkül.

- Hátha nem eladó?

- Minden hitvány embernek nem, az igaz, - lőn rá a felelet, - hanem már veled csak megalkuszunk öcsém, ha tudnánk, hogy nem ijedsz meg a magad árnyékától.

- Azt tartom, nem! katona uram - mondja rá Pista.

- Nohát próbáljuk meg, - mondja az őrmester, - állj ki, tartsd szét az ujjaidat, aztán én megforgatom egy párszor a kardot, s a két első ujjad között úgy elvágok, hogy a szellőn kívül nem éri más a kezedet.

Erre a béres megállítja a hat ökröt, ujjait kiterjeszti, hogy az őrmester megtegye a vágást.

- De hátha levágom valamelyik ujjadat, öcsém!

- Én azt nem kérdezem katona uram, az a maga kötelessége, hogy jól tudjon vágni, én csak azt vállalom magamra, hogy kiállok... hát itt van!

- Ember vagy öcsém! - mondja a huszár, - annyi, mintha én vágtam, te meg kiálltad volna, hol halsz az éjjel?

- A fürgedi pusztán, katona uram, ha tudja merre van!

- Oda tartunk öcsém, ott maradunk egy egész nap, ott meglátjuk egymást! - mondja a huszár, fejét csóválva hagyván el ügetést a szekeret, hogy idején ériék be a pusztát.

Pista lassan ballagtában nagyokat fohászkodott a katonák után, s minthogy leghátul egy gazdátlan ló nyergelten ment vezetéken, gondolatjában fölült a gazdátlan lóra, s velük ment, míg csak látta őket, - azontúl pedig magára maradván ökreivel, mintha a jámbor állatoknak szarva mindig az ő boldogságát öklelné meg, - rettenetesképpen megutálta őket.

Minthogy előbb már leszállt a szekérről, nagy ostorát összezsavargatá a szörnyű nyélen, s úgy helyezé a szekérbe, mint amelyet többé nem akarna kézbe venni, s hogy az ökröket ne láthassa, előttük ballagott; de előbb a kolompot levette, hogy még az se lármázzék utána, midőn a huszárokra meg a gazdátlan lóra gondolt, mert most már azt is megsajnálná, ha így szállítanák le a lóról, pedig még rajt sem volt, hacsak ezután nem lesz.

A szarvas néhány gallyal lefödötten nyugvék a szekéren, s már nem messze valának a falutól, honnét vesztére szaladt ki ma reggel, s íme már a pára nem megy vele vissza, - jámborsága most már csak életlenség s egyetlen jele annak, hogy emberek között járt, az a vérvörös szalag, mely fölbojlott csokrával még most is nyakában lóg.

Sorsát nem bírja elbeszélni a szabadoson kívül senki, s minthogy az magától erre úgysem igen volna hajlandó, kövessük inkább a bérest, kit amaz bosszúból hasonlóképp ki akart küldeni ebből a világból, csakhogy az másképpen lőn megírva a végzések könyvében, hol már előre meg van írva az is, hogy jövőre hol találkoznak még.

Hasztalan siet úgy előre a béres, gondolata mindinkább hátra, utána marad el azon irányban, merre a huszárok a fürgedi pusztára tértek el, - s ő most ha lehetne, egy helyett kettőt lépne, hogy az út kurtább legyen előtte, csakhogy nem tudta elfeledni, hogy az ökrök is utána ballagnak, még pedig igen-igen lassan.

Maga sem tudá, hogy e napon a halál ballagott el mellette, s mintha a sors őt magát fordította volna oldalt, meg kell indulnia azon úton, hol a halál ágyúszóval fordul neki szemközt, és jó szerencséje lesz, ha szemközt nem találkozik vele az a golyó, melyre az ő neve lesz írva, ha tudniillik valamelyikre csakugyan ráírták.

De nagy határt megkerült az ő esze ebben a kis útban, - látott mindent, még a dicsőséget is, mit nemcsak a vezér lát, hanem meglát az utolsó közvitéz, midőn karját ellenségre emelheti, s a maga neve mellé amazét is osztja.

Ment, ment, mendegéle, s a gyönyörű álmot a faluból kirohanó kutyák ugatták csak széjjel, tehát megkérdezte a legelső embert, hogy nagyságos Baltayné asszonyság kastélya merre van közelebb.

Az útmutatás után könnyen meglelheté, azért az utcán olyan fordulást tett, hogy a hat ökör kanyarulása a küszöbön meg ne zökkentse a szekeret, s midőn a kapun minden baj nélkül bemehetett, egyenesen az erkély alatt állt meg,

A nagyságos asszony éppen akkor lépett ki a kisasszonnyal, s mindkettő csodálkozva nézé a szokatlan vendéget. Mielőtt azonban megkérdezték, mi járatban volna, a körülálló cselédeket kérdé sorba a nagyságos asszony:

- Tehát senki sem látta?

- Én nem láttam, pedig a fölső határt végig jártam! - mondja az egyik.

- Hát te? - kérdik a másikat.

- Bíz én sem láttam - nagyságos asszony - mondja a másik, - pedig még a nádast is majdnem szálankint összeválogattam; de sem nyomát, sem magát nem láttam.

- Tehát egyik sem látta? - kérdi bánatos arccal a kisasszony.

- Senki! - lőn az egyhangú válasz, mire a háziasszony az idegen cselédhez fordult, mintegy előbb kérdvén, mint azt, hogy mi jó szerencsében fáradt el idáig.

- Fiam!... nem láttál egy szarvast? - kérdi az asszonyság.

- De mennyit! nagyságos asszonyom! - hisz éppen most jövök a tamásii szarvas vadászatról, volt ott annyi, hogy a szénát is leették erről a szekérről.

- Nem látott egy vörös szalagosat? - kérdi a kisasszony.

- Azt keresik? - kérdi a béres.

- Minden emberünk az után indult ma - mondja a hölgy - de senki sem leli.

- Azt tartom, nagyságos kisasszony, hogy nem jön az vissza elevenen.

- Dehogy nem jó, - mondja ismét bizalommal a hölgy, hisz a legjámborabb állat a világon.

- Az a baja, kérem átossággal, - különben nem hoztam volna haza ezen a szekéren, - ímé. - mondja leszedvén a gallyat, mely alól a szalag elég hamar ismerőssé tette.

Mély megilletődés fogta el a körülállókat, kik a boldogtalant leemelték, s a kisasszony a kedvenc állatot zokogva siratta.

Az anya vigasztalni kezdé, anyai eszével átlátván, hogy ennél nagyobb baj is akad a világon, de a leány csak nem akart megbékélni, s utóbb már a cselédek is mondtak neki egy-két vigasztalót, a végre Pista is megszólalnik:

- Sohase búsuljon, nagyságos kisasszony, szebb halállal úgy sem halhatott meg!

- Szegény kis szarvasom! - mondja az úrhölgy.

- Háborúban halt meg biz ez, mint akármi katona! - jegyzi meg a béres.

- Annak is jobb volna, hogy ha otthon halhatna meg!

- Ki tudja, nagyságos kisasszony, - fohászkodik a béres, - csak az a szép halál, künn az ágyúk között, mikor tudja az ember, *hogy nem az orvosságtól hal meg!*

*

Midőn a béres kiért az udvarból, a jó barátok, köztük a herceg és Bowring úr gróf Dunayval, megérkeztek a szomszéd házhoz, s az öreget álltában támogatták a Baltay-család utolsó sarjadékának hullája mellett, annyit mondván el, mennyit a dologból mondani tudhattak.

Utóbb a barátok szétoszlának, - Baltay egyedül maradt Andrással, ki halavány urát néhány lépésnyiről szóttalanul nézte, mintha valamiért itt marasztották volna.

Baltay százféleképp rakván össze a lehetőségeket, az ingerültség némi élével kérdi a hűséges hajdút, kivel már vagy tizedszer gondolták ki, vajjon hogyan történhetett e szomorú eset?

- Megmondjam, ki lőtte agyon? - szólal meg az öreg lelke gyanújával.

- Nagyságos uram! - mondja a hajdú megindultan, - ne mondja ki e szót, - hadd nyugodjék békével a halott; elég szűk lesz neki az a kis hely, hova letesszük, inti még odább is - ne temessük el melléje másnak becsületét!

- Hát kendnek se mondjam meg?

- Nekem sem! - szól erős hangon amaz, - mert attól félek, hogy ha nagyságos uram egyszer botlik, nem lesz mellette mindig a vén András, hogy fölemelje, s akad olyan ember, ki az ilyen koros embert megneveti, hogy azt is elbeszéli, amit tán úgy álmodott.

- Miért ne higgyem azt, amit más is hisz? - békételenkedik az öreg.

- No, ha azt is el akarja hinni, amit más hisz, - véli András, - azt se higgye nagyságos uram, amit én *nem hiszek*.

- Nem hiszi kend? - kérdé Baltay, nyugalommal nézvén a hajdúra.

- De nem ám! - mondja amaz, fölkapván a megszokott felelési hangot.

- Nem kend faragta meg a rovást?

- De én faragtam meg az igaz, - nem is mondom, hogy valami sokat alkudoznám, ha jobb magyar emberért elcserélhetném; de nagyságos uram, aki nem dohányzik, bort sem iszik, mindig könyvet olvas, mitől bolonduljon meg úgy, hogy az embert szarvasnak nézhesse? Ennyivel megkötötte a csomót a hajdú, s dolga után ment el.

- *Nohát nem mondom, hogy agyonlőtte!* - dörögé az öreg, aztán mintegy magának is némi igazat akarván adni, toldalékképen hozzáteszi: - *de azt sem mondom, hogy nem lőtte!*

Hej! nem volna oly *ritka* madár az igazság, ha *keresni* nem kéne.

XII.

Egy este a pusztán.

Kiült a sok fényes csillag az ég boltozatjára, midőn a herceg és Bowring úr csöndes lépést ereszték a kantárt, hogy a langyos estét a szabadban élvezzék, nem igen messze lévén a pusztá, hova éjszakára szándékoztak a katonák miatt, kiket a herceg átmenőben nem akart egy kis megvendéglés nélkül elereszteni, minthogy úgy is a legközelebbi faluban kellett volna kitölteni a huszonnégy órai pihenési időt.

Oly csöndes volt az egész környék, hogy egy kis csengettyűvel mérföldnyiről össze lehetne harangozni minden embert. Az angol szívesen elkészült volna egyik pásztortűztől a másikig, szokatlan lévén előtte ez éjjeli fény, ez a szokás, hogy a fáradt ember a nap hosszát még tűzzel is megtoldja.

Néha-néha elveszett az egyik fény, s megint újra előbukkant, amint a körüllevők elülték vagy elhasalták, vagy a pásztoreMBER rávetett egy ölnyi szalmát, hogy a tartóból ki ne aludjék a mécs, s meglássák egymást a beszélgetés mellett, mert már a magyar ember a képét is szereti megnézni annak, kivel beszél, minthogy a régi igazságképp a hazugság mindig elránt egy-egy vonást a hazug ember képén, - s a másik aztán könnyebben hozzáveti, mennyit kell elengedni abból, mit a másik néha nagyon is ingyen beszél.

Bowring úrnak jól esett ez a szörnyű hallgatagság, mintha csak még most tudná legelőször életében, minő lehet az a nyugalmas éjszaka, minőt a nagyvároson fogadasképpen lármáznak el egymástól az emberek; s itt, hol a nyájörző kuvaszokon kívül egyéb éjjeli őr nincsen, oly mély a csend, mintha bekerítették volna fallal, s a falon kívül ezer ágyúval ijesztenének el minden kis nyikkanást.

Beljebb, beljebb mentek egyenesen, s mielőtt szemükbe ütköznék a major, elért hozzájuk egy csöndes harmónia, melynek vékonya-vastaga szabályosan megvolt, - s a vékony a vastag mellé, a vastag a vékony mellé oly szépen odafért, hogy a vékony nem akart kijebb látszani a vastag mellől, a vastag pedig engedte a vékonyabbat, mint a módosabb a szegényt, hogy az is megélhessen.

Mint a hullám, elringatta magát a dal a légben, csalta maga után az embert, s Bowring úr könnyedén húzá meg a kantárszárat, hogy a hang után vitesse el magát, s elérje a dalt, azon helyet, hol az elkezdődött, s ekképp lépésről-lépésre hangzatosabb lőn az összemért ének.

Meg-megszakadt az ének, s a hézagokban megszólalnak egy másik sajátzerű bánatos valami, melyben a hang úgy elszomorodott, hogy az ember letörölni vágyik azt az égő könnyűt, mely a panasz mellett foly le. Nem bír a hang fölvergődni, mintha még oly magasra nyúlt volna az ég, honnét lerimánkodhatná saját orvosságát, - s amint ez a fájdalom maga-magát mondja, oly furcsán lepi meg a hallgatót is, hogy szinte még a búsulást is megkívánja bele.

Bowring úr előrehajlék a lovon, a furulyahang jobban-jobban elért hozzá, s az egykedvű angolt megvesztegette e azokatlan hang, nem bírta tovább a lovon maradni, átadta a kantárt a lovásznak, de a herceg is leszállt, s a kövér mezőn csöndesen közelíték meg az ébren levő népet.

- Csuda ez, vagy madárnak a hangja? - kérdi Bowring a herceget.

- Egy ártatlan furulya - mondja a herceg - valamelyik béres altatja el magát.

Nem folytathaták tovább a párbeszédet, alig ötvenlépésnyire értek már a csoporttól, melyben öregek és ifjak, katonák, béresek és lányok rákezdék a nótát:

*Magasan röpi a daru szépen szól,
Haragszik rám a galambom; mert nem szól.
Ne haragudj édes rózsám sokáig,
Tied leszek, tied leszek koporsóm bezártáig.*

Az egyszerű ösztön vezérlé e kart, mely vagy ötven emberből állt, s az egészséges hangok érce harangként kondult meg az angol füleiben, hol a szárazföldnek minden operája egymás hátán ül már, s midőn az inger kifogyott belőle, helyet kér ez ösmeretlen zene, melyről hirtelenében nem tudja megmondani, imádság-e vagy dal? hanem megtiszteli; mint egy remekművet, s megáll ünnepélyes érzélemmel, hisz még a vadállatot is megállítá már a zene.

- Herceg!... köszönöm e ritka meglepetést! - mondja Bowring.

- Talán azt hiszi kegyed, hogy ezeket hintóban hozattam ide egy éji zenére?

- Legalább is hintón! - mondja az angol.

- Azt tartom egy szálig béresfajta valamennyi, - s azért jöttek valamivel kijebb a majortól, hogy a hajdút aludni hagyják; mert ha meghallaná, hihetőleg szétugrasztotta volna az egész hangversenyt.

- Páholyokat ide, herceg, - ilyen zenét aranyokkal szokás megfizetni.

- Tegye el ön az aranyat; mert ha meghallják, reggelig itt maradnak énekelni, s a legjava búzámat kinn felejtik, pedig én az esőtől tartok.

- Miért nem küldi őket a herceg utazni?

- Csakhogy Ázsiából ideértek, kedves jó barátom, nem hogy még egész Európát megutazzák.

- Igen, de ritka kar, minőt a milanói Scala egész Olaszországban nem fogdos össze.

- Kár volna vesződni a kereséssel, - indítsa meg barátom a legelső falut, - csak oly jót talál ott, mint íme a pusztán.

- Na uram, ezt a népet láttam verekedni, hallám énekelni, - országuk tele van szokatlan dolgokkal, - most már egy időre eleget tapasztalék, visszamegyek Bécsbe, s addig el nem jövök, míg nekem olyan könyvet nem küld a herceg, melyet magyar ember írt meg, s azt a mi kedves Baltay bácsink elejétől végig elolvasott.

- Csodát akar ön minden áron látni?

- Igen, - mondja Bowring, - itt csak csodát lehet látni, - *s amely napon az a könyv készen lesz, higgyen nekem a herceg, Magyarország még egyszer újra megszületik és sohasem hal meg!*

*

Néhány lépéssel odább menvén a két alak, a hold is fölkapaszkodott a láthatárra, s a gyalogló urak egy szénaboglya mellett álltak, ezáltal földve lévén, mégis hallhaták a beszédet, vígan enyelegvén a vendég huszárok a pusztai néppel.

Holvagy Pista most ért még csak a vigadozók közé, s az őrmester jó szívű tréfával fogadta a legényt.

- Elaltattad öcsém, azt a hat cselédet?

- Eleget elfáradtak, nem igen várták, hogy ringassam is őket.
- Hát alkudjunk meg arra a gazdátlan paripára, - mondja az őrmester, - fölültetünk reá!
- Föl ne ülj rá, Pista! - mondja egy öregasszony, - mert az ütközetig meg nem áll ám veled.
- Ellenségre mennek, katona uram? - kérdi Pista.
- Éppenséggel oda sietünk most, - felel az őrmester, - csak torony iránt megyünk, hogy jókor odaérjünk, mert már a határon belül az ellenség.
- Hátha el is fogyasztják akkora, mire odaérnek? - kérdi kételkedve a béres.
- Már a mi részünket csak meghagyják nekünk! - véli az őrmester, a fiúnak keze után nyúlván, mit az önkénytelenül odaengedett az öreg huszárnak.
- Nem jó lennék én oda, katonauram, - mondja a béres, - sokáig tudnám én megszokni azt a vagdalkozást, - engem csak úgy szélről kellene állítani, aztán úgy adogatnám föl őket, kettőt, hármat egyszerre, - már ahogyan kerülne a sora; azt már jobban tudnám.
- Vesződség az öcsém, - megint csak le kellene tenni a földre, - hanem vágja az ember, ahol eléri.
- Aztán nem sajnálja szegény párát, - édes öcsémuram? - kérdi a vénasszony.
- Elvéve egyiket megsajnálom én is, - mondja rá az őrmester, - éppen most két hónapja egy franciát úgy vágtam ketté, hogy amint az egyik fele erre, a másik meg amarra esett, ijedtében mindenik felén a kéz utána kapott a másik felének, aztán a balkéz megfogta a jobbat, s olyan szépen következtek el egymástól, mintha néném asszonyinak egyik fia a másiktól búcsúznék.
- Uram s én istenem! - fohászkodik az öregasszony, az utolsó ízig hitelt adván a nagy hazugságnak. Pista pedig alig várta, hogy a hívogatás több legyen, mint amennyit ő kínálgatná magát; mert hiába, még a lakodalom is azért esik olyan jóízűen; mert a vendéghívó utána megy egész a falu hosszáig.
- No, öcsém! - kezdi újra az őrmester, - jer velünk, - üss egyet a markomba, - mondja a huszár kinyújtván karját, hogy a fiú a kinyitott tenyérbe üthessen.
- Ha beleütök, katonává leszek?
- Öcsém, - mondja az őrmester, - ezzel a tenyérrel úgy adom én a dicsőséget, mint a szentséges római pápa a maga kezével az áldást.
- Ne menj, édes cselédem, - mondja megint az öregasszony, - hát azért dajkált volna édes szülőd, hogy harangszó nélkül halj meg háborúban?
- Ha csak az a baj, - néném asszony, - véli az őrmester, - nem kell oda öregharang, ahol száz ágyú szól.
- De olyan fiatalon meghalni, kedves öcsém! - sopánkodik az öregasszony.
- Csak nem hagyhatjuk üresen a mennyországot, édes néném asszony.
- Látom már, hogy elcsábítja katona uram ezt a szép gyereket.
- Arra való a virágnénémasszony, hogy bokrétába kössék! - mondja az őrmester. - Na fiú, - csapj a tenyerembe!
- Egy baj van, katonauram, - mondja a fiú - cselédember vagyok.
- Hisz öcsém, nem az urad ökrét akarjuk elvinni - hanem téged.

- Tudom uram, hanem nem azért tartottak itt engem a télen, hogy a nyári dolog elől odább álljak; azért várjuk meg, míg kitelik az időm.

- Addig majd az ellenség is elfogy, öcsém!

- Gondolja katonauram?

- Hát azt gondolod öcsém, hogy az ellenséget is előbb elvetjük, mint a magot, aztán megvárjuk, míg kikel és megéri?... Öcsém! nem addig van az, hanem meg kell annak halni.

- Hátha majd lesz addig más ellenség? - véli a béres.

- Dehogyan lesz öcsém, dehogyan lesz, - hisz már azon búsulok magam is, hogy mik csinálunk aztán, ha ezzel elbánunk? Lásd öcsém, ezért bajos ám huszárnak lenni, hogy mióta azt az ágyút kitalálták, mindjárt elneszezik a huszár elől az ellenséget, aztán nem marad mit vágni.

- Csak már az ispán úr eleresztene! - sóhajtja a béres.

- Eleresztlek én, kedves fiam, - mondja a herceg.

- Az isten is megáldja kegyelmes uramat.

Erre a fiú az őrmester markába vágott, s a víg pajtások körülfogák a gyönyörű újoncot, hogy magukkal elvigyék.

- Nincs valami rendelkezni valód, kedves fiam? - kérdi a herceg, visszatolván a fiúnak süvegét, mit az levett.

- Talán nincsen! - véli a fiú.

- Gondolkozzál fiam, ha valami jutna az eszedbe, - mondja az őrmester biztatva a fiút, - talán van apád, vagy anyád?

- Mind a kettő él még, őrmester uram, - mondja a fiú.

- Azokról ne aggódjál, - véli a herceg, - *jobbágyaim nekem édes gyermekeim.*

- Vedd le a süvegedet öcsém, - mondja az őrmester, - mert ezután már olyan csákót teszünk a fejedre, melyet még az oltár előtt sem szabad levenni; különben ezért a szóért magam is levennem.

Mire megvirradt, elment Pista a csapattal, Bowring úr pedig még egyszer kezét szoríta szíves házi gazdájával, s azután indult meg a bécsi irány felé, búcsúzóul mondván:

- Herceg, - ha *angol* nem volnék, csak *magyar* kívánnék lenni!

XIII. Haragos atyafiak.

Megülték a gyászt illő szertartással, és hogy a fájdalom mennyi nyomot hagyott, magunk tudjuk legjobban; mert hiába, igazán búsulni csak a magyar ember tud még. (Nojsz volt is oka reá mindig.).

Ez idő alatt Baltay uram ő nagysága sűrűbben látogatá meg a szomszéd udvart, s ha a nagyságos asszony távol volt, még a lusta cseléd után is méltóztatott egyet kiáltani: mit ácsorog? nem talál dolgot az udvaron? sőt még a nádpálca is megmozdult kezében, pedig a bot abban az időben is megtartotta verekedő természetét, s az ütés abban az időben sem volt ajándék, ha mindjárt nádpálcával osztogatták is.

András hajdú fejcsóválva nézte ezt a dolgot, neki is meg volt azon jó tulajdonsága, mint a háziállatoknak, hogy az esőt és zivatart megérzi, - ami nem is volt valami nehéz mesterség; mert András gazda jól tudta, hogy Dunay gróf úr nem vár névnapot vagy sátoros ünnepet, hanem hétköznapi is megkerül egy pejparipán a szomszédban, melyet még az utolsó cseléd is szívesebben megvakar, mint magát megfésülje, s a vén András nem volt bolond ember, mikor azt mondá magában: Értem ezt a dolgot.

Midőn már annyi idő eltelt, hogy a megboldogultat elegendőképpen megbúsulták, egyik napon Baltay úr éppen a nagyságos asszonyhoz indult; hanem mivel a ház előtt akácok alatt levő padon lelte, tehát mindjárt helyet foglalt mellette, s midőn már a „jó időt” meg a „fagyos lábujjáról vett csalhatatlan időjövendölést” elvégezte, mintegy újabb bevezetésül mondja:

- Bizony, kedves húgomasszony, eljár az idő.

- Érzem, urambátyám, ezelőtt néhány esztendővel még az árkon is átugrottam, most pedig már a kapavágás helyét is megkerülöm, hogy bele ne botoljak.

- Jól van, jól, húgomasszony, - maga csak eltréfál, - hanem én!... - én már nem szeretem, hogy olyan nagyon gondomat viselem, - véli Baltay. - Eddig, ha valami bolondot tettem, mindig más vette előbb észre, s úgy mondták meg nekem; de most már minden lépten-nyomon korholom magamat, minden hibát észreveszek magamon; pedig elhiggye, húgomasszony, nem szeretem én azt, mikor az ember ilyen nagyon *megokosodik*.

- Ez mind megilleti azt a kort, melyben urambátyám most van.

- Persze, hogy megilleti, - hagyá helyben a másik, - de már csak azt látom, hogy nagyon sok bolondság van ezen a világon, s egy kis bódultság okvetetlenül kell hozzá, hogy az ember ne lássa a millió akadályt, aztán neki merjen menni; - pedig a fontolgató ember addig számít, addig nézi a sok akadályt, hogy nem *mer* neki menni.

- Talán házasodni akar urambátyám?

- De már ehhez éppen *nagyon okos ember* vagyok, húgomasszony, - kacaga föl Baltay, - hanem mivel idáig értünk, - etessünk meg, húgomasszony, - aztán beszélgessünk egyet.

- Jó lesz bíz az! - véli az asszonyság, nem tudván, hogy az urabácsi hol akarja a szót elkezdeni.

- Húgomasszony, én most éppen ötven esztendő vagyok...

- Az isten éltesse kedves urambátyámat továbbra is, - mondja a nő, - megmondjam én is, hány esztendő vagyok? mert én nem csinállok belőle titkot.

- Nem azért mondtam húgomasszony, - mentegetőzék amaz, - hanem azt gondoltam, hogy a jó úristen tán még megáld vagy huszonöt esztendővel, hisz mi az a hetvenöt esztendő?... teremtetted, apám, öregapám túlélte a nyolcvanát. - hisz tán még hallotta is húgomasszony apámnak hírét, nyolcvan esztendő korában lóháton járt el a jó barátokhoz, s ha a guta...

- Az a guta, az a Baltay-nyavalya!... - mondja bánattal az asszony, - az a hirtelen harag! néha egy polturás malacért olyan dühbe jönnek; pedig ha valaki alkuba állna velük, hogy haragudjanak meg ezer forintért, tán azt mondanák: ennyiért nem érdemes.

- De mikor megharagítják az embert!

- Haragudjanak meg, édes urambátyám, - okoskodik az asszony, - én is megharagszom; néha csak egy récetójásért, csak hogy ilyenkor nem engem üt meg a guta, hanem én pofozok föl egyet a sok közül; - ennek aztán nem kell orvos; egy csibéből nem csinállok országos dolgot, mint fájdalom, valamennyi Baltay agár és lócserén haragudott össze, s lettek halálos ellenségekké.

- Mond valamit, édes húgomasszony, - dűnnyög Baltay, - de már én sem veszek valakibe olcsóért, annyit mondhatok, édes húgomasszony, inkább majd csak szép szóval győzöm.

- Megígéri ezt, kedves urambátyám?

- Becsületemre megígérem, hahogy valaki apróságban megbosszant, eleinte megmondom neki *szép szóval*: édes jó barátom, látod, én nem érek rá veled civakodni,... hanem most az egyszer megmondom... hogy máskor is eszedbe jusson,... ha tudniillik megint ezt cselekednéd,... mondja növekedő indulattal,... jól vigyázz magadra, különben *úgy váglak*... Akarám mondani,... - édes húgomasszony, hogy - no.

- Értem, édes urambátyám, így már jó lesz! - mondja az asszony, megmosolyogva az öreget, kit a vér majd megint elragadt.

- No lássa, milyen engedelmessé tesz húgomasszony, - hanem már most az árát is megkérem ennek az engedelmességnek, - ígérjen meg nekem egyet.

- Ha lehet!

- Persze, hogy lehet,... ha nem lehetne, csak nem kérném!... - mondja Baltay, - hanem ha az ég huszonöt esztendővel megáldana, még megérhetnék egy véghetetlen nagy örömet...

- Ugyan mit, kedves urambátyám?

- Hogy húgomasszonynak unokáját én nevelhetném föl,... abból aztán fogadom, hogy válnék ember!

- Példának okáért?

- Már a példával adós maradok, húgomasszony, - hanem kezdjük elejéről a dolgot, - ez a kis Etelka már eladó leány ám!

- Csak nem kínálgathatom a kapu előtt, édes urambátyám?

- Ezt jól tudom, hanem édes húgomasszony, nem feledte el, mit ígért nekem egyszer.

- Nem feledtem el, - felele az asszony, - vöm csak olyan ember lesz, ki tetőtől talpig igaz magyar ember!... nemde ezt ígértem...

- Szóról szóra.

- Ezt meg is tartom, urambátyám, arról bizonyossá teszem.
 - Idáig minden jól van, - mondja Baltay némi nyugtalansággal, - de megmondja nekem is, húgom asszony, kit akar vőül fogadni, még pedig a menyegzőnél előbb?
 - Ha éppen úgy akarja, urambátyám, - titkot nem fogok csinálni belőle.
 - De hátha nekem kifogásom lenne ellene?
 - Ettől nem tartok, urambátyám, - mondja az asszony önérzettel, - lányom legdrágább kincsem, azért nem fogom úgy elszórni, hogy akárki is meglelhesse.
- Egyet nyelt az öreg, hanem mivel agyában a tervek nem mindennapiak valának, inkább tűrt, csak hogy valami módon célhoz jusson, és a birtok egykor jó kezekbe menjen.
- Az előbbeni célzások némileg lefoglalták a könnyen gyulladó vért, azért nem mert föllobbanni, hanem tűrte a dolgot, mintha András gazda a kerítés túlsó oldala mellől merne átkiáltani, s azt mondaná, hogy ő nagysága valahára csakugyan higgadt emberré válik; - hanem csak fűlt a beszédre, mintha mégis kitöréstől félne.
- Okosan mondja, húgomasszony, - szólal meg egy kis erőlködés után Baltay, - hanem már bocsásson meg az ilyen vasfejű embernek, ha mondom, hogy több szem többet lát, - aztán az asszonyok nem mindig látnak odáig, hova a férfi.
 - Meglehet, ámbár vagy tizenegy esztendeje már, hogy eltemettem az uramat, hanem ha ma csodát tenne vele az isten, és föltámasztaná; nem tudom, nem találna-e mindent jobban helyén, mint volt egykor; - pedig az is *Baltay-vér* volt, aztán annak sem igen tetszett az, amit nem ő csinált.
- Megint nagyot nyelt az öreg, - sőt András már át is hajolt a kőkerítésen; mert már nem hitte, hogy a gazda ki ne repedjen a mentéből, mikor ilyen egyenesen beszélnek vele.
- Egy szóval sem mernék ellenkezőt mondani, húgomasszony, - okoskodék Baltay - hanem higgye meg nekem, galambom húgomasszony, hogy nagy próbára kell tenni mai világban az embert, mert isten úgyse úgy vedlik már ez ami népünk, mint tavasszal a lúd; - aztán nem szeretem én azt, hogy idegen tollat ereszt; mint a szajkó, mikor a pávák közé kívánczozott.
- Az elmondott szavak azon idők szerint mély igazságot tartalmazván, a nő szintén elgondolkozott rajtuk, s ekképpen Baltay mint egy alkalmat lelt újabb faggatásra.
- Húgomasszony, - megfogadtam, hogy nem durranok fel minden szíre-szóra, - meg is tartom szavamat, pedig elhiggye, olyant birkózom most is magammal, hogy ezen erővel két embert földhöz vágnék, - ha rá gondolkodom, hogy az apáim és tulajdon szerzeményemet, mit azok és én sarkantyús csizmában kerestünk, valami könnyű legény ott szórja el, hol nem hogy nem értik a magyar szót, de még nem is hallják.
 - Urambátyám, - mondja az asszony, letevéen varrását a kőasztalra, - nem kínzom tovább, megmondom, hogy én már választottam, s az ellen, remélem, nem lesz kifogása.
 - Várjon még egy kissé! - mondja Baltay, mintegy időt vevén a készülődésre, nehogy a gutának adjon egy alkalmat megütni őt huszonöt egész esztendővel előbb, mint ahogy maga is akarná.
- András már a kőfalon hasalt; - mert nem hitte, hogy a nagyságos úr olyat halljon, mi neki tetszeni fog, annál inkább; mert a kerítés magasságáról éppen a túlsó kertben sétáló Dunayra ösmert, ki Etelkével karonfogva járkálta meg a kanyargó utakat.
- Midőn Baltay eléggé elkészíté magát, azaz mentéjét végig kigombolá, azt mondja:
- Na, édes húgomasszony, - most már szóljon bátran, hát kit választott?

- *Dunay grófot!* - mondja az asszony.

András ijedten csúszott le a kerítésről, - mert azt hitte, hogy a nagyságos urat csakugyan megüti a guta.

- Hála istennek! - mondja Baltay elhalványodva, - tehát mégis nekem van igazam!

- Miben? édes urambátyám.

- Azt kívánja tudni, húgomasszony? - mondja emelt hangon Baltay, - megmondom, hogy *ez az ember...*

- Mit akar mondani a nagyságos úr? - szól a hajdú, ismét a kerítésre mászván.

- Hát kend mit hallgatódzik?

- Najszerű kell is hallgatódzni, - véli a hajdú - mikor már megint olyan fönnhangon beszél, hogy akár megszalassza az embert!

- No hát nem kiáltok... hanem édes húgomasszony, *ez az ember nálam rováson van.*

- Az nem tartozik hozzám! - szól elhatározottan az asszony.

- Meg akkor sem, ha azt mondom, hogy nem lehet neki megbocsátanom?

- Talán bocsátandó vétke?

- Édes testvéremnek sem!

- Akkor sajnálom, - de anyai kötelességem az első, s az ellen véteni nem fogok.

- Húgomasszony!... én Baltay vagyok, - s az a leány Baltay-leány!

- És az én leányom! - mondja a nő, fölemelvén ujját, mintha fenyegetni akarna.

- Húgomasszony! - rimázkodék Baltay - még most sem haragszom.

- Bátyám!... meggondolám, mit tevék, mikor szavamat adám, - s én azt megtartom. Isten engem úgy segéljen!

- No hát engem is úgy segéljen meg az isten, hogy én *pörteni fogok.*

- Tessék! - mondja a nő fölemelkedve ülőhelyéből, s egy fejbólintás után az udvaron át a lakházba ment föl, míg Baltay elkeseredetten ment haza.

András a kapuban várta.

- Hallja kend! - mondja neki, - keresse kend elő azt a nagy pört.

- Mondtam úgy-e, hogy ez lesz a vége! - zsörtölődik a hajdú, - de azt is mondtam, hogy én elmegyek akkor ettől a háztól.

- Háladatlan ember! - mondja megilletődve az úr, - aztán el tudna kend hagyni?

- No hát nem megyek el, - legalább én majd megkapaszkodok abban a pörben.

- Talán nincs igazam? - lőn reá a kérdés.

- Mondtam már, hogy nincsen! - dünnyög a hajdú.

- Nem arról szólok, amire kend gondol, - mentegetődzék az úr, - ha meghalt szegény öcsém, nyugosztalja meg az isten, - nem keresem, ki ölte meg?

- De keresem én! - mondja megilletődve a hajdú, - hogy ártatlant ne átkozzon érte a nagyságos úr!

- Elég annak a rovás!
- Azt is bánom, hogy én faragtam, - megérem még, hogy a nagyságos úr maga vakartatja le!
- Akkor én vetem tűzbe a pört!
- Ne mondja,... ne mondja, - okoskodik a hajdú, - dehogy mondja!
- De mondom!
- Tudom mit mond, akkor is azt mondja, hogy én vessem a tűzbe; *hanem bele is vetem!*

A két szomszédos ház ezermérföldnyire vált el egymástól, mert az engesztelhetlen ember mindenére inkább megalkudott, csak magyarságára nem.

Napról-napra mogorvább lőn Baltay, s midőn a szomszédban menyegzőre készülének, ő Pestről elhozatta tabuláris prókátorát, egy csontig száradt embert, hogy pénzért veszekedjék Baltay helyett, és mutassa meg szomszédéknak, hogy nem hogy annyit nem kapnak, ami holta után marad; hanem még azt is elveszi, amit most bírnak. - Azonkívül pedig három hónapi kutatás után mégis talált egy emberre, kit Baltaynak hívnak, s nevét csakolyan ypsilonnal írja ki, s azon jó tulajdonsága volt, hogy egy ép egészséges fiún, és egy eladósodott kúrián kívül egyebe nem volt; tehát ezt a jó embert fiával fölrakatta egy kocsira, s elhozta magával, hogy a fiából embert nevelhessen kénye és kedve szerint. - Ez annál könnyebben megtörtént, hogy az apa néhány nappal előbb csakugyan meghalt, s így a fiúnak az isten után nem maradt egyéb gyámola, mint Baltay úr ő nagysága, - ez a kettő pedig, azt tartom, untig elegendő.

- Tudja-e, miért hozattam el? - kérdi Baltay a vendéget.
- Me Hercle! semmi specifikumra nem gondoltam.
- Tehát mindjárt megmondom.
- Kuriózus vagyok.
- Megint föl vesszük a port.
- *Leváljuk?* - mondja az ügyvéd feleletül és kiigazításul egyszersmind, - hogy megint *szisztáljuk*.
- Azt ne cselekedjük addig, míg meg nem leszen a végítélet.
- Valde bene! - véli az ügyvéd, - tehát *szentencia* legyen?
- Sohase *szentenciázzunk*, barátom! - mondja az öreg, - *ítélet* is jó lesz.
- Ecce, - tehát már magnifice domine is neológus?
- Sohase vagyok én, - hanem ha diáku! akarunk beszélni, beszéljünk diáku! - ha pedig magyarul kezdtük, hát beszéljünk magyarul.
- Eminenter, - magnifice domine, - hanem előre is deprekálom, - mert én még sohasem hallottam magyarul ezen szavakat: *documentum, fragmentum, augmentum, suplementum*. - és vagy ötszáz *tummal végződő* szót - valamint *confirmatio, citatio, visitatio, vacatio, jurisdictio, convictio, intabulatio, extabulatio, ratificatio, exhibitio* és szinte még ötszázféle *tio*-val kimenő szót, - hát még a sok *rector, cantor, praeceptor, director, executor, assessor, compassessor, jurassor*, - és a Jézus tudja, hány *tor és sor*-ban végződő nevet, tehát olyankor majd csak köhintsek, magnifice domine?

- Jól van, hát beszéljen, domine, úgy, ahogy tud, - hagyja helybe, Baltay hátradőlve a karosszékekben, mert valami fájdalmat érzett, s azt állva nem bírta el; egyszersmind Andrásnak parancsolja, hozza be a nagy pört.

- Praestanter! - kiált az ügyvéd, - denique a jó argumentum mindig győz, - de gondolja meg csak magnifice domine, - az országgyűlésen vagyok octava mensis huius, - és per amorem dei, - miről perorálnak a statusok?

- Ugyan miről?

- A nyelvről!... magnifice domine... a nyelvről.

- Csak nem tiltották meg, hogy magyarul beszéljünk? - ugrik föl Baltay egészen lángra gyúlva.

- Nihil horum! - felel az ügyvéd, - hanem hivatalos nyelvvé akarják tenni a magyart.

- Nos aztán?

- Quid aliud, - minthogy a senior pars kontradikál; hisz ha ez megtörténne, per Deos immortales, a kocsisom miatt sem beszélgethetnék az úton, mert ezek a gazemberek mindig fülelnék; így legalább egy kis distinctio van, és minden csavargó nem kottyan országos dologba.

- Bizony domine, - maga mégis okos ember, - mondja Baltay egy kis gúnnyal, - maga legjobban bebizonyítja, milyen nagy szerencse, *ha nem értjük egymást*.

- Oppugnálni akar, magnifice? - mosolyog az ügyvéd, - tehát én leszek *pro*, - magnifice domine pedig *contra*, - aztán majd meglássuk, ki lesz a *győztes*?

- De, domine, nem azért hívtam én, hogy mink vesszünk össze, - mert ebben a pörben a bíró is csak magam akarok lenni.

- Hoc non pergit! - nevet az ügyvéd, mert akkor én fizetném a perköltséget.

- No hát, jobb lesz, adja meg magát.

- Deus avertat, - hogy én azt cselekedjem, - magnifice domine, - én csak megmaradok az *emplastrum* mellett, és nem mondok helyette *ír*-t, mint a neológusok; - valamint az *apothecát* sem vertálom magyarul *gyógyszertár*-nak.

- Bizony pedig az elférne a maga fejében is, - véli Baltay, - mert az nagyon okosan van kigondolva, föl is írom mindjárt.

- Rogo, - ne tessék inkommodálódni, - nemsokára többet is írhat melléje.

- Minél több, annál jobb, - én mind megtanulom.

- Non faciat, rogo, - bizony úgy tesz magnifice domine, mint az a herceg Batthyányi Lajos, - annyira inkarnátus ellensége minden diák és más idegen szónak, hogy, amint mondják, inkább circumscribál valamit, csak ki ne kelljen mondania;³ így a *documentumot* palam és publice így kerülte ki: *olyan írott levél, melynek erejével valamely dologról tanúságot lehet tenni*.

- Hát ezt nem érti meg, domine?

- Hogyne érteném; - de hát nem rövidebb ez a szó: *documentum*?

- Majd lesz annak is neve, csak ne essünk kétségbe.

³ A hercegnek ez a szokása igen ismert dolog volt, és az 1796-diki törvényeknek a nyelvre vonatkozó része nagyrészt az ő törekvéseinek is köszönhető.

- Talán még azt is hiszi magnifice, hogy nekünk olyan poétánk lesz mint Ovidius?
 - Annak is csak asszony volt az édesanyja, - véli Baltay.
 - Oh, Jupiter tonans, - ha az az Ovidius fölkelne, - mit mondana hozzá!
 - Sohasem törődöm én azzal, hogy Ovidius ha fölkelne, mit mondana a mi poétánkra, - mondja a nagyságos úr, - hanem, domine, ha Árpád apánk föltámadna, - magát okvetlen végig verné, azt bizonyosan tudom; pedig az nem tudott ám úgy diákul, mint egy pesti tabuláris procurator.
 - Jaj, - az az Árpád!... requiescat in pace, - bizony régen meghalt, talán testamentumot sem csinált.
 - Az igaz, domine, - hanem maradt azután akkora *szukcessziónk*, hogy nyolcszáz esztendeje éldegélünk belőle, s még a prókátoroknak ma is elég, jut belőle; pedig ha ő nincs, hát nem volna min pörpatvarkodni, amice, - aztán még maradt utána egy kis *konstitúció is*; - foltos ugyan, hanem csak ád egy kis meleget, - aztán ha jó nem lett volna, nem tartott volna el - *nyolcszáz esztendeig!* tehát legyen bennünk annyi becsület, domine spectabilis, hogy, ha már nem köszönjük meg, legalább tartsuk emlékül azt a nyelvet, melyet Árpád beszélt!
- Ennyi aztán prédikációnak is beillett, s a nagyságos úr meglegedett szónoklatával, mire a prókátor sem pro sem contra nem tudott felelni, hanem megülte a széket, mintha odaragadt volna.
- Azalatt kopogának az ajtón, melyen belépett a herceg, ki a szomszéd menyegzőre tanúnak volt hivatalos, és tudva a két ház közti egyenetlenséget, nem hozakodék elő a viszonyról, - ő most barátját jött látogatni.
- Az ügyvéd szobájába ment, s együtt maradt a két jó barát.
- Honnét? - kérdi Baltay a herceget.
 - Az országgyűlésről.
 - Mi jó hírt hoztál?
 - A jó reménységet, édes barátom, - hogy ha isten segítségével tán 1796-dik évben elvégezzük az országgyűlést, az 1796-dik esztendő a magyar törvényhozásban a legnevezetesebb esztendők egyike lesz.
 - Én már igen kedvetlen vagyok.
 - S vajon miért?
 - Öreg legény vagyok én ahhoz, hogy jobb időket érjek.
 - Egy napocskával sem idősebb, mint én, - és lásd, én mily vidám vagyok.
 - Barátom! - mondja Baltay, bánatosan fogván meg a herceg kezét, vigasztalj meg engem is; mert már kifáradok.
 - Jer hát, - mondja a herceg, - leülvén a megszorodott mellé, s egy kivett papírról olvasni kezdé:

A magyarokhoz.

*„Romlásnak indult hajdan erős magyar!
Nem látod, Árpád vére miként fajul?
Nem látod a bosszús egeknek
Ostorait nyomorult hazádon?”*

- Látom! nagyon is látom! - kiált föl Baltay.

- Menjünk odább! - véli a herceg.

Nem ronthatott el téged egykoron, stb.

A Berzsenyi-féle dal könnyekre fakasztá Baltayt, s midőn a herceg eltávozik, még mindig kezében tartá a papírt. Mélyen érzi az igazságot, és midőn ablakából a menyegzőre menő népet látá, melynek tarka seregében olyanokat is észrevőn, kik nála rováson valának, - újra meg újra tovább rágta magát a hazafiúi bánat.

- *Nem!* - kiált föl egyedüliségében, - *rothadni készülő nép, én meg nem aranyozom azt az utat, melyen megindultatok!...* s eszébe jutván a pör, harsányan kiált: András!

A kiáltásra előbb az ügyvéd jött, azután a hajdú.

- Mért nem hozza kend azt a pört?

- Mert sehol sincsen!

- Ember! - kiált az úr - ne mondja kend azt kétszer.

- Nohát háromszor mondom, hogy nincs meg, - és megint nincs meg, - felel a hajdú, és ha nincs meg; honnét vegyem elő?

- Hiszi-e kend, hogy ellopták?

- Nem!

- Akkor valahol elhagyta az öcsém, - prókátor barátom. Mennyit ér az én pesti házam?

- Félurodalmat.

- Ha azt a pört meglesi, a pesti házat magának adom.

- Tessék írásban adni.

- Itt van! - mondja Baltay, - megírván az ígéretet, és a prókátor mosolyogva ment el.

XIV. Házi nevelés.

Baltay úr sohasem volt professzor; de meg is látszik rajta.

András gazda már a negyedik vármegyét is megjárta, hogy egy kis török lovat vegyen az úrfi alá, kit Baltay ünnepélyesen fiának fogadott, s mindjárt a nevelését is magára vállalta, mégpedig olyan formán, mint a süldőt, hogy legelőször csontra nevelik, - hogy legyen mire ráhízlalni majd a sok zsírt.

A fiú ép vér volt, s a jótartáson hamar kiette magát, mert a két pofája olyan volt, mintha kék oldalról egy-egy megrágtatlan gombócot tartana még, - a csúszás-mászásban pedig úgy szólván, leégett róla a ruha; mert a szabó egyik ruhát meg sem varrta jól, már a másikra vette a mértéket.

András már rég font neki kenderből négyes szerszámot, egy hosszú nyelvű ostort pedig a kocsis adott, s a sok paraszt fiú napestig elácsorgott a kapufélen, hogy egy kis fehér kenyérért rudas vagy gyeplős lónak beállhasson; hanem az volt boldogabb, ki ostorbegyre került, mert az ostorhegy alig ért a töretlen vászongatyához, - már is olyant ordított a kölyök, mintha belesántult volna, s addig el nem csöndesedett, míg az úrfi kaláccsal és almával egész a szuszogásig tele nem tömte a száját.

Baltay valamelyik ablakból legeltette szemét, kivált ha az úrfi összekapaszkodott valamelyik gyeplős jópajtással, s azt a gyöpre teremtette, honnét persze az úrfi is hozott mindig valami foltozni valót; mert hiába, az ilyen parasztkölyök nem egy könnyen ereszti el, amiben megfogódzott, s ami gyöngé, az csak gyöngé, - a posztó pedig nincsen vasból, - tehát vagy a posztós imádkozott jól vagy a szabó, elég az hozzá, hogy vagy folttal, vagy új ruhával kelle győzni.

A lónak szintén akadt dolga, mert ámbár a cukrot tele zsebbel hordta le neki, de azt meg is kelle szolgálnia; és hihetőleg a cukorból is elengedett volna, ha a nyargalásból el-elmarad valami; mert gyakran a parasztfiak is fölkerédkedtek, csak hogy az okos állat nagyon hamar megtanulta, mit kell mívelnie, mert alig kapaszkodott föl a gyerek, a kis dög leszegte nyakát, hátulsó lábával pedig fölugrott, - amit eleinte csak akkor tett, ha az úrfi hátulról rácsapott, s a parasztfiú olyan szépen hasra esett, hogy akár a kis paripa is bizvást ráülhetett volna.

Ilyen foglalkozás mellett megszokott a fiú a háznál, s úgy elfelejtett mindent azelőtti életéből, hogy midőn, egyszer véletlenül a falubeli tanítóhoz egy ital vízre bevetődött, szinte megcsodálta az ábcés táblát, mely a falon lógott, előtte pedig hét-nyolc apró fiú, kik közül némelyik a mutatott betűt egész egy ütemmel később mondta, mint aki legelőször eltalálta, amiért aztán őt meg a tanító találta el s így a kisfiúnak igen korán tiszta fogalma lőn a tudományokról és azoknak nehéz voltáról.

Az úrfi megbámulta a betűket, s a tanító vakmerősködött megkérdezni az *á*-t.

Még mindig hű volt az emlékezet az *á*-hoz, s az úrfi a fiúk közé állt s megnevezé a betűt.

A parasztfiúk bámészkodva maradtak meg közelében, és örvendettek a kis szünetnek, mert a tanító úr ezen a napon kiválólag sűrűn osztogatta a poflevet, - miért a kis fiúk egy szemmel mindig a tanító kezére lestek és ámbár elméletben nem tudták volna meghatározni az eszmét, de a gyakorlatban már meglehetősen tudtak - *parirozgatni*.

Minthogy az *a* szerencsésen sikerült, a tanító neki bátorodott, és egész a *b* betűn túl a *c* betűig vakmerősködött, s már megcsiklandozta szívét a remény, hogy a nagyságos úrtól minden betűért kap fél hold feles kukoricaföldet, s éppen ezen reményben annyira megszilajodott, hogy mutatópalcájával hirtelen egy jó távol eső betűre mutatott, az *n*-re, mit az úrfi *h* bötűnek mondott, - s amint a tanító hirtelen az úrfira fordítá szemét, a közelálló parasztyerek önkéntelenül elkapta fejét, mint akkor szokott, midőn valamelyik édes pajtásuk a számárságért meglakol, s ilyenkor néha annak is jut, kinek nem szánták, éppen úgy, mint a vadrécecsapat, melyből a vadász rendszeren nem azt lövi meg, amelyre célzott, hanem a mellette valót.

A tanító nyájasan megigazítja a hibát, s minthogy az úrfinak kedve nem fogyott ki, egy kis negyed óra alatt az úrfi megint összebarátkozék régi ösmerőseivel, s a tanítónak megígérte, hogy máskor is eljön, mit mi részben a fiú jobb tulajdonságának, részben pedig azon cifra tökfajtának tulajdonítunk, melynek vagy húsz példánya a gerendán ült és belőlük egyet az úrfi kapott meg.

Így növekedett a fiú anya nélkül, - ámbár apja aztán kettő is volt, Baltay ő nagysága és András, ki legelőször jött arra a gondolatra, hogy annyi jó falatért már az istenre is rá lehetne gondolni egyszer napjában.

Míg a nagyságos úr elment valahova látogatóba, András behívta magához a fiút, és a tulipános ládára fölültetvén, elkezdte neki magyarázni az istent, hogy már arról is tudjon valamit, - és ezt azon tudattal tette, hogy okvetetlenül megértelmezi neki. - Hej, de sok ember van a mai világban, kit András bácsi mellé a ládára kívánnék ültetni, hogy ha már nem hitték eddig az istent, legalább kérdezősködjének róla.

A fiú nagy kíváncsisággal hallgatta a dolgot, és szépen megfogta az értelmezést, míg arról volt szó, hogy az isten minden embernek parancsol.

- András bácsinak is? - kérdi a fiú.

- Csak úgy, mint másnak! - mondja a theologiae professor a láda-katedréről.

- Hát bátyámnak? - kérdi újra a gyerek.

- Annak is parancsol.

- Aztán fél tőle a bácsi, meg András bácsi?

- Félünk bizony; mert az ember nem tudja, mikor tesz rosszat.

- Aztán András bácsit megveri az isten egy bottal?

- Na, tudja úrfi, - az úristen nem olyan goromba, hogy bottal verekedjék, - mondja András, mire a gyermek egészen vörös lett, és némi félénkséggel kérdi:

- Hát gorombaság az, ha valakit megütnek?

- Csak a barmot kell megütni; mert annak nincsen esze, hogy a szót megértse, - ha megértene, arra menne, merre mondanák, és nem várná, hogy megüssék.

Megint elvörösödött a gyermek és egészen a hajdú ölébe húzódván, megpödrí annak bajuszát, s azt mondja neki alig hallhatólag:

- András bácsi, - ezután nem ütök meg senkit.

Andrásban volt annyi tapintat, hogy a fiút megcirógatta vele, minek a gyerek éppen úgy megörült, mint a tanítótól kapott tarka töknek, - és minthogy Andrást további beszélgetésre unszolta, András még tovább ment a theologiai leckében, és kezdé magyarázni, hogy minden a világon az isten adománya, és ha akarja, megint visszaveszi, - mert az övé.

Ez már aztán nagyon odadülleszkedett a gyermek eszéhez, és igen megingatta.

Elkérdezte a gyermek, hogy az András bácsi mentéje, annak a zsinórja, gombja, meg András bácsi sarkantyús csizmája, tulipános ládája, tajtpipája, dohányzacskója mind az istené?

- Egy szál! - mondja András, kifáradhatlanul neki szánván magát a magasabb tanulmánynak.

- Az én bácsim mentéje is azé?

- Minden legkisebb portékája azé, úrfi.

- Hát a bajuszpödrője? - mondja a fiú.

- Mondtam már, úrfi, hogy minden azé, egy szál!.

- Hát az én fogam, amit tegnap kihúztunk?

- Az nem kell neki! - mondja András, leszállván a ládáról, nehogy az úrfi még bolondabbat kérdezzen, s András bácsi, valamint a tanítás tárgya iránt kellő tisztelettel, úgy a maga tekintélye iránt is meglehetősen előszeretettel lévén, semmit sem akart kockára tenni.

- Már elmegy, András bácsi? - kérdi a gyerek, belekapaszkodván a tanítóba.

- Dolgom van, úrfi, - azt kell elvégezniem.

- Beszéljen még valamit, édes, kedves, jó András bácsi, én elhallgatom akármeddig, - rimánkodik a fiú.

- Mondtam már, hogy nem érek rá, - felel vissza amaz, - majd ha ráérek, bejöhet az úrfi megint.

- Csak egyet mondjon még meg András bácsi.

- No aztán valami okosat kérdezzen ám, hogy máskor is kapjon feleletet, - jegyzi meg az óvatos hajdú.

- Azt mondja meg András bácsi, - hogy miért adott az isten egy embernek keveset, a másoknak sokat?

- Hüm! - dűnnyögött a hajdú a furcsa kérdésnél, - mit tán ezer meg ezer ember, köztük tán ő is többször kérdezett, - Végre a feleletet a gyermek eszéhez akarván mérni, mondja: *Az istennek sok dolga van, azért ad egyik embernek többet, hogy az más szegénynek adjon, mikor az nagyon rászorul.*

A fiú elcsöndesedett, hanem már most alig várta, hogy a bácsi hazajöjjön; mert hiába, csak nem akarta ő azt elhinni, hogy a bácsinak mindene, még a mentegombja is az istené, és nem a bácsié; azért midőn a bácsi hazajött, alig várta, hogy alkalma essék a dolgot jó módjával próbára tenni.

Végre megjött Baltay, a fiút megkérdezte, nincsen-e baja? kapott-e mindent? merre játszott? de a leckéről hallgatott a fiú, hanem midőn a bácsi utóbb pipára gyújtott, és a nagy székben elgondolkodott, a fiú egymagában nyughatatlankodván a szobában, minden tárgyat megérintve, kezdé mondogatni:

- Ez sem a bácsié, - ez a szék sem a bácsié, - ez a kép sem a bácsié, - ez az ablak sem a bácsié!

Baltay végre föleszmélt és figyelni kezdett a gyermek beszédére, minthogy az még tovább is folytató, s éppen Baltaynak csizma talpára bökven, mondja:

- Ez a csizmatalp sem a bácsié, - ez a csizmaszár sem a bácsié, - ez a galambkosár a csizmán, az sem a bácsié, - meg ez a dolmány sem azé, meg a nyakravaló sem azé, - semmi sem a bácsié.

- Ejnye, te rossz kölyök, de kivetköztetted mindenből, - mondja némi fájdalommal Baltay.

- Hisz ez mind istené! - mondja rá a gyermek.
- Úgy!... az már más!... - veti utána amaz, - hát kitől hallottad?
- András bácsi mondta, hogy minden az istené, - még a bajuszpödrő is.
- Jól mondta, édes fiam, - hanem most menj vacsorálni, mert meghűl a kása! - utasítja Baltay a fiút, s midőn magára maradt, gondolkozni kezdett arról, hogy aligha a legjobb úton indult a gyermekkel; mert a természeti ösztön a tudás vágyát kergeti föl a gyereken, és végre is ki kell eresztetni kéz alól a gyereket, tehát mire ez az idő bekövetkeznék, jól lesz addig valamely kis tanuláshoz dörgölni, hogy ha nem lesz is belőle citrom, legalább legyen meg a szaga.
- András hívatlanul jött be, körülnézett egy kis tennivaló után, s minthogy hamar helyrerakott mindent, utóbb már kétszer is kézbe vett ugyanegy dolgot, hogy oka legyen benn maradni; mert *véleménye* volt a hajdúnak és nagyon kereste az alkalmat, habár össze kellene is zörrenni, - de mégis elmondhassa.
- András! - szólamlík meg az uraság egy nagy füstöt fújván ki.
- Tessék parancsolni! - mondja némi szokatlan készséggel a hajdú, mert az ő szívében ma megoldódott valami kötelék, s a fiú sorsáról nem tudott megfeledkezni.
- Látom, tanítja kend ezt a gyereket.
- Enni már tud, nagyságos uram, - véli a hajdú, - aztán azt gondoltam, hogy ha gombócba adunk is be neki egy pár istenes dolgot, - csak eregessük bele.
- Nem lesz még korán?
- Már hogy gondolja a nagyságos úr, mikor maga szemével látta, hogyan veri földhöz a paraszt gyerekeket, - aztán ha ezt elbírta, a betű sem vágja földhöz.
- Hallja kend, nem akarom ám, hogy a tanítók idő előtt agyonöljék a sok tudománnyal.
- Csak nem kívánhatja nagyságos uram, hogy úgy tegyenek vele, mint a mártott gyertyával, - egyszer kétszer megbuktassék a lében, és rajtmarad, ami rajt marad.
- Lesz neki, miből megéljen.
- Jó, hogy ideértünk, nagyságos uram, - mondja András, - mert a gyermeknek az esze szanaszét jár, aztán ma már azt is kérdezte: *miért adott az isten egyik embernek többet, mint a másiknak?*
- Ne mondja kend!
- Most már nem mondom, mert megmondtam.
- Nohát mit felelt kend neki?
- Amit tudtam nagyságos uram, - mondja némi ellágyultsággal, - hogy az istennek sok dolga van, azért ad egyik embernek többet, hogy mikor a másik megszorul, adjon a szegénynek.
- Úgy isten úgyse, maholnap mindent elosztogat.
- Ha nem lesz elegendő esze hozzá, biz az nyakára hág; - jegyzi meg a hajdú, - hanem azért taníttassa meg a nagyságos úr, hogy a sok vagyonhoz elegendő esze legyen.
- Hallja kend! - mondja az öregúr, - kend talán meg sem gondolta, mennyi vagyon marad erre a fiúra, és három gróf is összekapaszkodhatik, míg az én birtokomat átéri.
- Akkor meg már idáig is kár volt a gyöpön futtatni; mert nagyságos uram, ha ez a fiú a bolondságot megszokja, majd aztán hamar megunja az itthon valót, aztán kiebb kívánczik,

pedig azt hallottam, hogy azok a külföldi bolondságok nagyon drágák, - s ezt a robotban keservesen keresett pénzt, kár lesz a bolondok közé szórni; itthon talán olyan bolond is akadna, ki legalább felében szedné föl.

- Ejnye, András, de megtanulta kend a leckéjét.

- Régen tanulom én már ezt, mióta ez a sok mindenféle uraság, meg a cselédje ide jár, aztán egyikről másikról csak vedlik le valami, aztán reám ragad.

- No csak mondja kend odább, mert látom, hogy akármi kinnal is elmondja kend a többit is.

- Nem lesz sok, nagyságos uram.

- Mindegy, most ráérek meghallgatni, azért csak nyögje ki kend magát.

- Bizony régen nyögöm, hogy az olyan úr, mint ihol az az enyingi herceg, hogy az úristen áldja meg a porát, valamint azét a keszthelyi grófét is, - milyen derék nagy urak azok, hogy nemcsak ijedtében veszi le előttük az ember a kalapot, - hanem mivel utánuk, előttük megyen a becsület meg a jó hír; - aztán ha ész kell nekik, nem futnak el a fiskáriusok után, hanem megoldják a maguk eszét, - abból is telik.

András ezt olyan becsületes képpel mondá el, és olyan tűzzel, hogy bajos lett volna szavába vágni; - azalatt pedig Baltay úrban is taszigálódott valami; - ami aztán nagyon is szívéig ért, - és végre azt mondja:

- András! rendelje be kend a tanítót, tegyen a gyerekekkel próbát, vajon megférne-e már a gyerekekben egy kis ábécé.

- Már benn is van, - mondja András, megsimítván bajuszának hosszát.

- Mi a mennykő?

- Végig tudja már, nagyságos uram, - mondja a hajdú, - a tanító egy kis tarka tőköt ajándékozott neki, aztán lássa nagyságos uram, azért a hitvány jószágért milyen hirtelen megtanult huszonnégy betűt!

- Na András! - ha ilyen olcsóért tanul, - az én jószágomért is megtanulhat valamit.

Hány büszke nagy úr van, ki magyarul sem tud; pedig ma nem ülne a kastélyban, ha öregapja neve a magyar történetben nem volna megírva.

XV. A tizennyolcadik századnak utolja

Emberhússal kívánt jóllakni a halni készülő tizennyolcadik század, s a francia határokról átcsapott a láng, amely az osztrák határokon keresé áldozatait.

Összegyűlendő volt a híressé vált 1796-ki országgyűlés, mely rövid idő múlva oszlott el, de nem nyomtalanul; s nekünk e nyomot föl kell keresnünk, hisz oly édes a megemlékezés, - és hány kézzel szorítunk kezét azon időből, mikor egyik vagy másik ezek közül azon időnek munkabíró tagja volt? - Budán vagyunk. Az est homályában nem annyira a fényes világítás, mint a minden ötödik hatodik házból kitóduló zenehang vezeti el az embert egyik utcától a másikig, ha tudniillik el bír menni az ablak alatt, hogy a megkezdett nótát végig ne várja, - mert oly keservesen szól a lassú magyar, hogy ha már megrikattatta magát az ember, - megvárja a nótának frissét, tán a megzaklatott lelket a rákapott nóta helyrerángathatja.

A király vendégképpen lakta meg az ős várat, - s összetódult mindenfelől a nép, hogy a vendéglátás csodája ünnepelebb legyen.

Mindenki megérzé a nagy idők súlyát, és minden ünnepélyesség mellett szárnyaszegett volt a kedv, és rávárt, hogy vagy a szomszéd, vagy a jó barát vidítsa föl, - s a cigányok a nagy levertség mellett annyiból jó keresetre tettek szert; mert már nálunk az a szokás, hogy hegedűszo mellett is el tudunk búsulni.

Hagyjuk az országgyűlést, mely a nehéz napokban nem csüggedt, - hanem menjünk a nádori palota felé, honnét négy alak jött ki az udvarból, és a sötétes utcákon keresztül végig járták Budának minden zugát, mintha fogadásból tennék ezt a munkát.

- Mit gondol ön, - kérdi a két utolsó közül az egyik, - mire számolhatunk?

- Mindenre, fonséges úr...

- Csitt! - mondja a megszólított, - könnyen megismerhetnének bennünket; hagyjunk el minden címezést, különben éppen ez árul el. - Mondja, - közelebb húzván magához szomszédját, s aztán a beszéd tárgyára térve: - Tehát sokat remél ön?

- Mindent! - ismétli a másik, - az én *szabadosaim* már fegyverben állnak, s holnap reggel szemlére vezethetem őket.

- Ez hatalmas kezdet, - véli a másik, - példának okáért elég az országnak.

- Remélem, hogy nem magam leszek.

- Adja isten! adja isten! - ismétli a másik, hogy a király örömmel távozhassék.

Ez alatt a két első megállt az utcán, nem messze egy háztól, melyben úri vendégek sereglének össze, s a legjobb bandák egyike hallatá magát.

Az utóbbiak néhány lépésnyiről szintén megállapodának, nehogy az elsőket közellétükkel zavarják, s minthogy különben az utca végképpen csöndes volt, a zene oly tisztán kihallék az utcára, mintha idehegedülnének.

- Ah, ez a panaszos hang! - mondja az első, - ide vagy nagyon jókor jöttem, vagy igen rosszkor.

- Szabad értelmezésért esedeznem? - mondja a másik kitűnő figyelemmel.

- Szívesen! - mondja a másik, - ha itt búsulnak, úgy ezektől nincs mit remélnünk, és ne sokat számítsunk, - ha csalódní nem akarunk; - tehát menjünk!

- Még csak egy percet,... *uram!* - eseng a másik, - az *uram* szót akképpen hangoztatván, mintha előtte valami hiányzanék.

- Legyen! - mondja némi kedvetlenséggel a másik, - azonban az egy perc nem volt szükséges, mert a lassút oly eleven nótá követé, - hogy az átmenetet nem bírta magának megmagyarázni az egyik, hanem a kedves hangok magyarázatául kérdé: mi ez?

- Ily közel a bánathoz ami örömnk, - fels... *uram!* - igazítja helyre a szót a másik, egy-szersmind bevárták a nótá végét, valamint az utána következő indulót, mely buzdító hangjával meghódítá a beszélgetőket, hanem a két első kétségtelenül meglepte a zenében kifejezett mértéket, s mintha nem bírta elszakadni a hangoktól, oly aprókat lépett, hogy az utolsó hang sem veszett el a távolban, - de éppen emiatt a két hátulsó már igen közel érte őket.

- Kérem önöket - mondja az elmerült, - meg tudják emléknkben tartani ezt a zenedarabot.

- Oh igen! - felele mind a három.

- Tán ismerik? - lón az újabb kérdés, mire aztán a hátulsók közül az felelt, ki a címet visszautalá, de kit tán önök is fölismertek, tudniillik a nádort, míg a vele menő személy Batthyányi Lajos herceg volt.

- Ez a Rákóczi-nóta volt.

- Szeretem, hogy hallottam - mondja a fejedelem, - most már tudom mit kell tennem, - mondja derűten, és majdnem kitörő kedvvel.

A körülállók nem tudták megérteni e szokatlan fölgerjedést.

- Igen, igen! - szolt a fejedelem, - gróf Dunay engem jókor vezetett erre, - most már tudom, mi a magyarnak a zene, - és ha nem akarnak másképp segílyt adni - lemegyünk a Rákosra, - elhegedültetjük a Rákóczi-nótát, - s velem indul meg az egész ország.

- Ámen! - mondja a herceg, mintha egy ország helyett mondaná e szót, s a kis társaság visszafelé fordult, még pedig ugyanazon ház irányában, hol a zenét előbb meghallgatták.

Az ég csillagai szolgáltak mécsül az utcán, az ősz Gellért, mint az elmúlt idők oszlopa, eltagadhatlan jelül állt helyén, s minthogy az idő méhében már jelentkezének a vajúdo kínok. Nem volt ember, kit az összetartás vágya nem szolongatott volna, s e kis körben annyi bizalom uralgott, hogy mindenik boldognak érzé magát.

Hányszor hagyja el az embert a közös gond nyűge, a hivatali tisztnek merev kapcsaiból kikívánczik, hogy néhány pillanatra közönséges ember legyen, s az ünnepélyes merev arcok helyett olyant lásson, melyen őszinteség, szeretet, becsület, ragaszkodás és önzéstelenség mutatkozik.

Mily boldogság megszabadulni egynéhány percre országos gondoktól, és lenni ember a földön, körülnézni a csillagos eget, mely nem készült ünnepiebb lenni, - hanem megmutatja a szelíd eget boldognak, boldogtalannak, - és nem kéri meg árát annak, hogy az alatta elmenő fölött néhány pillanatig ragyog.

A zene hatalma kivívt a birodalmát, - a négy hallgató zavartalan élvezé az utolsó hangig, s a sétálók megindulának kettesen a vár felé akképpen, hogy az uralkodóval Dunay gróf ment, a nádorral pedig a herceg.

- Mik gondol ön? - kérdi a nádor a herceget, kinek karjába fonódék, - az újoncokat meg fogják-e ajánlani az országgyűlésen?

- Azon nem kételkedem.

- Herceg!... 1795-ben élünk, - a világ vagy végződni, vagy kezdődni akar a század utolján, s a kedélynek éppen úgy megvan az ő hullámválsága, mint a tengernek.

- Ismerkedjünk meg a tengerrel, - s akkor nem lesz csoda, hogy Mózes száraz lábbal átment rajta egész seregével.

- Igen! ez jól volt mondva, - mondja a nádor, - de én újonc vagyok ez országban.

- Annál régebben ismerem én, s az én tapasztalásom rendelkezésre áll.

- Jó! - tehát kérdelem, - mi lesz első teendőnk?

- Lelkesülést gerjeszteni!

- Uram, lelkesíteni, tán azzal, hogy katonát és pénzt kérünk?

- Én már bírom a talizmánt, - szól a herceg - most már kérhetnek mindent.

- Nem értem önt, - véli a nádor, - s én bár különben fiatal, de a csodahívéshez igen vénember vagyok.

- Meghiszem, - mondja a herceg, - hanem olyan földön állunk, melyen még lehet csodát látni, s íme, fejedelmünk már megmondá, hogy tudja mit kell tenni.

- Mit? - kérdi a nádor a nagyon komoly részben elmerülve.

- *Ha nem akarnak másképp segítyt adni, lemegyünk Rákosra, - elhegedültetjük a Rákóczi-nótát, - s velünk indul meg az egész ország.*

- S önnek is hasonló hite van?

- Le sem kell menni a Rákosra, - egyetlen egy hegedűvonóra sincsen szükség, - elég, ha elmondom, mit a fejedelem mondott.

- Adja isten! - mondja a nádor, - de ha az áldozat árát is megkérlik? - mondja már a nádori laknál.

- Fönség! mi nem vagyunk kalmárnép, s ha a vérünket kérik, annak árt nem szabunk soha!

Végre összekerült a kis csoport, a fejedelem a kelő hold felé fordult, mely arcán a nyugalom és méltóságot világítá meg, aztán Dunaynak mondá:

- Tehát mi lesz az indítvány?

- *A nyelv ügye, fölség!*

- Mikor teszik önök azt oly dicsővé, minő a magyar zene?

- Majd a nagy békében, fölség!

- Szívem megnyílt a szónak - mondja I. Ferenc - csak egyet tanácslok, - ha építenek, ne szaggassanak le egyszerre mindent, - a romok igen szép látványul szolgálnak a szemnek, de a vigyázatlant könnyen eltemetik.

A társaság megoszlott, a palota ajtaján a fönségeket fogadják, a herceg pedig Dunayval ment el, - hogy minél korábban találkozhassanak másnap, midőn a herceg szabadosai már a budai dísztéren álltak.

Néhány huszár álldogált a hercegi ház előtt, - a legnyalkább volt Holvagy Pista, kit az újoncok tanítására rendelének.

A legelső nyolc embert már kiszakaszták a sorból, és *Meddig Józsi* elhalványult, midőn Pista a vállára csapott:

- Józsi! mi csak nem tudjuk elkerülni egymást.

- Köszönd - mondja a szabados - hogy háborúba megyünk.

- Te! - mondja Pista - most már kardod is van, - bugylit ne végy a kezédbe, mert ha akkor megfoglak, nem eresztelek el egykönnyen!

XVI. Váratlan dolgok.

Keszthelynek a Badacsony felőli oldalán volt egy mélyedékes útja, mit abban a világban „*Lóhalálnak*” hívtak: mert ha az égből hullott áldás minden emberi szívet úgy meglágyítana, mint egy kis zápor ezt az utat, úgy könnyebben boldogulnánk, mint az a két ló, mely egy vásott hintót most akar átcipelni a sáron; pedig már egy párszor hátra is néztek a bennülő urakra, mintha talán azok nem eresztenék előre a kocsit.

- Tekintetes uram! - szól hátra a kocsis, - bemenjünk ma Keszthelyre?

- Bizony nem is hálunk ám itt a sárban! - véli a kocsiban ülők közül az öregebb.

- Pedig itt hálunk, - mondja a kocsis, - ha csak ki nem toljuk magunk a kocsit; mert ez a két ló már nem mozdít.

Erre kiszálltak az urak a kocsiból, s amint kilépnek, jól látjuk, hogy az egyik fiatal katonatiszt, míg a másik a nagy hasonlat után ítélve, a tisztnek apja, s éppen alkalmas helyet keresett, hogy a kocsit hátulról mozdítani tudja, azonképpen cselekedvén a fiú is, hogy az apának segítsen.

- Hát ezeket a lovakat ki bíztatja majd? - kérdi a kocsis nagy dörmögve a lovak elé állván, hogy húzza is meg vezesse is őket, minthogy azokból kifogyott minden jó indulat azonkívül, hogy egy helyben álljanak meg, mert rájuk nézve ez volt a legkényelmesebb állapot.

A partoson fönt állt gróf Festetics György, fölvelt szokásaként járkálván ide s tova a határban, hogy nyughatatlan lelkének tápot keressen, meglévén azon különös szokása, hogy minden embert megszólított, s órákig elbeszélgetett vele, anélkül, hogy az ismeretlennek alkalmat engedett volna arra, hogy az nevét is megkérdezhesse, ha tán nem ismerte volna.

Már rég nézi a mozdulni nem tudó kocsit, s minthogy a kocsis beszédét jól hallotta, lekerült a mélyedésbe, s mielőtt az utasok észrevennék, már a kocsi oldalánál termett, a kocsis ülésében levő ostort egyik kezével a lovak felé durrogatva, balkézével meg a kocsit is segítte kimozdítani.

- Ne tessék fáradni! - mondja az öregebb utas olyanformán, mintha mentegetődnék; hanem azért csakugyan nem bánta, hogy az ismeretlen jó úr nem röstellt a mély sárban segítségre jöni, annál inkább, hogy a segítséget a lovak is megérezték, s egy kis nógatás után a mélyedésből kivitték a kocsit.

- Köszönjük úri gráciáját! - mondja az öregebb utazó, igyekeztén letörlni a sarat a grófnak mentéjéről, egyszersmind parancsot adván a kocsisnak, hogy menjen csak előre, majd ők gyalog mennek be.

- Hová kössek be? - kérdi a kocsis.

- A „Griff”-hez menj csak fiam, - mondja az úr, - ott aztán takaríts mindent a szobába, a kocsmáros gondot visel addig, míg mi odaérünk.

- Engedelmet kérek, - mondja a gróf, - de ott alig kapnak helyet, mert országos vásár van; hanem, ha szegény hajlékomat nem vetik meg az urak, egy éjszakára megférünk benne.

- Itt méltóztatik lakni? - kérdi az öreg a grófot.

- Most itt lakom Keszthelyen, vagy két esztendő óta, mondja a gróf, amint igaza is volt, mert csak néhány évvel előbb jött meg a katonáskodásból, - aztán pedig eltéríteni kívánván a beszédfonalat, mondja: Rettentő rossz az út.
- Az bizony nem jó, - mondja a másik, - hanem a rossz ló aztán a jó úton is lépést megy, példának okáért az enyéme; de mi tagadás benne, nincsen ám nekem akkora tábla zabom, mint a keszthelyi grófnak; folytatja még odább, - aztán a búzaföldem is kisebb, mint azé, s ha egy kenyeret megszegünk nyolc gyerek között, hamar elszeletelik.
- Nyolc gyerek! - csodálkozik a gróf, egyszersmint az öregre nézvén, mondja: Bizony boldog ember a tekintetes úr!
- Nojsz nem mondom, hogy boldog nem vagyok, - véli a másik, - hanem az isten akárhová tegyen, ha mondom, négyre-négyre még elvennék egy ezerholdas pusztát.
- Aztán mind egészséges? - kérdi a gróf.
- Legalább mindig esznek, - aztán elunja ám hallgatni az ember, ha ugyanazt az egy szót egyszerre nyolc embertől hallja, s utóbb még magam is jobb appetitust kapok, s a többivel együtt eszem.
- Ez sem halálos nyavalya! - mondja a gróf.
- Deb'zon tessék elhinni, hogy maholnap ráolvas az ember a falatjára, - már is olyan drágaság van, holott a háború jóformán el sem kezdődött, - éppen azért sietek be a vásárra, hogy paripát vegyek a fiamnak, ha még megbírjuk az árát.
- Majd segíték választani, - szól a gróf, - valamelyest én is értek a lóvásárláshoz.
- Lovakat is tetszik tartani? - lőn a kérdés.
- Néhány darabot, saját szükségemre!
- Úgy tetszik a szénát venni? - kérdezkedik a másik.
- Az már nagy szégyen volna! - véli a gróf, egyszersmind kiegészíté: Saját rétemen természetem.
- Keszthelyen? - mondja bámulva a másik, már egészen a nagy utcán, sőt éppen a kastély előtt állván meg, de mielőtt választ kapna, nagy bámulására látja, hogy hintáját egy hajdú kíséri be az urasági kapun.
- Megállj, te boldogtalan! - kiált saját kocsisára, - hát ez a *Griff vendégfogadó*?
- Jól tudom, hogy nem ez! - lőn a felelet.
- Hát hová pokolba akarsz menni?
- Tudom is én, - felel a kocsis, - kérdezze meg a tekintetes úr a hajdút, az kísért ide.
- Mit cselekedett ez a boldogtalan? - kérdi az öregúr a hajdút.
- Semmit, tekintetes uram! - mondja a hajdú, - hanem nekem parancsolatom van, a kocsmából minden *jóravaló vendéget* a méltóságos úrhoz berendelni.
- Ejnye! bíz ezt már hallottam is. Vakaródzik az öreg, - nojsz szép parádéval rukkolunk be öméltóságához, - töprenkedék még odább, - szerencse, hogy nem látja, különben szégyenemben a föld alá bújnék. Na, - mondja mentegetődzőleg, - ha neki is nyolc gyermeke volna, ő rajta is meglátszanék a viselt ruha, tehát isten neki, fiam Sándor, most már előszedd ám a bécsi emberséget!

- Csak mint itthon! - mondja a gróf még mindig ismeretlenül, - itt soha sem kell valami nagy feneket keríteni, a gróf maga sem szereti a nagy hűhót.

- Erre tessék besétálni! - mondja az előbbeni hajdú, kinek a gróf jóval előbb hallgatást intett.

- Induljunk hát! - mondja az öreg, egyszersmind a gróf felé fordulva, - most már engedelmet kérek, hogy szíves meghívását nem fogadhatom el; mert amint tetszik látni, engem vendégnek fogtak, - mondja, kezét nyújtván szíves köszönetül, és toldalékul hozzáteszi:

- Magunkat rekkommendáljuk! Mire a gróf magára hagyván a két vendéget, kik aztán a hajdú után mentek, s a számukra rendelt szobát elfoglalták, s a különös vendéglátás miatt el is feledtek az előbbeni úr után kérdezősködni. Hanem midőn a helyreigazodással készen voltak, midőn a gróf nem volt otthon, elmentek a ménesiszállóba, hogy időtöltésül meglássák a híresedni kezdő keszthelyi ménesnek első példányait.

Alig leptek az istállóba, az előbbeni urat megint ott lelék, s most már semmit sem kételkedtek, hogy az illető valamely urasági tiszt lesz; de minthogy eddig sem lelték illő módot megtudni, ki légyen, most már egészen helyen kívülinek vélték a kérdezőtetést; azért folytaták a szemlét, s amint egyik, vagy másik lovat láttak, a tetszés nyilvánításával nem voltak szűkmarkúak, s míg az apa egy pár kocsis lovat válogatott össze, addig a tiszt meglegedett egy tüzes szemű kis pejparipával, mely büszkén állt meg a szemlélők előtt.

- Sándor fiam! - mondja az apa - ezek aztán nem felejténék az embert a sárban.

- Nem is Sümegen ettek ám abrak helyett rázottat. - neveté a tiszt.

- Jól mondod, fiam - ezeket aztán ne is vegyük meg; mert ha az árukat megmondják, kiesik az ember a dolmányából.

- Aztán annyira megtetszett ez a két ló? - kérdi őket a gróf.

- Bíz ezek szépek, - véli az öreg, - ha valaha az udvaromban felejténék, - nem ostromoznám ki őket! - végzi be az öreg a szót, mert a hajdú utánuk jött méltóztatnának a kastélyba menni; mert már készen a vacsora.

- *Magunkat rekkommendáljuk!* - mondja az öreg a még mindig nem ösmert grófhöz, búcsúzni akarván tőle, minthogy ők most a kastélyba mennek.

- Én is a kastély felé megyek - mondja a gróf elkísérvén őket, folytatván a beszédet a lovakról, mi az öregnek kedvenc tárgya lőn, de éppen befejezék, midőn a kapuhoz értek, s az öreg ismét barátságosan nyúlt a gróf keze után, minthogy itt már úgy is válniok kell:

- *Tehát magunkat rekkommendáljuk!* - mondja ismét, mire a gróf megint nem vált el, hanem erősíté, hogy föl kíséri őket a nagy teremig.

- Jó lesz bíz az, - hagyá helybe az öreg - egyszersmind, rogo humillime, ugyan mondja meg nekem, ösmeri ezt a gróf Festetics Györgyöt?

- Úgy mint magamat!

- Hozzá lehet az eszéhez férni?

- Miképpen tetszik azt érteni?

- Csak úgy, - méltóztatik tudni, - hogy az ilyen nagy urak nem szorultak az észre, pénzük van elég, - aztán magunkféle szegény embert jó formán be sem vesznek emberszámba, - hanem megbámultatják magukat, mintha Ádámon kívül más embert is teremtett volna az isten.

- Tessék megnyugodni, - mondja a gróf, - ez is bolondos egy kissé, hanem kötél nem kell neki.

- Bizony, rogo humillime, ideje is volna, hogy egy ilyen grófnak korán megjönne az esze, aztán állna elejbénk, milyen szívesen követné az apróbb nemes az olyan embert, kinek a vagyona szélesebb jóval, mint a mienk, aztán az esze után is egy fejjel magasabb volna, mint mi! Úgy elmennék a nyomán, mint a karikacsapás.

- Gondolja ön?

- Hogyne gondolnám uram, - vitatá a másik, - lám a gróf asztalánál két esztendeje, hogy földi almát esznek, - most már más is megeszi a gróf után, - pedig ha én kezdem az ilyen dolgot, rám fogták volna, hogy bolond vagyok, és világ csúfjává leszek.

- Tehát ízlik a földi alma?

- Meghiszem, hogy ízlik, maholnap a paraszt is rákap; de még a birkára is, - uram fia, mikor ezelőtt a birkától úgy félt az ember, mint a tűztől, - pedig most - hallom, hogy az enyingi herceg olyan csomó pénzt kapott gyapjúért, hogy nem győzték megszámlálni.

- Úgy kell neki! - mondja a gróf.

- De nekünk is úgy kell, hogy csak maga kárával tanul az ember nagy későn, uram; de már mit tehetünk róla, hogy hozzászoktunk a vezetőhöz? - s az lenne a jó szerencse, ha valaki megindítana bennünket, aztán utána mehetnénk.

Festetics kezeit dörgölé, mit rendesen akkor tőn, ha kedves dolgot hallott, s a nagy ember szívesen hallá, hogy a jó szándék követőkre talál.

Néhány lépésnyire volt már a nagy terem ajtaja, s a gróf némileg előreereszté az öreget, ki midőn az ajtóhoz ért, ismét megfordult a kísérőhöz, ki ennyire fárad ő miatta, s nagy tisztelettel mondja:

- De már most *magunkat rekkommendáljuk!*

- Még nem mondunk jó éjszakát, - viszonzá a gróf, - én itt rendes vendég vagyok.

- Ugyan úgy-e? - szól az öreg - tán uraságod valami közelállója öméltóságának?

- Én legközelebb állok hozzá, - véli a gróf, - itt is lakom a kastélyban.

- Becses nevét kérem alássan:

- Én,... én - *Tolnai* vagyok! - mondja a gróf, nevének praedikátumát használván, - s nekem kihez legyen szerencsém?

- Én,... - én Kisfaludy Mihály vagyok Sümegről, - részemről van a szerencse, - mondja kiváló emberséggel, - ez itt pedig fiam, Sándor, gárdista, - nemrég jött haza szabadságra Bécsből.

- Nagyon örülök! - mondja Tolnai úr, megnyitván a nagy szárnyú ajtót, hogy a vendégeket beeressze, aztán pedig úgy helyezkedének el az asztalnál, hogy a legfelső hely üres volt, mintha az a háziúr lenne, aztán az öreg Kisfaludy szemközt ült Tolnainak, Kisfaludy Sándor pedig apja mellé, s így költék el az estebédet hárman, hiába várván a vendégek a grófot, minthogy az - állítólag - megbetegedett.

Nem győzték sajnálni a vendégek ezt a bajt, ámbár Tolnai mindent elkövetett, hogy őket beszéddel tartsa, de az öreg Kisfaludy mindig a hajdút zaklatta, hogy mi baja a grófnak, - s amint az főfájást, meghűlést emlegetett, össze-visszakommendált mindent, amivel a grófot néhány óra alatt meggyógyítja, - végre midőn a vacsorának vége lőn, lementek a vendégszobák felé, hogy az út fáradsalmait kinyugodják.

- *Magunkat rekkommendáljuk*, - szerencsés jó éjszakát kívánunk! - mondja az öreg.

- Hasonlóképpen kívánom! - mondja a gróf is, és betevé az ajtót, hogy szobáiba vonuljon; de alig teszi be az ajtót, kocsirobogást hall, és egész kíváncsisággal megy a bejárat alá, s egy négy lovas hintóból most szállt ki gróf Dunay, - igazabban a házigazda nyakába esvén, minthogy az kiterjesztett karokkal egészen a hágsók elé állt, s a kiszállónak okvetlenül az ölelésbe kellett lépni.

A zörejre előugrott a kapus, hajdúk és mindenféle cseléd, - a grófok pedig egymás karjába fűződve mentek végig a lépcsőzeten.

- Honnét? - kérdi a házigazda.

- Egyenesen Bécsből, - feleli Dunay, s egy kis kerülőt tettem Keszthely felé.

- Ez nagy kitüntetés, - véli Festetics, - midőn egy fiatal házas másfél napi járóföldet kerül, - nem hiszem, fiatal barátom, hogy ezt ok nélkül tetted volna; mert hej! az a szép menyecske nagyon messziről haza tudja hívni az embert.

- Feleségem meg nem bocsátaná, - viszonzá Dunay, ha hazamenet Keszthelyt elkerültem volna, s ha teremtő körödből nem hoznám magammal egy újabb nagy műved örvendetes hírét magammal. - De én is hoztam neked egy kedves újdonságot, - folytatá Dunay; - mi kincset leltünk, barátom, s én magamra vállaltam, hogy veled közölni fogom.

A két gróf fölsietett a lépcsőn, s míg a poggyászokat elhelyezék a termek egyikében, az őszülő idő miatt fölszított kandallónál foglaltak helyet.

A gróf feszesre begombolt mentében helyezkedék el egy karosszékből, lábait a kandalló melege felé nyújtóztatva, s egész nyugalommal várva az ifjú vendéget, mit akarna vele közölni olyat, mit ő kincsnek fogna tartani.

Erre Dunay gróf oldalzsebéből egy iratcsomót vett ki, leveleit föltára, s úgy helyezkedék, hogy inkább a kandallótól vevé a szükséges világosságot, s aztán lelkesült hangon mondja:

- Barátom, e kis munkát akarom elolvasni, - s ha elolvastam, megmondom, miként került hozzám és miért közlöm veled.

- Kíváncsi vagyok! - felel a házigazda, arcának minden izma elárulván azt a reszketegséget, mely hasonló véralkatú embereknek nem bír addig megnyugodni, míg a lélek táplálékot nem nyer.

Gróf Dunay kitára már a papírt és szavalói nyugalommal olvassa le a címet:

Csobánc!

Festetics hirtelen egyenesre ül, anélkül, hogy közbeszólna; de *Csobánc*, az árpádvérű Gyulafiak, most az Eszterházy hercegek romokban is dicső ősi vára, azon kihűlt évezredes vulkánok egyike, melyek mint Szigliget, a Badacsony, Haláp, Somlyó, Sümeg előőrseikkel Rezivel és Tátikával (a keszthelyi Festeticsek örökével; - nemes boraikban áruván el a méhükben rejtett régi tüzet,) titánok gyanánt őrzik és szegik be a regényes vidéket, melyet a karöltve egymás mellett elnyúló *Bakony* és *Balaton*, Veszprém, Pápa és Keszthely között képez, mintegy félkoszorú, melynek másik fele a Balaton túlsó partján fekszik, csomóba kötve *Festetics György* magasztos hazafiúi szellemétől s közhasznú intézeteitől akkor még fénylő *Keszthely* által. - Azért is *Festetics*, ki a Balaton parton s szigetjén sétálva, naponta bámulta az órai távolságból elébe kéklő *Csobánc* nagyszerűségét, a legelső szónál oly közel érinté valami, hogy nem bírt többé nyugalomban maradni, hanem előrehajolván, szinte meg akará rövidíteni az időt, mi alatt a hang hozzája érne, - s nagy szemeivel az olvasóra bámult, mintha előbb fogná így meglátni azt, mit különben hallani fog.

*Ülj mellém a kandallóhoz,
Föl van szítva melege;
Csobáncvárról, édes kedves,
Im! halljad, egy agg rege.
Mult szüretkor Badacsonyon
Ezt Muzsámtól vettem én,
Egykor midőn magam bolygék
A hegy szirtes tetején.*

*Sok történt ott, amióta
E pompás hegy földjébe
Szőlő s gyümölcs ültetődven
A vadonnak helyébe,
Eszendőnként sok uri nép
Gyűl oda a szüretre:
László s Rózsa szerelme is
Ott kelt e bus esetre.*

Az ifjúnak édes hangjában lángfolyammá lőn az elmondott néhány versszak, s a háziúr szent áhitattal hallgatá, előrehajoltában kinyitván mentéjének legalsó gombját, mintha nem férne meg benne, - arca fehérebb lőn, mint máskor, szemeiben pedig a lélek kezdett kisugárzani, mintha ihletettségében a malasztot várná.

A történet megkezdődék, egymásból folyt az eddig nem ösmert eszmébőség, s a hallgató nem mert belecsodálkozni, mintha úgy álmodná e szokatlan dolgot, s nem merné elrezzenteni a gondolatot, melyet ezen a nyelven így megszólamlani még senki sem hallott.

*Ha az isten szerencsét ad
Visszahozom szívemet,
S borostyánnal koszoruzva
Viszlek haza hölgyemet.*

*Szigligetben fogunk élni
Szerelmünkben boldogot:
Hol fészünkéből kiröpülni
Egykönnyen majd nem fogok.*

A hullám ragadni kezdé már az elbűvölt lelket, a bűvölet ereje minden ízben megragad az oly könnyen lelkesülő férfit, - egyenesre húzódott testén a fej méltóságosan emelkedik, egyszermind megadja magát a fönség érzetének, s minthogy dagadó lelke már-már megszorul, mentéjének még egy gombját oldja ki, hogy megférjen a ruhában, melynek kényelme ellen idáig sohasem panaszkodék.

Lassankint nem bírt már önmagával, kezével haját kezdé fésülgetni, vagy ismét a mentét még inkább kigombolni, hogy mire az olvasmány feléhez érne el gróf Dunay, Festetics már egészen borzas volt, és mentéjén nem volt már mit kigombolni, s már feszesen kötött nyakkendőjéhez nyúladozott, hogy a ruha megtáguljon rajta.

Haját úgy összekuszálta már, hogy erdővé meredt, s merőre dagadt szemei a körül levő tárgyakat hasztalan rajzolak le; mert az olvasmány képei megnépesedének előtte, s a csoda-

tárgyak elevensége fölgrasztá a néma hallgatót, mintha meg kellene állapodnia az élvben, hogyha álom, - ne tegye örültté, - s ha való, - ne fogyjon le oly hamar a ritka élv.

Gróf Dunay csendesen visszatolá székébe a nyughatatlan hallgatót, ki gyermekként engedelmeskedék, anélkül, hogy tudná, mi történik vele, s midőn a rövid történet leírása elvégződván, s Dunay leeresztvén a papírt, elhallgatott, Festetics fölugrott, s kezeit az ifjú vendég vállára téve, mondá:

- Fiú! álmodjuk ezt, vagy való?

- Itt a papír, újra leolvashatjuk, ha parancsolod.

- Ne bánts, nem bírnám másodszor meghallgatni; hallom, érzem, és mégis kételkedem benne.

- Tehát hárman vagyunk egy véleményen! - mondja az ifjú gróf.

- Én és te? - számolgatja Festetics, - ki a harmadik?

- Herceg Eszterházy Miklós, a gárdának ezredese, ki ma egy hete nyújtá át nekem az egész kis iratsomót, hogy bíráljam meg, egyszersmind veled is közöljem, ha rám is azon lelkesítő hatást csinálná, mint magára a hercegre, ki az egészhez oly véletlenül jutott.

A grófok újra leülének beszélgetés végett.

- De honnét került hozzá ez irat?

- Elmondom, barátom, - mondja Dunay elhelyezkedve a karosszékekben, - a dolog nem igen sokból áll, és a következő: Lord Spencer és Granville rendkívüli követek a londoni udvartól, Bécsnek minden nevezetességét megszemlélék, s minthogy Bowring barátunk Magyarországról oly csodás dolgokat beszélt össze, meg akarák nézni a magyar gárdát, s ez okból fölkeresék herceg Eszterházy Miklóst, a gárda ezredesét, ki nem késett nekik az egész intézetet végig mutatni, s minthogy ők mindent kívántak látni, az egyes szobákba is benyitottak, s a legelsőben mindjárt egy félíg felöltözött gárdistát leltek íróasztalnál nyitott könyv mellett, melyből éppen fordított, s a leereszkedő vendégek a meglepett fiatal ember pongyoláját és irgalmatlan pipafüstjét megmosolyogva, a munkát megnézték, s íme *Torquato Tasso* fordításában lelék az ifjút.

Ez becsület volt ránk nézve, s a herceg másnap addig faggatá a fiút, míg eredeti dolgozataiból egyet átengedett, melynek másolata íme kezemben van, s a herceg kegyes levén ítéletemre bízni a dolgot, azt remeknek találván, utasításából közlöm veled, hogy innét aztán Enyingre vigyem.

- Hát ez eredeti munka?

- Ebben magyar a szó, a tárgy, az emberek, az észjárás és minden, minek párját nem hallottam eddig, s én kimondhatlan boldognak érzem magamat, hogy első valék, ki véleményemet kimondhatom, hogy ennek írója meglelte a kulcsot e nemzet szívéhez. - Ez tündér tükör, melyben az alakok oly hűk, hogy sem jobbak, sem rosszabbak, mint amint voltaképpen vannak, - egyszersmind húsa, vére és lelke van mindeniknek, bánata nem jajgatás, öröme nem kicsiklandozott vigyorgás, - egy szóval magyar ember, - nem kigondoltan, hanem élve.

- De tudod, ki írta?

- Mondám, hogy egy gárdista Bécsben, zalamegyei sümegi születés.

- A neve? - riadt föl a gróf egészen kiegyenesedve.

- *Kisfaludy Sándor* - mondja az elbeszélő.

Nagyot hátrált Festetics, utóbb szörnyű lépésekkel körüljárva a szobát, egyszersmind ujjával agyon kaparászván felborzolt haját, az ifjú gróf elébe állva mondja:

- Láttad azt az embert?

- Sajnálom, de nem lelém Bécsben!

- Nohát, - édes barátom, mondja Festetics nagy lélegzettel, - ez az ember itt van a házamban az apjával.

- Lehetetlen!

- De tökéletesen lehetséges! - mondja amaz nagy léptekkel menvén a csöngettyűhúzó felé, s egyik cselédet becsöngeté.

- Mikor láthatjuk meg?

- Holnap reggel, barátom, - mondja Festetics, - hanem addig csinállok egy kis tréfát! Erre leült az íróasztalhoz, rövid levelet írt, azt a bejövő cselédnek adá, és csendesen parancsolván neki valamit, meghagyá, hogy az még ez éjjel teljesítve legyen.

Ezalatt a vendéget vacsorára hívták, s a két lelkes barát tele jó érzellemmel töltött át még néhány órát az éjben.

Másnap tekintetes Kisfaludy Mihály úr korán fölébredt, hanem nálánál még korábban a háziúr, ki már az udvaron sétált, hogy Kisfaludy úr köréből el ne távozhassék, s együtt ment vele a lóvásárra, hol mindössze is alig volt öt-hat paripa, s valamennyit olyan drágává tette néhány paripakereső, kik hárman, négyen is alkudoztak egyre, hogy Kisfaludy Mihály uram nem mert megalkudni.

- Már ilyen drágáért feleséget is kapsz, édes fiam, - mondja az apa a fiának, - nem csak lovat; azért induljunk haza; mert megesteledik, mire haza érünk.

Szomorúan mentek el a vásárból, hol a ló ára oly hirtelenül fölment, és *Tolnai* úr bármennyit is marasztalta őket, nem maradtak, - s egyéb venni valójuk nem lévén, a megrendelt kocsis készen várta őket.

Míg hazaértek, hozzájuk csatlakozék gróf Dunay, mintha ő is csak egyszerű vásári vendégképpen akadt volna össze Tolnaival, - s így elég alkalma akadt szóba keveredni az ifjú Kisfaludyval, - ki már szívesen maradt volna, ha apja nem sürgeti a hazamenetelt.

Végre a kastélyba értek, melynek bejárása alatt a tegnapi fogat kiheverten álldogált, s minthogy minden a kocsin volt, az öregúr egy kis borralalót csúsztatván a hajdú markába, elbúcsúzott Tolnaitól, megfogadtatván vele, hogy ha Sümegre jő, el nem kerüli a házát, melynek fekvését erre-arra, jobbra-balra, görbén, egyenesen megmagyarázván, záradécul azt mondja, mikor már a kocsi megindult:

- Magunkat rekkommendáljuk!

Az elmúlt éjszakán át egy kis szellő fohászkodván ki a hegyek közül, a felesleges sarat felszította s kivévén a nagyon tócsás helyeket, a lovak könnyebben mentek, azonban mégis öreg este lőn, midőn a sümegi váromladékok úgy elsötétedtek az utasok előtt, hogy ha fölárkolt út nem vezet el Sümegig, szépen elballaghattak volna a meredek hegy mellett.

Elkezdett a két ló is csetleni-botlani, s minthogy a kocsis szölongását is elunták hallgatni, megszólamlík az öregúr is.

- Jancsi! ne beszélgezz annyit azzal a lóval, látod, hogy nem hisz a szónak; - hanem vágj rá az ostorral.

- Hiában ütöm én már ezeket, uram, - nem talállok rajtuk olyan helyet, hol az ostor nem lett volna, ha ütöm is, ezeknek már mindegy.

- Mért nem cseréltél egy párt a keszthelyi ménesből, - tréfála az öreg, - hátha a kocsisok a sok között összetévesztették volna?

- Bizony jó lett volna uram, kivált az a két kocsis ló, meg az a paripa, mi a tens uraknak tegnap este megtetszett, csak hogy azokat még az éjjel elvezették az istállóból, nem tudom, hogy hová.

- No, ne félj, - mondja az úr, - nem vezették Sümege, - ennek a két gebének a helyét legalább nem foglalták el, azért csak ballagjunk.

Lassankint megközelíték Sümeget, s a szélső házak faláról lefehéredett a mész a sötétben is, és néhány szólongatás után a nyitott kapun megállt a Kisfaludyak legjobbjának hintója, nem mintha a jószágban másik is versenyzett volna vele, de ennél, ha jobb nem, rosszabb sem volt a háznál.

A zörejre kijött egy tehenes az istállóból, lámpással világítván a megérkezettek elé.

- Megvetted a lovak alját? - kérdi a kocsis a tehenest.

- Meg ám, - alusznak is rajt a lovak.

- Micsoda lovak? - kérdi az öregúr.

- Nem tudom én, miféle lovak, - mondja a tehenes, - ma délből vezették ide őket, egy levelet hagytak odabenn a tens úrnak, aztán meg sem nyugodtak a vezetők, hanem elmentek.

A lámpavilágnál szemlét tartának, s amint két oldalról is megnézik őket, azt mondja Sándor az apjának.

- Édesapám! - ezek semmivel sem rosszabbak, mint a keszthelyi gróf lovai.

- Magam is azt akartam mondani; de kinek a lovai?

- Mondtam már, hogy ott benn a levél! - mondja a tehenes, - és az urak bementek a szobába, hol már égett a gyertya, s az asztal közepén nyugvék a levél:

Az úrnak

Tekintetes, nemes, nemzeti és vitézlő Kisfaludi Kisfaludy Mihály úrnak megkülönböztetett nagy tisztelettel adassék Sümegeben saját úri házában.

Tekintetes uram!

Azt méltóztatott mondani, hogy ha valaki az udvarán feledné e lovakat, nem fogná kiostorozni őket. Én szavánál fogom tekintetes uraságodat.

Magamat rekommendálom

*alázatos szolgája
Tolnai gróf Festetics György*

- Te Sándor! - mondja az öreg, fiához fordulva - tudod-e kivel beszéltünk mi Keszthelyen?

- Nem én, kedves apám.

- Itt van ne, addig *rekommendáltuk* magunkat annak a Tolnainak, íme kisül, hogy ő a gróf, s még azonkívül, hogy úri módon ellátott bennünket, még három lovat is küld ajándékba.

- Ezt jó kedvében találtuk, - mondja Sándor.

- Na, ha elküldte, vissza nem küldöm, - mondja az apa, - hanem hallod-e, Sándor, - ez a gróf mégis *bolond* ember!

Így ért az ember az igazságcsináláshoz!

XVII. A Zala megyei gyűlés 1796-ban.

Talán abban az időben Magyarországon egy újságíró sem volt, hanem azért mégis kiűtött a háború, és csak azt szeretném már most tudni, hogy akkor kinek a nyakába öltötték azt a sok bolond beszédet, mit a mai világban mind az újságíróra fognak, mintha bizony minden komposzesszorátusból ki nem kerülne mai nap is egy hírlap, melyben aztán legérdekesebb volna, mikor Debrecennél kikötne az angol flotta.

Hanem hogy abban az időben legalább mindent elhittek, az igaz, - míg ma már azt sem hiszik, ami csakugyan igaz; mert hiában, urambátyámnak mindig több esze volt, mint másnak, ő pedig azt állítja körömszakadtáig, hogy az a huncut újságíró pénzért hazudik, - s azt írja, amit parancsolnak neki.

Oh, édes hazámfia, tedd szívedre kezedet, s ha már százados nyavalyád, hogy fizetni nem szeretsz, legalább ne fogd másra, hogy az helyetted is fizet.

Na, de menjünk vissza, - a Zala-egerszegre vezető országutakon egymást kerüli el a sok kocsi: de akárhánnyal találkozunk, a bennülő oly savanyú képet csinál, mintha ecetágnak valót vinne a szájában.

Kár is volna sokáig csűrni-csavarni a dolgot, mert már nem lehet tagadni, hogy a francia sereg Stájerországba tört, és minden ember a maga fejével kezdett búsulni egész Zala megyében, hogy hátha betör az ellenség, kinek ugyan nincsen kutyafeje, mint egykor a tatárnak, de némely ember azt mondja, *bár az volna*, - legalább némely húgomasszony jobban félne tőle, ha - *ugatna is egyet*. Hanem bezzeg az - *ágyú!*

Istenem, ha B... János hazánkfia abban az időben él vala, megvigasztalhatá őket, mint az egyszerűeket (tetszik tudni?), hogy mit félnek az ágyútól? hisz az ágyú nem egyéb, mint egy - *nagy puska!* Ezt nem tudták ám az emberek, csak azt hallották, hogy nagyot szól, s a hangja a szomszédországból is áthallott, mire aztán Zala megyében kihirdették a nemesi fölkelést, - már minden ember talpon volt, csak hogy az ellenség elé menni kevésnek volt kedve.

A szomszédországi lakosság karavánonként pusztult be Magyarországnak, s a kanizsai és zalaegerszegi kocsmákban egymás hátán heverték a menekülők, kik irtóztató dolgokat beszéltek a francia ármádiáról, melynek a két végét nem látta senki.

Ezt aztán elhitte mindenki a beszélőknek, kik ezt jó lélekkel mondhatták, annyiból, hogy ők csakugyan egyik végét sem látták, hanem azt nagyon is fejükbe vették, hogy a franciák mindenfelé hirdették, miszerint jaj annak, akit nép közöl fegyverben találnak; annak nincs irgalom e földön.

Ilyen hirdetményt tömegesen hoztak át a menekülők, elterjesztvén azt az egész vármegyében, hol éppen most hirdették ki a nemesi fölkelést, mire a rémülés még nagyobb lőn; mert póregatyában kevés embernek volt kedve háborúba menni, hogy így csípjék el s irgalom nélkül fejbe lőjék, mielőtt Budáról utána küldenék a magyar nadrágot és dolmányt, hogy az embert paraszt-formájából kivegyék, s a francia fővezér katonának tartsa.

Bizony Zala megye éppen olyan furcsán érezte magát 1796-ban, mint a kajári arató, kit egy éjszakán az aratók közt fektében éppen legszélről ért a főlész, - de aztán úgy segített magán,

hogy legalul került. Zala megye azonban nem mehetett el Erdélyország szélére, hanem várni kellett az ellenséget, ha már úgy van megírva a kegyetlen sorsból.

Éppen mire Budára érhetne a küldöttség, mely a ruhákért elmenne, a franciák már a határon lesznek, s ha a Zala megyei nemességnek nagy kedve lesz *fölkelni*, akkor ne is kérdezzék, hova fektetik őket a franciák? hanem kívánjanak egymásnak csöndes *jó éjszakát*, - és ha nem volt még inség, majd lesz.

Mikor leginkább kellene, rendesen akkor leginkább hiányzik a jó tanács, azért a megyei alispán összehívta a megyei közönséget, hogy az aggasztó körülmények közt intézkedni tudjon, - mert ámbár ő a főispán távollétében a megye feje, - ő azt hasztalan vakarja egymaga, ha a többi nem segít hozzája.

A veszedelem összekergeté minden irányból a nemességet, s a tekintetes alispán úr könnyen készen volt a dikcióval, nem is kellett mondani, hogy baj van, mert minden ember úgy is azon sopánkodik, hogy *bár csak ne volna baj!*

Mielőtt a rendes tárgyalást elkezdhetnék, a tekintetes alispán úr rendre adogatá a leveleket a fő-, az meg a vice és még vicébb nótáriusoknak, hogy olvassák el főnnszóval, levén az irgalomért és felebaráti szeretetért való esedezés, hogy a mindenfelől menekülő nép szállást és enni valót kapjon; mert némelyik már a jó szót is szívesen rágtta volna, nemcsak a falatot.

Mindjárt akadt elég jó lelkű ember, ki a szűkölködőknek segedelmet ajánlt, s legelőször is gr. Festetics György ajánlá, hogy muraközi jószágán, mely a határszélhez legközelebb esik, rögtön intézkedik segedelemről, s az ő példáján indult meg száz más, - tehát az első órában az éhezökről lön gondoskodva, hanem még csak most jött a keservesebb dolog, fölkeljen-e a nemesség, vagy nem?

Szép csendesség lön a teremben, s ha éppen leghátulról tartotta volna föl valaki az ujját, hogy szólni akar, mindjárt előre eresztették volna, de bizony a sok lesütött fej nem akart mozdulni, s a kezét sem emelgette senki, hanem dugta az asztal alá, nehogy bolondjában az asztalon hagyván, feledtében valami légy után kapjon vele, s kiszólítsák a többi közül, mintha beszélni akarna.

Mielőtt megszólamlanék valaki a közönségből, egy irat ment kézről-kézre a viceispánig, ki aztán elolvasta, hanem az olvasás alatt fehérebb lett, mint az a papír, melyre ez a dolog leírva van, s annyira kihozá sodrából az elnöklő viceispánt, hogy még a *tekintetes karok és rendeket* is elfeledte kimondani, hanem mintegy barátságos beszélgetésben jó hangosan mondja a körülállóknak, hogy egy francia proklamáció, melyben azt mondják: jaj a föld népének, ha fegyvert fog.

Minden ember körülnézett, - a dolgot mindenki jól hallotta, s önkéntelenül érzé, hogy itt valakinek szólni kell, - de bár soká várták, annyi száz közül senki sem akart *valakivé* lenni.

Éppen gróf Festetics kezében volt a levél, azt végig olvasá, s visszaadá a viceispán úrnak, ki véletlenségből-e vagy szántsándékkal szólítja a grófot jó hangosan:

- Mit szól hozzá, méltóságos uram?

- Halljuk! halljuk! - kiáltja minden torok, s ez unszoló fölhívásnak engedvén a gróf, üléséből fölegyenesegett, s ámbár arcán a küzdelemnek minden kínja meglátszék, elszánta magát annyi száz helyett kikaparni a gesztenyét a tűzből.

- Tekintetes karok és rendek!

- Halljuk!

- Nem jó kedvemből beszélek, hanem mivel a tekintetes alispán úr éppen engem szólított meg, hogy mit szólok a francia fenyegetéshez, - kénytelen vagyok azt mondani, amit érzek, hogy ez nem tréfa, s mint katonaviselt ember egykori mesterségemnél fogva tudom, hogy az ellenséget nem azért nevezték el ellenségnek, mert barátunk, - hanem mivel nem az.

- De nem ám! - kiált ki egy vad hang a sarokból.

- Mi itt az ország szélén voltaképpen az ellenség torkában vagyunk, s ha a nemesi fölkelést megkezdjük, ezt a francia népfölkelésnek tartja, s én emberi kötelességet teljesítek, ha kimondom, hogy a nép sorsát az ellenség vak dühének kitenni nem merném.

Az alispán megrántotta a gróf mentéjét az asztal alatt; félvén, hogy a gróf veszélyezteti magát; s a gróf e rángatás alatt meglehetősen furcsa zavarba jött, mit az egész megyei közönség észrevett, és a gróf nem akarván e meglepetésnek más értelmet adni, jó hangosan mondja:

- Már mindegy, a szót kimondhatom, - bizonyítja a gróf - s amit mondtam, megmondtam, a nemesi fölkelést Zala megyében veszedelmesnek tartom.

A szó elröpült, s ámbár valamennyi ezen véleményben volt; mindenki megrémült a kimondott szótól, s az volt a legszerencsésebb, ki a gróf mellől elpusztulhatott, s mire a gyűlés után kocsijához ment, az egykori csúszómászókból az utolsó is elmaradt, s minden ember kíváncsi volt tudni, hogy a grófot mi éri?

Hátrahanyatlott a kocsiban a gróf, átgondolá mit mondott, s megdöbben, hogy ezt félremagyaráznák, s akarata ellenére szavainak oly értelmet adnak, melyért több leszen a felelősség, mint véli.

A nyugtalanság mindinkább nőtt, midőn észrevette néhány nap múlva, hogy házat kerülik, s a hír megtoldá mondott szavait, melyeket többé visszahúznia nem lehetett, és bár iparkodék magát megnyugtani, az sehogysem sikerült.

Nem győzött barátainak kérdezkedéseire felelni, - mert lángként terjedt el, hogy a fölkelést ellenzé, s mielőtt barátainak eszébe jutott volna a dolgot illő helyén igaz világításba állítani, már a székvárosból útnak indult az, amit nem várt, de mitől mégis igen tartott.

Nyugtalan éjszakáit megrövidíté az elkeseredés, mi okból reggel korán már fölkel, hogy szórakozást keressen egyben és másban, s éppen egyik napon igen korán benyit hozzá a huszárja.

- Nem hívtalak! - mondja bosszúsan a gróf.

- Nem is a hívásra jöttem be, méltóságos uram, hanem a küldésre.

- No hát ha nem hívtalak, hát úgy küldelek ki. Volt ismét a bosszús utasítás.

- Engedelmet kérek, méltóságos uram, - két úr küldött be, ott kinn várakoznak.

- Hadd várakozzanak.

Erre kiment a cseléd, hanem a bosszús gróf jóformán körül sem járta a szobát, midőn a cseléd megint bejött, s jó hangosan mondá:

- Méltóságos uram, az a két úr nem akar várni, - hanem azt mondják, hogyha még föl nem öltözött a gróf, hát öltözzék föl tüstént!

- Ejnye, fiam! - jegyzi meg a gróf - nagyurak lehetnek azok!

- Magam is azt vélem, méltóságos uram, - azt mondják, hogy Bécsből jöttek.

- *Akkor rögtön eresz be őket!* - kiált a gróf.

Erre megnyílt az ajtó, s két fényes öltözetű úr lépett a gróf elé, röviden megmondák nevüket és rangjukat, aztán az egyik tisztán érthetőleg mondja:

- A kamarás kulcsért jöttünk.

- Tessék, itt van! - mondja a gróf egy szekrényből átnyújtván, s mire eszébe jutott volna neki a szó, mit kimondani akarna, a két úr kimert hivatali fontossággal eltávozték, utánok sietvén a hajdú, hogy a lépcsőkön lekísérje.

A gróf lekövéltlen állt egy helyben még akkor is, mikor a hajdú visszajött, vele egyszersmind a grófnak főbb tisztjei, kik még az éj folytán értesültek az illetők megérkezéséről.

Nagy részvéttel közelíték meg a grófot, kinek a keserűség egész idegrendszerét elfogá, a majdnem kimondá hogy *ezt nem érdemlette!*

Azonban a gróf érzé, hogy eljött a pillanat, midőn a szavaknak megválogatása igenis tanácsos; tehát egy rövid gondolkodás után megfogadá, hogy a legszükségesebb igazságot is ezután oly sajátos formába önti, hogy se él, se keserűség ne maradjon benne.

*

A nagy embernek elkövetkeztek keserű napjai, jó barátai nem merék fölkeresni, - s hogy napjai vigasz nélkül ne legyenek, megalapítá a keszthelyi - *Georgikont*.

MÁSODIK RÉSZ

I. Több szem többet lát.

Ha egy ezelőtt hatvan esztendővel meghalt somogyi ember feltámadna, saját vármegyéjét még Baranya vármegyében is keresné, úgy elváltozott hatvan esztendőnek leforgása alatt.

Hatvan esztendő!...

- Még akkor tele volt a vármegye sommal, körtével, almával és disznólapuval, a Sió torkolatánál a homokbucka hegyalakká nőtt s a Balaton a somogyi erdőlábakig lehúzódott, s ami kis tudomány még abban az időben, a „Kis tükör” engedelméből megmaradt, csodálatos egyetértésben leszamarazta volna azt, ki állítani merte volna, hogy hatvan év múlva Somogyban a legmíveltebb gazdaságok lesznek; - pedig lettek (Kis tükör bukti).

Bizony csak megtörtént félszázad alatt, azonban még sem mernénk fogadni, hogy a Balatont ugyanannyi idő alatt lecsapolják, mert hiába, az emberek nem igen isszák; mert ha innák, a kőröshegyi zsidó korcsmáros felét elmérte volna már egymaga.

Az erdő nyílásokban itt-ott egy kanászbojtárt vagy egy teknőfaragó oláh cigányt látott az ember, a hintóban utazó fölfont csővel figyelt minden neszre, a zsidó pedig mindenütt az erdőszélen csúszott, mászott; mert jaj volt annak, kit a kanászok ott benn kaptak; mert hiába ordított segítségért, legfőlebb is olyan jött volna segítségre, ki a zsidókínzásban a kanászt csak segítette volna.

Az út olyan volt, minő nálunk általában szokott lenni járatlan helyeken; szegény ember csak akkor mert kiindulni, ha porzott; a négy lónak pedig akkor is nagy volt a becsülete.

Hogy pedig többet ne mondjak, a dunántúli vidéknek ezen részén úri ember kocsisfogadáskor azt kérdezte először is: *Keresztül tudsz-e menni Somogymegyén kérdés nélkül?* Ha igen-t mondott, legalább is öt forinttal több volt a fizetése.

Ráadásul még azt mondom, hogy Zalamegye akár kezdete, akár folytatása volt Somogymegyének, de annyit állíthatunk minden tétovázás nélkül, hogy egy hajszállal sem volt külön; vegyük aztán azt a hajszálat szélteben vagy hosszában, az mindegy, - ez ha a Balaton közbe nem fekszik, elcsavaroghatott volna az úton, hogy három napig mindig egy helységet kerülgetett volna.

Milyen szerencse, hogy az a Keszthely a vízparton feküdt és a tavon is keresztül látszik, különben jaj lett volna annak, ki azt vezető nélkül megtalálni el mert volna indulni hazulról.

Ebben az időben határozta el gróf Festetics György, hogy gazdasági intézetet állít, s ezen gondolataért tizenkét esztendeig három vármegyének többsége azt kiáltá, hogy *bolond*; és ha valaki itt igazságot akar szolgáltatni, utaljuk az Istenben boldogult Sükei barátunk logikájára, ki egykor újdonságképpen beszélé, hogy Londonból New-Yorkig a tenger alatt alagutat fúrnak, s aki már most hiszi, hogy a nép szava isten szava: az ezt is okvetetlenül el fogja hinni; mert a nép mondja.

Egyetlenegy és igen nagy szerencse volt a dologban, hogy a jólelkű gróf nem voksoltatta meg a három vármegyét, különben a kész intézetből csináltatott volna korcsmát „Az utolsó garashoz” és csupa emberségből ingyen mérette volna a bort, azt aztán kívánták volna egészségére, és ha ily jó kívánság dacára mégis meghalt volna, nevét most Józsa Gyurié mellett említenék; ki ugyan nem állított föl egyetlenegy útmutató fát is, hanem azért mégis nagy hírre vergődött,

azon különbséggel, hogy Festeticset fiatal korában is már „György”-nek, Józsát pedig késő vénségében is „*Gyuri*”-nak hívták.

Ahol most a nevezetes keszthelyi híd van, ott egy foltozott komp csavargott, sok pénzért, sok könyörgésért; mert aki civakodott, napestig hagyták a parton ácsorogni a goromba révészek, kik valamit hallhattak a Sybilla-könyvek híres árveréséről; mert néha egy emberen húzták meg az egész napi bért.

Persze, hogy oda jó lett volna már akkor is egy híd, ha két vármegyének nem lett volna beleszólója; de Somogy vármegye azt gondolta, hogy a zalai csináljon hidat, ha Somogyba akar jöni; - Zala megye ismét egy más szempontból okoskodott, tudniillik, ha a somogyi ember Zalába akar menni, tessék neki hidat csináltatni.

Ebben az időben élt gróf Festetics György elhagyatva mindazoktól, kik az embert akkor látják csak meg, ha a nap rásüt, - kivéven a herceget, Dunayt és Baltayt, csakhogy az utóbbiak mindig tudták, mikor kell jöni, hogy egymásra ne találjanak.

A herceget most a nemesi fölkelés nehéz gondjai foglalkoztatják el, - tehát találkozunk Baltayval, ki egyik gyámola volt a nagy ember elhagyott napjainak, s ámbár a kompra rá nem ülne egy országért, bármily nagy kerülő volt is a tónak alsó részén egész Balaton-Hídvégig csavarulni, - mindegy, nem ő húzza a kocsit, hanem a négy ló, még pedig az is váltva, - tehát „*kocsis hajts*”, azért estére mégis Keszthelyre értek.

- Na, öreg, - mondja a gróf, hosszú beszélgetés folytán - hogy ütött ki az idei jövődelem?

- Jó termés volt, hála istennek! - mondja Baltay.

- Igen, de mennyi volt a tiszta jövődelem?

- Barátom, - mondja Baltay, - ennünk volt és van is, - eladó búzánk is van, - aztán addig van.

- Hát a gulya, meg a ménes?

- Mind a kettő megvan, - borjúm, csikóm elég van.

- Igen, de melyik ág jövődelmezőbb?

- Mind egy zsebbe megyen a haszna, édes barátom, - a tehenekre nyeret úgy sem tehetnék, a lovat meg nem akarnám megfejni, - tehát amire hasznukat vehetem, az a haszon.

- Tehát nem érdekel tudni, melyikből mi a haszon? Nincsen számadó tisztod?

- Vagy harminc lesz, - maholnap nem győzöm őket rovásnak való fával.

- Rovás? - mondja csudálkozva a gróf, - hisz így maholnap tönkre jutunk.

- De amice, - kezdi Baltay is hangosabban, - engem meg nem csal egy is; mert azért a sarkában vagyok!

- Tehát számvevőd van?

- Van bizony, - még pedig körmös legény, azaz hogy én vagyok magam, aztán akit észreveszek, hogy nagyon tüled jár, hátához verem a rovást, aztán ott hagyjuk el az esztendő, ahol érjük.

- Barátom, - nekünk mívelt gazdákra van szükségünk.

- Hajsza, az enyéme sem éppen bolondok.

- Nem azt gondoltam, - véli a gróf, - hanem magunkhoz kell őket emelnünk.

- Barátom, minden vasárnap nálam eszik valamennyi, aki eljön, - hát mit akarsz többet? csak nem kívánhatja egyik is, hogy az asztalon ringassam!

- Nem úgy! barátom, hanem ha valamivel többet tudnak, mi vesszük hasznát; lásd, én láttam külföldön mivelt gazdaságokat.

- Elhiszem, hol nincsen annyi föld, mint nálunk, - hol virágcserepbe ültetik a búzamatot, aztán úgy öntözik, mint mi a salátát.

- Aztán trágyáznak!

- Kell is ám azt a sok sziklát szalonnázni; mert ha valamivel oda nem ragasztják azt a földet, mit kosárban hordanak föl; a legelső zápor oda mosogatja le, honnét fölcipelték.

- Tehát mit mondasz leendő intézetemhez?

- Meg van már építve?

- Az épületanyagok össze vannak hordva, csak meg kell kezdenünk a munkát.

- Azt gondoltam, hogy csak tréfálsz.

- Tehát haszontalannak tartod?

- Nem mondtam barátom semmit.

- De azt akarnám, hogy mondj valamit.

- Mit mondhatnék? - mindössze is egy ember szavára kár volna hallgatnod, - hanem ha éppen kíváncsi vagy tudni, hogy az emberek mik beszélnek, menj a kő és a téglahalmazhoz, fogadom, nem telik bele félóra, többet hallasz mint amit én mondanék; s ha aztán meghallgattad, mit beszélnek, építsd kisebbre, vagy nagyobbra, az a te dolgod; - de azt hiszem, hogy fele akkora is elég lesz, mint amekkorára kezdted.

- Okvetlenül kimegyek, - te pedig nézd meg addig a fűvészkertet, - mondja a gróf, egy csomó közönséges mezei növényt vévén föl a sarokból.

- Hát az micsoda?

- Kutyatej.

- Mire való lesz?

- A fűvészkertben elültetjük.

- Ejnye, barátom, én meg nem győzöm pusztítani, a legelő tele van vele, - ugyan nem indítanád az intézetet először is én hozzám „*kutyatejet*” gyomlálni? - neveté Baltay.

- Majd oda is elérünk barátom, - hanem most követem tanácsodat, s minthogy éppen heti vásár van, megyek hallgatni a *közüvéleményt*.

- Előre mondhatom, hogy nagyra szabta a helyet.

- Én meg az ellenkezőtől félek.

- Majd meglássuk! - mondja Baltay a gróf után, ki csakugyan hallgatózni ment ki.

Keszthely környékén az ács és kőműves legényeknek, asztalosoknak, lakatosoknak, üvegeseknek, fuvarosoknak, napszámosoknak és dologkeresőknek tudtul adaték, hogy lesz elegendő munka és jó bér, jöjjenek Keszthelyre a tisztartó udvarába, hol tüstént munkába állhatnak; akinek tehát kedve van, jelentse magát.

Mire a mindenféle sok napszámos megjött, már nagy mennyiségű épületanyag-szállítmányok érkezének Keszthelyre, s a hetivásárra összetóduló vidéki népség szájtátva bámulta meg az anyaghalmazt, és addig adták-vették a szót, míg az egyik aztán abban állapodott meg, hogy:

- Hallják kendtek, - látom én már, hogy az egész várost körülkerítetteti a gróf.

- Nem tudnám miért? - véli a másik.

- Talán földialmára akarja fogni az egész várost.

- De majd hizlalja ezt a sok embert! - okoskodik amaz, - nem állna kelmed is a fal mellé, hogy a városba szorítsák?

- No hát akkor vár lesz belőle, hallja kend!

- Minek a vár ide?

- Talán majd ott vágják a rabokat!

- De bolondot beszél kend, hisz nem hogy tömlöcre adna pénzt ez a gróf; de a múlt héten a mogyorófast is kiírtatta.

- Hallottam, - mondja egy harmadik, - láttam is, mikor kivágták itt a város alatt, mert kell a hely, valami tizenhat holdat szántottak föl, abba most mindenféle fűvet vetnek, a gróf maga kóستolgatja mind rendre, aztán amelyik jobban ízlik, azt tenyésztik, - azt mondják.

- Ez már igaz lesz - szól egy negyedik - nálunk is összekerestek laput, cicfarkot, bojtort, mind elültetik - hallja kend, - már mire való ez mind?

- Majd a mi orrunkra kötik - véli az első.

- Tudom én már mi lesz - fontoskodik a harmadik, - a szigligeti meg a csobánci várban sok kincs van; de zárnyitó fű nélkül nem lehet hozzáférni, - tehát majd most mindenféle fűvel próbát tesz, aztán amellyikkel kinyílik a lakat, majd tudják annak hasznát venni.

- De már nem hallgatom kelméteket, - mondja az egyetlen egy ellenfél, - ha valami okosat hallottam volna, szerettem volna, hogy rám is ragadjon belőle valami; de már bolondabb lenni csakugyan nem akarok.

Ezzel ott hagyá a találgatókat, kik észre sem vették, hogy az összehalmazott kövek közt járkál egy meszes ruhájú úri forma ember, ki később egyik téglahalomra könyökölve hallgatja őket, s midőn az előbbeni után elmentek, az építőmester felé sietett. Az építőmester ekképp szóla:

- Már az alapokat kiástuk méltóságos uram.

- Még valamivel nagyobb helyet kérek.

- Kifeledtem valamit? - kérdi az építőmester a grófot.

- Engedelmet kérek, igenis, - mondja a gróf, - én voltam feledékeny, igenis, - egy iskolával többet kell építenünk, igenis.

- Mit felejtett volna el méltóságod?

- A legnagyobbat, igenis, - mondja a gróf - egypár millió jobbágy embert, igenis, - pedig az egész gondolkodást azokra bíztuk, igenis, - aztán koldusok maradtunk, igenis! - mondja a gróf némi izgatottsággal, - mert hiában, a szenvedélyes vér még nem adta meg magát, s ámbár egy újonnan fölvet modorral annyira mennyire útját állta annak, hogy a szó a legelső indulat-kitörésnek engedelmeskedjék, - még mindig nem tudott végképpen uralkodni magán.

Az építőmester nem akadékoskodék, hanem hirtelen rajz alá vette a tervet, - a helyet lábbal kiméré, s a gróf meglőn nyugtatva az iránt, hogy a paraszt fiúk, vagy mint később elnevezék: „*algazdák*” számára a legalkalmasabb hely kijelölteték, - s a gróf nyugodtan ment odább.

Keszthely környéke még abban az időben egy nagy legelő volt és mocsár, - ez utóbbiban békák, piócák, hosszú nyakú gólyák és kárókatona tanyáztak, s mindenki megelégedett, ha egy pár száz récét puffanthatott le a sás között, míg a legelőket pár helyütt megkezdett út jelöli, mert az utazónak kényére és kedvére hagyaték, arra menni, merre neki tetszik; s ha egy kissé nyirkos idő volt, olyan nyomot hagyhatott, hogy két hónap múlva is rátalálhatott édes maga csapására; mert itt szórul szóra beteljesedett, *hogy kiki a maga útján ment.*

A gróf ösztönszerűleg hagyá el a leendő gazdasági intézet helyét, és a legjártabb úton kiballagott Petend felé, hogy láthassa a posványt, egyszersmind tovább fűzhesse terveit, midőn a pióca-fészek búzafölddé válik.

Ez időben szüntelen az építmények körül csúszván-mászván, - ruháján a mész és ragaszfoltok, valamint a téglapor sokat elváltoztatott, és nem igen lehetne mai napon is rossz néven venni, ha valaki gróf helyett kőműves legénynek nézné, - mert a kezében levő mogyorófpalcát is a kivágott sűrűből maga húzkodta ki, - de azért Keszthelyen mégis mindenki tudta, hogy ő a keszthelyi gróf, és ha valaki levette előtte a süveget, nem a ruhájának adta a becsületet, hanem a személyének.

Már majdnem Petend alá ért⁴, midőn a falubeli kutyák visszafordították, s a gróf meg is fordult, hogy a nagy sétából még nagyobb ne legyen, s Keszthely felé indult.

A petendi alsó faluvégen a hegyről lenyújtózkodik a zalavölgyi országút, mely itt nagyon horgos levén, egy átvergődő kocsinak egész tölteléke, három fiatalember gyalog jött az úton, s minthogy a leszaladást mulatságosnak találták, már egészen az országúton voltak, midőn a kocsis még a hegyoldalban tartogatta a gyeplőt.

Elérte a három ifjú a grófot, s minthogy hirtelen egyéb tárgy nem kínálkozék, a grófot kőművesnek nézvén, szóba eredtek:

- Meddig, atyafi?
- Keszthelyig, kérem alázatosan, - mondja a gróf.
- Mikor lesz már készen az intézet? - kérdi az egyik.
- Még az idén oskolázni akarnak benne?
- Hát fogtak-e már belevaló embert?
- Talán akad majd olyan is, ki talál itt valami megtanulni valót.
- Például mit? - mondja egy másik fiatalember.
- Szántani, vetni!
- Azt az apám bérese is tud! - mondja az első, - ha nem tudna, bizonyosan elkergették volna.
- Építészetet is tanítanak majd.
- Hát a kőművesmajszter mire való?

⁴ Vas Gereben itt költői szabadsággal helyezi a petendi hegyet Keszthely közelébe. A petendi hegy kocsin is négy órányira van a várostól; tehát oda s vissza nem sétálhatott csak úgy egyszerűen a gróf.

- No, még ez nem nagy kár, ha tudja az ember, igenis, - véli a gróf, - aztán állatorvoslatot is lehet tanulni, igenis.
 - Hát a lódoktor felakassza magát? - szólamlík meg a másik.
 - Ha tudja a mesterségét, csak éljen friss egészségben, igenis, - csakhogy az ifiúrnak édes papája sem küld mindig a lódoktorért.
 - Többet tud az én apám, mint hat lódoktor.
 - Na lássa az úrfi, milyen szerencsés az édes papája, hogy hat lódoktornál többet tanult, hát az ifiúr mért nem tanulhatna meg annyit; igenis, - amennyit egy lódoktor tud? Igenis...
 - Ne féljen, bácsi, majd a praxis megtanítja az embert.
 - Juj, - de sok sánta ökre és lova lesz akkor az édes papának, igenis! - vagdalódzék a gróf.
 - Marad még ép is.
 - Ha marad ifiúr, aztán olyan ember is van, kinek alig van két-három barma.
 - Azért meg nem érdemes tanulni, bácsi! - mondja nevetve a harmadik.
 - Ejnye, ejnye, - hát csak nem szándékoskodnak a keszthelyi intézetbe jönni?
 - Nehezen, édes bácsi, mi miattunk akar meg se építsék.
 - No de hát miért nem?
 - Megmondom miért - válaszol a fiú - ennek a pajtásunknak úgyis elég jószága van, azért nem; nekem meg semmim sincs, tehát azért nem.
 - Egyéb baj nincs?
 - Ha az én bajomat gondolja, édes bácsi, - annál egyéb nincs, minthogy semmim sincs, arra pedig nem kell sem ispán, sem tisztartó.
 - Hát legyen az ifiúr másnak a tisztartója.
 - Tanuljam ki a két esztendőt úgy-e, - aztán vándoroljak, hogy kinek kellek?
 - Megfogadom én,... - mondja a gróf elfeledkezve.
 - Maga fogad meg? - nevet az ifjú.
 - Azaz, hogy megfogadnám én, - ha volna mire, - igazítá helyre a gróf, - de majd megfogadja más szívesen.
 - Ez mind jó volna, - hanem két esztendeig tart el?
 - Hát ha kitartaná valaki, eljönne Keszthelyre?
 - Úgy már pajtást is tudnék hozni, - mondja az ifjú fölkapaszkodván a kocsira, s midőn elhelyezkedék, búcsút vettek a gróftól, ki gyalog maradt az úton, s így míg hazaért, ráért gondolkozni azon, hogy nem elég az intézet, kénytelen lesz pénzen fogadni embert, ki az első leckéket meghallgassa; azért, midőn a köhalmazhoz ért, azt mondja az építőmesternek:
 - Barátom, az épületek mind emeletesek legyenek.
 - Szabad tudnom mi célra?
 - Legalább huszonnégy tanuló számára legyen lakószoba, ezeket saját költségemen tartom.
- Az építőmester bámulva állt meg, mintha nem értené a dolgot; utóbb mintegy elmondván magának még egyszer azt, amit a gróftól hallott, nagyobb bizonyosságért kérdi:

- Olyan ifjak számára, kik fizetni fognak?

- Én fogom fizetni őket - mondja a gróf, meghangoztatván a szót, azután pedig elment a fűvészkertbe, a kutyatejet elültetni, meg sem gondolván, hogy az építőmester még mindig egy helyben áll, s utána néz, mintha nem tudna odább menni addig, míg meg nem határozza, mit tartson a gróf.

A gróf beérvén a fűvészkertbe, Baltayval találkozott, kinek legelső kérdése volt:

- Na, úgy-e nagyra kezdted?

- Kicsinyre, édes barátom.

- Ugyan kérlek - mondja Baltay - de ki fog idejönni?

- Akit fizetek!

.....
....

Majd elfeledők, hogy az építőmester még mindig egy helyben áll, s midőn Baltay kíváncsiságból a kőhalmaz közé ment, akkor ébredt föl, s minthogy az öregúr nagyon rostálgatá a dolgot, utóbb az építőmester is vérszemet kapott, s azt mondja:

- De már látom, csakugyan elmegy ennek a grófnak az esze!

Mire Baltay ráadásul mondja:

- Hallja az úr, a *számból vette ki a szót!*

II. A kurrens.

Minden falusi bíró megesküszik, hogy a „*kurrens*” magyar szó; tehát ne küzdjünk az *auktoritások* ellen. Persze, hogy abban az időben sem újság nem volt, sem előfizetés; (bár lett volna, legalább ma már nem írnák ki ökölnyi betűkkel azok nevét, kik előfizetnek, hanem azokét, kik nem fizetnek.) S minthogy újság nem volt, a hivatalos hirdetések csak „*kurrens*”-ben sétáltak meg az országot.

Bizony furcsa dolog az az írott betű, milyen nagyot csudálkozott az az ember, ki a legelső levelet elvitte a szomszédba, s midőn átadta, nagy rémülésére hallja, hogy ő hazulról egész beszélgetést hozott el a tarisnyájában egy kis papirosba takarva, s amint neki szóval is elmondá a levélküldő, anélkül, hogy ő maga a „*jó nap*”-on kívül egyebet mondana, - szóról szóra elmondják neki arról a papirosról, mely a tarisnyában semmit sem mozgolódott, pedig tán a levélben káromkodás is volt.

Bíz abban az időben csak némely helységeekben tanították az írást és olvasást, ha tudniillik a borjúk és libák mellől eleresztették a gyereket, s némelyik csak akkor látott egy-egy írott betűt, mikor felnőtt kamasz korában kurrenst adtak a markába, hogy szaladjon vele a szomszéd faluig, s adja be bíró uram ő kegyelmének, vagy a cselédjének, ha magát otthon nem éri.

Míg Baltay úr Keszthelyen volt, addig történt a következő dolog, azaz hogy a gyalogposta lóhalálában hozott egy kurrenst, melynek a háta már tele volt „kapta” és „küldte”⁵ féle írással; s a posta ment egyenesen a bíró uram udvarába.

A bíró átvette a kurrenst s ment vele a tanítóhoz, hogy a „kapta” és „küldte”⁵ rajt legyen, de a tanító úr az ifjúsággal a káposztáskertben gyomláltatott, tehát bement a nagyságos asszonyhoz, hogy azzal írassa rá, - mint egyébkor is tette.

- Hát ne olvassuk el? - mondja a nagyságos asszony.

- Soha se vesződjék vele, nagyságos asszonyom, - egyéb sincs benne, jól tudom, mint lopott ló, - tőlünk pedig egy sem veszett el, hát mit olvasgassuk. Ha valamit akarna a tekintetes főbíró úr, teszem már porciót, azért majd küldenek pandúrokat, aztán akkor is elég jókor leszen.

- Még is hagyja itt bíró gazda, én majd elolvasgatom, estére aztán jöjjön érte.

- Amint tetszik parancsolni! - hagyá helybe a bíró s elment; a nagyságos asszony pedig egész nyugalommal helyezkedék el, de néhány perc múlva annál egyenesebbre ült, midőn a következő tudósítást olvasta:

- *Adatik tudtára mindenkinek, hogy az öregebb és ifjabb Baltay linea közt fönnforgott per ösmeretlen módon eltévedvén, tízezer forintnyi jutalom adatik annak, ki azt megleli, vagy nyomra vezet. A becsületes megtaláló vagy útbaigazító jelentse magát Pesten Galiba Pál táblai prokurátor úrnál az Úri utcában, 10-dik számú házban.*

A nagyságos asszony elkomorodott; mert látta, hogy a fenyegetés valósulni kezd, s még az sem nyugtatá meg, hogy a pört nem lelik, mert nem az utolsó dolog, mit elvesztettek, s nem lenne ez az első eset, hogy valaki megtalálja.

⁵ Bevett szokás, hogy a bíró aláírja, mikor kapta, és mikor küldte tovább.

Fölkelt, az ablakhoz lépett, honnét lelátott a kertbe, hol Dunay kedves nejével ült a lugasban, s nem messze tőlük a gyöpon egy kis leány játszott a füben, nagyokat rikogtatván, mikor az apa és anya feléje integettek és a kis ártatlan szülőit mosolyogni látta.

A jó asszony nehezült lélekkel nézte szeretteit s minthogy Dunay még akkorig nem tudta, hogy az öreg Baltay épp ő miatta pöröl, elhatározta, hogy a körülményekről még ma tudósítani fogja.

Azonban mielőtt meg gondolatait rendbe szedné, egy jámbor számár kezdé megoldani a gordiusi csomót.

Baltay, amint mondók, Keszthelyen volt részint látogatóban, részint, hogy a fiának egy alkalmas tanítót keressen, nem éppen tudományos kiképzés végett, hanem hogy segítse kiválogatni a legvékonyabb könyvet, hogy a fiú meg ne rémüljön tőle.

Imre úrfi jól tudta, hogy a szomszédház neki tiltott paradicsom; nem is ment volna ő oda, ha saját nyerges számára oda nem viszi sebes nyargalást, amint a falusi kutyák megriaszták, s a türelmes állat most az egyszer foga közé harapta a zablát, s a legelső kapun, tudniillik a nagyságos asszonyén becsavarodott, s minthogy az udvarbeli kutyák a hívatlan vendéget még gorombábban fogadták, beugrott a kertbe, s önvédelemből az utána rohanó kutyák után rúgván, szegény Imre úrfit leejtette a gyöpre, honnét aztán föl sem kelt a fiú saját emberségéből, hanem Dunayék szaladtak segítségére, s azok látták, hogy a fiúnak egyik lába ki van ficamodva.

Dunay ölbe vette a szerencsétlen gyermeket és fölvitte saját szobáiba, hol a leggondosabb ápolás alá vették addig is, míg az orvos megérkeznék, és hogy a gyermeknek környezetéhez több bizalma legyen, a nagyságos asszony átküldött Andrásért, ki a harag ideje alatt mindig megtartá *függetlenségét*, s a nagyságos asszonynak mindig megadta az illő tiszteletet, de sőt a kezét is megcsókolta mindig, még akkor is, ha Baltay úr látta.

Midőn a gyermeket meglátta, megcsóválta fejét, mire a gyermek egész balhiedelemmel mondja:

- Meghalok, András bácsi?

- Dehogy hal meg kedves úrfi, - vigasztalá András - csak nem hagyjuk kimenni a lelkét!

- András bácsi, - kezdi újra a gyerek, - hol megy ki az embernek a lelke?

- Azt tartom, a száján, - magyarázza a hajdú azt, amiről a tudósok is csak annyit tudnak, mint ő; s az egészben annyit mervén állítani, hogy tán az embernek száján mégis legkönnyebben megyen ki a lélek, ha már éppen valami tágasabb kijáró helyet keres.

- A lábamon nem megy ki? - kérdi a gyerek, mintegy meg akarván nyugtatni önmagát.

- Semmit se féljen úrfi, - biztatja András, aztán majd itt leszek én strázsának! - mondja odább, mire a gyermek fájdalmai dacára nyugodtabb lőn, sőt az orvosi bánásmódot is állhatatosabban tűrte, - következésképpen az ágyat is elhagynia szorosan meg volt tiltva, s így Andrásnak is itt kellett maradni.

Andrásnak meggyűlt a baja a gyermekkel, minthogy már minden meséből kifogyott s a gyermek rettenetesen unta magát az ágyban, hacsak nem tartották szóval.

Dunay és neje szokott türelemmel és osztatlan szeretettel ápolák a gyermeket, s midőn András egy ízben eltávozott, hogy hazatekintsen, a gyermek Dunayt kérde:

- Bácsi, - tud maga mesélni?

- Nem tudok kedves fiam! - mondja mentegetőzve a gróf.

- Hát mért nem tud bácsi? - nyögi a gyerek - úgy szeretném, ha mondana valamit.
 - No majd olvasok egy könyvet, kis fiam, aztán azt hallgasd! - válaszol a gróf, elővévén Gvadányinak „*Peleskei nótáriusát*”, mit a gyermek rendkívüli örömmel hallgatott.
- Midőn egy hosszú szakasz után a gróf elhagyja az olvasást, megígérve egyszersmind, hogy majd később folytatja, - a gyermek kezébe vette a könyvet, és kérde:
- Sok van még benne bácsi?
 - Nagyon sok, édes fiam, - eltart egész estig.
 - Aztán van még több ilyen könyve is?
 - Van fiam, csak győzzük átolvasni.
 - Hol kapta bácsi azokat a könyveket?
 - Vettem őket, s egy nagy szekrényben tartom.
 - ejnye bácsi, ha én nagy leszek, nekem lesz ám nagy szekrényem, mind tele lesz könyvvel! - mondja a fiú kitüzesült képpel, éppen midőn András belépett, de azért csak folytatá: aztán akkor reggeltől estig olvasom azokat a könyveket.
 - Úrfi! - szólamlík meg András, - ezt meg ne mondja a bácsinak, ha hazajő; mert ha megmondja, jobb lett volna ám, hogy a lelke kiment volna a lábán.
 - Miért? - kérdi a gróf a szomszéd szobából, hova aztán András is belépett előbb a méltóságos grófnénak kezét csókolván meg, és hogy a „*respektus*” egészen meglegyen, még a lábát is megsikálta a padlón.
 - Persze, hogy miért? azt kérdi méltóságos uram, - tűnődék András, s utóbb azt mondja: talán nem is illik, hogy ilyen magamféle cselédember így beszédbe álljon a méltóságos úrral.
 - Sohase húzódozzék András, mindketten *magyar emberek* vagyunk...
 - Megálljon méltóságos uram - kapott a szóba András - nagy szó, amit méltóságos uram most kimondott, hadd nyugszom meg egy kicsit.
 - Talán csak nem hiszi András? - kérdi a gróf megindulva, látván, hogy a becsületes hajdú oly nagy lélegzetet vőn.
 - Az volna a legkisebb baj, méltóságos uram, ha én nem hinném, legfőlebb is egy ember volnék egy magam.
 - De nem akarom, hogy egyetlen ember is mást higgyen.
 - No pedig van egy, aki mást hisz, - bocsásson meg neki a jó isten, - az pedig ami nagyságos urunk.
 - Mondta ezt András?
 - Bár ne mondta volna! - fohászkodék egyet András, - nagyon is mondta.
 - Tán rosszul hallotta, András?
 - Csak én hallottam jól, hisz úgy tudom, mintha ma állna az udvaron, mikor méltóságos uram, a mi szerencsétlen ifjú urunkkal... (Itt megállt egy kissé az öreg, s mikor már kinyugodott, mi alatt a gróf szíve is megfájdult, aztán mondja) mikor a mi öreg nagyságos urunkkal a sok könyv miatt úgy adták-vették egymás közt a szót...
 - Emlékszem, - igen, emlékszem! - szól közbe a gróf.

- ...Nohát akkor volt az méltóságos uram, hogy én az urak háta mögött álltam, már mint az a cselédhez illik, - hát akkor, hogy az öregúr úgy fölvette a szót, hangosan mondá, még pedig ugyancsak hangosan: *Ez az ember nem magyar ember!*

- Azt mondá? - kérdi a gróf elhalaványodva.

- Szóról-szóra; de még azt is mondá már egészen hozzám fordulva: *Hallja kend! Megtelt a rovás!* és én, méltóságos uram, fölrottam a harmadik rovást.

- A harmadikat?

Persze, hogy a harmadikat - mondja András, - de hisz miért nem vette a szájába azt a pipát, csak egy kicsit is, - meg mért nem ivott egy-két csöppöt az urak egészségére abból a borból, méltóságos uram, mikor látta, hogy a mi urunk úgy erőlteti?

- Amit egyszer nem teszek, máskor sem teszem, édes András - mondja a gróf.

- Hiszen méltóságos uram, - tudom én, hogy a jóra való *magyar* ember így tesz; de ha már az öregnek ilyen a bogara! - aztán, aztán, méltóságos uram, *az ördögnek is kell olykor gyertyát gyújtani*, - úgy-e, hogy ez is *magyarul* van mondva?

- Mindenesetre! - hagyá helybe a gróf.

- Nohát lássa a méltóságos, - hogy olykor a gödrös utat *közletni*⁶ kell. Aztán az a mi jó urunk nem enged el semmit, kivált az ifjabb uraknak; mert mondja, hogy nagyon kivedlenek a magyar szokásból, - ezért kapott méltóságos uram három rovást, - és ezért mondja ő, - hogy *nem magyar ember!*

- *Becsületes ember!* - mondja lelkesülten a gróf - mire András csodálkozni kezdett és mindjárt mondja is:

- Méltóságos uram, engedelmet kérek, még odább is tartám a dolog.

- Nos?

- Az a baja a dolognak, megtisztetem méltóságodat, hogy mikor az úrfi még élt, szerette volna az öregúr, hogy ehen e, a méltóságos grófnét vette volna el; - de ha már az nem lehetne, legalább megígértette a nagyságos asszonnyal a nagy pörnek fejében, hogy a kisasszonyt csak kipróbált *magyar embernek adja*, vagy agyonpörli.

- Lehetetlen! - mondja a gróf megindulva.

- Én megmondtam mindent! - mondja András.

- Még nem, András, azt mondja meg, amit először kérdeztem, hogy e gyermeknek miért nem szabad könyvet említeni?

- Amiért méltóságos uram a harmadik rovást kapta.

- S engem elkárhoztatott, miattam pedig napamat és nőmet!

A végszónál megnyílt az ajtó, az öregasszony hozta a „*kurrenst*”, és átadta a grófnak elolvasás végett, mit az rögtön el is olvasott.

- Kedves fiam, - kezdi a nagyságos asszony - ennek eleje is van.

- Mindent tudok már kedves anyám, - mondja a gróf, magához ölelvén az asszonyt.

⁶ Dunántúl annyit tesz, hogy a kocsitútnak egyes mélyedéseit úgy kikerülni, hogy a mélység a két kerék közé essék.

- Tehát mi lesz az elveszett pörből?
 - Ha megleglik, pörölni fognak, - kedves anyám, - hanem nekem egyéb teendőm van, mint a pör.
 - S az nem nyugtalanítja édes fiamat?
 - A világért sem, - kedves jó anyám, én tudok szegény is lenni, - hanem ennek a becsületes jó öregnek, kinek még a gyöngesége is - *erkölccsé* válik, meg kell mutatnom, hogy én is vagyok olyan igaz magyar ember, mint ő.
 - Méltóságos uram! - mondja András neki derülve, - csak most hallaná a mi nagyságos urunk úgy kulcslyukon által.
 - Nos mit csinálna akkor?
 - Nem az csinálna, méltóságos gróf, hanem én, - tűzbe vetném a rovást.
 - De mit mondana az öreg?
 - Csak azt, hogy: hallja kend, András, azt a pört is vesse kend utána a tűzbe.
 - Bár mondaná! - sóhajt fel az asszony.
 - De mondja ám! - erősíté András, - hogyne mondaná, hisz az a nyavalyája, hogy hirtelen haragszik, s attól gyógyul meg, ha megint megbékélhet.
- A gyermek ezalatt békételenkedni kezdett s a gróf leült az ágy mellé, hogy megint fölolvasson neki, mit az esenkedve várt már, - de Andrásnak még volt valami mondani valója:
- Méltóságos uram, - súgja az öreg,... - A mi urunk ebből a fiúból maga akar ám valamit faragni, hanem attól félek, hogy nagyon szegletesre hagyja.
 - Attól nem félek, - véli a gróf; - hanem vagy kitagadja, vagy vele együtt olvas.
- Nem folytathatták tovább a beszédet, mert a bíró bekopogtatott a szomszéd szobába, hol a nagyságos asszony neki nyújtá a kurrenst.
- Rajta van az írás? - könyörgöm átossággal.
 - Magam írtam rá, - válaszol az asszonyság - nézze bíró úr, itt van a „*kapta*” itt meg a „*küldte*”.

III. Jó az öreg a háznál.

A kutyák nem ugattak, mikor Baltaynak udvarára befordult egy négylovas hintó; tehát András még a szomszéd udvaron kitalálta, hogy a nagyságos úr jött meg.

A gyermeket éppen ma akarták hazahozni, de már késő; mert az öreg most oldózkodik ki a sok mindenféle ruhából, körülnéz, egy gubancos ebet, mely lába alá heveredett, oldalba rúg, mire az kínosan vonítva ment el a kazalok közé; - egy borzas szolgálónak megígérte, hogy megfésüli, ha a csibék váluját a kapuban felejtí; a lármás főzőnét figyelmezteti, hogy a szapora beszédben elharapja nyelvét; a mindenes pedig nagy csodálkozásában a száját is nyitva feledte, meg az ólat is, és a kis malacok szétfutottak, amiért rákiált Baltay, hogy az ólajtót is csukja be, meg a száját is, mert még soká lesz, míg a malacpecsenyére kerül a sor!

Ilyen apró kis zsörtölődés után megindult a kastély emeletébe, de visszasan tetszék neki, hogy sem Andrást, sem a fiút nem látta, a többi pedig oly bámész, mintha mind ecetes lencsét evett volna, mióta ő Keszthelyen volt.

Midőn a szobaajtóhoz ért, az őt követő cselédhez mintegy hátraszólva mondja:

- Hát András hol van?

- Itt vagyok, - mondja András már fölérve, - és köszöntve a nagyságos urat, elmondván a „hála istent”, meg *a friss egészséget*, meg hogy ha *isten ő nagyságát az árnyékvilágból elszólítaná...*

- Szólítsa ki kendet! - dörög az öreg, semmi kedve sem levén azon *mennyei koronára*, amit neki András a köszöntés végén még kívánni akart.

András legkevésbé sem botránkozott meg a nagyságos úr közbeszólásán, hanem elmondá az egész köszöntést, s midőn a mennyei koronát kívánná, az öregúr záradéku mondja:

- Legyen a kendé! - egyszersmind folytatá: hát a kisgyerek hol van?

- Valahol... nem tudom,... kinn van...! - mondja András, nem akarván a dologgal kapustól berohanni, - egyszersmind végig néz az a fiatalembert, ki Baltayval jött, hanem eddig egy szót sem szólt, miből András mindjárt gyanítá, hogy ez nem vendégnek jött, tehát nem ez lesz a legnagyobb úr a háznál.

- Na, András, - mondja az öreg, - itt hozom a tanító urat Imre mellé, - már mondtam neki, hogy a gyerekek még gyenge...

- Najsz, a bikát még nem üti földhöz, hanem azért a negyedik gombócnál még meglátja az ötödiket.

- Jól van, jól - ellenkezik az öreg - hisz nem szárazdajkának hoztam a tanító urat, hogy a gyereket etesse, hanem hogy olykor-olykor fogja betűre, hanem meg ne unassa vele.

- Attól ne féljen a tanító úr, hogy megunja, csak győzzön neki felelni; mert az a fiú még azt is megkérdezi ám, hogy a szerdát miért tették elébe csütörtöknek.

Baltay nem akarta tovább folytatni a beszédet, hanem utasítá, hogy a tanító úrnak melyik szobában adjon helyet, hova mindjárt el is vezette, maga pedig kiment az erkélyre, hogy a gyereket valahol meglássa...

Hasztalan várta Baltay a fiút, s midőn Andrást meglátta, békételenkedve kérdi:

- Hol lehet az a gyerek, András?
- Csak nem halt meg! - dörmögi András mintegy megnyugtatóan.
- Mernék fogadni, hogy kend megint a tanítóhoz küldte azt az gyereket.
- Bár ott volna! - véli András.
- Hányszor nyergeltette meg kend neki azt a szamarat, mi?
- Egyszer!
- Ejnye, András, bizony fránya egy ember kend, aztán mégis megengedte kend egyszer?
- Azt tartom elég volt neki egyszer is, - nem t'om mikor kéredzkedik rá másodszor.
- Tudtam, mindjárt, hogy ezt mondja kend.
- Ha olyan jól tud a nagyságos úr mindent, hát most mondja el a többit is.
- Leesett a számárról?
- Bíz az úgy volt.
- Kificamodott a gyerekek a lába?
- Persze, hogy nem a számáré ficamodott ki.
- Most hát fekszik a gyerek?
- Nojsz, még azért nem hal ám meg, de sánta sem lesz, - veté oda András nagyobb megnyugtató végű, egyszersmind szemközt nézván az úrral, hogy arcán a nyugalmat láttassa.
- Persze, kendnek nem elég ennyi baj?
- Ha csak az ő baja volna a baj, akár elő sem hoztam volna.
- Hát ha baja nincs, mi lehetne nagyobb baj?
- Az, hogy nem itthon esett le, hát nem is fekszik itthon.
- Ez az a nagy baj? - mondja nyugalommal az úr, - adja kend ide a nádpálcámat.
- Minek? - kérdi egy állóhelyből a hajdú.
- Minek?... hát megnézem azt a gyereket, ahol van, - menjen kend szaporán.
- Azért akar meg se mozduljak, úgyis tudom, hogy nem megy oda.
- Talán a szomszédban van? - kérdé kínos gyanítással.
- Eltalálta nagyságos úr, mert a szamarat megriaszták a kutyák, aztán beszaladt a szomszéd udvarra, onnét a kertbe, ott leejtette az úrfi, az a lábát ficamította ki, a gróf úr meg a méltóságos asszony maguk föl vitték, orvost hívtak, a lábát helyretették, - most már semmi baja, - mondja András jó hirtelen elmondván mindent, hogy az úr szóba ne kaphasson, azután befejezván a beszédet, azt mondja: - eddig van!

Az úr hihetőleg megértett mindent, mert nem ismételtette a dolgot, András nem talált több mondanivalót; tehát maradt egy nagy hézag a beszélgetésben, András hátratette kezeit s úgy billegtette, s olyanforma várakozásban volt, mint az inas, mikor eltörött kezében a lábas és nem tudja, hogy összeszidják-e csak, vagy egyéb is következik?

- Hát ezt is megadta érnem az isten! - sóhajt föl Baltay egész fájdalommal. András pedig állást változtatott; mert látta, hogy felhős ugyan az ég, de még sem üt le.

- Már most mi lesz abból a szegény gyerekből? - kérdi nagy bánattal az úr Andrást.

- Az lesz, hogy még ma meghozzuk, harmad, vagy negyed napra fölkel, két hét alatt pedig fölülhet a számárra, ha nagyságos úr azt akarja, hogy máskor meg majd a nyakát törje ki.

- Nem elég volt, hogy egy öcsémet már elemésztették? - szólt indulattal az úr.

- Nagyságos uram, - ha már valamit gondol, legalább ne mondja nekem, az isten áldja meg; mert tudja, hogy én néha neki bolondulok, aztán a magam esze után megyek, - akkor pedig nem tudom, mikor jövök vissza.

- Nohát nem szólok, - mondja Baltay - hanem bocsásson meg az isten, ha mondom, hogy ez az egyik lemaradhatott volna rólam.

- Bizony még megrikatja magát nagyságos uram, - tréfálódzék András egész szokatlanul, - a fiúnak semmi baja, s ami kis hús levedlett róla, majd fölszedi, ha fölkelhet.

- Hát gondját viselte kend?

- Volt annak jobb dajkája mint én, - az öreg nagyságos asszony, meg a grófné, meg a gróf úr ő méltósága, - pedig volt ám vele vesződés; mert míg a lábát helyre rántották, nem állta ám meg ordítás nélkül, pedig ilyenkor a maga gyerekét is szívesen kilökné az ember, hát még a másét!

- Látta kend?

- Mind a két szememmel, nagyságos uram, - mondja András neki tüzesedve, egyszersmind kifelé menvén azon szándékkal, hogy átmegy a gyerekért, - hanem még volt valami mondani valója, mit el is mondott: elhiheti a nagyságos úr, hogy egy párszor félre kellett mennem, hogy ne lássék meg, midőn a könyűt kitörölöm szememből; aztán - mondja némi szemrehányással - *ilyenkor eszembe jutott ám, hogy ennek az embernek én faragtam meg a rovást.*

András kiment, Baltayt nagyon meghatá a néhány szó, és gondolkozóba esett. Most már nem a fiúnak sorsán aggódott, hanem a múltakat össze-visszahányván, ámbár szerencsétlen öccsének megmagyarázatlan kimúlása szüntelen gondolatai közé tolakodék, valamint arra is kínosan gondolt, hogy akárkinek egyetlenegy vétket elengedjen abból, hogy a jó régít levetkőzze a mostani puhaságért, - mégis kezdi belátni, hogy nem közönséges ember lehet az, ki gyöngéden bírja ápolni ugyanazt, ki neki okvetlenül rövidséget okoz.

- Na, nem bánom, - mondja magában, - egy bolondját elengedem! - s ezzel elment azon szobába, hol András a rovásokat tartja és hosszú keresgélés után megtalálván, a legelső vonást megnézte.

- Tudom, - beszéli önmagának, - ezt a pipáért kapta! Na, Festetics sem dohányzik, azért mégis ember a talpán, - bár sok vadat csinál, - de jó szándékból; legyen meg, ennek ezt elengedem; - mondja tovább, lefaragván az egyik vonást, - hanem kettő még fönny marad; azért, hogy még olyan nagy emberek egészségére sem iszik egy csöpp bort, mint Batthyányi meg Festetics, - aztán egy könyvért még az apja kardját is elcseréli.

Mire készen volt a lefaragással, hallotta, hogy a fiút hozzák, tehát ölelésére sietett, s látván, hogy a fiú vidám, fájdalma nincs, - Baltay a gyermek ágyához ült és késő estig enyelgett vele, s elképzelé azt a boldogságot, hogy e fiú méltó lesz azon örökségre, mit ő hagyand neki.

Míg Baltay a gyermekkel enyelgett, András addig a tanító urat hordozta meg a házban, és hamarjában megösmertette a házi körülményekkel, hogy tudja magát mihez alkalmazni, - mit

annál szívesebben cselekedett András, mert látta, hogy az ifjú nem tartja fönn az orrát, hanem megtalálja azt a szót, mit minden ember legkönnyebben megért.

- Ifjúuram! - mondja beszéd közben András, - tudja-e azt, mekkora lehet egy dominium?

- Azt tudom, hogy sok falu belefér.

- Úgy-e?... hát még kettőbe?

- Abba még több fér, András.

- Kivált, ha akkora, mint a mi urunké!... azért ifiúr, a lelkére adom ám, hogy ne maradjon a korpa a gyerek fejében, hanem rázza tele tudománnyal, ne kímélje a szót.

- De mikor úgy félti a nagyságos úr!

- Mit tud ahhoz a nagyságos úr, - ő gazdag, azt gondolja kevesebb is elég, - hanem, uram, a nagyságos úr a toronyból nézi a világot, onnét persze az egész világ kicsiny, egy-egy ember akkora, mint egy macska, - hanem, ifjú uram, alulról fölfelé jobban meglátszik, milyen nagy már csak a torony is. Erre tanítsa az úrfit, hogy ő is legalulról kezd.

- Emberré tesszük András, - lelkemre fogadom!

- András odanyújtá kemény tenyerét, és a tanító markába csapott egyet, mintha a legnagyobb dolgon alkudtak volna meg, s egy darabig némán a szemébe nézett, mintha a képén keresné a jóváhagyást, s midőn így is meggyőződött, egy isten áldásával magára hagyta a tanító urat, s elment néhány szobán keresztül a maga szobája felé.

Mielőtt odaérne, egyik szobában megállt, gondolkozott, mintha e nagy háznak gondja örökségképpen maradt volna reá, minthogy ő azt oly híven teljesíté, - de volt ebben a megcsontosodott hűségben egy oly érzelem, mely vérvegyületében az *igaztalanságot* nem tűrte meg, s minthogy ő maga érdemetlenül egyetlen falatot nem tett a szájába, a hasonlót mástól is megvárta.

Némileg megnyugtató magát a ma történetekre nézve, s odább indult, hogy kis szobájában megtalálja még a mai napra való dolgot, s még csak egy szobán kelle átmenni, azon tudniillik, melyben a rovások álltak.

Már az ő szeme megszokta a körülnézést; és rögtön észrevette, hogy a padlón valami forgácsféle hulladék van, fölvette, - aztán gyanítólag a rovások között keresgélt, és csakugyan megtalálta a rovást, melyről az öreg előbb egy rovást lefaragott.

Az öreg az ablak világosságához tartá a jól ösmert rovást, s azt mondja:

- Egyet már lefaragott, megmondtam én ezt neki előre; *megérem, hogy még a többit is maga faragja le.*

IV. A lajtai tábor.

Nehéz időket mért Isten e nemzetre; de ha rá nem mérte volna, mai napig sem tudnánk, mennyit bírhatunk el.

Az ingatag nád fölött elröpül a vihar, - minden erejével akar megbirkózni az erős tölgyerdővel, - mit vesződjék a náddal, hisz a hitvány jószág alig egy év alatt magától lerothad, - míg a büszke tölgy század óta áll már, s élő tanúja önmagának, hogy annyi küzdelem után lett oly erős, hogy erősebb, mint egy századdal előbb.

Megkívánta az elemek csatáját az ember, - odahagyá a családi tűzhelyt, hogy fölkeressen egy másik embert, ki szintén csak azt keresi, hogy vagy őt üsse agyon valaki, vagy ő üssön agyon mást.

Égnek a tábortüzek a Lajta partján, a lovak nyergelten falják a zabot, mit a gazda köpönyegszárban vetett eléjük, s a virgonc legények pipaszó mellett verik azt az ellenséget, mit a szójárás *unalomnak* nevez.

A fölkelő sereget megállította a Lajta, idáig szól el az ország törvénye, s a víznek túlsó partján ha meghallják is, de meg nem értik, és nem is engedelmeskednének neki, - ott már nem laknak magyarok.

Tehát mit akar e sereg? kérdezik százezren, - mit lesik az országszáron azt az ellenséget, ki már száz mérfölddel előbb ellenségnek mondja magát? S miért bevárni a sáskát saját földünkön, mikor azt már jóval előbb másén is agyoncsapkodhatnánk?

A francia sasok sebesen röpültek, a stájer hegyeken már rég átszárnyaltak, a diplomáciának sima szavait elnyelvé az ágyúk torka, s e rohamteljes árnak olyan gátat kelle vetni, mely, ha kell előbbre megy s ha kell mozdulatlan fallá válik, - ezt az eleven kerítést pedig emberekből szokták összealakítani.

Mielőtt a francia sereg megérintené a magyar határokat, a lajtai táborban fegyverben állt a magyar nemesség; de a Lajtánál áthághatatlanabb lőn az országos törvény, mely szerint a nemesség csak az ország védelmére állott föl; s a parancsnokokban elfogyott a lélegzet, mert senki sem kívánt vállalkozni első arra, hogy a Lajtát áthágván, maga után a megszegett törvényen hagyjon nyomot.

Míg a főbb tisztek a ponyvasátorokban tanácskoztak, addig a legénység gondtalanul kötődött egymással az őrtüzek előtt, melyek egyikénél, a legvilágosabb lángnál éppen a legfeketébb arcot látjuk meg.

A fölkelő seregnek jó része fogadottakból szaporodván föl, e többi közé egy keserves cigány is vetődött, éppen az, kit az ozorai korcsmában láttunk, ki az otthoni nyomorúságot háromszáz forintért hagyta el, szegődségképpen fölfogadván, hogy ő is elmegyen a lajtai táborig.

- Na, cigány, hogy adtad el a bőrödöt? – kérdi Holvagy Pista, kit azért adtak a sok újonc közé, hogy amint lehet, legrövidebb idő előtt egymás mellé taszigáljon lovat és embert, s ki egyszersmind azt is megmagyarázta, hogy az ágyúgolyó, akit egyszer elér, annak sohasem lesz derékfájása.

Addig-addig beszélt Pista mindenféle háború-darabot, hogy a cigány már egy szálig mindent elhitt, még azt is, mit az nem is mondott; hanem úgy megutálta a háborút, hogy amint ő háromszáz forintot kapott azért, hogy idejött; azonképpen adna ő most hatszáz forintot, és csak annyiban múlt, hogy nem adott, hogy midőn dolmányt és csákót összekeresett, még a háromszáz forintból sem volt már több öt bankó garasnál, már pedig ehhez még igen messzire esik a hatszáz forint.

- No, cigány, hogy adtad el a bőrdet? - kérdi tőle Pista.

- Bár eladtam volna! - feleli a cigány - most majd csak magam is könnyebben meghúzódnám benne!

- Ne búsulj, cigány, - vigasztalja a másik - ahol szűk lesz, majd bővít rajta valami éles kardú saséros (chausseur.)

A cigány végtől végig megborsózott, minek aztán éppen az a kellemetlen következése lőn, hogy még szűkebb lőn a bőr; mert ami kis üres hely maradt talán egy-két jó falatnak, hogy az kipótolja zsiradékkal azt, mi eddig a fekete kenyértől mindig megvedlett, - mondom azon üres helyet beülte a félelem, s a cigányt oly nemeslelkűség szállta meg, hogy ha jó módjával megtehetné, még a bőréből is szívesen kiugranék, ha valaki éppen belekíváncskoznék.

Míg a cigány így kínlódott, a Lajtának túlsó partján eső faluban éppen szemközt nyolc ágyú helyezkedék el, még pedig olyan furcsán, hogy valamennyinek torka átnézett a lajtai táborra, s az egyiknek nyílása úgy a cigánynak irányába esett, mintha csak madzaggal mérte volna ki valaki.

- Minek azs azs ágyú? - szólal meg a megrémült cigány.

- Majd meghallod, ha megszólítják. - Mondja neki Pista.

- Ezs a mi ágyúnk? - véli ismét a cigány - azst is mivelünk állítják semközt?

- De már azt csak a hátad mögé állítják - jegyzi meg amaz - hogy hátra ne fuss.

- Na úgy se baj, - mondja a cigány - ha a túlsó ágyúk hátunk mögött akarnak maradni, úgy hazsafelé majd csak elmenyünk golyóbics nélkül is.

- Nem addig van az, - mert nem hogy hazamennénk, hanem átmegyünk a Lajtán, s ha nem mész, cigány, hát majd utánad küldenek egy-pár golyót vendég hívónak.

- Mit is mondott kend? - kérdi a cigány foghegyről.

- Azt, hogy átmegyünk a Lajtán.

- Ott van azs ellenség?

- Majd csak ráakadunk, ha itt nem hát máshol?

- Dejs azs irgalmát, - kiált fel a cigány, - nem addig van azs, - ha azs azs ellenség a mi ellenségünk akar lenni, hát ne kerestesse magát, hanem gyíjjen maga; én ugyan nem megyek utána.

- Majd csak oda mész te is cigány, ahova a többi!

- Ha a tebbi elmegy is, én itt maradok, őrszöm a hazsának határát, én ezsírt segődtem be.

- Nem kérdezik azt tőled, cigány!

- Azst elhisem, - kiált föl a cigány, - de én megkérdeztem ám, mikor a foglalót adták, hogy meddig megyünk? - s engem csak a Lajtáig fogadtak; azsírt, ha azs ellenség gyinni akar, hát gyíjjen ide; de in egy lépést sem megyek odább!

A párbeszédet trombitaszó szakasztá meg; s mi tegyünk egy fordulót a legközelebbi sátorig, melyben herceg Batthyányi Lajos, a fölkelő sereg ezredese tanyázik, s a sátorban két főrangú bécsi úr tanácskozássra jelent meg nála.

A ponyvasátor belseje csak annyi kényelmet adott, hogy a tanyázók szemei elől némileg elvonulhatának, s a két bécsi úr kényelmesen tanácskozhaték a herceggel.

Nem kell mondanunk, hogy a birodalomba betört ellenség ellenébe többé nem használt egyéb, mint egy új hadsereg, mely a hátrálót megtámasztani bírja; s e hadsereget, majdnem úgy kelle a földből előteremteni.

Azonban mielőtt e végső eszközhöz nyúlának, azt is meg kelle tudni, hogy volna-e még a föld hátán is ember, és volna-e kedve háborúba menni?

Ezen kísérletnek eredménye lőn az 1796-iki fölkelés az ország védelmére, de, - mint jól tudjuk, - a francia sereg irányában az országnak határa éppen a Lajtánál végződik, s ha mi az országot csak ott akarjuk megvédni, a francia sereget a Lajtáig kellene eresztetni.

- Herceg! - mondja az egyik bécsi a hercegnek, - a francia sereg előtt magyar katonák is állnak, - kérdem önt, a francia akkor leszen-e csak ellensége a hazának, melynek földjén most állunk, vagy mindenütt, hol magyaroknak vérént ontják?

- Mindenütt ellenség! - mondja a herceg némileg fölemelvén jobbját, mintha a lelkesülés mondatná vele a szót.

- Annál jobb! - kiált a másik, - mi akadályozza a fölkelő sereget, hogy a Lajtát azonnal átlépje?

- A törvény! - válaszol a herceg.

- És e törvény megmenti a hazát, herceg?

- Nem! - volt az újabb válasz, s aztán folytatá, - de midőn alkottuk, azon hitben voltunk.

- Jó, édes hercegem, az ön belátása elég, - ön egyike a felsőház legtekintélyesebb tagjainak, uradalmaknak ura, a fölkelő sereg ezredese, - példáját mindenki követi, vezesse ön át a sereget, hogy hazájával a birodalmat is megmenteni segítse.

- Parancsuk van önöknek? - kérdi kemény hangon a herceg.

- Küldetésünk célja nem parancs, hanem értekezés.

- Jó, - válaszol a herceg, - úgy a vád egyedül rám esik, - magyarok csinálták e törvényt, ha kell, inkább szegje meg a magyar maga, mintsem mást kelljen vádolnia ezért; tehát holnap hajnalban a fölkelő sereget átviszem a Lajtán; isten önökkel.

A két küldött néhány másodpercig meghatottan állt a herceg előtt, - érezék, hogy nagyszerű pillanatot élnek, mely pillanatnak föl kell jegyezve lenni a sors könyvében, hogy midőn a kölcsönös számvetésben elhibáznák a számot, tudja meg mindenik, hol kell azt újra kezdeni.

Mind a három némán állt meg egy helyben, mintha eleven szobrai volnának egy olyan vállalkozásnak, mely csak azért oly drága, mert ára nincsen, - s ha e példa nem volna, mindegyiknek sajnálnia kellene.

Egyedül maradt a herceg. Ekkor az oldalfüggöny szétvált, s egy férfit látunk kilépni sötét öltönyben és holt halaványan.

- György! - szólítja meg a herceg gróf Festetics Györgyöt, kit szívfájdalma nem bírt otthon tartani keszthelyi magányában, s a legnagyobb óvatossággal bár, de mindenütt a herceg kíséretében volt, s éppen így tanúja lőn az egész beszélgetésnek.

- *György!* - ismétli a herceg, - nem tudom, miként ítélsz cselekedetemről; - de inkább magam töröm meg a legszentebb törvényt, melynek engedelmességgel tartoznám, - minthogy olyan óra jöjjön, melyben azt más akadálnak tartván, magától ellökje. Így nem irtózom bevallani, hogy én *törvényszegő* vagyok; de azért a törvény mégis szent marad, és ha kell, hoznak helyette mást.

- Helyedben milliószor is azt tenném! - feleli Festetics.

- Barátom, Krisztus isten fia volt, s anyja mégis megsiratta, mikor dicsősége helyén, a keresztfán látta.

- Azt hiszed, áldozat leszek?

- *Lehetsz* barátom, - de én is szívesen lennék, - mert könnyebben viselném azt a terhet, mi az áldozaté, mint azt, melyet annak kell elviselnie, ki nagy lelkednek tanúja lőn, de *bizonysága* be nem számoltatik.

- Nyugodjunk meg, barátom, - veszély ideje van, hol *áldozatok* kívántatnak, hol azonban az *áldozatot* mind a két fél megsajnálja, mert tudja, hogy ez áldozat tudta, hogy egy szerencsétlen pillanatban áldozattá válhatik, - és higgy nekem, erre a célra egy Batthyányi csak olyan jó, mint akárki más.

- Igazad van, - mondja a gróf, - csak azt a gyanúsítást viselhesd el, mit egy pár gyarló hazánkfia utánad talál szórni.

- Mindegy, ezt is el fogom tűrni. - Egyébiránt, - veti közbe a herceg, önérzettel egyenesedvén föl, - családom története nyolcszáz éves, tehát egy idős a magyar történettel, - az én nevem *herceg Batthyányi Lajos*, - ám hirdessék, hogy én áruló vagyok!

- Nagy ember! - mondja a gróf, átkarolván a herceget, - hadd állok melléd, - hogy *árnyékoldalad* én legyek.

A hadosztály minden alsóbb parancsnokával tudatá a herceg a dolgot, s egytől egyig megnyugvának a parancsolatban, mely a herceg szájából a katonai szigor kérlelhetlen hangján mondaték ki, és mindenkiben azt a tudatot ébreszté föl, hogy e parancsolatnak csak engedelmeskedni kell.

A Lajtának túloldalán volt egy német falu, melynek a vízre dülő partján levő dombon emelkedék a postaház, előtte pedig egy üteg ágyú volt lemozdonyozva, mellette égő kanóccal állván a tüzerek, kik semmiről sem értesültek, csak gyaníták, hogy hiában nem gyújtatták meg velük a kanócokat.

Ugyanazon éjen még minden ember előtt felolvastaték a napi parancs, mely következőképen szólt:

„Amely ezred a harmadik parancsszó után sem mozdulna meg az átmenetre, a postaház előtt levő ütegek parancsa van az ezredre lőni.”

Mire megvirradt, a legénység készülten várá a parancsszót; de a hadtest-parancsnok nem hagyá el a sátort, melynek belsejét nyughatatlanul járta össze-vissza, pedig egész éjen át nem aludt.

Az izgalom átjárta idegzetét, - megérzé a rendkívüli vállalkozás súlyát, s néhány órára volt szüksége, míg a test, úgyszólván, megadja magát a lélekerőnek, hogy elérje azt a nyugalmat, ami a munkához okvetlenül szükséges.

Még néhányszor körüljárta a sátonak belsejét; múltját számolá el magának, mintha végórájára menne, és vallomást kellene tennie cselekedeteiről.

Megállt... Fiai jutának eszébe.

Nem! nem! a fának oly sok ága van, mely törzséből hajlik ki, - s oly sok az a gyökér, melyeken helyéhez kapaszkodik, - s mindtől elszakadni nagy erőszakba kerül.

A szív dobbanása hangosabb lön, mintha a lélek ott szólamlanék meg a lüktetésben, és az ember emlékezetéhez kérdést tenne, hogy a válság órájában a kockán fiai sorsát nem lökte-e el? Szíve melegéből szétterült a vér két orcáján, s önkéntelenül szívéhez kapott, mintha féltene, hogy e kötelék tán mégis megtárogulhatna?

- Nem! - riadt föl saját lelkének nyomása alól, - a fiúknak mindig elég szerencsájuk, ha apjuknak tetteit láthatják - s tudják mit kell maguknak tenniük, hogy kevésbé gyarlóbbak és sokkal nagyobbak legyenek mint apjuk!

Ezen megnyugodván, jobbagyaira gondolt, mintha tán azok is fiai volnának, s a végső órának megszámlolt perceiből osztályrészüket kikérni nekik is joguk volna.

Gyarló élet, melynek végperce csak oly közönséges, mint az fogadó, melybe pihenés végett szálltunk, s mielőtt távozni engednének a nyitott kapun, számlájával áll elő a fogadós: íme, meddig kísér el a földi kötelék, és annak hány szála húzódik meg, hogy visszatartson bennünket a földre.

Végighaladt emlékezetével azon a néhány ezer arcon, melyről a bánatot annyiszor letörlé, s kiknek emlékezetében máig is szeretetben maradt meg azon időből, *mikor a magyar mágnástól csak koldulni lehetett.*

Még ez érzellemmel is meg kelle küzdenie, s a küzdelem eredménye meghozá azon vigasztalást, mit az élet igazolt: „*Mit aggódom, hisz itt van fiam, Fülöp!*” - mondja sebesen lépve ki a sátorból, s néhány perc alatt nyergében ült oly szigorral arcán, mintha az irgalmat sohasem ismerte volna.

Egy pillanatra áttekintett az ágyútelepre, de nem áll már a földön, melyen oly gyakran botlik az ember: alatta érzé a büszke mént, mely megússza vele a léget, s a szabad folyam megdagasztja a kebelt, hogy a csatavágy élve után kéredzkedik az ösztön, míg a hideg észnek egy ösztöne jelentkezik, a *vasszigorúság.*

- Röpiült a ló, - a sorokban átvillan a megható jelenet, s minden ló büszkébb lesz, mintha tudná, hogy a legelső lépésben a dicsőség útjára lép ki, - s midőn a legelső szó elhangzék a megindulásra, minden ló, úgyszólván, magától indult meg, - csak hogy nem is tartóztatták vissza a kantárt.

Bódulat volt-e ez, vagy öntudat, mely a tegnap és azelőtt makacskodó népet a legelső szóra megindítá? - nem kérdezzük. A herceg a hídfőhöz nyargalt, elléptetendő saját ezredét.

Az első sorban látjuk a cigányt, kinek arca most nem azért legfeltűnőbb, mert tán szokás szerint *legfeketebb*, hanem mivel szokatlanul - *legfehérebb* volt; s minthogy őt most már figyelemmel kísérik, lássuk, mi történik vele.

Egy éjszaka nem elég arra, hogy egy cigány úgy megvedlett legyen, mint az a lúd, melyről a tollat lemellesztették; - benne az igazságérzet csapott lármát, s ha már mondók, hogy maga is megadná a hatszázat, ha visszamehetne, akkor könnyen elhihetjük, hogy háromszázért csakugyan nem akar továbbmenni, mint ameddig a fogadott munkát elvállalta.

Ne kérdezzük, mit csinálnak akkor, ha csakugyan itt volna az alkalom, hogy akadna elég francia, kik közül a maga részét ő is kivághatná; most csak azt nézzük meg, miként áll meg a híd szélén, s éppen a herceggel szemközt megállva mondja:

- *Itt a Lajta!*

.....

....

Igen természetes, hogy a cigányért egymagáért nem fognak elsütni nyolc ágyút, de mielőtt az óvást; megtehetné, az utána tódulók átnyomták a hídon, ott pedig rögtön zár alá tették, jobban mint azt a lovat, mit a hetvenhetedik öreg apja legelőször elcsípett.

Gondolt is ám valamit, olyat, a boldogtalan, hogy ha most lóvá változnék, és a réten künn legelne, aztán valamelyik a nemzetségből elugratna vele; de mit használ, ha a jó kívánság sem teljesedik mindig, s az ember valamint maga magát nem teheti, úgy mások sem akarják lóvá tenni.

Rögtön megülték fölötte a törvényt, s minthogy idegen földön voltak és ellenség előtt, elővették azt a katonaorvosságot, mi arról is használ, ha valaki valamit tesz, de arról is, amit valaki nem tesz. Hasztalan tagadnók a dolgot, a boldogtalan cigány háromszázat kapott azért, hogy a Lajtáig elment, s íme, hogy a Lajtán átmenni nem akart, kerek számmal olyan kemény százat fog kapni, hogy maga sem adná háromszázért, de másnak sem kéne.

Tévedés elkerülése végett megkérjük olvasóinkat, hogy az első háromszáz és utóbbi száz között méltóztassanak különbséget tenni, hogy az *aprópénz* nálunk pénzzel is adatik, meg mogyorófa pálcával is; és a cigány éppen az utóbbival lenne kifizetendő, anélkül, hogy nyugtatványt kérjenek tőle.

Az ítélet kimondaték, s utolsó orvosságképpen csak annyi van hátra, hogy katonaszabály szerint két pajtás az ezredeshez könyörögni menjen.

Holvagy Pistára esett a választás, - nem is késett, hogy illő módon megjelenjen az ezredes előtt.

- Pajtásunkért jöttünk könyörögni, ezredes uram!

- Mi a büntetés?

- Száz bot, ezredes urunk - mondja mind a kettő.

- Mi a mentség?

- Hogy a boldogtalan más helyett állt be, s amint pajtásaink is tudják, csak a Lajtáig fogadták meg, s már most azt hitte, hogy neki van igazsága.

- Ellenséget verni jöttünk, nem játszani! - mondja a herceg. - Itt nem lehet kiállni a sorból, s amely hézagon egy átfér, utána megyen a többi; tehát álljon ki a példa.

- Ezredes urunk, - szólának a pajtások, - amint egyet ráütnek arra a cigányra, azonnal meghal, ezredes uram,... hát még száz bot alatt!

- Sokalljátok?

- Igen!

- Álljátok ki helyette, ha sokalljátok! - mondja a herceg, ki akarván térni a dologból.

- Jelentem alásan, - mondja Holvagy Pista kemény hangon, - *egymagam kiállom!*

.....

....

A herceg megdöbbsent a szónál, s nem akart útjába állni egy nemes érzületnek, hanem a kegyelem szavával ereszté el őket.

Boldog isten, hol van az a mérték, mellyel a *nagy* emberek *nagyságát* megméri?

V. Két ember a gáton.

Milyen szerencse, hogy a teremő kigondolta a halált, az emberek különben nem tudnák egymást agyon verni.

*

Ment a lajtai tábor, s maga után a folyammal együtt a nevet is elhagyá, s részben beolvadt azon tömegbe, mely a francia sereggel szemközt állt.

Nem célunk a hadjárat megírása, - legfőlebb azon néhány emberrel van dolgunk, kiket a sors idáig vezetett; tehát kísérjük őket nyomról-nyomra, hogy a fonál el ne szakadjon kezeink között.

A szabadosok kis csapata rég küzd már az ellenség ellen, s bár mennyit fogyott számban, két emberünk még él, az egyik Holvagy Pista, a másik pedig Meddig Józsi, ki még a sorban is szomszédosa volt régi ellenségének, s a két ember még a legveszettebb ágyúzásban is ráért arra ügyelni, hogy valamivel hátrább ne maradjon, mint a másik; s éppen ezért mindenkor készen volt a legnyaktörőbb vállalkozásra.

A hadiszerencse babérait a francia táborra hullatta, s az osztrák seregnek balszárnya roppant földterületen volt kénytelen elhúzódni a nagy test felé, hogy biztos állásban fogadhassa el a csatát; de míg e pontot elérnék, kemény kísérletek vártak az utóseregre.

A hadtestparancsnok megállapodék egy hegyláncolat oldalában, s midőn az elővigyázati szabályok biztosságáról tökéletesen meggyőződék, a tiszteket tanácskozássra gyűjté össze, hogy a lankadó seregbe némi lelket öntsön.

Elveszté alakját a tanács és bizalmas beszélgetéssé vált, hisz a lezsarolt nép még önvédelemért is csak egykedvűen tőn valamit, - és a hadtest közeledett azon ponthoz, midőn a katona nem azért nem engedelmeskedik, mert nem akar, hanem mivel nem tud.

Egy meghajszolt tömeg volt ez, mely hátrált gyávaság, és megállt vitézség nélkül, - azaz végképpen elfáradt, s a hadtest-parancsnok keserűen kikelt ez elfásultság ellen, mely megáll, nem azért, hogy szuronyt ragadjon, hanem hogy agyonveresse magát.

A tisztek kínos szégyennel hallák a panaszt s a tömeg szóttalanul állt.

- Legtöbb panaszom van a magyar ezredekre! - szőtt utóbb harsányan a parancsnok, - őket kíméltem legjobban, midőn a hátráló seregben elől eresztém őket.

- Kár volt! - mondja egy nagy homlokú fiatal tisztt elég hallhatólag.

- Mi az? - kérđi a parancsnok, meghallván az észrevételt.

- Kár volt őket elől eresztetni - mondja ismét a tisztt.

- Miért? - kérđi amaz kemény hangon, mintha nem volna elkészűlve e közbeszólásra.

- Azt hiszik, ha már őket is dologttalan hagyják, nincs mit védelmezni.

- És ha hátul hagynám őket, hadnagy uram? - kérđi a vezér.

- Szívesebben menne visszafelé, ha verekedhetnék, legalább azt vélné, hogy az ellenséget ingyen nem ereszti maga után.

- Ön a Vallis-ezredből való?

- Igen! - válaszol katonai rövidséggel a tisz.

- Szolgált ön magyar ezredben?

- Hisz magyar vagyok.

- Hogy hívják önt?

- Kisfaludy Sándor! - válaszol a kérdett, s a fővezér meglegedék ennyivel; reggel pedig egy magyar gyalogezred s két század huszár rendeltetéke az utócsapathoz, hogy az utánnyomuló ellenséget föltartóztassa.

Midőn az elcserélés megtörténék, a hadtest parancsnoka maga mellé rendelé Kisfaludyt, hogy a sorokat megszemlélje, s nagy meglepetéssel látá, hogy az ezred lelkesült „éljen”-ekkel fogadja őt.

- Miért kiabálnak? - kérdé Kisfaludyt, ki az ezred szárnyára léptet s a legelső embert kérdi:

- Atyafi! de jó kedve van!

- Legalább, uram, ha szaladni kell, hátra is üthet az ember.

A parancsnok meglegedék a válasszal, s az utolsó csapathoz közeledék, megállván egy századparancsnok előtt, ki a nagy bajuszú huszárokat éppen rendbeállította.

- Kapitány úr! - szólítja meg a szabadosok parancsnokát, - két emberre volna szükségem.

- Várom a parancsot - mondja a tisz katonai engedelmességgel.

- De mindkettő bátor legyen.

- Az valamennyi! - mondja nyugodtan a tisz.

- Tudom, - mondja a vezér elismeréssel, - de nekem a bátorságnál is több kell, - vakmerő embereket akarok.

- Olyan is akad.

- Állítsa ki őket, kapitány úr, hadd látom őket, - mondja a vezér némi megindulással, mint midőn félig tudja az ember, hogy két embert olyan helyre fognak állítani, hol hihetőleg agyon fogják löni, s ez a fél bizonyosság még a legvitézebb katonában is szánalmat gerjeszt.

Kiállott a két ember s mi ösmerőseinkkel szemközt állunk, mert a két vakmerő ember nem más, mint Holvagy Pista és Meddig Józsi, kik illő módon állnak meg a vezér előtt.

- Kapitány úr, - mondja a vezér - e két ember hihetőleg meg fog halni.

- Akkor meg fognak halni.

- Mit gondol ön, megállnak-e addig, míg rájuk kartácsolhat az ellenség?

- Fejemmel állok jól; - mondja a kapitány.

- Kapitány úr, ezt nem kívántam; és két emberért igen bajos jól állni!

- Én pedig éppen csak együtt a kettőért állok jól.

- Nem értem.

- E két ember már régi ellenség, és nagyobb szégyene nem volna egyiknek, mintha a másik többre vállalkoznék; azért míg az egyik él, a másik el nem fut, azért a fejemmel állok jól.

- Jól van, - mondja a parancsnok, s egyszersmind megbízza Kisfaludyt, hogy a két embert levezesse az országútra, mely egy erdőszárnyon húzódott keresztül s éppen az ellenség zömének ellenében állt.

Az utat az erdőnyílás torkánál egy lovas magasságnyi tuskével zárták el, előtte két ágyút húztak ki, s a két huszárnak két oldalról kelle őrizni az elhagyott gépeket, melyek már ölni sem tudnak.

Kisfaludy nagy megilletődéssel néz a két embert, s minthogy Meddig Józsinak vad képe kevesebb részvétre gerjeszté, Holvagy Pistával kezde párbeszédet.

- Földi, - mondja Pistának, - a kapitány kendtekért fejével állott jól.

- Miattunk nem is fájdul meg! - mondja Pista.

- Gyilkos jószág ám az a kartács!

- Azt is ösmerjük, uram, - a közt is csak elkeveredtünk még eddig.

- De hátha ma közelebb jó, mint máskor?

- Már hisz ha éppen meg kell lenni, uram, attól sem hal meg az ember kétszer, hanem csak *egyszer!*

- Isten velünk, földi, - mondja Kisfaludy, - ha nem látnók többször egymást.

- Dehogyan nem, uram!

- Azt véli?

- Azt gondolnám, hogy vagy ezen, vagy a más világon egymásra találunk, aztán akkor szólítson meg hadnagy uram.

- *Okvetlenül!* - mondja a tiszt, félretévé a katonai rangkülönbséget, - és kezét szorítván Pistával, - mondja: - Atyafi, tudja-e, hogy mit védelmeznek most?

- A magunk becsületét, uram.

- *Meg egész Magyarországot!* - mondja Kisfaludy.

- No tiszt úr, azt ízenem a kapitányomnak, hogy olybá tartsa, mintha a feje az édesanyja ölében heverne.

Erre Kisfaludy megfordult, s a távozó csapatok után ment, melyeket az erdőség nyelt el, s melynek átjárásait éppen most vagdalák el az utászok.

Kisfaludy még egyszer a fiúk után nézett s aztán végképp eltűnt, a két lovas pedig a túskehalom melletti szűk nyíláson kiment, s az ágyúk mellett állt meg, nem kérdezvén, miért állíták őket ide: hanem mindenik ismételteté magában, mi volt a parancsolat? Egyszersmind kinézett a tágasabb vidékre, honnét az ellenség zöme sajátyszerű hullámlásban mozgott és közeledett, a széles országúton átcsapván hosszú láncolatban.

- Meddig is maradunk itt? - kérdé Meddig Józsi, ki elég furfangos volt belátni veszélyes helyzetet, hanem most is azon törte fejét, hogy bár a másik megfutna az ágyúlövés előtt.

- Majd ha kartácsolnak! - válaszolt Pista meglehetősen dörmögéssel, azt gondolván, hogy a szabados bizonyosan nem bánna, ha előbb elfutnának, de csak maradjon itt ő kigyelme, minthogy Ozorára búcsúra úgy sem mehetnek most.

Vigyázva jött a francia sereg, még pedig félhold formában, úgy, hogy a középtest érintse meg az erdőségeket, s itt-ott már lovas cirkáló jött lőkörbe s minthogy az útfőnél két ágyú csillámlott ki a reggeli napnál, hirtelen visszahúzódának, észrevévén előbb a két lovast is, melynek körvonalai a merev állásban nagy nehezen kidomborodának s így nem kételkedtek, hogy a többi is ott van.

A csatárláncok összehúzódtak, az ágyúk előre mozdulának az útirányban, hogy állást vegyenek, s az egész vonalnak hossza megállapodni látszék. Végre a kifejlődések megtétettek s néhány ágyúlövés üdvözlé a két lovast, messze fölöttük vervén el a golyók, s így minden megháborodás nélkül maradtak egy helyben.

- Adj egy pipa dohányt! - mondja Meddig Józsi.

- Egy kis pálinkát ne adjak? - kérdi Holvagy Pista.

- Magad is meginnád egy kis *melegért*! - gúnyolódék amaz.

- Ha talán fázol, - inkább tüzet rakok, - mondja Pista, leszállván s egy rakás fát, mely tábori tüzelőre volt összehalmozva, meggyújtván, aztán ismét felült a lóra, mely a fához kötve hallgatta az ágyúzást.

Meddig Józsi látta, hogy a fiú nem akar megfutni s alig várta, hogy a kartácsozásra kerüljön a sor, hogy a pajtásnak vére meghidegüljön, s előbb megszaladjon.

Egy pillanatra megszűnt a golyózás, az előttük álló üteg fölmozdonyozott és a kemény országúton merészen vágatott előre, hogy az erdőből kihajtsa az ellent és erőszakolja az átmenetelt.

Oly nagyszerű látvány, hogy megérdemlené, ha ötvenezer ember állna ki megbámulására, s íme csak kettőnek jutott e nagy látványt megcsodálhatnia, s e kettő is sokkal egykedvűbb, mint a mozdulatra figyeljen, hanem még most is azon tűnődik, miképp lehetne csúffá egyszer a másik.

- Na béres, - meghalsz most! - kiáltá Meddig Józsi.

- De nem mernél eltemetni senkit itt az árokban; - mondja Pista.

- Te tán eltemetnél engem?

- De még el is énekelnék, hogy az anyád is ríva fakadna, ha meghallgatná.

Az ágyúszó itt-ott belekapott a beszédbe, Meddig Józsi mindamellett hiában várta, hogy a béres megszaladjon, hanem midőn Pista közelében vágott el egy golyó s a ló megágaskodott alatta, gúnyolódva mondja:

- Vigyázz béres, - ló van ám alattad, nem ökör.

- Talán az a fejőstehén jámborabb? - kérdi viszont Pista, amannak szürke lovára célozva; de ugyanezen pillanatban fordult meg előttük az üteg oly közelségre, hogy a kartácsolás ideje csakugyan itt van már.

- Ahol a!... - mondja Meddig Józsi, meghúzván lova kantárát, - már lenn vannak az ágyúk!

- Ne félj, lenn leszel te is mindjárt! - mondja Pista, megsarkantyúzván lovát, mely az izgalomban bódulni kezdett, s mire megállt, egy irtóztató roppanás vágott át a légen s a fák ágai recsegve szakadoztak le, a két ló pedig nagyot ágaskodva fordult vissza, minthogy előre nem ereszték, s a két ember tudta nélkül tevé e mozdulatot, de annyi nyugalommal, hogy a kantárszárát nem tágitá, és mint a dísztéren, apró lépésekkel menének el a kanyarodáson, hol több lövéstől már nem kelle tartaniok.

- Nem futnál Józsi? - gúnyolódik Pista.

- Jobb lesz, nézz arra a lóra, nem látod, hogy foly a vére?

- Hogy a bűne verje meg, bizony eltalálta mégis - mondja Pista, a lovat körülnézvén, s midőn már egészen veszélyen kívül voltak, akkor kezdi saját magát összetapogatni és látja, hogy combja vérzik, de a másik is hasonlóképpen lábát kötözgeti.

Midőn a kanyarodásokon keresztül a hegyesebb vidékre értek, akkor látták, hogy a francia sereg még mindig mozdulatlanul áll, s az előbbeni üteg dühödten veri le az erdő elejét, hol az ágyúk némán állnak, de még mindig annyi tekintéllyel, mintha valami magasabb szándékból hallgatnának és a megközelítés veszedelmes lenne.

Sűrűn patakozott a vér a két lóból; de a két ember is lassankint több sebet talált magán s midőn a legközelebb eső faluba értek el, a két ló lerogyófélben, a két ember pedig igen ellankadt volt s így lehetetlen volt a sereget követniök, hanem a faluban hátramaradt orvos úgy ahogy bekötöztvén őket, néhány könnyebb beteggel a seregtől oldalt vágó irányban Magyarország felé, a pécsi nagy kórházba utasítja őket.

VI. Egy elevennek temetése.

A pécsi nagy kórház nem győzé befogadni a sebesülteket, de Pista s a hídvégi szabadosnak jutott még hely, melyről éppen előbb rakták föl a halottakat egy nagy szekérre, mely alkonyat után otromba zörgéssel döcögött ki a temetőre, hol már készen várt egy nagy gödör, mely húzával nyelte magába az embert, s fölül rájuk a meszet.

A hídvégi nagyokat ordított, midőn a nehéz sebek felé fordult, s még annyira sem szűnt meg az ordításban, hogy a kérdezőnek nevét megmondaná.

- Most mindjárt meghalok! - mondja jajgatva a hídvégi.

- Mit bógsz? - mondja a béres, - ha úgy föltálotd a szádat, még a pára is könnyebben kimegyen belőled.

Pista azonban a fölügyelőhöz fordult, ki sebeit vizsgálta s midőn combjában a nagy sebet látta, nagyon megcsóválta fejét.

- Van-e öcsém, valami atyádfia? - kérdi a fölügyelő.

- Miért kérdi az úr? - jegyzé meg a béres.

- Ha valami izenni valód lesz neki, jó lesz, ha előre megmondod: mert nem tudom, hogy állod ki, míg a lábadat elvágják.

- Soha se vesződjenek az urak vele, - mondja Pista, - ha már eddig elhordozott, majd a sírba is csak elmegyek rajta, odáig tán még elvisz.

- Hátha megélsz, fiam?

- De már uram, ha eddig nem voltam koldus, ezután már csak nem kívánok azzá lenni.

- Nohát szerencsés utat a másvilágra.

- Nem izen az úr valamit? - mondja még a fiú bolondjában, mire a fölügyelő nevetve, de mégis fejcsóválva ment a másikhoz, ki az iszonyú ordításban csak addig állt meg, míg lélegzetet vett; hanem mikor a kórházi orvos a fölügyelőnek azt súgá, hogy az, amennyire ordít, ki nem bírja már a vágást, tehát hagyni kell, míg a lélek megválk belőle: erre olyan káromkodást vitt végbe, hogy még az orvos is ki akart szaladni.

- Főorvos úr! - mondja a béres - adjon nekem valami altatót, hogy ne halljam ezt a gubancost; mert még utóbb ellármázza tőlem a halált.

- Adok fiam, szívesen adok! - mondja a főorvos a fölügyelő beszéde után tudván meg, hogy Pista a lábvágásról hallani sem akar, tehát egy adag mákonyt kívánt rendelni, hogy az alatt majd hirtelen végződik a műtét.

- Hát nekem mit ád az úr? - veszekedik a szabados.

- Neked is küldök valamit! - mondja az orvos, megírván a rendelvényt, melyet egy szolga levitt a gyógyszerárba s a hídvégit egyszersmind inté, hogy készüljön a végórára, mert a fájdalom úgy is nemsokára megöli.

- Tehát nincs mentség? - kérdi a szabados, egyet nagyot ordítva.

- Én nem tudok, - mondja az orvos, - ha csak az isten csudát nem tesz veled.
- No hát, uram! - nyögi a boldogtalan, - ha eddig elhordoztam, tovább nem cipelem, valami nyomja a lelkemet.
- Papért küldjek, fiam? - mondja az orvos, eltávozván a teremből.
- Nem várom én azt, hanem, - hallod-e te béres? - szól a szomszédba, hol Pista fejére húzta a pokrócot, hogy messzebb essék a zajtól, - hallod-e, te, béres?
- Bár csak ne hallanám, - mondja amaz, - de látom, ide egy pokróc nem elég.
- Hallod-e már? ha mondom!
- Mit akarsz mondani? - kérdi a szabadost.
- Embert öltem! - mondja a kérdező.
- Katonadolog! - mondja Pista, - hát miért mentél háborúba? - azt gondolod, hogy valamelyik francia meggyónja azt, hogy most itt miatta bögsz?
- Téged akartalak egyszer megölni! - ordít nagy kinnal a szabados, - hanem helyetted az úrfi lőttem agyon, midőn a kisasszony szarvasa után a vadászok közé botlottam.
- Ejnye, ejnye! de nagy kár, hogy előbb meg nem mondtad valakinek, - szól Pista, - idáig már régen felkötöttek volna, aztán kevesebb bajjal szabadultál volna ki a világból.
- Megbocsát-e nekem ezért az isten? - kérdi a szabados.
- Nem tudom megmondani, öcsém! - szól amaz, - csakhogymár azt vélem az én kurta eszemmel, ha én isten volnék, hiában gyónnád meg most már azért, hogy utolsó órán a pap nyakába vesd; - hanem adnék az ördögnek dolgot.
- Hát magadért megbocsátasz-e?
- Én könnyen megbocsátok; mert nem engem találtál; - hanem majd ott vár az ajtón, a másik világon az, kit idő előtt oda küldtél.
- Mondd hát, mit csináljak? hogy lelkem mégis kárba ne vesszen.
- Ha megteszed, mondok egyet! - szól amaz a főorvos papirosát és írószerét igénybe vevén.
- Mindent megteszek! - mondja kétségbeesetten amaz.
- Itt van ez a papiros, - írd rá, amit mondtál, én meg bizonyág leszek, s ha az orvos jó, azzal is írasd alá.

A szabados erőt vőn, - a vallomást lekarmolá, a béres szinten tanúskodott, s midőn az orvos bejött, megkéré, hogy e papírt, melyre végakarátát írta, tanúképp erősítse meg.

Az orvos aláírta nevét, mint megkért tanú, s ekképp kész levén a levél, a béres inge alá tette, megbízván az orvost, hogy ha meghalna ő is, - vegye gondja alá, az írás elég érthető leend, akkor olvassa el bátran.

Az orvos meghozá az álomitalt Pistának, s a csendesítőt a másiknak, s ezzel kiment, meghagyván a teendőket két alorvosnak, kik a szakmában egész mereven jártak el s elkészíték a csontfűrészelőt a mellékteremben.

A hídvégig inkább a kocsi rázta meg, s az utófájdalom kínjai miatt ordítozott; de minthogy az orvos oly könnyedén kimondá rá az ítéletet, nem akart fájdalommal meghalni azért rimánkodva mondja Pistának:

- Pista, ne tagadd meg kérésemet a végórán, az isten is megáld érte.
- Ha nem bõgsz, úgy megteszek valamit, mert én is halódni akarok, de csöndesen!
- Add nekem az álomitált, hadd szűnjék meg utolsó órám fájdalma.
- Ha egyéb nem kell, hát ne, add meg! - mondja béres, a csillapítóért elcserélvén az álomitált, mit a hídvégi mohón megivott, s néhány perc múlva kegyetlenül aludt, míg a csillapító Pistának is jókora enyhülést okozott s ekképp kevesebb alkalmatlansággal vélé bevárni az elváló percet.

Míg így elmélkedik, jó néhány markos legény s a két alorvos lábujjhegyen lépegetve megyen az ágyak közé, s már néhány ölnyről látják az erőszakos álom jelét a hídvégin, mellette a mákonyos üvegcset, azért nem késnek, hanem lefogják és megkezdik a műtétet.

Keserves bõgéssel ébredt föl a szerencsétlen, de már nem volt irgalom, hanem elvágták a lábát, s a bekötözés utáni kínokban félőrülten hagyák a szabadost, míg Pistát egy kellemes zsibbadás fogá el, s a fölügyelő végig nézván ágyait az utána kullogó hullahordóknak azt mondja:

- Mindjárt vége lesz, nem kell várni, mert a nyakunkra marad egész éjen át, ez sem különb, mint a többi: csak kocsira vele!

Ez akkor igen közömbös dolog volt, tehát a válság órájában erősen elgyengült embert kocsira veték s a többi hullával vitte a kocsi a temető felé.

Az erős zökkenés addig hánnya össze-vissza a legfõlül fekvõ embert, hogy néhányszor a kocsiodalhoz ütõdék, mire a gazdag természeti erõ zsibbadásából új működésre ingerelteték s a fiú észrevette, hogy minõ hosszú útra cipelték.

Nem volt elõtte új a dolog, katonák közt mondanaként ezer hasonló dolog forog, s nem volt kétsége, hogy e megfásult halotthordók igen olcsóért fejbe is ütik, s így még nagyobb teherrel megyen el más világra; azért némileg fölegyenesedék, s amint a kocsi egy félig bedúlt árokban hajolt meg hátulsó kerekével, összeszedte erejét s a kocsiról az árokba csúszott le, még pedig minden ütõdés nélkül, minthogy a városiak a szemetet évek óta ide cipelték ki.

Mielõtt a halotthordók visszaélnének, egy négy lovas parasztkocsi vígan gördült az országúton, hanem a lovak már messzirõl horkolni kezdenek, mert éles látásuk az árokban fekvõ embert jókor észrevette.

A két elsõ ló bokrosodni kezdett, s utóbb a másik kettõ sem akart kimozdulni, tehát meg kelle állni s a kocsi hátuljában heverõ ember kiszállt, hogy a lovakat elvezesse, - s ezen munka közben az árkot is jól szemügyre vette.

- Tudtam, - mondja az, aki leszállt, - hogy valami részeg ember!
- Nojsz az orvosságtól részegszik meg az ember! - szól vissza Pista némileg fölkapaszkodván, mire aztán a másik is jámborabb lett, és lehajolt az árokpartra, hogy onnét kisegélje.
- Atyafi! nem tudott jobb helyre feküdni? - kérdi a paraszt.
- Már csak azt gondoltam, - jegyzi meg Pista, - hogy itt könnyebben elfekszem, mint amott, hol a lámpásokat látja kelmetek, hol a katonákat temetik, egy-egy gödörbe húszat, aztán azt gondoltam, hogy elég lesz oda tizenkilenc is a halottjából, minek temessenek engem oda elevenen?
- Talán magát is vitték már?
- Víttek bizony! - mondja Pista, a kocsisba kapaszkodva, ki folyvást kérdé.
- Aztán katona uram nem halt meg?

- Nem értem rá meghalni, úgy siettek ezek a gazemberek, - beszél Pista, - hanem most már nem is vesződöm ám vele; ha valami jó tanyára elvinne kelmetek.

- Szívesen! - mondja mindkettő, fölsegélvén a hosszú kocsira, mely tele volt jó szénával, s benne oly puha ágyat vetettek, hogy sok rossz ágynál többet ért.

Midőn aztán elhelyezék, takaróval is ellátták, s így vitték el magukkal a *Mecseken* keresztül, hol a legelső faluban egy nagy híró javas asszony újra bekötözte.

Másnap az asszony orvossággal, jóféle kenőcsökkel és isten áldásával eleresztvén Pistát, a becsületes két emberrel elment Keszthelyre, hol az egyik aztán a házánál tartotta.

Vetett ágyba tették a beteget, és használni kezdett néki az a paraszt orvosság, minek nem szokás az árát megkérni; de még köszönetet sem kívánnak érte, oly szívesen adják a hasznáért, s ez az *a jó bánás*, minő a betegnek fele orvossága.

A gazda a külső dolog után látott, az anyjuk konyhában és egyebütt talált elég dolgot, a beteg tehát a leány gondjára jutott, ki már éppen elég okos volt arra, hogy az inni valót enni való helyett ne adja; mert már tizenhat éves volt, s olyan szép, hogy gyertyavilágnál az ablaküveget már kétszer benyomták az idén a bámuló legények.

Ettől-e vagy mitől; de Pista napról-napra jobban szedte föl az erőt, és a sebek hegedni kezdének; de támadt helyette más seb, minek az orvosságát az *öregasszonyok* mai napig sem tudják még.

Tizenhat esztendő, de nagy orvosság vagy, de nagy betegség vagy!

Két hónap múlva mindinkább lábra kapott a legény, és némi kis támaszkodással a szoba hosszát megjárhatta, s a becsületes gazda egyszerű lelkében végtelen boldogságot érzett, mintha lelket talált volna, melyre a testet ráadásképpen adta meg az isten.

- Bizony, édes cselédem, - szólamlék meg a gazda, - üsse meg a kő azt a háborút, ha ilyen ártalmadra volt neked.

- Hát azt gondolja bátyám, hogy én csak úgy egy helyben álltam meg, hogy hozzám férhessenek?

- Jaj! - szólamlík meg az asszony - kedves öcsém, csak nem öltél meg valakit?

- Azt nem cselekedtem, - nénémasszony - mondja a katona, - hanem ahány sebem van, hát annyit elküldtem magam előtt, hogy ha el kellett volna mennem a más világra, járt úton mehessek.

- Aztán azok meghaltak?

- *Elestek*, nénémasszony! - magyarázá a legény, - a háborúban nem *hal* meg senki; hanem csak *elesik*; aztán nem kel fel többet.

- Jaj, az a háború! az a háború! - mondja az öregasszony - csakhogy te nem *estél* el, édes fiam, - tartson meg továbbra is a jó úristen.

- Talán csak megtart most már! - mondja Pista; - mert sokáig lesz még én reám szükség.

- Aztán háborúba kívánczol még most is? - kérdi az asszony.

- Most már ez a mesterségem, nénémasszony, - sok az a francia, fogyasztani kell azt.

- Hátha te is elesel?

- Ha eltalálnak, nénémasszony, akkor már mindegy, akár puhán fekszem, akár keményen.

- Hát hiába ápolgattunk volna, édes fiam, - könnyezik az öregasszony, - megint oda eresszünk, hol a sántaság terem?

- Ha kötelesség, ki tehet róla, - ha nem megyek *úgy is agyondurranának*.

Mire ezt megmagyarázta volna Pista, akkorra már nénémasszony kötényt addig nyomkodta két szeméhez, hogy már telestele volt sírva, s mint egy megáztatott vásznat szárogatni tett ki a napra. Hanem ez még hagyján, mert a leány a kamarába ment ki sírni, maga után húzván az ajtót, hogy zokogását ne hallja meg senki.

Lassankint megcsöndesedett a megeredt fájdalom, hanem amint most már hirtelen fölépült a fiú, azonképpen hanyatlott el a kis leánynak kedve, minthogy most már maga sem tudta, mi volna jobb; hogy végképpen fölépülne a legény, vagy hogy tán még tovább is egy-egy kicsit beteg maradna.

Az erő megtört, a szín kiderült a fiúnak arcán, s minthogy most már nem volt fájdalom, miről kérdezkedni vagy felelni lehetne, megéreztek a szó szűkét a fiatalok, s most már mindkettő csak azon tűnődött, mit kellene megkérdezni? ha valamelyik megkérdeni merné.

Néhány hét alatt a természet bevégezte művét, s a fiú oly épen állt, mintha ott sem lett volna, hol az életet úgy oltogatják, hogy kinek kezén, kinek lábán, kinek fején esik egy kis lyuk, s azon aztán kiballag a lélek.

A kis leány régóta nem mer már szemközt nézni a fiúval, - addig hallgatta a sok háborús dolgot, hogy szinte megijedt, midőn szemközt nézett vele, s elgondolá, hogy milyen nagyon félhet az ellenség, ha egy ilyen katona ránéz, mikor ő is úgy remeg, pedig ő csakugyan nem ellensége neki.

- Ne menjen el, édes István bácsi! - rimánkodék a leány, mikor a fiú megmondá, hogy már jelentenie kell magát.

- Szégyenhalálra marasztasz, édes húgom, - tudod, hogy mennem kell.

- No hát nem marasztom! - mondja a lány kötényébe takarván el a többi, mit tán mondani tudna még a nagy zokogástól

- Kedves húgom, - nagyon értem, hogy adósság fejében ide vagyok kötve.

- Hej! csak le ne oldhatná innét senki.

- A *katonaregula* old le innét, édes húgom, - aztán ágyúszóval hínak el mellőled.

- Csak az a háború ne volna! - mondja remegve a leány.

- Annak is meg kell lenni, hugám, vagy minket sokallt meg az isten, vagy a franciákat, - ne avatkozzunk az isten munkájába, hadd fogyjon, kinek meg van írva a sorsa!

- Egyet ígérjen meg édes Pista bácsi.

- Mi legyen az, galambom Örzsikém? neked csak megígérem és meg is tartom.

- Ne ölje meg azt az ellenséget, ha csak elkerülheti.

- Ne azt mondd édes rózsám, hanem kérd az istent, hogy az ellenséget ne adja az én kezembe, - aztán akkor majd én sem bántom; ennyit megígérek.

- Hát azt megígéri-e, hogyha ráér, egyéb dolga nem lesz, mikor már úgy sem tud mit csinálni, akkor én is eszébe jutok?

- Attól félek, rossz katonája leszek a vezérnek, mert annyit gondolok rád, hogy elfeledek vágni.

- Kedves Pista bácsi, elmegyek én könyörögni ahhoz a vezérhez!
- Csak oda ne menj édes rózsám, *szép* és fiatal vagy te ahhoz.
- Hátha édesanyám menne?
- Az meg igen *öreg* már ahhoz.
- Nem marad hát egyéb, mint a jó úristenben bízni.
- Ha nem használ, hát nem is árt: csakogy édes húgom, egyféleképp úgy is gondomat viselte aztán elég a szerencse néha egy fordulóval, kettőt módjával kell kérni!
- Édesapám elmegy, talán-talán meghozza még kedves Pista bácsit.
- És ha meghoznának, nagyon előlről kellene kezdenem a dolgot.
- Rossz ember Pista bácsi, nem tudja, hányan imádkozunk érte.
- Nem kívánok neked olyan rosszat, hogy én velem áldjon meg az isten!
- Tudom, nem is kérte.

- Kértem bizony, édes lelkem; de én látom, oly magas az az ég, hogy sokáig kell várnom!

Megjöttek az öregek, s minthogy Pista végképp fölgógyulván, bekíváncozott oda, honnét eljött; a gazda nem bírt egyszerre megválni tőle, hanem maga vitte be Pécsre.

Nem mondom el, milyen volt az elválás; hisz alig van olyan ember, ki azt nem mondaná, mit a mi kedves *Deák Ferencünk* mondani szokott: *Csak azt az elválást ki ne találta volna az isten!*

Pista legelőször is a kórházba ment el, hol megtudá, hogy a hídvégi nem halt meg, hanem néhány héttel előbb mankón hagyta el a kórházat, s nem tud róla senki.

Ideje, hogy megemlékezzünk a hídvégiről, kit a kórházban hagyánk.

Amint a fájdalmak megszűnének, hamar észrevette, hogy Pistát elvitték a hullahordók, s minthogy az orvos a goromba cserét mindedig nem vette észre, könnyen meggyőződött, hogy az ő irománya Pistával örökre sírba szállt.

- Mind a mellett elhatározott szándéka lőn szülőföldére nem menni, minthogy ilyen magával jótehetetlen állapotban csak a régi ellenségek szaporodnának föl, - jó barátja pedig nem maradt egy is otthon; azért elment Zalavármegyébe.

Az orvos legkisebbet sem tudván a személycseréről, annyi ember közt ismerkedésre idő sem lévén, a végrendeletet sem kéré elő, minthogy az élő magával úgy is elvitte, s ő csak halál esetére volt meghatalmazva.

Az orvos hivatalszobájának hosszában lépegetett, midőn a mi Pistánk bekopogott hozzá.

- Mi kell? - kérdi Pistát, ki parasztruhában is megtartá a katonai állást.

- Főorvos uram! jelentem alázatosan, *berukkoltam!*

- Hogy hívnak?

- Kajári Pistának!

Végig nézi könyveit a főorvos, végre megleli a nevet, és csodálkozva mondja, midőn a nevet a halottak sorába jegyezve látja:

- Honnét a pokolból jó kend?

- Zalamegyéből, Keszthelyről!

- Itt nincs több Kajári István, mint egy, ki ekkor és ekkor *meghalt*.
 - Az én vagyok, tisztelt főorvos úr!
 - Hát hogy mert kend föltámadni?
 - Mert még meg sem haltam, engedelemmel legyen mondva!
 - Ahhoz kend nem ért; - riadt föl az orvos, - kend meghalt és eltemettetett.
 - Hogy el akartak temetni azt tudom, uram, hanem lemásztam a szekérről.
 - Hogy mert kend lemászni?
 - Mert nem akartam, hogy elevenen temessenek el.
 - Szerencséje kendnek, hogy meghalt, különben ezen engedetlenségért ötvenet kapna kend!
 - Hát már most hova menjek, uram?
 - Elmehet kend a pokolba, vagy purgatóriumba, ahova jobban tetszik, - halottakkal semmi közünk, - rechts um!
 - Elmennék uram, szívesen; de akárhova megyek most már a *pokolban* is írást kérnek az embertől, azért esedezem, ha egy két rend írást adni méltóztatnék.
- Ekkor jött be egyik alorvos, kinek aztán németül mondá el a főorvos a dolgot, s mindketten pogány zavarban voltak a dolog miatt, minthogy az ezrednél már jelentést tettek, s ilyen furcsa tréfa kemény büntetést vonna maga után.
- Eleget tanácskoztak, mitevők legyenek, végre az alorvos sem tudott jobbat gondolni, minthogy mégis valami irománya legyen, tehát megírták neki a *halotti bizonyítványát*.
- Mehetek uram?
 - Föl is az út, alá is!
- Pista megnézte az írást, nevét látta az írásban, melyben egy kis nyomtatás is volt, aztán a nagy pöcsét sem hiányzott, mi magyar embernél a legfőbb megkívánhatóság: tehát nyugodt lélekkel ült föl ismét a kocsira.
- De már most azt mondja meg bátyám, hogy meddig visz el; mert most már gyalogolni is tudok.
 - Elviszlek házamig, édes fiam!
 - Nem jó lesz, - kedves bátyám, mert onnét majd küldve sem tudnék elmenni.
 - Nem is azért viszlek oda, fiam, - szól az öreg - hogy odább eresszelek; mert lásd édes szolgám, talált jószágom vagy nekem, s ha a fölséges gazdádnak nem kellesz, majd kellesz nekem.
 - Kedves bátyám, mi haszna az ilyen talált portékának?
 - Már én a lányomnak szántalak édes fiam, annak találtalak, - azért hát csak ülj föl.
 - De hát az otthon valók?
 - Se baj, édes fiam, - legalább mindeniknek meg lesz a párja, - az anyjuk az enyém marad, - a Trézsi meg neked; - még az én tanyámon ennyien megférünk, s az istenáldásnak is marad elég helye, tehát menjünk.
 - Tudja-e kend, hogy a szemétdombon talált?
 - Tudom, tudom, fiam, - legalább elmondhatom magamról, hogy a vak is talál egyszer garast!

VII. A jó barátok.

Elfeleedtünk egyet, tehát mondjuk el most. Midőn a hadtest szerencsésen állásba vergődött, a segédcsapatokkal magas vendégek érkezének, velük együtt a nádor főherceg és herceg Batthyányi Lajos.

A fővezér nem mulasztá elmondani a múlt nap eseményeit, s minthogy a két huszár nem tért többé vissza a táborba, a főherceg legalább Kisfaludyt kívánta látni.

- Hova való hadnagy úr? - kérdi a nádor hosszabb beszélgetés folytán.
- Sümegre, Zala megyébe.
- Sok derék ember lakik ott - mondja a főherceg.
- Köszönet, főséges uram, - egész megyém nevében.
- Ösmeri ön az egész vármegyét?
- Mint ezt a tábort, főséges uram.
- Nevezze meg ön, kit tart ott legérdemesebb embernek.
- Főséges úr, engedelmet kell előbb kérnem, hogy bárkit megnevezhesek!
- Föltétlenül.
- Főség! - kapott a szóba herceg Batthyányi, - e fiatalember sokkal boldogabb e pillanatban, mint meggondolná, hogy lehet oly név, melyet főséged előtt kimondani mindenesetre vigyázatlanság lenne!
- Ma sokat meg lehet engedni egy *magyar embernek* - jegyzi meg a nádor, - s én kíváncsi vagyok tudni e fiatal tisztnek véleményét! - Mosolyog a főherceg, egy nyájas tekintettel fordulván *Kisfaludy* felé, - nos, ki volna ön szerint a legérdemesebb ember Zalában?
- Gróf *Festetics György*! - mondja *Kisfaludy* némi reszketésséggel, hol a nádorra, hol pedig herceg Batthyányira nézvén, - ki ragyogó képpel tanúskodék e jelenetnél.
- Tudja, hadnagy úr, *hogy ő kamarás kulcsát veszté el?*
- Tudom, főséges uram.
- A vétket is ismeri, hadnagy úr?
- Jelen valék, főséges uram, a nevezett gyűlésen.
- S mit tart ön ama vétekről?
- Magam is elkövettem volna, főséges uram! - mondja *Kisfaludy* elhatározottan.
- Ön, ki a hadsereget követé?
- *Hadsereget*, főséges uram, és nem *népfölkelést*, mit az ellenség gyilkolással bosszulna meg.
- Jót áll ön, hogy *Festetics* ezt gondolta?
- Főség,... az én jótállásom...
- Ha a fővezér hitt az ön szavának, elegendő arra, hogy én se kételkedjem.

- Nem vagyok méltó, hogy *Festeticsnek* saruját megoldjam.
 - Hol van ő most? - kérdi a főherceg.
 - A Lajtaiig kísért bennünket, fönség! - mondja Batthyányi, - kíséretemben volt ismeretlenül.
 - Tehát ennyi összeesküvő? - mosolyog a főherceg.
 - Kegyelemért esedezünk, - mondja Batthyányi a főherceg előtt megállva.
- A főherceg néhány pillanatig szótlanul állt, aztán főudvarmesteréhez, gróf Szapáryhoz fordulva mondja:
- Ön is ez urakkal van egy véleményen?
 - Nem tagadhatom, fönség!
 - Fogjon tollat, - mondja a főherceg a grófnak, - s írja:
 - Készen vagyok, - felel Szapáry hivatali buzgalommal.
 - *Írja meg gróf Festetics Györgynek, hogy visszamenet Keszthelyre megyek.*
 - *Fönség!* - mondják elbámulva a körülállók.
 - Kénytelen vagyok föloldozni őt, ha önöket nem akarom összeesküvőknek tartani.
- Szapáry még mindig elbámulva tartja a tollat, anélkül hogy írna.
- Nos!... kegyelmet kértek önök,... miért e bámulás? - vagy túl szigorú vagyok?
 - Nem találunk szavakat! - szólal meg Batthyányi.
 - Semmit se mondjon herceg! - mondja derülten a nádor - látom, önöket nagyon sokáig hagyták búsulni, - s íme, most már örvideni is csak nagy nehezen tudnak.
 - Talán majd azt is megszokjuk!
 - Jót állok érette, - szól lelkesülten a főherceg - hiszik önök?
 - Hinnünk kell, midőn fönséged mondja.
 - Így van jól, - herceg! - szól befejezésül - én Budán lakom, - nagy hegy; de járt út lesz odaig.
 - Búcsút járunk oda! - mondja Batthyányi.
 - *Ezt cselekedjék önök; - legalább a magyarok meggyőződnek, hogy Budán nem csak volt igazság, hanem van is!*

VIII. Keszthelyi napok.

Néhány éve már, hogy a keszthelyi intézet fennáll, s a harmadik évben már hetven fiatalember járt a gazdasági leckékre kisebb-nagyobb szorgalmúak, - no, de csak hogy jártak, előljáróban ennyi is elég volt; mert akkor is megvolt az a régi jó közmondás, hogy aki a malomba jár, könnyen ellisztesedik; tehát ragadt rájuk valami a jóból.

A gróf, napkelte után már a veteményesek között szaladgált, s minthogy saját huszonnégy emberéből még egyet sem látott a szabadban, elment a lakásig, melynek ajtaján egyik tanár bosszúsan zörgetett, míg végre a kapus csakugyan beereszté.

- Mi baj? - kérdi a gróf a tanárt.

- Méltóságos uram, ezekre az ifjú urakra akarok rezzenteni, felét ma zár alá teszem.

- A viláért sem! - mondja a gróf, a tanár előtt belépven a folyosóra, - még utóbb szétfut valamennyi.

- De már csak nem csókolunk nekik kezet, méltóságos uram?

- Még azt is, csak tanuljanak valamit, igenis; - mert tetszik tudni, igenis, kéremássan, - a jó lovat simogatni kell, igenis, - hogy az abrakot megegye, igenis.

A tanár tehát hasztalan beszélt, mert a gróf fölsietett a lépcsőn s a hálóterem ajtaját nagy vigyázattal benyitotta, és a hortyogó fiataltságot kényelmesen megvizsgálhatta, ott fekszik valamennyi, darabszám huszonnégy, egyetlenegy sem hiányzik, - egyetlenegy sem külön, vagy alábbvaló, mint a másik, javában alszik mind a huszonnégy.

Már a sort végig járta a legnagyobb csöndességben, hanem midőn visszajőne, a teremnek kellő közepén álló asztalt nem tudta elkerülni, egy jókora lökés nélkül, mire a legéberebb gyakornokokból egyik mégis fölébredt, s midőn a grófot meglátta, elordítja magát:

- Jaj, a gróf úr itt van - mire a népség mozogni kezdett, hanem a gróf lefogta a fiatalembert a dunna közé, hogy a feje is alig látszott.

- Kérem alázatosan! - esedezék a gróf. - föl ne keljen az ifiúr, igenis, mert meghútené magát, igenis; - beszéli meg odább, szüntelen gyömöszölvén az ifiurat a dunna alá, - ezerszer engedelmet kérek, igen is, hogy ilyen korán itt alkalmatlankodom, igenis; mert tetszik tudni, igenis, az ilyen vén bolond, mint én, igen is, már ilyenkor rég nem tud aludni, igenis, aztán itt háborgatom az ifiurakat, igenis, még egyszer engedelmet kérek igenis.

De hiába védelmezte magát a gróf, mert a sok gyakornok ész nélkül kapkodta föl a ruhát, - és volt annyi sütni valójuk, hogy értették a dolog velejét, hogy a gróf nem azért kelt föl, mert aludni nem tud; hanem mivel nem akar; és készebb magára öltetni a hibát, hogy az ifjú urak nyújtózkodása *megszégyenítőbb* legyen.

Elment a gróf ezer engedelemkérés mellett, s a huszonnégy fiatalember félöltözötten, borzas fejjel állt össze, megosztózván híven a nagy szégyenen; végre küldöttséget választottak, mely a grófnál bocsánatot kérjen, jövőre böcsületszóra ígervén, hogy hasonló panasz nem lesz.

Már most méltóztassék megítélni, melyik volt jobb orvosság: a grófé, vagy a professzor úré? ki első dühében összekorhelyezte volna az egész bandát, aztán néhány órára bezáratta volna őket,

s végre a huszonnégyből az első napon megszökik tizenkettő, másnapon pedig ott hagyta volna az intézetet a másik tizenkettő. (Összesen: huszonnégy.)

Szent lőn a béke, hanem alig egy hónap múlva sűrűn jött a panasz, hogy az egyik tanár irgalmatlanul bánik a tanítványokkal, kik már megunták a pokróckodást és az intézetet odahagyással fenyegették.

A főkormányzó bement a grófhöz, s minthogy a panaszt ez ügyben többször megtette, mai jelentését azzal végezte, hogy a tanár urat irgalmatlanul el kell csapni.

- Hivassa el hozzám ebédre! - mondja a gróf.

- *Ebédre?* - csudálkozik az igazgató.

- Igenis *ebédre!*

- Talán nem értette méltóságod, mikor mondtam, hogy ez embert el kell csapni, mert ez be nem látja, hogy minő goromba fráter, - megmondani pedig senki sem fogja neki.

- Csak hivassa el ebédre, igenis! - folytatja a gróf, s az igazgató bosszúsan távozott a teremből, hogy a gróf kívánsága szerint rendelkezék, s midőn deket harangoztak, a tanár úr már a grófnál volt.

Vígan folyt az ebéd, a tanár úr a grófnak tőszomszédja volt, s egyszersmind igen élénk párbeszédet folytatának, a gróf úgy alkalmazván a beszédet, hogy a tanár úrnak *ritka tudománya* nagyon is kitűnt; mire a gróf azt mondja a mellette ülő jószágigazgatónak oly hangosan, hogy a tanár is bizonyosan megértette.

- Denique a professor úr *ritka tudományú* ember, igenis, - mint minden kálomista ember, igenis!

Megint más tárgyra mentek át, s ezúttal a szó az asztalnak a másik oldaláról jött, hol az egyik vidéki vendég azt vitatá, hogy az ország nem érti meg igazán a „Georgicon” hasznát, s éppen ezért az ilyen ország nem érdemes rá, - mire azt mondja a gróf.

- Nos, - mit mondana kegyed, ha én lebontatnám?

- Hogy jól tette! - válaszol a kérdett.

- Hát önök, uraim!... mit mondanak? - kérdi a gróf a többi, - kik azonban felelet nélkül hagyták a kérdést, mintha a gróf nézetéhez akarnának csatlakozni.

- Senki sem felel? - kérdi újra a gróf, s éppen a szomszéd tanárhoz fordul - nos, ön sem mond semmit?

- De mondok, ha meg nem haragszik a gróf.

- Tehát jól tenném?

- *Bolondul* tenné, méltóságos uram,... *engedelmet kérek!* - teszi hozzá később a tanár, gyengíteni akarván a hirtelen szót.

- No lássa igazgató úr, igen is, - mondja a gróf a másik szomszédnak, - hogy a professor úr mily őszinte és becsületes ember, igen is, mint minden *kálomista* ember, igen is.

- Meg tán egy kissé *goromba* is!... - mondja maga a tanár előbbi hirtelenkedését mentegelve.

- Na, - nevet a gróf, - mint minden *kálomista* ember, igen is.

Ezen naptól fogva a tanár sokkal vigyázóbb lőn, tanítványaival kíméletesebben bánt; de azok is meghallván a dolgot, elnézőbbek lőnek oly ember iránt, kinek jó tulajdonai egy kis gyöngeségnek elnézését okvetlenül megérdemlik.

Így törte meg a nagy ember az előfordult nehézségeket, - szíve gyakran vérzett, a vér nála sebesebben járt, mint másnál; de láncra verte a szenvedélyt, s a tréfának könnyű fegyverével győzött önmaga és mások ellenében, s az intézet üdvös hatása gyökeret vert, s mint a vízcsöpp, mely a papíron odább ázik, - mentek szét a jó példák, és a somogyi rengeteg erdők fejsze alatt ritkultak meg, s a makkoltató helyeken néhány év alatt búzkalász rengett.

Míg a házi dolgok így folyának, szellemének röptét gátolá az súly, mely a kegyvesztésből nehezkedék reá.

A nagyvilág elmaradt a háztól, csak a legbizalmasabb barátok mertek egy-egy látogatást kockáztatni, s így a keszthelyi szellem lefogva volt a kis városban, melyet a dúsgazdag magyarok helyzetüknél fogva messze elkerültek.

Egy reggel belépett a cseléd, s egy levelet hozott, mely a tengeri város, Velencének postacímét viselő, s a levélnek címén fölül a nádori irodának fölirata látszék.

A gróf izgatott lőn, midőn a levél külsejét megnézi, s midőn a cseléd kiment, az asztalra helyezé a levelet, melynek tartalmát még gyanítania sem lehetett.

Néhány óráig tartott e kínos gyötrelem, s még nem bontá fel a levelet, melynek tartalmából akármit inkább várt, csak jót nem, még pedig annál inkább, minthogy itt-ott sugdosni kezdték, hogy a lajtai táborban valaki megismerte, s e vakmerőség okvetlenül szigorú rendszabályokat von maga után.

Míg így tűnődik, az előteremben szörnyű kemény kopogást hall, melyet még parasztcsizmával sem igen fogna valaki végbevinni; s minthogy az illető már vagy öt perc óta szakadatlanul kopog a padlón, a gróf nem bírván különben is izgatottságától szabadulni, kinyitja az ajtót, s egy idegent lát, ki háttal feléje, rettenetesen vastag csizmatalpakkal járkál föl alá, s még az ajtónyílás sem veszi ki sodrából, tehát megvárja a gróf, míg megfordul, - s íme az új vendég nem egyéb, mint *Bowring*.

- Maga, vagy a lelke? - kérdi felderülten a gróf.

- Hány óra, kedves barátom? - kérdi az angol.

- Most mindjárt tizenkettő lesz.

- Éppen a lelkek órája, kedves grófom, - hanem remélem, ebédet főzetett, s akkor aztán nemcsak lelkestül, hanem testestül jöttem meg, - miből csakugyan jó darab maradt meg, - ámbár, a magyarországi utak kevés dicséretére mondván, - kicsinyben múlt, hogy ezen tisztas példánya az angol szívósságnak ketté nem törött.

- Csakhogy szerencsésen ide ért ön, - s ha parancsolja rögtön tálatokat.

- A világért sem, - én ma özpecsenyét akarok enni.

- Úgy késő estig kell várnunk, míg a vadászok lelőnek egyet.

- Azt nem várjuk, - mert remélem, hogy egy óra alatt útitársaim hoznak vagy kettőt.

- Úti társak?

- Csak nem képzeled a gróf, hogy ily hosszú útra magam induljak el?

- S honnét?

- Igen természetes, hogy Bécsből, honnét tizenketted magammal indultam meg, s én most csak szállás-rendezőnek jöttem előre, hogy hercegeimnek és grófjaimnak alkalmas tanyát rendeljek.

A gróf nem érti a dolgot, s az asztalon még mindig fölbontatlanul a levél.

- Bowring barátom, - mondja a gróf némi komolysággal, - meggondolták önök, mit cselekesznek?

- Ej, ej! gróf úr, - tréfál az angol, - én azt véltem, hogy sokkal szívesebben fogadják az olyan vendégeket, kik mint mi, még - *őzpecsenyét* is hoznak.

- Jó - én nem bánom, ha önök Keszthelyen meg merik *sütni*.

- De meg is merjük *enni*, - nevet az angol.

- *Kenyeret* persze nem hoztak önök magukkal.

- De azt már csak kapunk itt, remélem? - tréfálkodék Bowring.

- Úgy ebéd előtt nem bontom fel ezt a levelet. - mondja a gróf, inkább magának, mint a vendégnek.

Az angol a levélre nézett, s látva, hogy az Szapáry levele, megfogja a gróf kezét.

- Nem kétlem, hogy a keszthelyi pincéből kerül jó bor is.

- Még ez a kulcs megmaradt nálam, - mondja a gróf.

- Ne búsuljon, gróf, - a kamarás-kulcs is itt lesz nemsokára.

- Nem hiszem, hogy önök meghozták volna.

- Nem, - hagyja helybe Bowring, - majd meghozza a *nádor*.

- Keszthelyre?

- Hát miért nem olvasta el ön e levelet, melyben Szapáry tudtul adja, hogy a nádor személyesen akar Keszthelyre jönni, - s én tizenketted magammal az előcsapatot képezem.

A gróf karjai reszketének, s a levelet alig bírta feltörni, melynek tartalmát is már nem maga, hanem Bowring olvasá föl, közelébe hajolván, mintegy maga akarván nagyobb igazságért fölmondani a levélnek szavait.

A gróf oly meghatott volt, hogy még akkor is egy helyben állt, midőn Bowring szobájába ment, - aztán jóval később egy tok-fiókú asztalból egy bankjegycsomót markolván ki, elment a „Georgicon” felé, s ahány gyakornokot talált elő, mindeniknek adott valamit, - s mikor már nem talált embert, kit megajándékozhatott volna, - elment a fűvészkertbe, s azon szobában, hol a fűmagok álltak, egy alapítványlevelet készített, melynek értelménél fogva *negyvenezer pengő forintot* ajánl, melynek kamatján három magyar nemes ifjú neveltessék a katonai intézetekben, - s midőn ez éppen készen volt, meglátott valakit az ablak alatt elmenni, - kirohant egy-pár bankjegyet nyomott a markába, - s minthogy a melegágyak közt is meglátott egy embert, az után már messziről kiabált, hogy el ne szalassza.

Midőn így minden pénzét elosztogatta, befordult a kastély udvara felé, s amint a kertajtónak kilincse után nyúlna, egy kis parasztfiú sietve nyitotta ki az ajtót.

- Ki vagy te, édes fiam? - kérdi a gróf, zsebében kotorászva, hol még némi aprópénz volt, és keresett egy húszast.

- Én, méltóságos uram, kis majoros vagyok.⁷

(Ennek nem elég egy húszas!) - mondja magában a gróf - aztán pedig hangosabban kérdi: És mi vagy a kis majorosok között?

- *Botos*⁸ vagyok, - méltóságos uram.

- Jaj, hát tetőled fél a többi.

- Remegnek, ha látnak! - mosolyog a fiú, megszokván, hogy a gróffal egész bátorsággal lehet beszélni.

- Ennek már nem adhatok három húszasnál kevesebbet! - mondja a gróf, zsebében markolászván, s amint kihúzta pénzét, látja, hogy nincsen több nála huszonöt garasnál, - azt odaadja a fiúnak ezen szóval:

- Ne, édes fiam, itt van huszonöt garas - most nincsen több pénzem, hanem adósod maradok öt forinttal! Aztán a kastélyba sietett.

*

A politika nehéz tudomány, mégis sokan megtanulták; hátha egyszer azt is megtanulnák, hogy *egy jó szóért az ingünket is odaadjuk*.

⁷ E nevezet alatt apró fiúkat neveltek, kik az apróbb majorsági dolgokat tanulták és a jobb növendékek bizonyos hivatalban voltak,

⁸ Ez volt az első hivatal.

IX.

Egyik csomó helyett másik.

Míg a bécsi vendégek a kastélyban mulattak, Baltaynak kocsija a szent Ferenc-rendiek zárdája előtt állt meg, s a nagy hintóból először a kisfiú, utána a tanító, végre Baltay úr mászott ki, az utánuk érkezett kocsiról András szállt le, megtapogatván mindent, nem törött-e el valami, amit az úrfinak, meg a szent atyáknak felkötöztek, hogy az úrfit könyv mellé szoktassák; mert a gyerek otthon nagyon a deákszó után éhezett, tehát az öregúr Keszthelyre szánta.

Baltayt nagyon megviselte az út, de egyszersmind jó barátokat lelven a kastélyban, úgy intézkedett, hogy egy álló hétig Keszthelyen marad, egyszersmind azt is gondolta, hogy majd így könnyebben megszoktatja a gyereket, ki már a harmadik napon Keszthelynek minden zegzugát ismerte, s lejárt a rétre labdázni a jó pajtások között.

Hamar akadt pajtása a fiúnak, kinek valamennyi diák közül legszebb vörös nadrágja, és legaranyosabb zöld mentéje volt, melyen annyi volt a sújtás, mintha egy tál mácsikot döntöttek volna rá, - s így a pajtások szívesen szegődtek hozzá, kivált mikor a fűszeres boltból egy nagy koszorú fügét hozott ki, s a fiúk között mind elosztogatta.

Repült a labda, a fiúk nem kímélték egymást, és Imre úrfi vörös nadrágja a réten elnedvesedett labdától olyan almafoltokat kapott, hogy akármi szürkének sincsenek különb foltjai, csakhogya ami szürke csak lovon áll jól, nem mindig kapós a vörös nadrágon.

Na, de ez meg hagyján.

Amint a rétnak egyik árkán átjártak a diákok, egy vékony deszka volt minden átjáró, de annak sem hagyott békét a sok diákgyerek; mert amint észrevették, hogy a padló hintálódzik, egyik sem ment át anélkül, hogy egy kissé meg ne hintáltassa, magát, - s amit egy diák elkezdett, utána tette a többi.

Imre úrfi nem nézhette sokáig ezt a mulatságot, hanem addig nyugtalankodott, míg oda-eresztették s a fiú nagy kedvét találá benne, mikor a deszka fel s alá dobálta.

Néhány kópé már rég mulatta magát azon, hogy a vörös nadrágon milyen szép almás foltok vannak, hanem ez még nekik nem volt elég, szerették volna látni, mikor a gyerek alatt a deszka, és a vörös nadrág az iszapba pottyanna, vajon milyen lenne akkor?

Imre mindig nagyobbbat ugrott fölfelé; hanem aztán nagyobbakat is esett lefelé, mikor a deszka csakugyan kettédurrant, s a gyerek éppen olyan mélyen süllyedt, hogy csak az nem látszott rajta, ami vörös.

A sok élehetetlen diák szétfutott, s a réten sarjút teregető emberek közül csak egynek volt annyi esze, hogy elgondolta, hogy a sok diák valamitől megijedt, tehát elment az átjáróig, hol Imre az iszaptól kimászni semmiképp sem tudott.

A mi emberünk nem volt más, mint Holvagy Pista, ki nem sokat okoskodott, hanem a partról lenyújtá hosszú sípujjú ingét, miben a megrémült gyermek egész erővel megkapaszkodott, és nagy nehezen kivált az iszaptól azon veszteséggel, hogy egy pár sarkantyús csizmája bennragadt a sárban.

Pista ölbe vette a gyereket, s a legközelebbi utcán a városba menvén, saját házukhoz bevitte.

Midőn a gyerek a rémülettől lassankint észre tért, arra kérte Pistát, hogy csak András bácsiért küldjön el; mert tudta a gyerek, hogy az ugyan a legjobban megszidja, de legkönnyebben is segél rajta.

Pista maga ment el a kastélyba, hol Andrást a kapuban pipázgatni lelte, s midőn félrehíva tudtára adá, miért jött, el hagyta alunni a pipáját, zsebébe dugta és kettős lépésben ment el Pistáékig.

Midőn a vörös nadrágot meglátta, amint a napon szárogatták, András sem tudta nevetés nélkül megállni, hanem bemenet mégis fölkapta előbbeni formáját, s ezt mondá:

- Máskor legalább vesse le az úrfi a vörös nadrágot, ha a pocsétában akar mászkálni, mert lássa az ilyen vörös posztó drága, s egy vak koldus eléldégélne esztendeig az árán.

A gyermeknek két öreg könnycsepp folyt le két orcáján, mert érezte, hogy Andrásnak ugyan igaza van, s midőn András kezét elkaphatta, égő arcához érinté, mire aztán András is elhallgatott a korholással; hanem hagyta a gyermeket, kit inkább az ijedtség fogott el, mint egyéb baj; azért hagyták nyugodni, s minthogy Pistának felesége meg az öregasszony úgy is az ágy szélét ülték, Pista azt mondja Andrásnak:

- Kedves jó barátom, - kerüljön ide előre, - gyűjtsunk pipára, - mondja még odább, - aztán egy pohár bor is kerül; elbeszélgethetünk, míg a gyerek nyugszik.

- Köszönöm az emberséget, - viszonzá András a szívességet az asztalhoz menvén, - volt ma már részem benne, akár megfürödhettem volna.

- Csak jó ember ez ami grófunk, - mondja Pista - ez aztán az ember, meg az az enyingi herceg.

- Jó barátom, talán járt azon a mi vidékünkön?

- Enyingre való vagyok, hát hogyan jártam volna arra?

- Úgy az én uramat is ösmeri talán, az öreg Baltayt?

- Ösmerem hát, bíz ösmerem ám, - meg az öccsét is ösmértem, az isten adjon neki nyugodalmat más világon, - bíz az szegény tovább is élhetett volna.

- Hát hallotta, barátom, miképpen halt meg?

- Nem hallottam, hanem láttam, hisz ott voltam, mikor halva feküdt a gyöpön.

- Ejnye, édes jó barátom, - de jó, hogy találkoztunk, ugyan mondja meg hát nekem, melyik állt hozzá közelebb, az a gróf Dunay, vagy a másik?

- Egyik sem volt közelebb, mint a másik, bátyám, - beszéli Pista; - mert ott a hely ki volt mérve.

- Ugyan már most mit gondol, kedves jó barátom, melyik lőtte agyon?

- Azt gondolom bátyám, - hogy egyik sem.

- Hej öcsém! - mondja András főlegyenessedve, - de szeretném, ha én gondolhatnám ezt, aztán másnak nem volna oly nehéz hinni, mint nekem.

- Nagyon akarja tudni, bátyám?

- Öcsém, - ha te azt tudnád, amit én tudok!

- Még sem lenne az annyi édes bátyám, mintha maga azt tudná, amit én tudok.

- Ugyan mivel oldozhatnám meg a nyelvedet öcsém?

- Pálista ember kend, bátyám?
 - Az vagyok öcsém!
 - Nohát mit csinálna kend, ha valaki a haló ágyán pap helyett meggyónna valamit, s mikor már aztán meggyónna egy nagy vétet, mégsem halna meg az az ember?
 - Furcsa dolog, öcsém, azt tartom, ha a pap megállja szó nélkül, én sem adnám a dolgot odább.
 - No hát én sem adom odább, bátyám.
 - De tudod, ki ölte meg?
 - Amint az isten fejünk fölött van, és az isten napja besüt ránk az ablakon, úgy tudom, ki ölte meg és egykor a bizonyítványt is kezükbe adom.
 - Hát mikor lakol meg az igazi bűnös?
 - Ne avatkozzunk az úristen dolgába, bátyám, azt tartom, keményebben lakolt, mint az én eszem gondolja.
 - Öcsém,... én magyar ember vagyok...
 - *Meg én is* - mondja fölkelve Pista a padról, honnét az öreget idáig csak ülve hallgatta.
 - Annál jobb, kedves öcsém, - azért csak annyit mondok, - akár meghaljak annyi titokkal is, mennyit most mondtál nekem; de ha csak annyit mondhatnál az én uramnak, hogy nem Dunay lőtte meg az ifjú urat, hanem hogy földerül egykor általad a titok, - megáld érte a magyarok istene, - ne kérdezd, - én tudom, hogy miért.
 - Bátran megmondhatom bátyám, - de most többet fogóval sem húznak ki belőlem.
 - Eddig van?
 - Nincsen több! - hagyá helybe Pista, s Andrást haza ereszté, megígérvén, hogy a fiúnak reggelig is jól gondját viseli, reggel pedig úgy is hazamehet, csak ruhákat küldjenek utána.
- András kétszer is a pipa után nyúlt, hogy a félbehagyott dohányt majd kiszívja, de annyira megszállta fejét a gond a hallottak után, hogy mire kivette a tűzszerszámot, elfeledkezvén a pipáról, megint visszatette.
- András mindenféleképpen hánytá-vetette, hogy az öregúrnak így meg úgy mondja meg, de csak nem esett ki egy is úgy, ahogy ő szerette volna; azért abba hagyta a fejtörést; hanem neki vágott a kastélynak, abban pedig egyenesen a nagyságos úr szobájának tartott.
- Röviden elmondta a történetet a gyerekekkel, de csak olyanformán, hogy nem a gyereket sajnálta beszédközben, hanem a szép vörös nadrágot.
- Bizony, kár azért a gyönyörű vörös posztóért.
 - Üsse meg a kő a kend drága posztóját, mintha még nem kerülne egy nadrág ára, - hanem fogjon kend Baltayt, ha ezt a kölyket is elemésztik.
 - Ejnye de hamar meglódul a nagyságos úr, - csak nem halódik mindjárt, ha egy kisdíák kópéságba esik.
 - Nojsz, a másiknál is mindjárt ott kezdték, hogy meghalt.
 - Jó hogy elérte a nagyságos úr.
 - Talán jó kedve van kendnek András, hogy ott tapogatja kend, ahol nekem legjobban fáj?
 - Ne búsuljon a nagyságos úr, - előre is mondom, nem tudja mit akarok mondani.

- Hallott kend valamit? - kérdi Baltay megszelídülve, egyszersmind helyet foglalva egy nagy székből.

- Nagyságos uram! ... megmondtam régen, hogy nem nyugszom addig, míg az ifjú grófot tisztára nem mosom nagyságos uram előtt.

- Jól van, András, jól, - kend igen jó ember, - ha kenden állna, még a feketét is fehérre mosná.

- Ha lehet, megcselekszem, nagyságos uram, - hanem ezt a munkák magamra vállaltam, remélem, meg is lesz.

- Nagy fába akarja kend belevágni a fejszét.

- Már fogom a nyelét, - bizonykodék András olyan hangon, melyre a nagyságos úr érdemesnek tartotta fölnezni, András pedig bizton tudta, hogy a nagyságos úr nagyobb figyelemre méltatta, tehát a rövides beszédet nem folytatá, míg nem kérdezték.

Ennyi fogást okvetlenül meg lehet engedni az olyan embernek is, mint András, ki maga a megtestesült hűség és megcsontosult becsületesség; hanem neki is jól esik, ha egy pillanatban egy ártatlan fogást használ arra, hogy ura több figyelmet adjon neki, mint amennyit egy cselédnek odavetni szoktak.

- Nem bánom András - szólal meg Baltay, - hogy kend így utána lát ennek a szomorú dolognak; de lássa kend, ahol eddig nem tapogatott ki senki semmit, ezután hasztalan keresgél kend ott már.

- Nagyságos uram, nem is utcaszélen járok ám utána, - hanem azt mondom, hogy nyomon vagyok.

- Vak nyom lesz az! - tamáskodék Baltay mintegy ingerkedve Andrással.

- Nohát... *Isten úgyse nem Dunay lőtte meg az úrfi.*

.....

De már ezt olyan kemény hangon mondá András, hogy Baltay nem tudta ülvé megállni, hanem kikelt a székből, s Andrástól a folytatását kérte.

András híven elbeszélte, amit hallott, az elbeszélés után pedig Pistáért küldött el - Baltay pedig némán lépegetett végig a nagy szobában, ki-kitekintgetvén az utcára, ha már jön-e az ember?

András gyertyákat gyújtott, hogy a setéséget kiszorítsa a szobából, s midőn a meggyújtott gyertyákat az asztalra tette, Bowring úr kopogott be az ajtón.

- Éppen jókor, - mondja Baltay! - s elmondá néki az előbbeni jelenetet, s az angol szívesen maradt, hogy a beszélgetésnek tanúja lehessen.

Pista megérkezett.

Az angol rögtön fölismerte Pistát, hanem úgy állt a kandalló mellett, hogy az rá ne ismerhessen, és hagyá beszélgetni őket minden közbeszólás nélkül.

- Fiam, - mondja Baltay, - én szívesen hinném, amit mondasz.

- Én pedig nem erőltetem a nagyságos urat.

- Be tudnád ezt bizonyítani?

- Mikor itt lesz az ideje, nagyságos uram!

- Láttad azt is, mikor meglőtték?

- Azt nem láttam, uram - pedig közel voltam.

- Közel voltál? - kérdi Baltay gyanakodva.

- Én is ott voltam akkor! - szól közbe Bowring - s ez a fiú velem volt! - teszi hozzá Bowring, hogy az öregurat útbaigazítsa.

- Ám védjétek, édes fiam, az élet, - mondja Baltay indulat nélkül, - én őt sohasem vádolom.

- Nagyságos uram! - szól Pista, - nagy magyarnak tartják a nagyságos urat, - legyen bíró nagyságos uram maga, - nálam van papirosom a dolog - én nem értek sokat az ilyen dologhoz, - egy szóra odaadom a kész igazságot, - hanem ha az én két orcámat szégyen éri azért, hogy *elvádoltam* valakit, kérdem átossággal, - megérdemlem-e én?

- Megállj, fiam! - inkább halj meg, - mondja Baltay.

- Ilyenformán gondoltam én is legjobbnak, - okoskodik Pista, - de tán megérjük az időt, hogy a napja megkerül a szónak, - addig is isten velünk.

András Pistát kísérte ki; Baltay pedig Bowringgal fogott kezét, s a nyakas magyarnak nagyon jól esett, mikor az angol keményen megszorította a kezét.

X. Békeremények.

Midőn maga maradt az öreg, végiggondolá mindazt, mi öccsének halála óta történt, - Etelkének férjhezmenetelét, Imrének fölfogadását, és Galiba Pál tabuláris prokurátor úrnak tett ígéretét. - E három tárgy untig elegendő volt arra, amit éppen most csinál, hogy saját fejét vakarja; mert ezt már csakugyan nem lehetett volna Andrásra bízni, ki a dolgot hihetőleg sokkal gorombábban vitte volna véghez.

Mentséget ugyan talált, mert Imréből embert fog nevelni, s a Baltay családnak legalább is leszen annyi jó tulajdonsága, mink egy divatlapi novellának, hogy *folytatása következik*, hát ezt nem bánta meg; de hogy gyanút gerjesztett magában Dunay iránt, s íme az elhamarkodásnak bizonyul; - ez olyan öreg hiba, miért más embernek aligha engedné a rovást.

Sok volt egyszerre a tűnődés, elő kelle tehát venni azt a jó házi orvosságot, az alvást; és hogy még magyarabban essék ki az egész dolog, - azt gondolja, *jobb lesz erről máskor gondolkodni*.

Andrást rég várja már, hogy leszedjen róla egyet-mást, de az még valahol lenn van, azt véli Baltay, eszeágában sincs, hogy a gazda már lefeküdjék; tehát maga teszi meg a kemény szolgálatot, s leveti a mentét, mi annyiból nagyon egészségére vált, hogy míg kihuzakodott belőle, vagy hármát roppant a háta, s alig tette le fejét, rögtön el is aludt.

András azonban nem ólálkodott a cselédek között, hanem ment először is gróf Dunay inasához, kit éppen a kapu alatt fogott, s azt mondja:

- Öcsém! ki van otthon?

- Az asszonyságok bizonyosan otthon vannak.

- No hát lódulj föl, öcsém, aztán mondd meg, az öreg András esedezik alázatosan, ha egy pár szóra meghallgatni kegyeskednének,... eredj,... fuss.

András végignézett magán, hogy nem maradt-e valami igazítani való? s mikor minden rendén volt, szép kényelmesen fölsétált a lépcsőkön, az alatt pedig a másik cseléd megvitte a hírt, és izenetet is hozott, még pedig olyant, hogy „*tessék besétálni!*”

Amint a belső szobákba ért, a grófnő kis lányát tartá ölben, egy kis beszélni kezdő lányt; az öreg nagyságos asszony pedig át meg átsétálta a szobát, s András mindjárt az ajtóküszöbnél hozzáfért a kézcsókoláshoz, mit el is végzett egész emberséggel, nem állhatván meg szó nélkül is:

- Jaj, be régen volt szerencsém a nagyságos asszonyság ezen kegyelméhez! - mondja András, ki különben nagyon hamar megalkudott volna az asszonyfélén, s ha százát öt garasával kérték volna, nem veszett volna össze négy garasért; hanem azért vajmi jól esett neki, hogyha ő nagyságának kezét csókolhatott, mert mióta az édesanyja tejéről lemaradt, nem igen vesztegette a csókot; hanem ez a kis munka nem esett terhére a vénembernek, azért jövet menet, egyaránt véghezvitte, bármennyit szabódott is a nagyságos asszony.

- De ritka vendég, András! - szól kedélyesen a grófnő.

- Láncon vagyok ám én otthon, - ma sem tudom, hogy hogyan szabadultam le. - beszéli András az ifjú grófnőnek is kezet csókolván, mi alatt a kis lány bajuszába kapott, s a kis kövér ujjak közül egyenkint kelle kiszedni a deres szálakat, melyeket András csak saját öt ujjával szokott összefésülni.

- Nem szabad, kis baba, - mondja az anya, - az öreg Andrást így megkínozni.

- Dejsz engem meg nem ríkat egy könnyen! - tréfálódzék András, hagyván magát mint valami kezes állat; a kislány összevissza tépte volna Andrást, ha a grófné ki nem szabadítja.

- Lássa András, - mondja a grófné, már milyen nagy lányom van, ma holnap férjhez kell adni, úgy-e milyen nagy gond?

- Soha se búsuljon azon a méltóságos grófné, megjön az, kit az isten neki rendelt.

- Ki tudja, megérem-e én azt? - mondja a grófnő.

- De még én is meg akarom érní, méltóságos asszonyom! - szólal fel András neki tüzesedve.

- Messze van az még András! - véli a grófnő.

- Elérek én még az eszemmel odáig, méltóságos asszonyom, - vitázott András - Aztán van itt egy olyan csomó, megtisztetem átozással, hogy így cselédésszel bele merek szólni, azt pedig el kell ám oldozni, pedig nekem is lesz azzal dolgom. Végzi be András olyan sajátságos meggyőződéssel, melyre ellent mondani fölösleges munka volna, mert az idő fogja bebizonyítani.

Az öregasszonyosság föl s alá járt, s minthogy Andrást rég ismerte, hisz valaha, midőn megboldogult férje meghozta, még a hintólépcsőt is András eresztette le neki - valamint azt is tudta, hogy az öregúrnak leghűségesebb embere, ki mindemellett az igazságot is szolgálja, - tehát szívesen eltúrta, hogy az öreg beljebb menjen a szóval, mint azt bárkinek különben engedhette volna.

Az öregasszony sokáig szóval maradt, míg leánya Andrással beszélgetett, utóbb a dajka eltávozáva a kis gyermekkel, az öregasszony András felé fordult.

- András - nem panaszolom föl a jó istennek, hogy annyi gondot felejtett rajtam, - mert legalább nem értem rá a széken vesztegelni, hol néha jobban megöregszik az ember, mintha mindig gyalogol, hanem ez a *harag* emészt, - s látom, hogy vőm többet gondol szerencsétlen öcsém halálára, mint kellene, és nyugalmat nem talál...

András szólni akart, de az öregasszonyosság ritkán talált alkalmat bizalmas emberrel beszélni a dolog felől s most egy hosszában akarta elmondani egész mondókáját.

- Ne feledje szavát, András - folytatja az úrhölgy - öcsém meghalt, - nekem is öcsém volt, - megsirattam; de vőmet fiamként szeretem, s én nem bánom, pörölgjön az öreg, - ám vigye a Baltay-részt, melynek hiányát keservesen megérezzük, - de a gyanút engedje el, - ezt jogom van kérni.

- Elengedi! nagyságos asszonyom.

Az asszony megállt, nem várta e szót, mely András szájában nem lehet hazugság. Annyit küszködött magában, hogy Baltayval még e dolog miatt egyszer szemközt áll, - s most midőn a feleletet hallja, nem meri elhinni.

- Mit mondott András? - kérdi az asszony.

- Többé nem gyanakszik.

- András, mindenre kérem, ezt az öregúrtól hallotta?

- Éppen egy órával előbb, nagyságos asszonyom, - többé nem gyanakodhatik, még ha tán akarna is! - bizonyíttatja András, észre sem véve a hangos szóváltásban, hogy a gróf háta mögött áll, s az egész beszéd-fonalat érti.

- Úgy tudja van már, ki ölte meg.

- Egyetlen egy ember tudja, méltóságos gróf. - mondja tovább András, - elbeszélvén a délután történt dolgokat, - s az egész család meghatottan hallgatá a dolgot.

- Becsületes ember! - kiált fel a gróf, Pistára gondolva, egyszersmind folytatja: - Mit gondol András, honnét jövök én most?

- Nem tudom eltalálni, méltóságos uram, csak azt láttam alkonyattájban, hogy lóháton tetszett kimenni a kapun.

- Éppen e becsületes ember hajlékából jövök, hová valóban furcsán vezetett a sors.

- Látta a gróf úr a gyereket? - kérdi András részvétellel.

- Mondom, onnét jövök, mert amint a ház előtt elmentem, egy vörös nadrágot látok a ruhaszároгатón lógni, tehát oda lovaglék, hogy megtudjam a vörös nadrág történetét, minthogy ily ünnepnapon kell szároгатni s íme kijön egy fiatal szép menyecske, elmondja a fiúnak kalandját, s én rögtön leszálltam a lóról, bementem s ekkorig a fiúnál maradtam, most pedig visszajövet a gazdát rendelém ide, hogy némi kis füvet küldjek a fiúnak, hogy izzadásba jöjjön.

Belép egy cseléd, s jelenti, hogy egy ember a füvekre várakozik.

- Bocsásd be! - parancsolá a gróf, - s a megnyílt ajtón Pista köszöntött be, némi katonai egyenességgel állván meg nem messze az ajtótól.

- Barátom, - szólal meg a gróf, hadd szorítom meg a kezét! - mondja, utána nyúlván a kéznek, mely ugyan engedelmesen adá magát oda; hanem Pista megelégedett az odaengedéssel, s a szíves kézszorítást viszonzni sehogyan sem merte, csak hagyta, s a gróf kezében kiegyenesedve feküdt a kéz, de a gróf nem elégette meg, azért mondja:

- Bátran szorítsa meg, jó barátom, - méltó rá az a kéz, mely rólam oly irtóztató gyanút vett le.

- Sajnálom, méltóságos uram, ha többet nem tehettem.

- Csak azt mondja meg barátom, él-e még az az ember?

- Nagyon hiszem, hogy él; de ez az élet nagy teher lesz neki.

- Bocsásson meg neki az isten, én is megbocsátok! - mondja rá Dunay.

- Ennek hasznát veszi méltóságos uram, - jegyzi meg Pista, - engem akart meglőni a boldogtalan, s az ifjú nagyságos urat találta, hanem megkérem a méltóságos grófnét, hogy az is bocsásson meg neki...

- Szívemből megbocsátok! - mondja jósággal az ifjú nő.

- Még nem tudja, méltóságos asszonyom, miért bocsásson meg neki.

- Tehát ellenem mást is vétett volna?

- Nagyot, méltóságos asszonyom, - mondja Pista, közelebb lépve, - talán majd jobban eszébe jut méltóságos asszonyom, ha megismer engem is közelebbről; mert egyszer látott ám engem közelebbről, még pedig azon napon, mikor az ifjú úr testét hazavitték.

Míg az ifjú grófné emlékezni akart, az öreg asszonyság már kitalálta, hogy a kis szalagos szarvast Pista hozta haza.

- Szegény kis szarvasom! - sóhajt fel a grófné.

- Én vittem haza szegény párát, - mondja Pista.

- Most emlékszem rá!

- Aztán nem kérdi, méltóságos asszonyom, hogy azt a jámbor állatot ki emésztette el?

- Tehát ugyanaz az ember?

- Éppen az, - mondja Pista, - azért ha meg akar neki bocsátani, méltóságos asszonyom, - elhiggye, jól tesz a boldogtalannal.

- Látni fogja őt?

- Azt remélem, méltóságos asszonyom, s ha már egyszer meggyóna vétkét, - hiszem, hogy meg is bánta, mert maradt ideje rá.

- Jó barátom, - szól közbe a gróf is, - én nem keresem őt.

- Keresem én, gróf úr, mindenfelé tudakolom, s én rá fogok találni, - meg akarom tudni, hogy jobb emberré vált-e?

Meghatottan álltak egymás körül, a dajka azonban megint bejött, s a kis gyermek nem akarván a dajka ölébe ülni, minthogy már járni tudott, némi kis körületekintés után Andráshoz ment, ki némileg a körön kívül állt, s az egész beszélgetésnek inkább tanúja volt.

András fölvette a gyermeket, és merőn a szemébe nézett, mit a gyermek nevetve viszonzott, és hangosan kacagott.

A beszélgetők közül az öregasszony vette észre, s Andráshoz közeledve mondja:

- Lássá, András, ez a gyermek nem érte még meg, hogy a Baltayak közt békesség volna!

- Nagyságos asszonyom, még ez a gyermek megéri.

- Gondolja, András?

- Egyebet is gondoltam, nagyságos asszonyom, talán amit mi véghez nem tudtunk vinni, véghez viszi ez a gyermek.

- Akkor nyugodtan halok meg.

- Akkor kár volna mindjárt meghalni!

- És miért?

- Majd akkor megmondom, nagyságos asszonyom, ha az isten addig éltet.

András aztán jó éjszakát kívánt, s míg Pista a füveket szedte össze, az öreg megnézte, hogy ura mit csinál?

Aludt már Baltay, mire András azt mondja - *előbbi* gondolatát fonogatván, mit egykor megtörténendőnek hitt, *aludjunk, de meg ne haljunk addig.*

XI. A nádor Keszthelyen.

Anno ezernyolcszáz egyben a magyar földesúr széles urodalmában csak *kis király* volt, egyéb semmi.

Hej de sok ember szeretné ezt a századot előlről kezdeni.

Midőn *Festetics* a legelső hírt vette a *nádor* eljövételéről, láttuk, hogy egy maroknyi bankót osztogatott el, s végre a kis majorosnak még adósa is maradt öt forinttal, - most pedig, mikor már eljövételének napjáról is tudósítva lőn, minden fiókból kiürítette a pénzt, csakhogy meglegyen mindaz a becsület, mi egy magyar nemesnek házából kitelik; tehát nem kíméltek semmit.

Megnyergelték a Balatont, és századok emlékezete óta most ment a legelső nagy hajó a lomha vízre, mely három vármegyének földjét fekszi el, alig adván egyebet egy kevés fogásnál, mit gyakran életveszedelemmel fognak meg, s néha napján oly temérdek gardát⁹, hogy a halász sem eladni, sem megenni nem bírja mind, tehát mégis koldus marad a nagy szerencse mellett.

Még tizenöt esztendővel ezelőtt¹⁰ magam is láttam erős bordáit annak a nagy hajónak, melyet a gróf temérdek költséggel építtetett föl, s ezen hordozá meg a nátori vendéget a zajos hullámú vízen egész azon pontig, hol a badacsonyi nyugoti oldalból kiválnak azok a hegyek, melyeknek romfészkeiben a múltak emléke tanyázik.

A Bakonynak legizmosabb fáit döntögeték el, hogy a hajótest megalakuljon; Bécsből az első kárpitost hozták le, hogy fölrakja a hajó belsejére mindazt, mit bársonyból, selyemből szépet kigondoltak, az aranyat pedig se hosszában, se vastagában ne kímélje, legalább legyen olyan, hogy midőn elkészíti, maga bámulja meg legjobban, s ne higgye el, hogy ezt ő maga csinálta.

A gyönyörű hatos fogatot messze földön szedték össze, - a hintót a birodalmi fővárosból hozták, s a kocsi főfelügyelő mindig kesztyűt húzott, mikor a kocsihoz nyúlt, olyan fényes volt, s midőn minden készen volt, hogy a nagy vendéget elfogadják, remegve várták a közeledő napot.

Végre *Szapáry* levele megérkezett; a nap, az óra meg lőn határozva, de egyszersmind az is, hogy a főherceg nádor a környékben levő elbocsátott és rokkant katonákat látni akarja, e célból tehát a megyei alispán rögtön rendelkezett, hogy minden ilyen ember a megye költségén jelenjék meg, és hacsak nem fél holt, el ne maradjon.

A gróf gondoskodék, hogy ezek is mindennel elláttassanak, azért a városnak minden bejárásánál örök álltak, hogy őket útbaigazítsák.

A megérkezés előtti napon néhány száz ember vergődött össze, és a városnak sajátyszerű látványul szolgáltak, levén egyik béna, a másik sánta, a harmadik megint másféle, amint a kard, puska, vagy ágyú vétett neki, mert akkor az ép ember katona maradt halálos holtig, és csak a *hibásat eresztették haza*.

⁹ A garda száraz húsu, nagyon tüskés, de igen jó ízű hal a Balatonban, mely csoportosan járt, mint a héring.

¹⁰ Tehát 1840-ben, mert V.G. 1855-ben írta e regényét. Szerk.

Már alkonyat volt, midőn a kocsik egyikéről egy falás ember szállt le, s egy közönséges furkós bot segítségével élén, a kapott utasítás nyomán ment el a kirendelt szállásra egy vezetővel, minthogy Keszthelyen, mint mondja, sohasem volt életében, következőképpen nem tudja, melyik utca merre van, és hihetőleg nem ösmer egy lelket.

Az ilyent gyakran gondolja az ember, aztán mégis csak talál egy ösmerőt, néha éppen olyant, akit nem is akar talán megismerni; de kénytelen vele.

Még nemrég nyugodott el a nap, az alkornak maradt annyi világa, hogy a falás embert megismerhessük, ki nem egyéb, mint Meddig Józsi, kinek az orvosságivás egyik lábába került, s most már éli az obsitos mesterséget, hogy holmi apró munkáért kenyeret vetnek neki, s egy kis hazugsággal néhány garast szerez.

Valóban kínos élet, kivált olyan embernek, mint ő, ki annyi embert vert a pad alá, s most már minden pockot kénytelen elnyelni, és egy meszely borért fél napig elhazudozni valamelyik kurta csárdazugban.

Hadd menjen szállására, holnap találkozunk vele úgyis; ennyiből pedig elgondolhatjuk, hogy nagyon kevés ember van, aki cserélni kívánna vele, - egyszersmind tanulja meg minden panaszkodó ember, hogy sorsát és annak terhét mindig mérje más bajához, hogy felével legalább is megkönnyebbül; aztán nemcsak annyi a baj néha, hogy a pohár csordultig telik már; hanem még melléje is folyhat.

Megelevenedett a kis város, néhány vármegyének minden dúsgazdagja odatódult vendégnek, s aki valaha látott egy főispáni beiktatást, könnyen elképzelheti, mennyi aranyos mentét lehetne összeszedni Keszthelyen, ha az ünnepély után egy rakásba tennék.

A leírásból sokat meggazdálkodunk, és csak a legérdekesebbet említjük meg, majdnem azon száraz szavakkal, minőt kútforrásunk nyomán mondhatunk, azt tudniillik, hogy a főherceg ezen kellemes meglepések emlékéért öregbíteni akarván, az egész társasággal megnézé előbb a gazdasági intézetnek minden hozzátartozandóságát, kiment a legközelebbi szántóföldek egyikére, hol aztán saját kezeivel igazgatott egy ekét, melynek nemzeti színre festett szerkezete a keszthelyi könyvtárban mai napig is megvan.

Szóról szóra megtörtént dolgot mondunk, szavainkért levéltári oklevéllel állhatunk jót, tehát nem erőlködünk a kiszínezéssel, menjünk ki a szántóföldre, - s ha valaki olyan is eltévedne, ki a csiszolt padlón kívül egyébre nem lép, ne irtózzék meg a gyöptől, hisz a legnemesebb vérnek első cseppje azért nemesedett meg, hogy a földön patakozott el, s ha már tartózkodik valaki a földre lépni, vessen legalább magára keresztet, hátha valamelyik ősapjának elporlott csontjára lépne.

Megmondom alább, hogy nem a címetek akarom fölmérni, hanem midőn a magyar nemzet nádort választott magának, kit jobban meg nem tisztelhettek, minthogy nagyobb úrnak ösmerik el önmaguknál, szívesen megösmerem, hogy magas hely, hová őt emelték.

S ím leszáll *ünnepelt* helyéről, *megfogja az ekét*, hová idáig csak jobbágy tette a kezét, - *egy ország boldogsága nyugszik kezében*, s hantot fordít vele, míg az egyik zászlós, *Szapáry József az ostort tartja*, *Festetics gróf pedig maga a két ökröt vezeti*. - Hasztalan tagadnám, nem bírom hidegen nézni, pedig csak lelki szemeim érnek el idáig, - s ha ezt közönyösen nem bírom nézni, ne engem okozzatok, - hisz én csak büszke vagyok arra, hogy ti voltatok a hatalmas magyarok, s ezt az embert nádornak ti választottátok.

Korrajzot írtam; költeményt írhatok, ha tudok; de némely megtörtént dolgot *eltagadni* vagy *hazudni*, az előttem ez esetben mindegy.

A szokatlan látvány megható volt, - néhány ezer jobbággy levett kalappal nézte a kenyérkereső szerszámot olyan kézben, melynek tulajdonosáról boldog együgyűségében talán azt hitte, kenyér helyett mindig *kaláccsal* él.

Higgyék meg, tisztelt olvasóim, nagyon szép erkölcs, midőn a férfi nyugalommal hal meg, vagy a szenvedések alatt panasztalan áll meg; *de mikor annyi ember zokogás nélkül könnyezik*, midőn sem rémület, sem félelem nem csikarja ki a könnyűt, és *mégis egy szempillantás alatt annyi nedves szemet látunk*, ne tagadjuk meg ezt a kis igazságot, - nagyon szánandó volna másképp tenni, mint annyi ezer, - s ha ott vagyunk, egyúttal bizonyosan magunk is csak könnyezgettünk volna.

Büszke népe a tündérpalotáknak! Ím Szapáry az ostort viszi, Festetics két ökröt vezet, - állj melléje, mérd össze vele magadat, vajon a két ember náladnál mennyivel *lesz kisebb*?

De miért e feleselés, az ég is megkönnyezé e jelenetet, s néhány gyér esőcsöpp hull alá, s a nádor fehér köpönyegben lépdél azon a barázdán, melyet az eke keze előtt hasított föl, míg a barázdán végig ér, a „*Georgicon*” növendékei zengenek egy hatalmas kart, mely a szép ünnepélyt még buzgóbbá tette.

Visszafordult a menet, - a nép mohón vitt emléket az új barázdából, s a lelkes gróf jutalmazottnak látta magát, egyszersmind az ekét erekléképp a múzeumába helyezte.

Következett a szemle a rokkantak fölött, hanem mielőtt a nádor odaérne, mi tartsuk meg először is a szemlét. Katonai rendezésről ugyan nem volt szó; hanem az egykor megszokott ösztön mégis rendbe sorakoztatá őket, s minthogy Holvagy Pista csak úgy kiállt, mint a többi, megint hamar megismerte a falábosok között Meddig Józsit, az meg viszont Pistát.

Mindenik tudta hol a helye, s ha a csatákban szomszédok valának, igen természetes, hogy most is egymás mellé állnak.

- Visszaeresztettek a más világról, Pista? - kérdi megdöbbenve a szabados.

- Elevenen, pajtás, - mondja Pista, - hanem látom a te egyik lábadat mégis ott csípte a pokol ajtaja.

- Azt tartom egy is elég oda.

- Hát a másik lábad nem kívánczik a pajtása mellé?

- Pista! - mondja a hídvégi végig borsózva azon gondolatnál, hogy Pista azt is tudja, amiért az ő nevét a pokolban már azt ajtóra írták, - ez az én falábam a te öcséd ám, úgy nézd.

- Nem értem!

- Pedig érthetnéd; mert alólad vettem el; - okoskodik paraszt módra a sánta, - hogy ha meg nem iszom az orvosságodat, mai napon jóformán te sétálnál rajta.

- Nem nekem szánta az úristen, kedves pajtásom, azért csak viseld békével, talán jobb útra visz, mint az a másik, mi az édesapád után maradt rád; csakhogy aztán az ép lábad földre ne terelje ezt is.

- Pista! - mondja megint a szabados, - azt tudod, hogy egy haláltól nem félek, mikor már melletted egypár százszor láttam anélkül, hogy kellettem volna neki; de ha már annyiszor itt feledte rongyos testemet a földön, - öcsém Pista, hagyj nekem annyi időt, hogy szakadozott lelkemet annyira összefoltozhassam, hogy a más világra valamiképp egy darabban vihessem el.

- Miattam meg nem halsz, - mondja Pista, - élj, ameddig tudsz, - miattam nem jöttél a világra, miattam ne is halj meg.

- Elhiszem, te mondád! - nyugvék meg a szabados - hanem egyet kérek.

- Ha elbírom, kettőt is megteszek.

- A Bakonyban van egy csárda a *keresztútnál*, oda húzódtam el az emberek elől, oda csak az szorul be, kit a zivatar elfog, s kit az éjjeli világosság is elhagy; ha véletlenül meghalnék, legalább temess el: talán most már megérdemlem!

Annyi búbánat volt a nyers szabadosnak e néhány szavában, hogy a másik önkéntelenül keze után kapott, s úgy megszorítá, hogy amaz alig bírta már elállni.

A szabadosnak jól esett ez a kézszorítás, maga sem tudta, mi ebben az, ami jó; de elég annyi, hogy fölzaklatott lelke elcsöndesedett, s mire jel adaték a rendbe állásra, falábát a másik mellé helyeztette, mintha tudja mikor, azt is rászoktatták volna.

Végig ment a soron a nádor, s majdnem minden másodiknak irományát végig nézte, s így került a sor Pistára, kitől a furcsa oklevelet éppen most veszi át a nádor.

- *Halotti bizonyítvány!* - mondja magában a nádor, s nagy meglepetéssel kérdi: - mikor kapta kend?

Pista szóról szóra megmondá az évnek, hónapnak és napnak számát.

- De hol kapta kend ezt?

- A nagy kórházban Pécsett.

- Voltak kendnek sebei?

- Nagyok, fönséges uram, az orvos urak kétségbe is estek miattuk, sőt már temetni is vittek.

- És...?

- Bíz én lemásztam, fönséges uram, - hanem mikor fölgyógyultam, megint berukkoltam.

- Most már értem! - mondja aztán utána a nádor, rögtön följegyeztetvén a nevét Szapáryval, egyszersmind a főorvost is, ki a halotti bizonyítványt kiadta, s midőn a jegyzék készen volt, a főherceg magához vette.

- Semmi kétség, - gondolá a nádor, - ez ember egyike azoknak, kik a kórházi lelkiismeretlenség dacára életben maradtak, s minthogy életben maradt az ágyúknak és orvosoknak dacára, illő, hogy jutalmat vegyen.

A szemle végét érte, s a nagy vendég részt vőn egy megvendégelésben, melyben a vidéknek színe is részesült, s emlékéül e napoknak, a jelenlevők beírák nevüket a vendégkönyvbe, mely máig a könyvtár asztalán hever.

E névsor a későbbi évek egyikében megint tetemesen szaporodott, a többi közt ott van Estei Ferdinánd főhercegnek neve e *magyar* írással: „*Itten láttam egy igazi magyar embernek bölcs munkálkodását.*”

Szétment aztán a bámuló nép, Pista megígérte a szabadosnak, hogy gyakran megkeresi, - amint be is váltotta szavát, még pedig igen híven, mint alább meglátjuk.

Addig is néhány évet pihen történetünk, s a közbeeső évszakok történetéből egész 1806-ig a legközelebbi fejezetet mondjuk el, ránk nézve elég érdeklél bír az is.

XII. Az öreg lakat.

A körmendi levéltárnak vas ablakain, vas ajtaján kívül három nagy lakatja volt, hanem a legerősebb lakat mindenesetre az öreg Csapó volt, ki az uradalmi tiszteket sem eresztette tovább, mint a folyosóra nyíló ajtóig, s inkább elácsorgott az ajtó előtt beszélgetés végett, mint azt megengedje, hogy valaki az ajtón belül tegye lábát.

Minthogy éppen idáig jöttünk, elgondolják önök, hogy hiában nem jöttünk, tehát adjunk számot róla.

Tekintetes Csapó uram már korán reggel körüljárta a híres körmendi kertet, melynek derekán áll az ódon kastély, s az ifjú lelkű öreg olyan nyugalommal járdalt, mintha a kert éppen úgy az övé volna, mint a hercegé, minthogy a hercegi háznak még a legutolsó íródiákja is mintegy családtagul tekintetik, s ezen viszonyból magyarázható az a ragaszkodás, mellyel minden tiszt viseltetik hercegi ura iránt. Csapó úr megfordult; mert zsebében rugódozni kezdett egy félökölnyi óra, s ütni kezdé a reggeli hat órát, mi őt a levéltárba hívta; hanem midőn megfordulna, észreveszi a vasmegyei első alispánt, ki az öregúr után ballagott a kertbe. A találkozási szokott mondókát elengedvén, a beszélgetés fonalát ott vesszük föl, hol az történetünkre vezet, úgy hisszük mindjárt odaérünk.

- Alszik még a herceg, - mondja az alispán - tehát - nem akartam ilyen korán alkalmatlankodni.
- Hat óra! - felel Csapó, - eddig már bizonyosan ébren van.
- Ilyen korán fölkel?
- Mióta Bécset odahagyta, igen korán kel föl, s éppen tegnap mondá, hogy aludni majd holta után is ráér.
- Nem unja el magát a herceg?
- Hogyan unná el, mikor minden után maga is elmegy, s a legutolsó káposztás kertet is ismeri.
- De nincsen jó dolga, hogy azt a sok tisztet tartja!
- Hát ki tartsa, ha ő nem? - mondja Csapó némi bosszúsággal. - A herceg maga beszélte nekem, hogy már más is mondott ilyesmit; mire ő azzal válaszolt, hogy őt is megfogadja, s ha egyéb dolga nem akad, egész nap tartsa ki az ablakon az ujját.

Az alispán nem tudott felelni, és éppen szerencsére meglátta, midőn a komornyik az ablakokat nyitogatta, mi világos jele volt annak, hogy a herceg csakugyan ébren van.

Csapó úr szokott lépésben tartott a kastélynak, vele az alispán lépdegélt közönyös tárgyokról beszélvén s minthogy Csapó már a levéltár ajtaját is kinyitotta, az alispán a tisztítóvashoz dörgölvén csizmáját, szintén be akart menni.

- Bocsánatot kérek, - mondja Csapó, - ide már nem ereszthetek be senkit.
- Még a viceispánt sem? - kérdi amaz némi nehezteléssel.
- Még a *nádorispánt* sem! - mondja hivatalos kérlelhetlenséggel, - kivévn, ha kegyelmes hercegemtől engedelmet nem hoz.

- No hát majd megkérem a herceget! - véli az alispán annyi daccal, mennyi szükséges annak megértésére, hogy egy alispán elegendő nagy hatalom arra, hogy bemenetelt eszközöljön.

Csapó föl sem vette duzzogást, hanem egy légyverővel a legyeket kezdé meghajszolni, minthogy a szemtelen állatok nem elég, hogy ajtónyitáskor beszöktek oda, hova alispánt rimánkodva sem eresztene be, sőt ezenkívül még Csapó úr pápaszemére is ráültek, hová még csak utánuk sem üthetett méltó haragjában.

Az alispán azalatt fölért az emeletbe, s az előszobában lévő huszártól kérdi:

- Fönn van a herceg?

- Már fönn vagyok! - kiált ki a herceg, a félig kinyitott ajtón kinézve, és fejbólintással üdvözlőlvén az alispánt, - negyedórai türelmet kérek, míg felöltözködöm.

- Szabad engedelmet kérnem, addig a levéltárt megnézegetni?

- Oda lenn van Csapó úr? - kérdi a herceg, megbecsülve említvén egyik tisztjének a nevét.

- Éppen azért kérem az engedelmet hercegségedtől, mert ő éppenséggel nem akar bebocsátani.

- Azt elhiszem! - mondja rá a herceg mosolyogva, - hanem tessék megmondani, hogy én megengedtem.

Az alispán lesietett a lépcsőn, jól esett hiúságának, hogy a hivatalnoknak makacssága némi megtorlásban részesül; azért neki készült tekintéllyel lépegetett a levéltár ajtaja felé, honnét Csapó úr éppen kitekintett, és bevárta az alispánt.

- A herceg megengedte!... - mondja a vendég egész biztossággal lépve a küszöbre, hogy a levéltárba lépjen.

- Ezerszer kérek engedelmet - mondja Csapó.

- Talán most sem akar beereszteni Csapó barátom? - kap a szóba amaz.

- Még most sem tehetem azt.

- Tehát nem hiszi, Csapó barátom, hogy a herceg nekem engedelmet adott.

- Szóról szóra hiszem; hanem engedelmet kérek, - mondja odább a szigorú lakat, - engem Csapónak hívnak, mikor otthon vagyok, hanem itt már levéltárnok is vagyok, s annak semmi köze ahhoz, hogy Csapó ő kigyelme elhisz-e valamit, vagy sem? Hanem ha alispán úr nem sajnálná a fáradságot, fölsétálni ő hercegségéhez és csak akkora papíron is, mint a tenyerem, hozna egy kis írott engedelmet, akkor bizton beeresztem.

- Nem tréfál, Csapó barátom?

- Nem én, uram; mert tetszik látni ezeket a kemény vasajtókat és iszonyú lakatokat, ha azt akarná a herceg, hogy mindenki keresztül-kasul járhasson, akkor ezek nem volnának szükségesek, főleg pedig én lennék itt a legszükségtelebb ember.

- No hát majd hozok írást! - mondja bosszúsan az alispán, újra fölkullogván a lépcsőzeten, míg Csapó úr fehér haját egy görbe fésűvel rendbe hozta, mentéjét helyre rángatta, mintha saját szilárdságát méltányolni akarná, hogy hivatali esküjének eleget tett; mert hisz eszébe jutott a kemény eskü, mit hivatalba léptekor letett, és úgy eliszonyodott bele, hogy mikor már az esküt elmondá, a három ujját mégis fönnfelelte.

Az előszoba ajtaja kinyílván, a herceg is kinézett.

- Nos, - mondja a herceg jó ízűt nevetve, - nincsen ott Csapó úr?

- Dehogy nincsen, főméltóságú herceg, de akármit csinállok is, be nem ereszt; míg hercegséged erre írásbeli engedelmet nem ad.

- Legyen meg! - véli a herceg, rajzónnal egy kis szakadék-papírra írván az engedelmet, mit az alispán nagy meglepedetten vitt le a levéltárig, s a becsukott ajtón kopogtatni kezdett.

- Mindjárt nyitom az ajtót! - szól Csapó az erős kulcsot megfordítván belülről.

- Hozom az engedelmet, - mondja az alispán. Csapó helyreigazítja a homlokára föltolt szemüveget, s midőn az utolsó betűt is már harmadszor megnézte, kitárta az ajtót, és nagy figyelemmel utat engedett az alispán úrnak, hogy a terembe mehessen.

Míg az alispán úr körütekintett a teremben, hova oly nagy kinnal juthatott be, Csapó úr egy létrát mászott meg, s a herceg által adott engedelmet egy gombostűvel, mint valami ritka pillét, vagy bogarat a fiókok egyikére tűzte.

- Azt gondoltam, kedves barátom Csapó, hogy azt eldobja.

- A világért sem! - mondja a levéltárnok, - ez bizonyítványa annak, hogy kívülem más is volt itt benn.

- A patvarba, barátom, Csapó, - csak nem viszek el valamit.

- Ezt Csapó uram szóról szóra elhiszi! - mondja az öreg, s az alispán megnyugvék, nem jutván eszébe, hogy Csapó nagyon megkülönböztette azt, amit ő maga, mint Csapó hisz, attól, mit a levéltárnok elhinni köteles. Az alispán hátra tett kézzel járt körül, s a nagy iratszekrények fiókjain levő föliratokat figyelemmel olvasta észre sem vevén, hogy Csapó úr mindig szemmel tartja, s oldalt nem nézne a világ minden kincséért sem; mert a sok kinn heverő iratok közt sok olyan van, mely minden embernek való. *Az alispán úr kíváncsian vizsgálódik szerteszét s midőn már majdnem minden fiók föliratát megszemlélé, a legutolsónál tovább maradt; mert a fiók kihúzva, alatta pedig egy nagy pörccsomó feküdt, mindkettőn ugyanazon egy cím levén föltűnően vastag betűkkel: Baltay contra Baltay.*

- Ezt a pört jól ismerem - mondja az alispán.

- Nem lehetetlen! - hagyja helybe Csapó némileg meglepetve, nem mintha a pörnek fontos tárgyát ismerné, hanem mivel az iratcsomó hív megőrzésül adatott át.

- Annyira nem lehetetlen, hogy dolgoztam is egykor a pörben, s mondhatom, hogy az ifjabb Baltay-ág minden vagyonából kipusztulna, ha egyszer befejeztetnék; mert...

- Bocsánatot kérek, - nekem most nincsen időm. - jegyzi meg az öreg bosszúsan, egyszersmind túrhetetlenségének jeléül füle mellett vakaródzva, mit aztán alispán úr is észrevett, és még egy körülpillantás után megcsinálta a lábvakarintást, és elkövetkezett Csapó uramtól, ki ugyan rég szerette volna kilöki, hanem ez a gondolat aligha nem késő.

Dél felé lehetett az idő, Csapó már elvégezte dolgát, a Baltay-pört fiókjába tévé, s egyszersmind ráadásul az alispánnak bemeneti jegyét előbbi helyéről a Baltay-fiókra tűzte.

- Beereszt Csapó úr? - kérdi a herceg kopogtatván az ajtón, mit emez rögtön kinyitott, s a herceg a levéltárba lépett.

- Engem is kegyelmes hercegséged eresztett be, még pedig erős eskü mellett, - panaszkodék Csapó - de látom, hogy mától fogva olcsóbbért is be lehet jönni.

- Na, ne haragudjék, édes Csapóm, - az alispán mindössze is csak egy ember.

- Csak aztán meg ne bánjuk, hogy e szigorún őrzött helyen csakugyan egy emberrel több volt, mint kellett volna.

- Majd elfeledi azt, kedves Csapóm.

- Nem hinném, kegyelmes uram, - és megengedi hercegséged, ha mondom, hogy az ilyen ajtót nem jó nyitva feledni.

A herceg valóban bánni kezdé a dolgot, s midőn a levéltárból kiment, bizonyossá tette Csapó urat, hogy e helyre többé senkit sem ereszt.

Csapó úr bezárta az ajtót, midőn a herceggel együtt elment, hanem van az ilyen szörnyű pontos embereknek valami előérzetük, mely nekik az engedékenységet megtiltja, - és ellenünkben ismét megvan az engedékenyeknek az a szerencsétlenségük, hogy az engedékenységnek okvetetlenül rossz következése lesz, mikor aztán a másik fél előáll igazságával, s megmondják: *itt van, ezt megjövendöltem.*

XIII. Himfy.

Ezernyolcszázhatodik esztendőben minden jóra való tanító így adta elő Zalamegye földleírását: Zalamegyében legnevezetesebb helyek 1-ör Keszthely...

S ha már a diákgyererek is így mondák, sőt ha nem mondák, abban az időben még jól föl is fenekelték, kár volna háborgatnunk az olyan embert, ki 1806-ban tanulta Magyarország földleírását, azért vállaljuk el, hogy Zalamegyében akkor csakugyan Keszthely volt a legnevezetesebb hely, tehát nem kételkedhetünk, hogy a gróf vendégszeretete temérdek embert vont a kis fészekbe, s így néhány ismerősünkkel megint csak ott találkozunk.

Azon időtájban történt az a nevezetes csoda, hogy „Kártigám kisasszonyt” minden háznál az éléskamarába szórták, „Pokolkői Vendelt” eltépték, „Vassziklai Fridolint” pedig tűzbe lökték: mert valami verses könyvnek szaladt híre, melyről először beszélgettek, utóbb néhány verse szájról-szájra ment, azután szerelmes ifiurak aranyos szélű papirosra egyes helyeket szépen megírva adogattak belőle a kisasszonyoknak, végre elvetődött egy-egy példány minden vidékre, hol aztán egy saját szerű és csak Magyarországon ismeretes „olvasótársaság” kezébe kerekedett.

Engedelmet kérek egy kis kitérésért, de ezt az olvasótársaságot meg kell magyaráznom már a jelenkor miatt is; - mert hála legyen érette az egeknek, „olvasótársaságaink” máig sincsenek; hanem azért nem következik, hogy ezelőtt ötven esztendővel éppen úgy nem olvastunk volna, mint ma; mert - egész őszinteséggel legyen mondva, akkor is csak úgy lopták el egymástól a könyvet, mint ma. Ez a legolcsóbb részvény, mellyel valaki tagja lehet egy olvasótársaságnak.

Minthogy a tisztelt közönségnek legnagyobb része annyi idő óta egész máig nem veszi, hanem csak lopja a könyveket, - hadd lopjak én is egyszer, nem másról, hanem magamtól.

Valahol, - jó lélekkel nem tudnám megmondani hol? elég az hozzá, valahol meg emlékeztem én arról, miképpen szokás nálunk könyveket olvasni, - s ezen olvasási módban a könyvön két igen furcsa jel marad, 1-ör a *szamárful* (szóról szóra így nevezik) 2-or a *bekörmölés*.

Valóban gyönyörű sors vár egy könyvre, midőn úgy kézről kézre adják, s minden háznál újabb és újabb szamárfüleket kap, ami mindenesetre nagy megtiszteltetés az íróra nézve; mert minél többen olvasták, és minél többször olvasták végig, annál inkább szaporodik a ful.

Ez az ősrégi méltánylása a munkának nagy veszedelemben forog, - most már itt-ott akadnak kisasszonykák, kik himzett jelezőt tartanak, azzal jegyzik meg, hol hagyták az olvasást. - Így tehát a szamarak fulét nem veszik oly gyakran igénybe, de annál biztosabb jövődjé van még a bekörmölésnek.

Méltóztassék kézbe venni egy viselt külsejű könyvet, tessék megszámlálni a bekörmöléseket, és ha megengedik önök, okoskodjunk egy kissé. Íme, a legelső bekörmölés a mondatnak kellő közepére esik: ebből bátran következtethetjük, hogy ez szobalány, kit asszonya kiált, az asszony pedig zsarnok, hisz a kis cicusnak alig marad annyi ideje, hogy vékony körmével a mondat közepén egy jelet rántson. Odább mehetünk, a körmölés ritkábban fordul elő, akkor is a mondat, vagy éppen a fejezet végén, az értelem, a párbeszéd, eszmemenet tökéletesen befejezve, - ez az öreg mámi, őt már nem igen zavarják, - egész nap ruhákat foltoz, konyhára nem megyen, - rendesen megkérdik, lehet-e tálni? következésképpen tőle függ kiszámítani, mikor fog a fejezet végére érni.

Menjünk odább, a körmölések valamivel sűrűbbek, - s ha figyelmesek vagyunk, észrevehetjük, hogy mindenik az elválasztó pillanat előtt, - a találkozás, a csók, ölelés még ezután következik; azt a néhány sort ugyan még reá lehetett volna olvasni; de nem, - ezt a menyecske olvassa, - kimegy, gondolkodik, - véli, hogy mi következik, - bejő, - a könyvbe tekint, elpirul, mosolyog, főnhangon mondja: „tudtam!...” (Persze, hogy tudta.)

Odább, odább, - a körmölések folytatvák, csak hogy mindenütt a találkozás, a csók, az ölelés után... Semmi kétség, ez fiatal leány, - nincsen annyi türelme, hogy még azt ne tudja, mi következik? Nagyobb igazság okáért egy helyütt két számár fül, hogy a kedvenc helyet máskor is fölkeresse s vagy tízszer elolvashassa.

Furcsa, ez a lap még viseltesebb is, mint a többi?... Hogyne? Hisz ez az ismétlés, aztán hány lánybarátnak olvasta ezt föl, és ki tehet róla, hogy a rózsaujjak is megviselik a könyvet, egyébiránt is, kivált most már, oly átkozott vékony papirosra nyomják.

Még levelezhetünk, - néhány zsírcsöppöt találunk, - ah, ez már valami négylábú állat, diák a gimnáziumból, szalonnát eszik a süldő, s minthogy eszik is és olvas is, egy falat szalonna a könyvre pottyant.

Valamivel odább rettentő sok karmolás, - ez megint a diák, oskolába vitte magával a könyvet a gaz kölyök, a szerencsétlen tanár óraszámra pusztítja mellét, - szigorún ügyel szerteszét, s a diák lopva olvasván a könyvet, minduntalan bekörmöli, hogy a folytatást el ne tévessze.

Jaj azon könyvnek, melyet be nem fűleznak, és be nem vakarnak, mert ha aztán legalább a táblán nincsen egy-két „saját kezével” jel; kedves író társam vedd meg a kötelet, vagy vágd el a nyakad.

Azonban ekkora kitérés után, kegyes engedelmeükkel, menjünk vissza, s mondjuk el, hogy 1806-ik esztendőben valami nemes könyv járt *kézről-kézre* (nem akartam mondani, hogy lopták, ámbár akkor is kézről-kézre ment volna), a könyvnek címe volt:

Himfy Szerelmei.

Rettentő figyelmet gerjesztett, - az öregurak mindjárt a *Himfy* szónál kezdék, boncolták, aztán lett belőle Hím és fej; de ezt a magyarázatot az y - betű rettentően megzavarta, - fi csak í-vel lehet írva; tehát nem him-fi, hanem ez név, *Himfy*; meglehet falunak a neve és prédikátum, s minthogy ypszilonnal van írva: nemes ember. Azonban az már mégis szégyen gyalázat, hogy Himfynek szerelmei is vannak, és így palam et publice nyomtatásban árulja. Dictum factum, deliberatum, ez már hallatlan dolog, - higgyék amici, ha ez így megy, elsüllyed a világ. Pokolba a könyvvel.

A mamák ezt hallják, - náluk több a kíváncsiság, vajon mitől süllyed el a világ, kezdik olvasni a könyvet, - a kesergő szerelemnek néhány szakaszán végig mennek, fősóhajtanak, hogy mért nem élt korábban a Herr von Himfy (mert azon időben rettentően járta a Herr von) bizony nem hagyták volna ennyit siránkozni.

A kisasszonyok csordultig sírták a zsebkendőt és selyemkötényt, és ha Himfy úr abban az időben kurrentáltatta volna magát valamely újságban, hogy ilyen meg ilyen természetű, idejű és szépségű kisasszonyt kíván magának házastársul, egy pár ezer jelentette volna magát.

Az úrfiaknak malmára jó víz volt a „*kesergő szerelem*”, - betanultak néhány fejezetet, s midőn már a vízbeugrás, főbelövés nem használt (katonává nem akart lenni senki ijesztésből, - mert úgy is azzal ijesztettek mindenkit, hogy elviszik), tehát elnyögött néhány verset, és a kedves majdnem az ablakból esett le az úrfi karjai közé.

Minden ember megzavarodott, csak *néhány ember* vette észre azt is, hogy „*Kártigám kis-asszonyt*” a kamarába szórták, „*Pokolkői Vendelt*” széttépték, „*Vassziklai Fridolint*” pedig éppenséggel megégették, s midőn az a *néhány ember* ezt észrevette, hálát adott a magyarok istenének, hogy elhozta a napot, midőn egy eddig nem hallott nevű magyar ember olyan könyvet írt, hogy az ő nevét jobban ismerik, mintha már a hetvenhetedik apja Árpád idejében bennült volna azon szilvásban, melynek szilvafái közül mai napon alig van meg több hét darabnál s ha éppen nagyon fűjja a füstöt a pipájából, a hét fa közül a füst minden oldalról kiér a szomszédok tanyájáig.

Az ország minden zugából visszhangozék a név, s az emberek itt-ott gondolkozni kezdének, hogy hát lehetséges volna az, hogy egy embert egyetlenegy könyvért országszerte megemlegessenek? - s íme azon ország, melyben poétának csak Ovidiust hitték, mert hiszen az akkor is versben beszélt, mikor az apja versírásért megcsépelte, és megfogadtatá vele, hogy versét soha sem ír; - s íme, Magyarországon egy ember egy egész könyv verset tud komponálni; - *ez már isten csodája!*

A keszthelyi kertben járkál az a kopasz homlokú fiatalember, tekintetes Kisfaludi Kisfaludy Mihály uram, nyolc élő gyermeke közül az egyik gárdista volt, katona volt, országot világot látott, hanem azért megelégedett azzal a kis porcióval Sümegen, megírt egy kötet verset, de nevét nem meri ráírni, - mert önkéntelenül érzi, hogy Magyarországon lakik, és ha a dolog rosszul üt ki, halálos holtig a falu vagy város csúfja marad, - tehát isten veled dicsőség, - hadd menjenek a szegény dalok árván, - kénytelen az apa megtagadni őket, hogy apagyilkosokká ne váljanak.

Találj ki akármit, lódulj el vele a földnek másik oldalára, meg ne mondd itthon, hogy okosabb akarsz lenni az öreg bírónál; - vigyázz magadra, kalodába tesznek, vagy bolond nevedet költik és elvesztél, ha az ég csodája meg nem ment.

Nézd, az első siker nem bírja még felbátorítani az ifjút, - egy csomó papírt cipel a hóna alatt, éppen most ül le egy fapadon, hogy még egyszer helyrerángassa gyermekein a pongyolának látszó ruhát, itt egy szó, amott kettő, - itt az eleje, amott a hátulja,... megint odább, - beszélget saját érzékével, elragadja végre egy hely, mely magától kínálkozik olvasás alá:

*A boldogult két öreget
Hogy szívük még dobogott,
És az arany billikomban
Ő somlai csillogott.*
*Összeülvén s összehordván
Harcaik egy rakásra,
Könny gördülve agg szemökből,
Igy köszönték egymásra:*
*Adja Isten, hogy a magyart
A fél világ uralja,
S vérrel szerzett szabadsága
Soha kárát ne vallja.*

Ah, az apaszeretet győz, nem bírja tovább a szigorúságot, összecsapja az iratsomót, a címet rajzónnal írja a külső lapra, már e szót is oda jegyzé: írta...

Mégsem lehet, - hisz ha egyszer kiröppen ajkán a név, többé vissza nem tagadhatja, s akkor egy bekövetkezhető sikertelenség esetében az ország csak oly szűk leszen neki, mint Sümeg.

Hánykolódik az érzélem, az ifjú odább-odább megyen a keszthelyi kertben, hol ő mai napig is csak mint az egykori katona van vendégképp, - és idáig üldöze a határozatlanság, sőt tovább, mert már a kerten kívül csavarog valahol.

Dunay gróf jó Bowring úrral, a regék egyikét olvassa az angolnak, ki dagadó képpel hallgatja, s éppen az elhagyott pad előtt állnak meg, s minthogy a hosszú séta után éppen jókor kínálkozik üléssel, mindketten helyet foglalának.

- Uram, - mondja Bowring - olvasta ön Himfyt?

- Igen természetesen.

- Ezt a két munkát egy ember írta.

- Magam is azt vélem, - felel Dunay.

- Ez a Himfy név bizonyosan álnév? - okoskodik Bowring úr.

- Szja, barátom, - nálunk könyvet írni félig szégyen, félig vakmerőség, - nálunk oly kevés író van, hogy megcsudálják mint a jeges medvét, - s valóban nem igen szeretnék hinni, hogy csak úgy megeszi a kenyeret, mint más közönséges ember.

- Barátom! - mondja az angol némi gondolkodás után, - ez a nemzetnek önbizalmatlansága.

- Fájdalom, az! - hagyá helybe Dunay.

- Nem lehetne rábírní Kisfaludyt, hogy megnevezze magát?

- Talán. - mondja Dunay a padon feledt iratsomót meglelve, egyszersmind megösmerve, hogy a munka a szerző kézírása s éppen kiadás alá van készítve.

- Nézze barátom, - itt van a munka, egészen kész, csak a név hiányzik reá.

- Adja ide, kérem, - mondja Bowring, s oldalzsebéből egy rajzönt húzott elő, aztán pedig az üres helyre kitűnő bötükkel fölírá: Kisfaludy Sándor.

Kisfaludy már éppen visszatérőben volt, és messziről látá, hogy kézírata Bowring kezében van, s a lángvörössé sült arcra kiült a szín, hisz egy mívelt idegen kezében pehelykönnyűvé válik a papírcsomag.

- Valamit itt feledett ön? - kérdi Bowring.

- Egy iratsomót! - mondja Kisfaludy.

- Ez az? - kérdi Bowring fölmutatva a címet a névvel.

- Ugyanezt! - felel amaz lecsöndesültebben.

- Ezzel a névvel? - kérdi a másik.

- Talán!

- Hagyja ön e nevet e papíron, - megérdemli ez a név, hogy minden magyar tudja, - önök irodalmának kezdete e névtől indul ki. Isten önnel, s most már lesz Magyarország!

1807-ben látta a magyar olvasóközönség e nevet: *Kisfaludy Sándor*.

XIV. „Such's verloren.”

Volt valaha egy uraság, kinek tót jobbágysai mindenre megesküdték volna, hogy az ördög minden éjjel megjő a faluba, s ami több, látták, hogy - *hajdú képében* jár.

Én ugyan nem akarok megesküdni arra, amit egy tót ember hisz; de annyi mindenesetre gyanús, hogy miért nézik a *hajdút* is ördögnek? s ha tán önök éppen ebből bővebb magyarázatot tudnak kihozni, úgy igen könnyű bebizonyítani, hogy az ördög csakugyan sűrűn meglátogatja ezt a nyomorúságos földet, s ha már kénytelenek vagyunk éppen e korrajzban ördögöt citálni, - úgy a tót jobbágysok némi példájára mondjuk, hogy e korrajzban az ördög *prókátor képében* jár, igaz néven pedig *Galiba Pál* tens úrnak hívják.

Minthogy pedig az ördögöt feketének mondják, kísértsük meg a rajzot, és minél feketébbre lehet, annál feketébbre fessük.

Különböző nemű, rendű és rangú olvasóink kedvéért a befeketésnek is különbözőnek kell lenni, s e tekintetben nem maradhatunk általánosságoknál, ámbár istenben boldogult kedves anyám szerint a prókátorok egy szálalig mind pokolba mennek.

Az édes mamák kedvéért csak annyit mondunk, hogy Galiba Pál tens úrnak, dacára azon ötvenöt esztendőnek, mely ő fölötté, ő meg annak alatta elsétált, nem volt felesége; pedig roppant vagyont összepörölt, s egy feleséget és tizenkét gyermeket minden gond nélkül eltarthatott volna. Ilyen fontos oknál fogva nem is kételkedem azon, hogy a szavazati többség szerint *Galiba Pál* - „*Pokol pozdorjája*.” Az édes papák véleményének megnyerésére döntő befolyással leend az édes mamáké; ámbár a papák kedves kisasszonyainak nagy számánál fogva néha különösen fölszólalásokat tesznek, s magam valék egyszer szem- és fültanú, mikor egy nyolc leánnyal megáldott (valóban áldásnak is igen bőséges áldás) édesapa nem bírván egyet is férjhez adni, végre e szavakra fakadt: - *nem bánám, ha az ördög jőne, még annak is adnék egyet*.

Aki valaha felperes volt, és eszébe jut, hány *tojás*, hány *sonka*, hány font *írósvaj* fér egy tabularis prokurátor gyomrába, valamint az is, hogy hány tallért kell asztala sarkán feledni (átkozott feledékenység) és mégis mennyi perköltséget liquidál, az hamar készen lesz szavazójegyével. - Mit is kételkedtünk? ezret teszünk egyre, a szavazójegyre ez lesz írva: a *prókátor még az ördögnél is rosszabb*.

Az alpereseket kár is megkérdezni, - mert ha a prókátort az nem küldi pokolra, kit exekválhat, - akkor bátran állítom, hogy az exekució a legszebb diákszó, még a porció és kontribuciónál is milliionszorta szebb.

Saját meggyőződésünknel fogva Galiba Pál úr annyiból ördög, hogy pénzért mindent megtesz, értsd ami nem jó; - nála igazság, méltányosság, keresztényszeretet, felebaráti érzélem még annyit sem nyom, mint a mészárszékekben a tüdő, máj, lép és dagadó, mit a mészáros nyomtatéknak vet a szakácsné kosarába, s ha már éppen az ember nem eszi is meg szívesen; de néha tart varjút, szarkát, vércsét, vagy Mátyás madarat és Szarka Gábort, annak aztán jó ízű eledel.

Galiba Pál úr egy pesti nagy házért mindazt megteszi, mit hamis tanúkkal, kézirat-utánnázással, veszekedéssel, rágalommal és megvesztegetéssel megtenni lehet, s minthogy az ígéretet írásban bírja, rendkívül ösztönzi valami, hogy az ígéret ne maradjon írott malaszt, hanem az ige váljék testté.

A kurrens megjárta az országot nagy hiában, azonban Galiba Pál úr korán sem esett kétségbe; mert a kurrenst részeg kántorok, ostoba falusi bírák olvasták, - tehát csak annyi a való, hogy ezek hírére sem hallották, s így nem veszett le a kocsiról, különben valamelyik helységnek házában okvetetlenül beadták volna, mint haszonvehetetlen portékát; - mert ha sonka lett volna, bizonyosan megeszi az, aki megtalálja.

Följebb kellett tehát kereskedni, ügyvédek, fizetési táblabírák, főjegyzők és alispánok körül, hol a nevezetesebb pörökben hol egyiknek, hol másiknak okvetetlenül akad valami dolga, tehát itt-ott könnyen akad ember, ki az eltévedt juhot csavarogni látta.

Galiba Pál úr megvette a legszebb hintót, mit akkor Pesten árultak, elébe a legszebb négy lovat fogatta, mintha leánynézőbe menne, ámbár nem oda ment, de mégsem csekélyebb fontosságú ügyben; s minthogy Galiba Pál úr jártas-keltes ember az ilyen dologban, jól tudja, hol mit kell tenni és adni; és ha már éppen emberére akad, nem tehet úgy, mint a baranyai ember, ki sokat hallott arról, hogy a bírót meg szokták kenni, tehát egy csomó haját vitt magával, és a tekintetes szolgabíró uram markát egy darab hájjal, a szónak szoros értelmében, kenegetni kezdé.

Az előkészületeket megtette, hogy a legközelebbi törvényszünet alatt elmehessen, - egyébre nem volt szükség; mert a néma falak legfőlebb egy jó meszelő után áhítoztak, mert ami füstöt Galiba Pál kifűjt egy nagy fejű pipából, valóban még a füstfaragónak is adott volna dolgot.

Egy nőtlen embernek szobája mindig megérdemli, hogy egy pillanatra betekintsenek, látni azt a rendetlenséget, melyen minden meglátszik, csak az nem, hogy valaki rendbe akarta volna hozni.

A nőtlen embernek senki sem mondja: „Menjen ki az úr, csizmáján az utcai sár, vakarja le ott kinn; mert nem érünk rá minden nap újra sikálni!” S minthogy ezt nem mondják, nagyon meglátszik, hogy csak minden harmadik hónapban sikálják; de csak úgy, hogy a tintafojtok megmaradnak, mint az eredendő bűn, - s a nőtlen ember változatosság kedvéért más helyet keres, hova kifröccsentse a tintát.

Egy leütött vállú kályhán pipahamu rakások közül emelkedik ki egy gipszalak, - még tán jurátuskori maradvány, fején egy elviselt házi sapka, - valamely kezdett, de nem folytatott viszonynak szomorú emléke.

A szobának sarkai, mint leghaszonvehetőbb részei a háznak, rendkívül igénybe vannak véve; ah, hisz mi lett volna a cigányokból, ha az isten a falu végét nem teremtette volna. A pipaszárak, botok, esernyők, ruhaporzók, a szobának azon sarkában vannak, mely legszembeütőbb, - egyéb holmi, rossz papír, egy csizma darab, elvagdalt toll a homályosabb sarkokba húzódik, oda söprik, oda vetik, oda rúgják, és semminemű néven nevezendő cseléd nem meri érinteni; mert ha valamit rendbehoznak, s a nőtlen ember hirtelen azt a kabátot akarja magára venni, mely már úgyis rajta van, a szórakozott ember dühbe jön, és esküdözik, hogy megint hozzányúltak az ő portékájához, s íme már a kabátját sem leli, pedig már a sarkokat mind összekereste.

A cseléd eleinte saját magáért, utóbb gazdájáért szégyenli el magát; de végre megadja magát ura rendetlenségének, melyből ura néha bámulandó ügyességgel kapar ki valamit, és bebizonyítja, hogy a rendetlenség rend, tehát ne nyúljon senki a sarokba, mert utóbb még a

teinsurunk nagy farkasbundáját sem lelik, pedig az már akkora objektum, hogy még a legkisebb molyféreg is meglátja, - hanem le is rágja ám úgy, hogy két-három szűcs össze nem toldozza többé.

Az ablaknak egyik gombján lóg egy kézitükör, melybe emberemlékezet óta ugyan egy borzas fej néz, tekintetes Galiba Pál úr, és elvétve az inas, ki urának kabátjairól mind lekefélte azt, amit le lehet kefélni, - többet nem lehet kívánni tőle, így is alig marad meg a zsinór az attilán, és nagy szerencse lesz, ha a legközelebbi kefélelkor a zsinórt és az attilát külön nem hozza be a tekintetes úr elé.

De minthogy a naptárnak is megvannak az ő vörös betűs napjai, s minden negyedik esztendő egyet ugrik, mert egy egész nappal meghosszabbodik a lába; Galiba Pál úrnál is megtörténik a csoda, s bejő egy polgári szabómester, ki ugyan járkált már a Váci utcában, de ott még sohasem lakott, sőt hogy valaha odakerüljön, még esze ágában sincs, - mondom ez a tisztelt úr Galiba Pál urat a szoba közepére állítja, ott tetőtől talpig megméri, - s ezen műtét után egy nagy posztótömeget csap hóna alá, és megesküszik, hogy a legközelebbi törvényszünet kezdetén mindennel készen lesz.

Az utasítás tartott fél óráig, hogy *szűk ne legyen, bő ne legyen, meg lehessen fordítani, zsebek erősek legyenek, a posztót szálával fölfelé ne fordítsa*; mert Galiba Pál úr olyan embert választott, kinek még ezt is meg kellett mondani; hisz a jámbor nem rég jött Kecskemérről, ott pedig éppen akkoriban találkozott egy ilyen ruhaművész, ki egy „*Bon-jour*” féle kurta kabátnak őt rőf posztót kért, mert amint mondá, előbb hosszú kabátot kell belőle varrni, s aztán annak a hosszából annyit vág le az ember, amennyi a tulajdonosnak tetszik.

Galiba Pál úr mikor valami okosat akar gondolni, rendesen a homlokát vakarja, ha pedig valamely gazságon töri a fejét, akkor füle mellé vakar, - éppen most is azt cselekszi; mert a sok költséget bolondjában nem akarná megtenni; de minthogy meglehetősen nagy mértékben fölizgatta a pesti ház, tehát még nem akar a végsőre gondolni, azaz, nem osztja föl kliensei közt a veszteséget, hisz arra majd legutoljára is ráér.

Végre eljő a várt törvényszünet, az utazásra minden készen van, az új hintóra fölrakják a szükséges útikészletet, Galiba Pál úr irományait egy vasas ládába zárja, körülnéz, valamit nem feledt-e el? minthogy egy pár légyen kívül semminemű élő állat nincsen a szobában, hogy őt figyelmeztesse, - nincsen egy pára, mely sírna, vagy nyöszörögne, mikor távozik, - a gipszalak félreacsapott házisapkájával minden megindulás nélkül néz a távozóra, - Galiba Pál pedig maga is szintén oly egykedvű, mintha ő maga is részben gipszalak volna; s midőn a szobaajtót bezárja, belakatozza, utoljára mosónéját és inasát csupa elővigyázatból összeszidja, s ezekben elfojtja a legtermészetibb ösztönt, hogy legalább szokásból kívánjanak neki „*szerencsés utat*”, - hanem veszekedve ül a kocsiba, s midőn a négy táltos már az utcán van, még akkor is beszél cselédjének a mérget és bosszúságot, amiből a cselédek szerencsére vagy szerencsétlenségre egyetlenegy szót sem értenek.

- „*Vigye el az ördög!*” - mondja a goromba inas, - ki most legalább azt a véleményt nyilvánítja, amit leginkább érez; de minthogy neki ez emberre szüksége van, megemlékszik róla, kivált midőn a fizetésnek ideje is eljő, - s akkor újra eszébe jut gazdája, kinek legutóbbi szidalmi most is fülében hangzanak. Tehát a hazavárás méltó lesz az elbúcsúzáshoz, mert éppen most mondja:

„Bár csak már egyszer hazahozná az ő - ördög!”

Ennyi becsülete van Galiba Pál úrnak, ki nyakába vette az országnak azon részét, mely *dunántúli* területnek neveztetik, hogy terjedelmes ösmeretségénél fogva nyomába juthasson a Baltay-pörnek.

XV. Hogyan fog némely ember csizmadiát?

A pécsi nagy kórház felügyelője megdöbbsen, midőn Budáról a vizsgálat elrendeltetik; azonban ily roppant intézetben oly tömeg ember és annyi segéd közt a hiba addig ment kézről-kézre, hogy végre elmosódék.

A felügyelő egy pillanatra sem tagadá a kiadott bizonyítványt, mely az elkövetett hibának igen természetes következménye lőn, azonban mielőtt bevárná az elbocsátást, megsúgták neki, hogy állomásáról mondjon le, s menjen minél messzebb, hogy további vizsgálódásoknak tárgyává ne legyen.

Sehogy sem bírt a szerencsétlen ember tisztán visszaemlékezni, azt ugyan nem feledte el, hogy valami végakaratot írt alá, melyet azonban nem kapott kézbe, mert a végrendelkező és tanú közül az egyik, nem tudja melyik, életben maradt.

De végre is hasztalan tűnődik már a dolgon, azért összeszedvén ingóságait, elment, hogy minél előbb kiérjen az országból, hol többé megmaradni nem akart ilyen szerencsétlenség miatt, mely akármikor méltó szemrehányásra adna okot, ámbár ő magát bűnösnek érezni sehogy sem tudta.

Már Vasmegyét is elérte, s az akkori viszonyok miatt az alispánnál kelle magát jelentenie, hogy a megyén át a szomszéd országba mehessen.

Éppen azon időben az alispán mindenfelé fogdosztatta az orvosokat, minthogy a hadjáratok, kivált az országszéli megyék orvosait szerfelett igénybe vették, - tehát az alispán minden áron lebeszélni törekedett az orvost az elmenésről, hogy a környéknek megtarthassa.

Szép szó, ígélet és rábeszélés nem akartak eredményre vezetni; - utóbb az alispán azt mondja:

- Nem ereszttem el az urat.
- Én legjobban szeretném, ha maradhatnék, - mondja az orvos.
- Akkor meg hát éppen nem ereszttem el az urat.
- És ha mégis el akarok menni? - okoskodik az orvos.
- Akkor vásra veretem az urat, mégpedig mindaddig, míg ide nem szokik.
- Adja ezt írásban az alispán úr!
- Egy példányban akarja az úr vagy százban?
- Egyben is elegendő lesz. - végzi be az orvos megnyugodva, s midőn így erőnek erejével elhelyezteték, erősen föltette magában, hogy hivatásának szentelendi magát egész buzgalommal, s ha már egy hiba követtetik el az ő rovására, de az ő tudta nélkül, legalább másodikra nem ad okot.

Az orvos nem sok idő múlva nagy tekintélyre vergődött, s az alispánnal egy helyütt lakván, nemsokára az alispánnak testi-lelki barátja s egyszersmind asztali rendes vendége lőn.

Már az orvos tökéletesen megnyerte mind a környékbelieknek, mind az alispánnak becsülését, midőn egy napon jóval alkonyat előtt négy táltos állított be az udvarra s a csinos hintóból Galiba Pál uram lépett ki az alispánnak nagy csodálkozására, minthogy Galiba Pálnak egykor jurátus barátja volt és az egykori pajtás ily váratlanul s ily gyönyörű fogaton hajtat be.

A szokásos ölelések után a vendéget megjáratatták a gazdaság körül, s az alispán megmutogatván mindenét, nem győzte mutogatás közben is dicsérni a gyönyörű fogatot, s mindjárt ajánlkozott akár cserére, akár pedig vevőnek, ha Galiba Pál az alkut nem utalja vissza.

Az orvos éppen otthon volt, s tanúja volt az elfogadásnak, valamint az egész beszélgetésnek, s minthogy az alispán nagy kedvet mutatott a megvételhez, az orvos is mindent elkövetett, hogy Galiba urat eladásra bírja.

Midőn az alispán egy pillanatra bement, hogy vendégének ellátásáról gondoskodhassék, az orvos még mindig a lovakról beszélt és utóbb azt mondja:

- Saját kedvéért válogatta össze őket a tekintetes úr?

- A világért sem, - felel Galiba, - nekem mindegy, ló vagy ló, csak magam ne legyek kénytelen a kocsit húzni.

- És mégis oly makacsul ragaszkodik hozzájuk?

- *Ajándéknak* szántam őket.

- Az már más! - mondja az orvos, - így nem unszalom önt többé; fejezi be a beszédet, minthogy éppen jött már az alispán is, ki aztán egészen más tárgyra tért át.

- Rég eljöttél Pestről, barátom? - kérde az alispán.

- Még a törvényszünet elején.

- S mikor mégysz vissza?

- Minél előbb, hogy a törvényszünet végére megint otthon legyek; mert tudod barátom, - mondja a prókátor - hogy mi szegény prókátorok mások bolondjai vagyunk, mások összevesznek, aztán nekünk kell helyettük is civakodnunk.

- Nos, ki helyett kell legtöbbet civakodnod?

- Száz, meg száz helyett, barátom; képzelj magadnak néhány száz ypszilonnal végződő nevet, melynek ismét ugyanannyi száz ypszilonnal végződő nevű ellensége van, aztán keverd őket össze úgy, hogy egyik ypszilon alul a másik fölül legyen s készen van az egész perpatvar, legfőlebb még ha az volna, hogy a-b-c rendben mondjam el a sok ypszilont, - például Almásy, Agárdy, Aggfalvy, Bakay, Baltay...

- Megállj barátom, - mondja az alispán, - Baltayt mondál?

- Igen, Baltayt, értem a senior Baltay-ágot, én vagyok az öregnek tabuláris prókátora.

- A Baltay-család valami rokonságban van a Batthyányiakkal?

- Legfőlebb Ádámról, - mondja Galiba, - minthogy Noéig vissza tudom vinni a Baltay-család genealogiáját.

- Furcsa - mondja az alispán - a *Baltay contra Baltay pör* mégis a körmendi levéltárban van!

- Ha ott van! - mondja Galiba egész hidegvérűséggel, mintha csak egy legyet akarna megfogni.

- Saját szememmel láttam! - bizonykolja amaz - egy külön fiók előtt láttam heverni az egész nagy pöröcsomót, még beszéltem is róla Csapóval a levéltárnokkal.

Ennyi elég volt Galibának s minthogy visszamenőben éppen az istállók előtt mentek el, Galiba azt mondja az alispánnak:

- Barátom, csakugyan annyira megszeretted azt a négy lovat?

- Ha eladó szándékom van, én könnyen megalkuszom, tehát mi az áruk?
- Tied a négy ló! - mondja Galiba, kezét nyújtván az alispánnak.
- Ha megalkuszunk, barátom! - mondja az alispán.
- Megalkudtunk, ki is vagyok fizetve, - vigyorog amaz, - még a hintót is itt hagyom.
- Nem addig van az, - véli a másik, - ilyen négy lovat nem adnak ingyen.
- Te nem is gondolod, barátom, hogy előbb nekem minő fontos dolgot mondtál.
- Azt mondtam, hogy a Baltay-pör a körmendi levéltárban van.

- Nekem ez a hír, édes barátom, éppen egy pesti házat ér, s így átlátod, hogy e tudósításért igen könnyen adhatok négy lovat és egy hintót.

Éppen jött a megyei huszár, hogy vacsorára hívja az urakat, kik a meghívásra a belső osztályokba mentek, hanem az alispán végtelenül elkedvetlenedett; mert érezte, hogy meggondolatlan beszédével a prókátor kezébe bizonyosan igen drága fegyvert adott akárki ellen és akárki mellett, egyszersmind visszaélt azon szívességgel, hogy a levéltárba bocsátotta a herceg.

Az orvos tanúja lévén a beszélgetésnek, hirtelen észrevette, hogy az alispán elkedvetlenedett, s éppen ennek elpalástolása miatt az orvos végtelen bőbeszédű lón, s az ügyvéddel hosszú vitába keveredett, hogy az alispán kedvetlensége a vendéglátást meg ne zavarja.

Galiba szenvedélyes veszekedő lévén, kapott az alkalmon, minthogy éppen saját mesterségét kelle védelmeznie, egyszersmind megtámadta az orvosi tudományt, melybe minden vénasszony belekottyán.

- Az nem bizonyít semmit, - mondja az orvos, - mert a vénasszonyok veszekedni is tudnak, éppen úgy, mint valamely kitanult prókátor.

Ez jó helyen talált, Galiba kénytelen volt más kerülőt csinálni, hogy tüzelése sikeresebb legyen; mert úgy látszik, az orvos elszánta magát a veszekedésre, még ha gorombaságra kerülne is a dolog, pedig Galiba nem igen szeretne volna, hogy egy falusi orvosság-kotyvasztó kifogjon egy híres pesti prókátoron, - azért tovább folytatta az ostromot.

- Nos, amice, mit akar adni az orvos?

- Az életet! - viszonzá a másik.

- Haszontalan munka, - felel a prókátor, - végtére is minden ember meghal, előbb vagy utóbb, kevés a különbség, hanem az igazság, drága barátom, az igazság, azt keressük mi.

- Pörrel, - és pedig minden pörben ketten keresik, - beszél amaz, - egyik fölül keresi, a másik alul, - aztán jaj neked szegény igazság; mire meglelnék, csakugyan letépnek rólad minden ruhát a prókátorok.

- Végre mégis megtaláljuk!

- *Meztelenre* vetköztetve, - nevet az orvos.

- Ó, domine, - levegőből nem élhet a prókátor, - véli az ügyvéd megértve a célzást, - a pap az oltárról él.

- De csak azzal, mit áldozatul hoznak, s az áldozóknak torkára nem teszen kést.

Galiba Pál uram nagyon megszorult az orvos körmei közt, és nagyon megörült, hogy a vacsorának vége lett, különben az orvos irgalmatlanul megmelleszti; - hanem a beszélgetés a

vacsora végén befejezték s midőn a mellékterembe értek, az alispán karonfogá Galibát, mire az orvos elmaradt.

- Barátom! - szólal meg az alispán, - én elég meggondolatlan valék kimondani olyan dolgot, minek tudomásához véletlen juték, - és csak most tudom, hogy annak nagy behatása leend, mint saját szavaidból gyanítom. Édes barátom! - mondja az alispán, - szavamat visszahúzni nem áll hatalmamban; de egyet kérek tőled.

- Mi lenne az? - kérde Galiba.

- Beteges ember vagyok, - nem hiszem, hogy nagyon sokáig vigyem, míg élek, ne keressétek e pört, - nem akarnám, hogy a herceg szemrehányásokat tegyen önmagának énmiattam.

Galiba nem tehetett egyebet, - kezet adott, és megfogadta becsületszárára.

Az orvos bejött, s minthogy előbb ügyis tanú volt, az alispán ismétlé a dolgot az orvos előtt, hogy némileg e bizonyosság által lekötve legyen Galiba, ki előbbeni ígéretét az orvos előtt is ismétlé.

Galiba könnyen beláthatta, hogy ő most már kellemetlen vendég a háznál, másnap menni akart, csak annyit várt, hogy az alispántól elbúcsúzhassék; de nagyon sokáig kelle várnia, mert az alispán nem hagyhatá el ágyát, hova a tegnapi fölindulás fektette, s így Galiba csupa kénytelenségből is várákozott.

A kis udvari kertben járkált szórakozás kedvéért, hova később az orvos is leérkezett.

- Nos, hogy van az alispán? - kérdi Galiba.

- Elég rosszul! - felel az orvos.

- Orvos úr, - mondja a prókátor, - beláthatja, hogy én átkozott bolond ígéretet tettem!

- Jó, tehát ne tartsa meg.

- Azt mondja ön?

- Én ezt nem preskribálok, - mondja az orvos, hanem tehet ön, amit tetszik, ha a becsületszónak korlátja nem akadályozza.

- Barátom! - mondja Galiba, - én prókátor vagyok...

- Én meg orvos... - szól közbe a másik.

- Tehát ön nem is tudja megítélni, hogy én principálisomtól nem arra vagyok megbízva, hogy ügye ellen tegyek; hanem ügye mellett kövessek el mindent.

- Ezt értem!

Annál jobb, úgy megítélheti ön a dolgot, hogy én principálisom ellen tettem; éppen azért mielőtt határozottan tehetnék valamit, kérdem orvos urat, - meddig élhet ez az ember?

- Én orvos vagyok, uram, és nem kártyavető.

- Vigye patvar a tréfáját, orvos úr,... nem akarom én, hogy kártyából beszéljen nekem; hanem amint tegnap mondtam, én e pusztá tudósításért egy pesti házat kapok.

- Tehát önnek érdekében van, azt mielőtt megkapni?

- Természetesen!

- Ugyan miért nem mondta ezt mindjárt? - mondja fölkacagva az orvos.

- Ah, orvos úr az én emberem.

- Tessék velem parancsolni! - szól az orvos egészen neki engedvén magát a derűtségnek.
- Orvos barátom, - mondja Galiba, - ön okos ember.
- És mivel tudnám azt leginkább bebizonyítani?
- Ha megmondaná, mennyi időig kellene nekem várnom!
- Vagy tizenöt esztendeig! - mondja az orvos elég érthetőleg, mire Galiba majd hanyatt vágta magát, hanem az orvos hozzáteszi még: *kivévé, ha...*
- Mit, *ha*? - kap a szóba egész mohósággal a prókátor, egyszersmind folytatja: orvos barátom bizonyosan valami okosat gondolt?
- Tehát én tőlem várja ön azt a szót, mely a pesti házba fogná önt beültetni?
- Barátom, - mondja Galiba karon fogva az orvost, - az alispán végtére is nagy úr, s nekem sok alkalmatlanságot csinálhat, ha akarata ellenére nyúlnék a dologhoz...
- Az igen hihető, - véli az orvos.
- Éppen azért kérem, mi volna a kivétel?
- Ha előbb meghalna.
- Orvos barátom nagyon szereti a tréfát, pedig én igen komolyan beszélek.
- Hasonlóképp azt cselekszem!
- Annál jobb, - mondja az ügyvéd, - én most elmegyek, esztendeig várok, ha addig meg nem hal,... nem őrzöm a titkot.
- Bizony nagy szívességet tenne önnek az alispán, ha addig meghalna, mire ön haza ér.
- Bíz, én nem haragudnám érte, - mondja Galiba, - mert azt csak át méltóztatik látni, hogy engem ilyen bolond föltétel nagyon megkárosít.
- Na, ha meghal egy évnél előbb, megírom önnek.
- Ezer darab aranyat kap ön azért a levélért, - értette orvos barátom?
- Szóról szóra! - mondja az orvos, elnyomván indulatát, bekísérvén a prókátort, ki minthogy az alispán aludt, kocsira ült, de a legközelebbi városból visszaküldé a négylovas fogatot az alispánnak.

Az orvos elbeszélé az alispánnak, min töri Galiba uram a fejét, egyszersmind fölháborodván azon, hogy neki ajándéku hagyja lovait, újra lázrohamba esett, de mielőtt ez állapot válsága elkövetkeznék, megbízá az orvost, hogy Baltayt körülményesen tudósítsa, hogy ha már Galiba tudja is a titkot, legalább az árát ne élvezhesse és Baltay ne Galibától tudja meg.

Egyszersmind elküldi a négy lovat tekintetes Galiba úrnak Pestre, legalább ha nem nyer semmit, ne is fizessen rá.

Az orvos kitűnő gonddal ápolá betegét, s midőn a rohamok némileg megszűntek, s a beteg csendes álomba merült, az orvos egy kurta levélben tudatá Baltayval, hogy a pör a körmendi levéltárban fekszik.

Nem lévén egyéb magyarázat a levélben, Baltay el nem tudta gondolni, hogy mi körülmények nyomán jut ő a pörnek felfödözéséhez, azért semmi sem tartóztatá vissza, hogy egy biztos emberét Körmendre küldje átvenni az irományokat. Galibának pedig következő levéllel kedveskedett:

Ügyvéd úr!

Ma kaptam tudósítást, hogy a Baltay contra Baltay-pör a körmendi levéltárban fekszik, - tehát most már ne vesződjék a kereséssel, hanem küldje vissza az iratomat, mely szerint a pör föl kutatásáért pesti házamat odaígértem. Ami eddigi költségeit illeti, azokra nézve adjon hiteles kimutatást, egy fillérig megtérítem.

Maradtam jóakarója

Baltay m. k.

Midőn a levél Pestre megérkezett, Galiba már otthon volt, még pedig a legnagyobb örömben; mert az orvos éppen most írta, hogy az alispán meghalt s így a titoktartás többé nem kötelezi, - de még a lovakat is visszaküldi, valamint az orvos sem számol az ezer aranyra; mert neki hasonló ajándéokra semmi szüksége sincs.

- Annál jobb! - mondja Galiba körültekintvén a házban, hol eddig konvencióból, ezután pedig már tulajdoni jogánál fogva lakik, s éppen levélírássra szánta magát, midőn a levélhordó betoppan egy másik levéllel, mely Baltaytól jött.

A két különböző levél elolvasása közt csak annyi idő telt el, mennyi éppen elég arra, hogy az ember a padlásról a pincébe érjen, - hanem mire a levél olvasásnak vége lett, Galiba Pál éppen olyan furcsán érezte magát, mintha csakugyan a padlásról a pincébe esett volna; és már várta, hogy most mindjárt megüti a guta.

A várt vendég azonban elmaradt, s bár egyelőre elveszté étvágyát, mert egész huszonnégy óráig semmit sem evett, utóbb azonban addig harangozták a delet, hogy Galiba úrnak is eszébe jutott az evés, és mint tudjuk, elvitázhatlanul javulás útján van az olyan beteg, ki egy rendes ebédet étvággyal tud megenni gyomorfájás nélkül.

XVI. Két szomorú ember.

Baltaynak embere Körmendre ért, és átadta a levelet Csapó úrnak, ki először saját szemének sem akart hinni, hanem szóval is kérde a megbízottat.

- Hát miért is jött édes jó barátom?

- A Baltay-pörért jöttem! - mondja a megbízott elég világosan, mire aztán megint elolvasta Csapó a levelet s midőn tökéletesen meggyőződött, hogy jól látott, jól hallott, s fölül reá nem is álmodik, tehát mint afféle tapasztalt ember tudta, hogy itt hasztalanul kötekedik, hacsak az egyik bajból többet nem akar csinálni, - s minthogy a jószágkormányzó, az öreg Hegedüs is jelen volt szobájában, rövid tanácskozás után nyugtatvány mellett és tanúk előtt a pört átadták Baltay megbízottjának.

A fiók üresen maradt, Csapó a rátűzött engedélyt levette és a fiókba helyezé, hogy egykori utódjának intő például szolgáljon arra, hogy valakit, még a legjobb barátját is óvakodva eressze be arra a helyre, melynek erős zárai nemcsak őrei, hanem bizonyágai annak, hogy féltett tárgyakat őriznek.

A megbízott haza ért, Baltay végig nézé az írományokat, s meggyőződék, hogy valóban meg van az egész pör, s rögtön rendelkezést tett, hogy tovább folytattassák és Galibának írt Pestre, hogy az átvételre jelenjen meg.

András Keszthelyen volt, egy nagy kocsi terével ment az ifiúr után, ki néhány esztendő múlva már megnőtt és szedte magába a tudományokat, még pedig oly nagy szorgalommal, hogy osztályában legelső volt; nemcsak azért, mert a tanítók az öregúrnak kedvezni, de mert a szorgalomnak meg kellett adni megérdemlett bérét.

Midőn András hazajött, alig várta, hogy a kocsiról leszállhasson és a nagyságos úrnak elmondhasson minden jót az ifjúúrról, kit a tisztelendő urak nem győztek eléggé dicsérni.

- Megjött kend András?

- Hála istennek, itthon vagyok! - hagyja rá András, - látom a nagyságos urat is friss egészségben találom.

- Látta kend a gyereket?

- Hát nem azért küldött nagyságos úr, hogy megnézzem?

- Tudom sovány, szegény gyerek.

- Ejnye, nagyságos uram, hát hizlalni küldte Keszthelyre?

- Adott kend neki a kalácsból?

- Én csak meg nem ettem előle, - dünnyög András.

- Persze meglátszik rajta a városi levegő!

- Hiába kérdezkedik a nagyságos úr, - azt nem mondom, hogy megárt neki a tanulás, pedig ugyancsak legelső ember ám valamennyi között.

- Tudtam! - mondja Baltay duzzogva, - hogy azok a... barátok kenyér helyett betűvel tartják.

- Olyan egészséges, mind a makk, - kövér, mint a duda; ezt láttam; hanem hogy megmérsem, azt nem parancsolta a nagyságos úr, mondja András kiterítve az oskolai sorozatot, és vastag ujjával odabökött, hol az úrfinak neve osztályában legelöl áll.

- Mi ez?

- Itt az úrfinak neve legelöl, - hanem nem is tették ám oda hiába.

- Hátrább is jó lett volna.

- De nem lett volna - mondja András - kérdeztem én azokat a tisztelendő urakat, hogy már mi lesz az olyanokból, kik itt hátrább vannak - mutatja András a sorozatnak derekán levő neveket

- de bíz, elhiheti nagyságos uram, azok a tisztelendő urak nem igen beszéltek főlebb a vargaságnál, hacsak az apa készre nem akarja haza vinni.

- No hát mit tud a gyerek?

- Mindjárt megmondom, nagyságos uram. 1-ör is kivetette nekem krétával, hogy mióta élek, mennyi napot, hány órát és hány minutumot éltem.

- Ezt piros kukoricán maga is kiböködhetne volna kend.

- Igen, ha nagyságos uram el nem téveszteti velem egy nap ötvenszer; - hanem az úrfi alig tett egy-két rántást, mindjárt kivetette.

- Hát még?

- Azt is megmagyarázta nekem, hogy a föld forog a nap körül.

- Tudhatta volna kend a bibliából, hisz ott van, hogy József megállította a napot, az pedig nincsen ott, hogy megint odább indította volna.

- Nojsz kiabálhat most József uram amennyit akar - véli András - tudom nem indulna meg a nap ítélet napig sem; mert hisz, nagyságos uram, megmagyarázta nekem ezt az úrfi szépen, - példának okáért elmondá, mennyiszor csal meg a szem, hisz holdvilágos éjjelen néha egyik felhő a másikat kergeti a hold alatt, s majdnem megesküdnék az ember, hogy nem a felhő szalad, hanem a hold.

- Bizony meglódította kend alatt a földet.

- El is vitt az úrfi egy gömbölyű jószágon a világ másik oldalára is.

- Ott is volt kend?

- Bárcsak lettem volna, nem adnám, isten tudja miért.

- De most már csak nem indul meg kend?

- Nojsz itthon maradok, ne féljen a nagyságos úr - vigasztalá András - nem nekem való már az olyan mesterség, hanem ha mostani eszemmel olyan fiatal lehetnék, mint az ifiúr...

- Hohó! - vág közbe Baltay - talán az a gyermek mondott valamit.

- De még mennyit! - válaszolt András - még azt is mondta, hogy oda is szeretne elmenni, ahol a fehér medvék vannak.

- No csak azt lesse - mondja az öreg - hogy én medvék után ereszem, bolond ember az, ki az után mászkál, amit helyébe hoznak, hisz én ezelőtt tíz esztendővel Pesten egy húzasért néztem meg.

- Talán festett volt.

- Űsse meg a kő, legalább a fősték árába én is fizettem valamit, és ingyen nem néztem, hanem azért az ifiúr is megelégedhetik vele, ha festett medvét lát is.

- Dejsz az majd megnézi, hogy mit mutatnak neki.

- Gondolja kend?

- Nemcsak gondolom, hanem tudom; mert elhiheti, nagyságos uram, jobb lesz, ha tisztelendő úr sem kérdezzet tőle annyit, mint eddig szokott, mikor az ifiúr hazajött; mert a tisztelendő úr is csak azt kérdezi, amit maga tud; hanem már is azt mondja ám az úrfi, hogy majd ezután ő kérdezi ám ki a tisztelendő urat.

- A manót? - mondja nevetve Baltay, ki nem igen bánta volna, hogy a pap belesüljön; mert nagyon szeretett kérdezősködni, aztán ilyenkor Baltay úr is adós maradt a felelettel; - de utóbb mégis meggondolta, hogy a fiú egy lyukkal odább megy, s aztán urabátyját is kérdőre veszi. Éppen e miatt némileg elgondolkodván, később azt mondja:

- András!

- Tessék parancsolni!

- Hisz nem bánom, hogy az a gyerek nem lesz valami tökkel ütött fejű, - hanem én a hordómba sem töltetek többet, mint ami belefér, azaz hogy melléje nem folynak; hanem azok a barátok agyontömik azt a gyereket, mit gondol kend?

- Sohase féljen, nagyságos uram, azoknak a kanaluk is csak olyan nagy, mint a mienk, az sem nagyobb, mint a mekkora befér az ember szájába.

- Én a könyveket értem, hallja kend, nem a gombócot.

- Nem is a gombócért vittük oda; mert gombóc itthon is van, hanem a könyvekért.

- A kellene még, hogy a csibe tanítsa a kotlóst. - aggódék Baltay.

- Már nagyságos uram, pedig az úgy lesz, - hanem azért se baj, - mert én láttam elég tyúkot, midőn a récefiakat vezette, - eleinte féltette a tyúk, hogy a vízbe fülnek, és röstellte, hogy utánuk nem mehetett; de utóbb volt annyi esze, úgy tetette magát, mintha maga is utánuk mehetne, ha akarna, de nem megy.

Baltay elhallgatott, a szó értelmesen lőn mondva, s addig gondolkozott rajta, hogy András nem kapván feleletet, körülnézett, s meglátta a pört.

- Hát ez mi, nagyságos uram?

- Jó, hogy szól kend, tegye zár alá, hogy megint el ne tévedjen.

András hirtelenében nem tudott szólni, hanem fölnyalabolta a pört, s elvitte a szomszéd terembe, - de érezte, hogy szívéen nehezebb a fájdalom, mint amennyit a pör nyom, pedig azon is van mit megemlíteni.

Ugyanez órában és e percben lépett be a herceghez Csapó, - arcán mély bánat ült, érezte, hogy nem a legkellemesebb hírt hozza, - de eltitkolni úgy sem lehetett már.

XVII. Béke hamvaira.

Nagyot fáradt a természet, hogy visszakívánta az erőt az élőtől, és kiéhezte magát, midőn olyan ember hullájával kívánt táplálkozni, mint herceg Batthyányi Lajos.

Nem bír ágyától menekülni a nagy ember, kinek szívében annyi szeretet fért el, és most már csak bizalmasan kereshetik meg a kórágynál, hogy búcsúzatlanul ne menjen el a más világra.

Rég vár az ajtó mellett egy ősz ember, az öreg Csapó, ki fontos mondanivaló nélkül bizonyosan nem vásítná a küszöböt; de türelmesen várja, míg a beteg előinté, mi nem sokára be is következett.

- Öreg barátom, - mondja a herceg, - búcsúzni jött ön?

- Kegyelmes uram, miért búcsúznék? - válaszol Csapó, - én már csak arravaló vagyok a földön, hogy üzenetet vigyek el a más világra az után, aki nemrég előttem ment oda.

Megszorítja a herceg a becsületes szolgának kezét, - jól esett neki a hűség, mely még holta után is szolgálni akar, mintha mondani akarná, - ne félj, nemsokára hírt viszek utánad azon szeretteidről, kiket a földön hagyál.

- Valamit akar mondani Csapó barátom!

- Kegyelmes uram, kár volt a levéltárba eresztetni az alispánt.

- Nem remélem, hogy valami eltévedt volna utána?

- Csak a szemével ártott, kegyelmes uram!

- Bizony még a boszorkányokat hiszi, kedves öregem. - mosolyga a beteg.

- Kegyelmes uram, én a boszorkányoknak söprűnyelet fogok, hanem mikor az ördög viceispán képében hoz be valakit, annak a szemeit nem foghatom be.

- Nos, mit látott meg a vicispán? - kíváncsiskodék a herceg.

- Amit legkevésbé kívántam volna, mert emberségemre volt bízva: *Baltay contra Baltay*.

- Nos?

- Ez kegyelmes uram, egy elátkozott pör, melynek, ha maholnap vége lesz, úgy az ország legderekből fiainak egyikét fogja tönkre verni.

- Gróf Dunayt? - kérdi a herceg, remegve támaszkodván föl a vánkosra.

- Nincs különben! - hagyá helybe Csapó.

- Hibáztam, nagyon hibáztam, - mondja a herceg keserűen, - sem megőrizni nem tudtam e szerencsétlen pört, sem megakadályozni Baltayt, midőn azt tán tehettem volna.

- Mondtam én azt, kegyelmes uram, hogy az olyan ajtót nem kell nyitva feledni.

- Barátom, ön mindent megtett; hanem most segélje megtenni az utolsót.

- Mindent, kegyelmes uram.

- Adjon tollat és papírt, - mondja a herceg összeszedve a végerőt, - talán ez elfáradt kéz meg nem tagadja meg a végső szolgálatot.

Csapó mindent elkészített egy levélnek megírásához, - az ágy szélére ült olyanképpen, hogy a beteget fölntartani bírja, ki is ezen segedelemmel nagy lassúsággal a következő sorokat írta:

Kedves Baltaym!

Érzem, hogy az utolsó tollvonásokat teszem azon az ágyon, melyről felkelni többé nem fogok. Szerencsétlen öcséd hagyta nálam megőrzés végett a Baltay-pört, melynek tartalma előttem máig ösmeretlen volt, különben tudtam volna kötelességemet.

Barátom, egy fáradt utasnak még marad annyi ideje, hogyha rászorult, valami okosat gondoljon; én azonban nem egy rövid útban, hanem az élet hosszában fáradtam el, s nem tudom, a legjobbat gondoltam-e, midőn alábbi kérésem teljesítéséért esedezem.

A emberek legszívesebben megcselekszik azt, amit tőlök legelőször kérnek; - barátom, én legelső kérésemet legutolsó óráim egyikében intézem hozzád, s így még attól sem kell tartanod, hogy valaha második kéréssel alkalmatlankodjam, tehát hallgass meg...

.....
....
.....
....
.....
....
.....

Igaz barátod a sírig és azon túl

Herceg Batthyány Lajos m. k.

A levél címezve lőn, és Csapó úr szentül megfogadá, hogy kézbesíteni fogja, miről kételkednünk éppen nem is lehet.

A levélnek kipontozva hagyott részét annak idejében közlendjük, tehát türelemért esedezünk, és maradjunk, a hercegnél kinek néhány nap múlva megnyílt a boldogok hazája.

Minő könnyen szakad el a fonál, - s az erős lélek, mely megtörhetlen volt a földi harcban, elvégződik, mint egy fuvolahang, melyre csak a körüllevők emlékeznek vissza.

A ravatalon fekszik az elfogyott lélek hüvelye, ki folytatása volt egy család nyolcszáz éves történetének, életében hatalom, most hulla, mely némán fekszi halálos álmát, és csak egy hideg kövön áll majd a név, melyet emlékezetessé tőn.

Álljunk meg egy kissé, nézzünk körül, tán lesz annyi vigasztalódásunk önmagunkért, hogy az utolsó lehelettel csakugyan végképp meghalunk-e, úgy marad annyi nyom, mely becsületes embernek ad annyi vigasztalást, hogy tetteit holta után megemlegetik.

Én, kit születésem órájában nem várt megaranyozott bölcső, s kit mindössze is az a szellő üdvözölt, mely szülőföldemen, a *fürgedi* pusztán gazdátlan lóként szaladgál, - és keresztanyám öle védett meg tőle, míg bekísért bennünket Ozorára, hogy egy kis szentelt Sió-vízben megkereszteljenek, - mondom én, ki megéheztem szeretetre, barátságra, de *címre* soha, melyért egy ütetnyi taplót adnék, még akkor sem, ha tudniillik csakugyan rászántam volna magamat arra, hogy naphosszat egy hosszú botot rágiak, melynek végén holmi cserép, vagy sajtfaékban sütik a dohányt, - s mondom én, ki az emberben az embert szeretem legjobban, - előkerestem

két regényemben a *legméltóságosabb* nevű embereket és olthatatlan szenvedéllyel emlékezem róluk.

Megálljatok, - számot adok róla.

Volt idő, midőn egy vigyázatlan szóért könnyen rákiálthatták volna az emberre: *üsd agyon!* én a legnyugodtabb kedéllyel mondtam az egész ország minden szűrös polgárjának, hogy az igazság nemcsak akkor igazság, mikor a *szűrnek*, - hanem akkor is, mikor a *kaputnak* kell; mert az igazság nem olyan, mint a süveg, hogy a nagy helyett kicsiny, a kicsiny helyett pedig nagyot választ az ember, - de nem is olyan, mint a nóta, hogy magának minden ember azt hegedülteti, amelyik neki legjobban tetszik.

Nem azért vettem a tollat a kezembe, hogy a méltóságos uraknak címeit rőföljem össze; - én a múlt időknek embereit kerestem föl, s ha egyiknek vagy másiknak emlékénel *levett kalappal állok*, kegyeletből teszem, s azon vággyal, bárha végigjárhatnám az országot s benne annyi jelest találnék, hogy födetlen fővel mehetnék végig rajta.

Megvan a nemzeteknek is saját hét kövér és hét sovány esztendejük, - mit siránkozunk vissza a nem kövér esztendőkre? Ráérünk, szellőztessük a múltat, fél század elég arra, hogy a nagy érdemeket nagyoknak ösmerjük, tegyünk valamit egy kis megösmérésért, mert ha késünk a megösméréssel, a hálásabb utódok száz esztendő múlva - *szentekké* avatják őket.

Nem akarok tovább időzni e gondolatnál, - megyek alakjaim után s legelőször is Baltayt keresem föl, ki éppen most olvassa el a levelet, s még nem tudja, hogy a herceg éppen azon órában halt meg, melyben a levelet olvassa, azaz 1806. június 6-dikán, s az öregurat a levél éppen a legkellemetlenebb hínárból húzza ki; mert az öreg régóta tűnődik azon keserves helyzeten, melybe félig meggondolatlan, félig pedig a körülmények által indokolt gyanúja Dunay irányában besodrá; de azóta olyan dolog történt, mit megváltoztatnia nem lehet, nem tud és nem is akar: - pedig érzi, hogy e helyzetből valami okos módon mégis menekülnie kell, mert mióta Holvagy Pistával találkozott, Dunaynak csak annyi vétke van ő irányában, hogy két rovása van, s az öreg annyira András uralma alatt áll, hogy maga is tökéletesen hiszi, hogy a másik két vonást le fogja vakarni, de hogy ingyen azt nem fogja tenni, arról is jót merünk állni.

A levélnek előttünk ösmeretlen sorai irányt adának gondolkozásának, - s mint minden magyar ember, úgy Baltay is rettenetes módon szeret - megbékélni, csak módja akadjon hozzá; s minthogy a herceg levele irányt adott, a jó lelkű ember még könyűre is fakadt bánatában, hogy egy jó barátjának csak utolsó kívánságát teljesítheti; örömeben pedig azért, hogy egyszer mégis a szomszédokkal jó napokat tölthet.

Néhány nap múlva délelőtt megszólamlanak a toronybeli harangok, s Baltay úr kérdez egy a kapu előtt elmenő parasztot:

- Atyafi!... ki halt meg a faluban?

- Senki, nagyságos uram! - mondja a paraszt, levévén nagy szélű kalapját.

- Csak nincsen tűz - véli az úr - hisz akkor félrevernék?

- Azt tartom, nagyságos uram, nekünk annyi, mintha tűz volna, - bizony tán félre is verhetnénk.

- Beszéljen kend okosabban, mert ennyi szó közül úgy sem válogathatnám ki, hogy kend mit akar?

- Annyi az egész, nagyságos uram - mondja szomorúan a paraszt, - hogy az enyingi herceg meghalt.

- Nos aztán? - kérdi Baltay még odább, minthogy ő maga úgyis reggel óta tudta, csak hogy azt nem érti, miért harangoznak itt is?

- Nagyságos uram - felel - urunk volt az nekünk, - ott is dolgoztunk mi sokszor nagyságos uram, aztán annyi jó voltával éltünk, hogy bizony nagyon olcsóért köszönjük meg, ha a harangot meghúzzuk utána.

....

Baltay némán maradt egy darab ideig, s midőn a paraszt ember látta, hogy a nagyságos úr nem szól többet, még egyszer meglebbenté nagy szélű kalapját e szóval:

- Az isten jóvoltába ajánlom a nagyságos urat.

- Jó szerencsével járjon kend! - feleli utána Baltay, fölébredvén a köszöntésre, azután pedig rendelést tett, hogy a másnapon Enyingen tartandó gyászmisén minden mozdulható ember jelen legyen, csak annyi ember maradván otthon, mennyi a házörzésre okvetlenül megkívántatik.

Másnap Baltaynak négy lova Enyingig kénytelen volt lépésben menni, mert a kocsis már nem győzte kerülgetni a sok kocsit és gyalogolót, tehát mentek, ahogy mehettek; de még egészen jókor a gyászünnepekre, mely népesebb lőn, mint bármely országos vásár, és kétségtelen bizonyítványa volt annak, hogy Magyarországon a földesurat legtöbbször a jobbágy siratta meg.

Abban az időben Enyingen éppen azon a helyen, hol most a ritka szép katolikus imaház egy gyönyörű kertnek facsoportozatai között áll, volt a temető egészen a helység közepén, ugyanott pedig egy kis kápolnaféle imaház, ami az akkorban ott lévő katolikus híveknek nagy szűken elég volt, búcsúkor tehát, és egyéb ünnepély alkalmával a hívek meggyülekezvén, a tisztelendő úr a szószéket kitétette, s úgy beszélt a népnek.

Látom a roppant tömeget, a szószéket ma is kitétette, és a hallgatóknak szívéig beszélvén, tán nem volt egyetlenegy ember, kinek könnyei ki ne csordultak volna, s a református tiszteletes úr legjobban törölgette a szemét.

- Nézze kend, - súgja egyik paraszt a másiknak, - még a kálomista emberek is sírnak, pedig a mi papunk prédikál.

- Mert igazat beszél! - mondja Bocsor gazda, a mostani pápai tanárnak édesapja, kihúzván kendőjét, hogy lefolyó könnyeit föláztathassa, mert érezte a becsületes ember, hogy egykönnyen el nem állíthatja.

Vége lőn a szent beszédnek, s imát kezdének a hívek a megboldogultnak lelki üdvösségéért, s midőn már mindenik keresztül levelezte saját imádságos könyvét, önkéntelenül nézett a szomszédba, ha ott tán még egy másik imádságot lelne.

Kajári Pál, Holvagy Pistának édesapja, éppen most végezte el az utolsó, mit saját könyvében talált, tehát áttekint egy református atyánkfíának könyvébe, s abból akar imádkozni.

- Hisz kend pápista! - mondja a másik.

- Az vagyok édes jó barátom, - felelé Kajári.

- Éppen azért mondom - jegyzi meg a szomszéd - mert én meg református vagyok.

- Nem tesz az semmit - nyugtatja meg őt az öreg Kajári, - hátha a kelmed könyvében is találkoznék valami szép imádság, azt gondoltam, sokkal tartozom én ennek a hercegnek, s ha

már meg nem fizethetem neki másképp, - legalább imádkozom érte, - aztán nagyon nem szeretném, ha valami szép imádságot - elmondatlan hagynék.

*

Sorsom azon boldog körülmények közé vezetett, hogy gyermekkorom legelső emlékei e nagy név említésével vannak kapcsolatban, - meglehet, mások elfeledik a múltat, - én legboldogabb vagyok, midőn azt megemlegethetem, és elmondhatom:

„Akit holta után így siratnak meg, az nem halt meg!”

XVIII. Az újabb nemzedék.

A tizenkilencedik századnak eleje csak olyan zajos volt, mint a tizennyolcadiknak vége, s míg az ostoba varjúk hírbe keveredtek, hogy egyik varjú a másik varjúnak szemét nem vájja ki, addig az emberi faj egészen más munkába fogott, s az volt a legderekabb ember, aki legtöbbet vert agyon.

Lehetetlen kikerülnünk azon időket, mert embereink e korban éltek, hanem azért kerültünk a legegyszerűsebb útra, hogy történetünk folyamát szétágazóvá ne tegyük, s éppen azért írunk ide néhány sort abból a vastag könyvből, melyben Kisfaludy Sándor életírása leghitelesebben meg van.

„Midőn Himfy szerelmeinek első kötete: „A kesergő szerelem” megjelent, soha, sem előbb, sem utóbb nem okozott Magyarországon könyv oly sensatiót, (amint ott van) mint ez. A Himfy név hirtelen elterjedt az egész hazában, s a nagy ösmeretlen közfigyelem tárgya vala.”

A második kiadásban nevezi meg magát Kisfaludy, s attól fogva nincsen egyetlen egy kabátos ember, ki ezt a nevet ne ismerné, s a zalai hegyek csak oly ismeretesek, mint „Pusztaszer”, hol eleink Árpádot pajzsra emelték.

A csatazajnak kellő közepéről nem hozott senki zöldebb babért, mint amelyet egy ország nyújt a Kisfaludynak legelső műveiért, s ebben az országban nem volt meg a „Mi atyákon” kívül imádság is, melyet könyv nélkül annyian tudtak volna, mint a regéket, melyek hirtelen járták be nagy Magyarországot.

Mint a várt vendéget kapták mindenfelé a regéket, és egy csoportban harminc ember is hallgatta, midőn a harmincegyedik fölolvasta nekik.

Baltay házában ki- s bejárt a sok vendég, még a cselédek közt is közszájon forgott a híres történet, s midőn Imre úrfi hazajött Keszthelyről, hol addig tanult, hogy már az iskolából is kifogyott, András maga maradván az úrfival, addig kérte, hogy a fiú Kisfaludyt neki könyv nélkül elmondá.

András az öregúr aranyos mentéjének gombjaival vesződött, Imre pedig egyre-másra mondá a sok verset, és csak annyi időt vett, míg az öreg egy-egy könyűt, eldörgölt a képén, vagy a lelkes ifjúnak arcát nézé, s az öreg cseléd gyönyörködött benne, hisz a jó mag nem szóródott ki az útra, hanem a jó földben szépen megeredvén, erős hajtásokat kezdett eresztetni.

- Nincsen több? - kérdi András, midőn a fiú megnyugvás végett megállt.

- Még felét sem mondtam el.

- Hej, kedves úrfi, már hol fér el a fejében az a tenger sok *tanulság*?¹¹

- Ott, ahol a többi, András bácsi, - válaszol a fiú, ne mondjak már többet?

- Majd lemegyünk a kertbe, - kedves úrfi, - mikor az öregúr a délutáni álmát alussza, ott majd nem háborgat senki, - ott aztán elhallgatom estig! mondja András az aranyos mentét a szomszédterembe cipelvén, hanem midőn ő az egyik ajtón bement, mintha a másik éppen akkor

¹¹ Megszokott kifejezés tudomány helyett. V.G.

záródott volna, - s már majdnem azt gondolta András, hogy az öregúr hallgatózott; de aztán azt hitte András, hogy a nagyságos úr nem állta volna meg szó nélkül a dolgot; mert még mindig jobb szerette, ha a fiú a fára mászott, mintha könyvet látott a kezében.

András nem sokáig tűnődött, mert hisz az is meglehet, hogy nyitva volt az ajtó, s mikor ő az egyiket kinyitotta, akkor a másik becsapódott, tehát nincs miért tovább firtatni a dolgot; hanem mivel mi bizonyosan tudjuk, hogy az öreg Baltay csakugyan a szobában volt, azt is megmondhatjuk, hogy az öreg régóta hallgatózott, s ámbár néhányszor már megsokallta a szavalást, és be akart nyitni a szobába, mégis mindannyiszor valami hátrahúzta, s utóbb maga sem bánta, hogy a gyermek nem fárad ki, sőt jól esett neki, hogy András a gyereket bámulja, - tehát nem zavarta őket, hanem midőn hallotta, hogy légyottra rendelte András a fiút, ő is eltávozott.

Pipára gyűjtött az öreg, föl s alá járkált a szobában, a fiúnak jövődjéről gondolkozott, s ez volt a legelső eset, hogy a fiúnak eszét sem feledte ki, s nagy meglegedésére szolgált, hogy András megbámulja a gyermeket, tehát föltette magában, hogy a délutáni alvást elengedi s ő maga is elsompolyog utánuk a kertbe.

Mielőtt oda mennénk, álljunk meg egy szóra.

Sokféle alakban jött már le a földre a nyomorúság, de ha visszagondolunk a jelenből az elmúlt tíz esztendőre, bátran azt mondhatjuk, hogy a „*nagyságos és tekintetes*” nyavalyában sínylődött a nemzet. Elátkozott ember volt, ki a tekintetes uraságig föl nem vergődhetett, - és boldogtalan volt a leány, ki egy tekintetes urat nem foghatott, pedig végtére már annyi volt az ügyvéd, orvos, mérnök, hogy ahol a verebeket akarták kővel dobálni, ott is a *tekintetes* ügyvéd urat találta el a kő.

Még a falusi kutya is úgy elfajzott, hogy nem a koldust, vagy a zsidót ugatta meg, hanem azt a boldogtalan, ki a tekintetes címig föl nem vergődhetett s még a legélhetetlenebb cigány is azt mondogatta, ha megharagudott: *nem is tekintetes, hanem csak nemzsetes*.

A gyöngeség végtére nyavalyává fajult, s jaj volt a cselédnek, ha a tekintetes címet meg nem szokta, - végtére cselédfogadáskor valóságos leckét adtak a cselédnek csupa titulusból.

A kenyér megfogyhatott a háznál, - kértek a szomszédból, vagy néha koplalással győztek, csak a *tekintetességből* nem engedtek alább, s még a házaló zsidóval is könnyebben megalkudtak, ha egy címmel fölebb beszélt; ámbár eközben a rőföt mindig kurtábban ereszté.

Fölment az ifjú úr a tanodába, nem azért, hogy ott fölszedjen a tudományból; de hogy elkószálja az esztendőt; mert az édes mama rég megsúgta neki, hogy akár tanul, akár nem, azért itthon mégis *tekintetes* úr lesz.

Míg a tanár tüdőfáradtig lármázott, addig hortyogott az úrfi; pedig ha nem alszik, még akaratlanul is ragadt volna rá valami, s jó hasznát veheté, mikorra csakugyan már belenőtt a *tekintetes* címbe; de a vagyon otthon rettentően megfogyott; mert tíz esztendő alatt az ujjnyi széles szalag tenyérnyire nőtt meg s ez a kis különbség először a rétet, azután a búzaföldet ette meg, s ámbár a sok mosott szalag és *tekintetes* cím mind megvan, de a rétet és búzaföldet a szomszédéhoz mérték, és az úrfi hiában vakarja a fejét, mert bíz abban sincsen, pedig ugyan jó volna a jó tanács, mert a tekintetes titulust nem lehet betálatni, s amellet fölkopik az álla.

Persze, most már az ifjú úr is belátja, hogy jobb lett volna valamit tanulni; de már késő és szégyen tanuláshoz fogni; tehát megkísérti a *tekintetes* címet, mi hasznát lehetne még venni. - Házról-házra kujtorog most, atyafiságba keveredik az egész világgal, és minden ismerőstől kölcsön kér, amennyit adnak. Korhely pajtások közt hűségese jó barát, jó pénzért bolondnak is beáll - ennyi maradt meg a régi vagyonból: - *tekintetes* úr most.

Szomorú kép, - sokkal rongyosabb, mint mutogatni kívánná az ember, és jaj annak, kit az apai és anyai gőg idáig vitt; pedig számosan vannak még a józanabbaknak szomorú például.

Baltay féltette a fiút, de midőn az eleven eszű gyermeknek előmenetelét látta, végig gondolt terjedt birtokain s neve becsülete mellé, azt gondolá, nem rosszul illenek, ha a fiút okos embernek mondaná mindenki.

Ebéd alatt engedékenyebb volt, mint máskor, és eltúrte, hogy a gyermek a maga eszéből beszéljen valamit, s föltette, hogy délután nem alszik, ha kínjára esik is, hanem lemegy a kertbe.

Az álom oda nehézkedett a szempillákra, Baltay mindenkép erőlködött, hogy elverje a megszokott vendéget, de az végtére is erősebb volt, s az öregúr a zsölleszékből uzsonnaig aludt.

András azalatt a lugasban üldögélt, s a fiú egyre-másra mondta a sok történetet, s már az uzsonnaidő is elérkezett, mikor az öregúr kidörgölvén szemeiből az álmot, a kövér fűben oldalt került a lugasnak, s már messziről hallgatta, mikor a fiú javában mondta a verset:

*A magyarnak már szokása,
Hogy a jussát nem hagyja;
De ha vele bánni tudnak,
Az inget is odadja.*

András két könyökére dülve hallgatta a fiút, az öregúr pedig mindinkább közelgetett, s édes örömmel telt meg, hogy a fiú máris mennyit összetanult.

Baltay szerette volna a fiút összeölelgetni; de ezt szégyenlette András előtt; hanem elment a kertnek csavargó utain, szüntelen a verseket mondogatván, melyek emlékéből többé ki nem mosódának.

Szívén találta az egyszerű kis versszak, s ő nem kérdezőn igaz urát, megtanulta, és szinte vágyott az alkalomra, hogy illő módon elmondhassa, s e buzgóságban annyira ment, hogy valóban megéhezte az alkalmat, hogy az ingét is odaadhassa; csak már jőne valaki és kérje.

Nem kellett sokáig várakozni, az 1809-diki fölkelést kezdték mindenfelől sürgölni, s a büszke magyarnak jól esett, hogy a megyei alispán díszes környezettel őt is megkereste, hogy vagyonához képest részt vegyen a haza védelmében.

A szomszédos megyék vegyes küldöttségben egyesültek az erőt felkölteni, s a többi közt őrnagyi ruhában látjuk Kisfaludyt, kinek neve éppen ezen időben szaladta meg az országot.

Baltay előtt bemutatatték a küldöttség, hanem ez a bemutatás oly futólag történt, hogy a nevek közül a Kisfaludy név Baltayt éppen nem érinté, annál inkább: mert az alispán nem annyira az író, mint az *őrnagyot* mutatá be, ki éppen most vette a parancsot, hogy a nádor mellett segédtisztképpen foglalkozzék.

Az alispán a háborúra vitte a beszédet.

- Megint közelít a francia! - kezdi az alispán.

- De hegedűszóval csak nem fogadjuk őket! - mondja Baltay.

- Attól függ, - okosodik az alispán, - hogy a nemzet milyen erőt fejt ki.

- Aki eleven, az az ellenség elé megy!

- A megye reméli, hogy nagysád hazafiúi áldozatát nem vonja meg, - itt van a nádori levél, melynek szavai szerint ő fensége érettünk jól állt, tehát megvárja, hogy szavát ő is beválthassa.

- Beváltjuk, alispán úr, - mondja lelkesülten az öreg, - háromszáz lovam van, - mindenikre ülhet egy ember, - írja fel alispán uram...

Az alispán írta.

- Ezeknek persze ennivaló is kell, - tehát ennivalóval is én látom el őket, - írja föl alispán úr ezt is.

Az alispán írta.

Amennyi készpénz a pénztárban van, megszámláljuk, - azt is odaadom, - írja föl alispán uram a többi után.

Az alispán már sokallani kezdé a dolgot.

- Zabom is termett bőven, hála istennek - hagyunk vetni valót, - a többit el lehet vinni a katonák után, - ezt is írja fel a tekintetes alispán úr.

- Isten úgyse, sok lesz, - mondja az alispán, - ennyit nem kívánunk.

- Alispán úr! - mondja Baltay, - ki van rám vetve, hogy mennyit adjak?

- Nincsen olyan törvény, mely e tekintetben kényszeríthetné nagysádat.

- Én is azt gondoltam, - teszi hozzá Baltay - mivel nem parancsoltak, hát annyit adok, amennyi tölem kitelhetik.

- Ennyi mégis sok lesz, nagyságos uram!

- Én meg azt mondom, hogy nem sok, - szép szóért többet megteszen az ember, mint erőszakért, mert:

*A magyarnak már szokása,
Hogy a jussát nem hagyja;
De ha vele bánni tudnak,
Az ingét is odaadja.*

Meghatotta a környezetet a háziúrnak lelkesedése, s egymás kezét szorongaták a küldöttség tagjai, Kisfaludy pedig egy ablakmélyedésbe húzódva kinézett a szabadba, lelkét beárnyékozta egy édes érzelm, hisz élő tanúja most, hogy lelkes gondolatai mint terjednek szét, s a lelkesülés órájában a szorongó honfi kebel, az ő szavainak segedelméhez menekül.

Andrásnak éppen akkor dolga volt a teremben s midőn Baltay az alispánnak rendre számolá az adományt, szerette volna a nagyságos úrnak kezét megcsókolni s amint az úr egyik ajánlatát a másik után tette, azonképpen gondolá ő is, hogy most a jobb kezét, most meg a balt csókolná meg, s mikor az úr az adományokból még sem fogyott ki, azt gondolja András, hogy még a lábát is megcsókolná, végre midőn a versekhez ért az öreg, nem talált egyéb megcsókolni valót, mint azt a nyomot, ahova az öregúr letenné a lábát.

Becsületet hozott a szakácsné a házra; mert a vendégeket illendően ellátta, s midőn a vendégek elbúcsúznak, András az udvaron csinált rendet az előjáró kocsik közt, s hol az őrnagynak szürke köpönyegét látta, kiváló gondoskodással nézett meg mindent, hogy az utazónak kényelméből mi se hiányozzék.

Imre még ekkor nem vett részt a nagyobbak társaságában, mert a régi magyar házaknál a gyerekek nem engedtek szót az öregebbek között, hanem András úgy intézte a dolgot, hogy Imre kéznél legyen, midőn a vendégek kocsikra ülnek.

- Csak itt maradjon az úrfi, - mondja András Imrének, - jól vigyázzon, messziről is megismerheti, kopasz feje van, egyik sem hasonlít hozzá, nem is tudom mitől kopaszodott volna meg a többi!... okoskodik András,... ahun a!... most már jönnek.

- Csak közről megláthassam! - sóvárog a remegő fiú.

- Mindjárt meglátjuk úrfi! - biztatja András az érkezők felé nézve, kik közül éppen Kisfaludy vált ki legelőször, s rögtön a kocsi felé tartott.

András annyira meglepeték, hogy hirtelenében nem tudott szólni, hanem a karjába kapaszkodó fiút könyökével érinté, s midőn Kisfaludy a kocsihoz ért, s a hágsón fölkapaszkodék, András oldalt súgja a meglepett fiúhoz:

- Most nyúljon a ruhájához!

- Már érintettem! - felel a fiú kegyelettel, ifjú lelkesedésében érezvén a boldogságot, mi az ilyen nagy embernek közelségéből kiárad.

Kisfaludy leült, de amint hirtelen elhelyezkedék, meglátta a lelkes arcú fiút, ki egészen rábámult, s e tekintetet nem tudta kérdés nélkül kiállni.

- Kié ez a szép fiú?

- Én Baltay Imre vagyok! - felel a gyermek elpirulva.

- Kedves fiam, - kövesse bátyja nyomdokait, - mondja Kisfaludy a még gyermek ifjúnak kezét nyújtva, ki azért egész félénkséggel nyúlt.

- Csókolja meg! - mondja hirtelen az öreg András úgy, hogy Kisfaludy is megértette. Kisfaludy későn akarta visszahúzni kezét; de már akkor az ifjúnak ajkai érinték, éppen midőn azt mondja Kisfaludy egészen tréfálva:

- Kedves fiam, - talán püspöknek nézett?

- Kisfaludy Sándornak csókoltam kezét! - magyarázza a gyermek kisugárzó arccal, - mi a költőre sem téveszté el a hatást, s e sajátos tiszteletadót beszámoló a kegyeletnek, mi olyan jutalom, mit arannyal fölmérni még eddig nem tudtak.

A költő fölvoná a fiút a hágsóra, homlokát megcsókolá, s egy pillantást váltva még vele, a többi után indult, de még a távolból is néhányszor visszaintegetett.

Amint a vendégek elmentek, Imre a kertbe ment el, Baltay pedig Andrással maradt a nagy udvaron, hol növendék fák bokrosíták meg a térséget, s az uraság szívesen elbabrált az új hajtású fák közt, melyeknek nagy részét maga ültetgette.

- No, András, elfáradt kend? - kérdi az uraság.

- Ilyen embereknek szívesen szolgál az ember akár meddig volnának itt.

- Szeretem, hogy nem kerülték el a házat, - jegyzi meg az úr, - nagy örömöm telt bennük; hanem az a katona, az az őrnagy nagyon szóval ember.

- Pedig annak legtöbb elbeszélni valója volna, ha megszólamlanék.

- Tapasztalt ember lehet, - hagyá helybe Baltay, nem gondolván az igazi okra, hanem az elválási körülményekre célozva mondja, - láttam, Imrét megcsókolta.

- Szép becsület az ifiúnak, hanem meg is érdemlette, - bizonykolá András, - legalább olyant mond, amit nem úgy súgnak neki.

Hallja kend András, - most az a fiú már tanítja kendet? - tréfála az öreg.

- Nojsz az még nem nagy csoda, nagyságos uram, - én rólam könnyen lemosta egy zápor az iskolaport, hanem azt tartom más is tanult már attól valamit. - Az öreg elvörösödött, hanem megint összeszedte magát, hisz legbizalmasabb embere előtt nincs mit eltagadni, tehát azt mondja:

- Észrevette kend, mikor a lugasnál a gyereket hallgattam?

- Már messziről láttam, - s amit akkor hallott nagyságos uram, tudom nem feledte el.

- Azt is hallotta kend?

- Jobban megörültem neki, mintha lakodalomba hívnának.

- Bíz az, hallja kend, olyan mondás, hogy megtanulhatja az ember, akárki csinálta.

- Én megmondom, ki csinálta.

- No ugyan ki?

- Az az őrnagy, ki az úrfit megcsókolta, - Kisfaludy Sándor a neve.

- De bánom, hogy ezt előbb nem tudtam! - kiált föl Baltay fejét megcsóválva, - már mégis szerettem volna megkérdezni, hogy ehhez a vershez van-e még több?

- No még mennyi! nagyságos uram, - Imre úrfi mindjárt elmondja könyv nélkül.

- Mit gondol kend András, - én kérdezzek ilyent a gyerektől?

- Jobb lesz most elkezdni, nagyságos uram, mert ha ez a gyerek úgy elhalad, ahogy most megindult, - véli András - attól félek, *majd messze maradunk el tőle.*

*

Baltay addig gondolkodott, hogy Andrást még sem tudta letorkolni; hanem rászánta magát, hogy ha nem tanul is a fiatalabbtól; de legalább meghallgatja, *mit tud?*

HARMADIK RÉSZ

I. 1809.

Ne kerüljük el az évszámot; ha azt akarjuk, hogy a jó vérű paripa ne féljen az ároktól, úgy az árokhoz kell vinni!

Betört országunkba a francia, kiáltványait minden ház előtt elszórta, de a nép ösztönszerűleg tépte szét, mert annyi volt az ígéret, hogy ígéretnek is sok volt.

A franciák megleglék a keresztúlvonulást, utánuk őrizet nem maradt, s éppen ezért utánuk egy másik kéz nyúlt, mely az elszórt kiáltványokat mindenütt összeszedte, s éppen ezért most már aki eddig el nem olvasta többször, mint egyszer: elolvasta *négyszer*.

Ezért kár volt összeszedni.

Terhes szekerek érkeztek Tatába, hol a nádor szállást tartott, és a kísérő hivatalnok rohant a nádorhoz, hogy jelentést tegyen a dologról, egyszersmind eldicsekedhessék, mennyit szedett össze.

- Mind itt van, amit ön összeszedett?

- Három társzékérrel hoztam, fonséges uram, - mondja a buzgó hivatalnok, - hanem remélem, hogy még ennyit összeszedetek.

- Ments isten! - szól közbe Kisfaludy, a nádornak közelébe jutván, - ki észrevevén Kisfaludynak aggodalmát, az ablakmélyedésig jött, hogy a beszédet csak egymaga hallhassa.

- Mit mond ön? - kérdi figyelemmel a nádor Kisfaludyhoz hajolva.

- Azt, fonséges uram, - hogy ha már magunk nem akarjuk millió számra szétosztani, legalább mi ne szedessük össze, - mert csak akkor leszen a papírnak hatalma, ha mi *hatalomnak* hisszük.

- S ez a temérdek ígéret?

- Nem magyar ember gondolta ki, fonséges uram, - véli amaz, - különben tudta volna, hogy magyar ember ily nagy ígéretnek nem hisz.

A nádor eleget hallott, visszafordult a hivatalnokhoz, s hirtelen tájékozván magát, semmit sem kételkedett Kisfaludy szavain, azért kérdi a hivatalnokot:

- Honnét kapta ön a megbízást?

- Egyenesen Bécsből, - felelt a kérdett - onnét indultam ki, s követtem azon irányt, melyben a franciák elvonultak, s amit értem, kötelességem szerint szekérre rakattam.

- Fölmentem önt ezen veszélyes foglalkozástól, - tudatja a nádor, - ha kipihente magát, rögtön visszamehet. E szavak után pedig a mellékterem felé indult.

- De... fonséges uram, én Bécs...

- A nádor őfensége parancsolatjának engedelmeskedjék ön - mondja a szóba kapva Kisfaludy egész katonai szigorral, mire a jámbor ember elnyelte a többi, hanem megfogadta, hogy ezt megbízójának okvetetlenül elmondja.

A nádor egész nap nyughatatlankodék, zavarta őt az, hogy hatáskörébe más intézőnek keze is elér, s midőn ügyességgel kellene elütni egynémely dolgot, - az értetlen túlbuzgóság az ellenség kezére játszik.

A sok tünődés után asztalhoz ült a nádor, s illető helyre gondos részletezéssel megírta, hogy a nemzetet egészséges fölfogásában meg ne zavarják, s ne szedjék föl az utcáról féltett dologként azt, mit azok szemétnek szórtak ki. Hagyják e kísértést, - legfőlebb annyit tegyenek meg, hogy nyomassák újra azon kiáltványokat, melyekkel azelőtt Olaszországot bolondíták, - *s akit egy hazugság meg nem térít, megtéríti kettő.*

Nem mondhatom el e helyütt, hogy a nádor levelére mit mondtak, - elég az hozzá, hogy Károly főhercegnek kelle *védelmére* kelni, - s éppen azért meg nem akadályozható azt, mit nélküle végeztek el a magyarok ellen éppen úgy mint a birodalom ellen.

A tanácskozmány számos egyénből állt, - hanem itt is beteljesedett, hogy jaj annak a levesnek, amit sok szakács főz, mindenik megszózja, aztán ember legyen, aki azt megeszi.

Megettük jó részét mi, hanem azoknak is maradt még belőle, akik megcsinálták.

A napóleoni kiáltványt nem tudták utolsó példányig beszedni, tehát amit a francia császár egyenes úton nem tudott elérni, tudniillik, hogy az osztrák sereget végképpen szétszórja, s a békét önmaga írja meg, - azt megszerezte neki a haditanács, mely következőkép okoskodott:

- Itt árverés van, - szól az egyik szavazó, - itt ígérünk kell, amennyit lehet!

- Elhibázott okoskodás - mondja a másik szavazó, - szét kell az inszurrekciót verni, s ha egyszer megfutott a francia elől, bizonyosan inkább hazaszalad, mint a francia táborba, honnét a golyókat szórják.

Ez lőn határozat, - s nem gondolá meg senki, hogy egy tábort szalasztanak szét, melynek üres helyén oly térképet csinálnak, hogy kevesebb könnyek csordulnak ki láttára, mintha a megfutamított sereget egy lábíg levágatták volna.

Két alakot látunk oldalt, alig áll néhány emberből a kíséret, s a nádor fehér köpenyegében áll a Ménfőig nyúló táborhoz közel, s Kisfaludyt nézi néha, minthogy az mély elkeseredéssel nézte a tábort, melynek rendeltetését már tudta.

Kevés prófétaság kellett annak belátásához, hogy itt megalázás készül, melyre szükség nincsen, s minek eredményét ma még ki nem számolja senki, de hogy az drága lesz, oka volt elhinni.

- Kisfaludy! - mondja a nádor, közelebb mozdítván a lovat, - ön mindent tud!

- Szeretném, ha csak úgy álmodtam volna.

- A csata elején nem tudja az ember, hogy megéri-e végét, - magyarázá a nádor, - ön megígéri nekem, hogy e napról egykor tanúságot teend, hogy a nemzeten e goromba kísérletet megakadályozni akartam, - de nekem az nem sikerült!

- Az ég legyen tanúm! - fönséges uram.

- Nem a francia itten az ellenség, hanem hogy e népet kevesen ismerjük - szól megint a nádor.

- Pedig ha látták volna, fönséges uram, - mikor egyik-másik szíve melegültében még az inget is lehúzta volna, hogy a sereg után küldje.

- Meg nem akadályozhatunk semmit, - fejezi be a nádor azon keserűséggel, mely neki osztalékul jutott az egészből, s midőn aztán a csapás elérkezett, megint azt mondja:

- Kisfaludy! - Magyarország nem itt végződik el, - hanem itt kezdődik; teremteni fogjuk!

Midőn az osztrák sereg a Rábán átlépett, hogy a győri oldalra támassza magát, a seregredek tisztei a fölkelő sereget lassankint gúnyolgatni kezdék, s előjelei látszának annak, ami következendő volt.

A sűrűlódás fokként élesebb lőn, tehát siettetni kelle a menetet, hogy a kiszabott helyre érjen a hadsereg, hol a seregredek fölállozása nélkül oldathassék meg a csomó, de azért a két elemű nép sehogysem bírt egymással megfézni, s az elkeseredés kitörő félben volt.

A fölkelő seregben volt akkor egy elhírhedt bátorságú ember, kivel ugyan találkozáink egy pillanatra, anélkül, hogy megneveztük volna, ez a szabadosok kapitánya, most pedig már őrnagy, Püspöky vala.

Zala megyei születésű, és Kisfaludyval rég ismerős levén, midőn a nádor a táboron keresztül léptetett, Püspöky nem állhatta meg, hogy Kisfaludyt meg ne állítsa egy szóra.

- Sándor! - mondja a kemény katona, - én csak verekedni tudok, nem értem a politikát - mondd meg nekem, miért megyünk mi oly nyakra-főre vissza? Hisz már annyian vagyunk, hogy bátran szemközt fordulhatnánk.

- Barátom! - szól nehéz szívvel a kérdett - nem bíznak bennünk.

- Hát eresszék haza a fölkelősereget, - azután vége.

- Még útravalót is adnak, Püspöky barátom, egy kis gyalázatot, hogy otthon ne jusson eszébe senkinek háborúba menni.

- Barátom, - engem meg nem szalasztanak, - ezért jót állok, - Isten veled! - mondja Püspöky félbeszakasztván a beszélgetést, minthogy a fővezér közelgett, s mindenkinek saját helyére kellett sietnie, hanem a mogorva katona alig várta az alkalmat, hogy valami alkalmas emberbe belekaphasson, ami nem sokáig hagyott magára váratni.

Elindulás előtt más hadosztályba helyezték Püspökyt embereivel együtt, amidőn az elhelyezés megtörtént, a ménfői szőlőhegyen levő pincék egyikéhez vágatott az őrnagy, hogy a dandárparancsnoknál bemutassa magát. A parancsnok nem volt a szálláson, hanem egy táborkari tiszt fogadá Püspökyt, ki az elfogadással tökéletesen megelégedett, mert a tiszt oly pokróc goromba volt, mint azt Püspöky kívánta.

- Kinek a hajdúja? - kérdi a táborkari tiszt minden tartózkodás nélkül gúnyolódván s végig nézván a rendes ezredek től eltérő sújtásos ruhát, minő az őrnagyon volt.

- Jobban nézzen meg az úr, - veti vissza Püspöky, - őrnagy vagyok az önkénteseknél.

- Kinek a hajdúja volt előbb? - mondja újabb gúnnyal amaz.

Erre Püspöky felkapott egy fazékszedő botot, mire a táborkari tiszt kardot rántott, hanem Püspöky nagy hirtelen olyant vágott a markolatot fogó kézre, hogy a kardot amaz rögtön elejtette. Midőn a meglepett tiszt a feldühödt embertől kész halálát várta, - akkor Püspöky leereszti a botot, s egész nyugalommal mondja:

- Most megmutattam az úrnak, hogy egy jóra való hajdú mindig többet ér, mint egy hitvány tiszt; - vesse le az egyenruhát, vagy összevagdalom.

A hadosztályparancsnok lépett a szobába, s a felforrt vérű őrnagy katonás rövidséggel beszélte a dolgot, mire a parancsnok átlátta, hogy nagyobb botrányt nem lehet a dologból csinálni, a táborkari tisztnak egy jó tanácsot adott, hogy tisztuljon a hadseregtől, Püspökynek pedig azt mondja:

- Holnap megkapja ön a parancsot!

Püspöky elment, tökéletesen meglegedve, s alig várta, hogy Kisfaludynak elmondja a dolgot, az osztályparancsnok pedig jelentést tett a fővezérnek, ki nem látott alkalmasabb módot, minthogy Püspökyt; legelőször kell másnap megfuttatni, s minthogy a francia vasasok a balszárny felé törnek, e rémítő csapatnak látása *rettentő példának* legalkalmasabb lesz.

Alig pihent a tábor, a legelső szürkületkor megszólamlának a francia ágyúk, s a felső vonal már a várost lövöldözte. A várparancsnok utasítva lőn a legkétségbeesettebb védelemre, hogy a leendő zavarban a seregredek fődözve legyenek, míg a kis Dunán átvergődnek, - s éppen ezért a fővezér a polgárságot is fegyverre szólítá, s aki fegyvert tudott fogni, adtak neki dolgot.

A csata reggelén még a papok is fegyverben álltak a vár szélén, s egy jámbor barát remegve mondja szomszédjában álló főnökének.

- Lehetetlen embert ölnöm, reverendissime.

- Hátha minket lőnek agyon, domine fráter? - vigasztalá a főnök egymásután sütögetve a puskát.

- Az az ő lelkükön szárad, nekem reverendissime, ahhoz semmi közöm, - de én mit csináljak?

- Lőni fog, amice! - mondja megadva magát a másik, látván, hogy az ellenség a várárokhoz nyomul a futamodók nyomában, s erre már a félénkebb ember is elhatározóbb lett:

- Ha már ennyire vagyunk, nem tehetünk róla, - mondja bánattal a barát, és a franciák felé fordítván a puskát, midőn elpukkant a fegyver, fejét hátra kapta, hogy ne lássa, kit ölt meg, aztán áhítattal mondja: „requiescat in pace.”

A szakaszok sebesen húzódának vissza, s a menekülésre uszított nép rémülten szórta el a fegyvert, mellyel dolgot nem engedtek neki; hanem mielőtt végképp megfutamodnék a sereg, tekintsünk másfelé, ha még Püspökyt meglelnők a harcolók között.

- Látja ön a francia vasasokat? - kérdi az osztályparancsnok Püspökyt.

- Alig vannak hatszáz lépésnyire innét.

- A franciák közt ezek a legbátrabbak, hadd lássam, hogy ön mit tud? - mondja a parancsnok egész dühösséggel, nem is kételkedvén, hogy e vértezett sereg szeletre vagdalja valamennyit, mert nem volt rá eset, hogy e lovasságon két hadjáratban egyetlen egyszer is kifoghattak volna.

Püspöki jól ismerte, kikkel van most dolga, s hogy a könnyű kard a legügyesebbnek kezében is csak mestervágásra való, mely legfőlebb az arcot érve, árthatna valamit; de azért nem esett kétségbe az őrnagy, hanem hogy ez emlékezetes napot a franciák se feledhessék el, végig nyargalt a soron, s a parancsszóra elővette a legénység a *csákányt* a kard helyett, így rohant a nehéz vasasokra.

A hullámozó tömeget nem várta be a francia lovasság, hanem büszkén mozdult ki a kevély lovasság, hogy megalázza a rohanó tömeget, mely önveszedelmére jött el.

Fénylett a francia sisak, melyre kemény ütéssel szállt le a könnyű nyelű csákány, s a győzhetlen vasasok eszeveszetten fordultak vissza az ismeretlen fegyver előtt, mely csak a vértet keresé, hogy annak horpadása ölje meg az embert.

Megállt a franciák balszárnya, midőn a legbátrabb lovasságot megfutamodva látta, s a francia parancsnok nem merte üldözőbe venni a sereget, melynek egyik szárnyáról ily kemény csapást kelle kiállnia.

A vérteseket nem lehet többé tűzbe szorítani, mert aki sebet kapott, okvetetlenül meghalt, mire a behorpadt sisakot fejéről leszedték, - és legtöbbet ez a munka biztosabban megölt, mint maga az ütés.

Az osztályparancsnok bámulva állt meg előbbeni helyén, s ha csak annyi embert állíthat föl a támadó lovasság után, mennyi elég arra, hogy a *sorokat mutassa*, a kudarc helyett fényes győzelemről írhatnánk most, és nem lett volna szükség azon békére, mely harmadfélmillió alattvalót és egy nagydarab földet szelt le a térképről egy kis *bizalmatlanságért*.

Már minden késő, a megriasztott nép nem jő vissza többé, s még nézője is alig akad Püspökynék, ki szétszórta a vasasokat, s minden ember külön vállalkozik egyre, hogy azt agyoncsákányozza, mi a rémületnek még csodásabb képet adott.

Püspöky minden irányban üzette a hátráló népet, s egy vasas nem tudván egyenesen menekülni, addig forgolódott, míg az osztrák tábor felé rohant, de egy fekete képű ember minden nyomon üzte, s nem messze az osztályparancsnoktól leverte a lóról.

Rég láttuk ezt a sötét képű embert, kiért Holvagy Pista száz botot vállalt föl magára, amit azért szántak neki, hogy a Lajtán átmenni nem akart, - hanem azóta megőrzé az a régi közmondás, hogy a *cigány nem hal a vízbe*, - de sőt még az ágyú sem fogta meg, pedig sohasem maradt leghátul, nehogy kárát vallja.

Lehullott a vasas a lóról, s a fáradt cigány körülnézett, hogy merre van a többi? hanem mielőtt tájékozna magát, a szaladókat látta, és a táborikart:

- Nem szaladsz gazember? - riad rá egy tiszt az osztályparancsnok környezetéből.

- Akad nekem még itt dolgom, - okoskodik a cigány, - minek szaladjak el?

- Száz botot kapsz gazember, ha nem futsz! - mondja megint a tiszt, mire aztán a cigány is megereszté a kantárt, hanem futás közben is ráért gondolkozni, utóbb a nagy gondolatok kifiztek belőle, és elég hangosan azt mondja:

- Jaj, be nagy bolond ez e világ, - egyszer azért ígérek száz botot, mert *el akartam futni*; most meg azért ígérek százat, mert *nem akartam futni!*

*

A nap leáldozott, de mielőtt végső sugárát elvetné, észrevették a hibát a vezérek; hanem már oly nagy volt a hézag, hogy tartományokkal kelle betapasztani, azon kívül pedig meg volt törve a bizalom, s ennek foltját nem találta senki.

A kis Dunán Csallóköznek takarodott a rendes katonaság, melynek utócsapatát Püspöky képezte, ami untig elég volt arra, hogy a francia lovasság ne háborgassa őket: mert lángként futott végig a hír a francia sorokon, hogy a magyar lovasság új fegyverrel küzd most.

A francia vezér nézván a rút sebeket, azt mondja környezetének, mely a francia kiáltványok eredményére várt:

- Uraim, - itt van a felelet Napóleon császár új kiáltványára!

Ez az egyetlen nép, mely az *ígéretnek* nem hisz! - mondja rá valaki.

*

- *Ne szomorkodjunk*, - régi történet ez, vigasztalásul azt is mondhatnánk még, - *hogy tán nem is igaz!*

II. A kezdetnek eleje.

A keszthelyi utcák megnépesedének, az ország különböző részeiből érkezett egy-egy fiatal-ember, hogy az intézetbe járjon, azonkívül kíváncsiak közül is akadt ember, ki már mégis meg akarta látni, hogy a kapát eresztik-e itt a földbe, vagy csak a nyelvvel bökődik a hantot? hogy azt már könyvből kell tanulni, s a nagy embernek híre nem hiába futotta meg az egész országot.

A fáradhatlan gróf nem röstell a tiszti széken ülni s órákig mázsálja és fontolja a széna és szalmacsomókat, bizony már annyira szörszálhasogató, hogy már azt is akarja tudni, hogy egy esztendő s borjú mennyit eszik naponként, s uram fia, még azt is kivetí a számvető táblán, hogy mennyi trágya marad, s mennyi hasznát veszik?

A régiek ezt mind nem tették, - meghízott az agyaras, jól esett neki a kukorica, s mikor már éppenséggel nem akart enni, meghítták a jó ismerősöket, megölték az agyaras, - de nem kutatta senki, mennyi kukoricát evett? elég az hozzá, hogy volt kolbász, volt hurka, - válják egészségére a tisztas vendégeknek, máskor is legyen szerencsénk, ha megint ölünk egyet, hisz termelt elég kukorica, - ez éppen sörtéseknek való.

Egy nagy könyv feküdt a gróf előtt, ki éppen most nézi végig, vajon teljesítették-e mindazt, mit a múlt héten megrendeltek? mi a nagy könyvnek egyik oldalán akképp volt beírva, hogy a megfelelő oldalon be lehessen írni, teljesített-e, vagy hogy miért halasztották el?

Egyetlen egy tételt nem téveszt el a gróf, s közben hagyja a tiszteket beszélni, amint az igazgató sorban kikérdezi őket, s a gróf a tételekre vigyáz, hogy amint az igazgató minden tételt külön kikérdez, ne csak azt lássa, hogy be van írva, de azt bővebben is tudja.

Újabb tétel következik, - ugyanazt a múlt tiszti széken a gróf maga véleményezte; de most világosan látja, hogy az igazgató valami vastag orrú tollal kitörölte s a tentavonalak alól alig lehetett kiismerni egyetlen szót, - hanem a gróf azért jól tudta, hogy az ő rendelete nyugszik eltemetve a vastag tollrántások alatt.

Az igazgató észrevette, midőn a gróf e tételhez ért, s odasúgta a grófnak, hogy ő húzta ki a rendeletet ez és ez okból.

Más ember talán az igazgatónak fejéhez vágta volna a könyvet, hogy saját urának rendeletét elfirkálja, Festetics azonban egész nyugalommal mondja:

- Igenis, kérem alázatosan, tudom én, hogy én vén számár vagyok, igen is, az ilyen okos embereknek csak akadályuk vagyok, igenis, kérem alázatosan, - hanem kár volt mégis ilyen *vastagon* kihúzni, igenis, talán *vékonyabb* húzásokkal is jó lett volna, igenis!

Az igazgató észrevette az ügyetlenséget, azonban a gróf is mindjárt más tárgyat választott, hogy az igazgatónak zavarát észre ne vegye senki, minthogy e kis szóváltás sokkal csendesebb hangon ment végbe, mint azt a tisztek észrevették volna; így aztán szent lett a béke, tiszti szék után pedig addig el nem szabadult tőle az igazgató, míg valami lekötőző szóval a kis vágásnak mérgét el nem oszlathatá.

Levelet adtak a grófnak kezébe, de alig tudta elolvasni a nagy izgatottság miatt. Miután elolvasta, rendeltet ad, hogy egy könnyű kocsi már éjfél után két órakor készen legyen, s másnap ugyanazon órában már föl is ült, s Keszthelytől távolabb eső gazdaságainak egyikére

hajtattott, hogy az elolvasott levélnek tartalma szerint egy elárult tisztnek hanyagságáról meggyőződhessek.

A szürkületen áttört már az első világosság; lecsapolt rétek, egyenes csatornák, árnyékos utak változtaták egymást, s a nagy ember pillanatra feledé, miért kelt föl ily korán, s eléggülten nézte a nyomokat, melyek holta után sokáig megmaradnak, s vagy ösztönző például szolgálnak az utódoknak, vagy bizonyosságul, hogy nagy emberek is voltak már, csak követőjük legyen.

Az alatt a fogat azon határba ért, hova éppen szándékozott; tehát parancsolá a kocsisnak, hogy térjen le az országútról, menjen a dülők közé, honnét belátott az egész gazdaságba.

Sűrű kepesorok közé fordult utóbb a kocsi, s midőn a legelső napsugár végigszaladt a láthatáron, egy vidám kis paripán ugratott elő a kerületi ispán, ki meg sem álmodta, hogy a grófot ily korán itt lelje.

A gróf maga mellé ültette az ispánt, végignézte vele a gazdaságot, útközben pedig kérdi:

- Szokott ispán úr dohányozni

- Gazda embernek megszokott dolga, méltóságos uram! - feleli az ispán.

- Itt van a pipája?

- Nálam van, méltóságos uram! - felel újra a kérdett, nem tudván mire vélni a dolgot.

- Ha nála a pipa, ne tartózkodjék; hanem gyűjtson rá. - unszolá a gróf az ispánt, ki aztán elővette tűzszerszámát, s néhány perc múlva eregette a füstöt.

A gróf aligha meg nem bánta az engedelmet, mert a lengedező szél mindig ráverte a füstöt, s már néha oly kínosan nyeldekelt, mintha a légből is kifogyott volna; hanem azért csak tűrte a kellemetlen szagot. A kocsi azonban könnyen ment a dülőkön végig, s az ispán szerencsésen kiszívta a pipát, minek a gróf legjobban megörült, de midőn meglátta, hogy az ispán megint rá akar gyújtani, nem tudta szó nélkül megállni.

- Mit gondol, - ispán úr, - termesszünk-e dohányt?

- Megkísérthetnénk, méltóságos uram, talán megadnák az árát.

- Nem bánom, ispán úr, - termesszünk néhány holdat, ha nem használ, nem árt.

- Amint parancsolja méltóságos uram, - mondja az ispán, - majd gondoskodom magról.

- Én meg választóvizet hozok, - mondja a gróf.

- Minek választóvíz, méltóságos uram? - kérdi csudálkozva az ispán.

- A dohánymagot megöntözni, ispán úr, - mert ha ilyen dohány teremne rajt, mint amilyent most szítt ispán úr, - úgy jobb lesz, ha a magot választóvízben mossuk meg.

Az ispán rögtön eltette a pipát, hanem a gróf képén látta, hogy tréfál, tehát nem volt mit röstellini a dolgon, hanem némi mentegetés okáért mondá:

- Méltóságos uram, olyant szívok, amilyen az erszényemből telik.

- Igaza van ispán úr, - mondja a gróf mentéjének oldalzsebéből kihúzával egy százas bankót, mit azon levélbe takart, melyben az ispánt föladták, hogy délig szokott ágyában heverészni, mit azonban a gróf nem hitt; s éppen azért némi vigasztalásul az ispánnak odanyújtván, azt mondja: „Addig is, ispán úr, míg jobb dohányunk terem, itt van néhány forint, vegyen rajt jobb dohányt; aztán akkor dohányozhatik, ha majd mellettem ül.”

Az ispán csak akkor bontá ki a levelet, mikor a gróf az országútra fordult, és bámulva látta a százast, de még inkább a levelet, melyben ártatlanul vádolta valaki, - és ha nem *Festetics György* lenne az, bizonyosan kérdés nélkül hánynák ki az útra.

A gróf tökéletesen nyugodt volt, hogy a százas bankjegy nem volt elveszett pénz, - hisz egy becsületes tisztnek ébersége egyetlen egy napon visszapótolhatja; azért derülten ment haza, hol már vendégektől népesedett meg a kastély.

*

Amint az intézetből a kastélykertbe vezetett egy kapu, annak sarkánál ült egy megvásott cigány, majdnem kidülve a ruhájából, - ölében egy fakó cimbalom hevert, s a cigány nagy búsan kereste elő belőle azt a szomorú nótát, melyet azért tartogatott, ha talán mégis akadna egy ember, ki az ilyen szomorúságért pénzt ejtene a kalapjába, mely lábainál hevert.

A kertnek belsejéből Baltay jött a kapu felé, a zenét közelebből is kíváncsán hallani, s midőn a cigány észrevette, hogy hallgatóra tett szert, nem röstellte a fáradságot, olyan keserves nótát vert, hogy már magának is nehezére esett.

Baltay nem röstellte a dolgot, megdülleszkedett egy vastag fához, és jóízűen nézte, midőn a cigány keze föl s alá járt a cimbalmon, mely alig bírta már a keserűséget, s talán elrepedne fájdalmában, ha a cigányt meg nem állítja egy lázsiás tallérral, mely oly kevélyen hullott a kalapba, hogy a benne levő krajcárok ijedten ugráltak ki a kalapból a porba.

Midőn Baltay odább ment, a cigány a tallért még egyszer megnézhén, rákapott egyet a frisséből, s midőn a „csípd meg bogár az ingét!” harmadszor verné el, Baltay megint visszafordult:

- Hová való vagy cigány?

- Ne kérdezze méltóságos uram, - magam sem bánám, ha elfeledném.

- Mi a patvar, csak nem úgy lopott az apád?

- Akkor inkább egy süldő malacot lopott volna méltóságos uram.

- No hát mond meg hamar, hova való vagy?

- Jaj, méltóságos uram, - nem mondhatom meg.

- Ha megmondod, megint kapsz egy tallért.

- Akármennyiért sem mondhatom meg, drága méltóságos uram.

- Örökös kenyeret adok, ha megmondod, - kötekedik Baltay a cigánnyal.

- Én is attól félek, nagyságos uram, hogy örökös kenyeret kapok, - hanem attól félek, hogy azt nem hagynák megérnem, hogy egyem is belőle.

Mielőtt a cigány kivallaná, hova való, a kert belsejéből Püspöky jött ki, s minthogy Baltayt meglátta, a kapuig hozzámment.

- Oda vagyok! - ordít a cigány, meglátva az őrnagyot, kit a győri ütközet óta nem látott a boldogtalan, s most már szentül hitte, hogy nyársba húzzák.

- Hát te cigány, élsz még? - kérdi az őrnagy megismerve egykori közlegényét.

- Akasztasson föl a nagyságos őrnagy úr, - de mindjárt.

- Bolond ember, mért kötnélek föl?

- Azért, hogy nem mentem megint vissza a győri ütközet után.
- Megsebesültél? - volt az újabb kérdés, mire a cigány csak az igazat felelte.
- Egy zöld tollas tiszt rám parancsolt, hogy fussak; különben száz botot veret rám!

A cigány szavain Püspöky kételkedett legkevésbé, ezért Baltaynak azt mondja Püspöky:

- Nos, kételkedhetik-e valaki, hogy a győri ütközetet számításból vették el velünk?

Baltay éppen egy órával előbb hallgatta végig Püspökyt és Kisfaludyt, ki éppen adatokat gyűjtött össze, hogy ez ügyet az utókornak hitelesen fölvilágosíthassa, Püspöky tehát kapott az alkalmon, hogy a cigányt Kisfaludynak élő bizonyságul előmutathassa.

- Nem akasztanak föl, őrnagy uram? - kérdi a cigány, saját bőre mellett nem sajnálván a szót, mire megnyugtatóan mondja Püspöky.

- Még obsitot is adunk cigány, - csak jer velünk a kertbe!

Hátára vette a cimbalmot a cigány, s illő távolságra ballagott az urak után egész ama szobáig, melyben Kisfaludy dolgozott, s el nem tudta gondolni, mi lelte az urakat, hogy egy cimbalmos-sal kísértetik magukat idáig, s már rá készült, hogy a jó tréfát komoly képpel el ne rezzegesse.

- Itt egy bizonyítvány! - mondja Kisfaludynak a bejövő Püspöky, - saját embereim közül való, jót állok érte, hogy nem hazudik, - mert száz botnál alább el nem jött volna, mert ugyanannyit már azért is ígértek neki, ha elmegy!

- Ma is emlékszem rá, vitéz őrnagy uram, szegény Pista, nem tudom hol nyugszik a csontja, ha az nincs, végig verik rajtam a száz botot.

- Meghalt? - kérdi Kisfaludy.

- Bizonyosan meghalt, - mondja Püspöky - hisz emlékezhetel még, ugyanaz, kit az erdőszélre állítottál ki ágyúfödőzetre.

- Tudtam, hogy meg fog halni mind a kettő, és én háládatlan még a nevüket sem kérdeztem meg tőlük, pedig az egyik megígértette velem, hogy ha még meglátnám az életben, megszólítsam, - s íme még a nevüket sem tudom.

- Bíz én már magam is elfeledtem, - mondja Püspöky - csak azt tudom, hogy csúfnéven az egyiket Meddig Józsinak, a másikat Holvagy Pistának hitta minden ember.

- Az egyikre már én sem emlékszem, - mondja a cigány, - hanem Holvagy Pistát az édesapjáról Kajárinak hívták.

Kisfaludy rögtön följegyezte, hogy el ne felejtse többször e nevet, ámbár egészen megnyugtató magát, hogy ezen az árnyékvilágban nem fogja meglátni; de a nádor is tudván a dolgról, annak akarta a két nevet megmondani.

*

Míg a jó barátok a múltakkal vesződtek, a gróf megérkezett. Rendre ölelte vendégeit, s minthogy a katonákat rég nem látta, végigvezette őket a gazdasági intézeten, hol most már tizenkét évnek szorgalma gyülekezett össze.

Az egész világ küzdött, - az ágyúk ölték el az emberek szorgalmát s midőn mostanában mindenfelé csak pusztulásról hallott beszélni az ember, jól esett a szemnek megnyugodni egy ember szorgalmán, mit ugyan ötven ágyú hamar összerombolhatna egy pár óra alatt, de semmiből előteremteni csak egy nagy embernek kitartó szorgalma tudhatta.

A vendégek néhány óra óta járkák már az intézetet - kivéven Baltayt, ő már nem bírta meg azt a csavargást, hanem elment a könyvtárba, mert az egész házban az a leghűsebb hely, s minthogy a könyvtár asztalán heverték a Kisfaludy regék, előbb csak egy ujjal lebbentette föl a könyvet, s a széken olyanképpen ült, mintha esze ágában sem volna az asztalhoz fordulni, már csak azért is, mert a lábát az asztallábak miatt nem hintálhatná úgy, mint ahogy most teszi, - hanem látom, megint fordít egy lapot s fordítás közben leveszi az egyik lábát a másikról, s a széket valamivel közelebb húzta az asztalhoz.

Kínálta magát a betű, az öreg elővette pápaszemét, hogy jobban lássa a betűt, - mert éppen most gondolja magában, hogy de csak nem jó ez az olvasás a szemnek, mikor annyira öli a szemet az apróbb betű, - hanem a kéz addig meglelte a pápaszemet, a betűk hirtelen meghíztak s előbb bár messziről, lassankint közelebből hajolt a könyv mellé.

Már egészen az asztalnál ül, már könyökére támaszkodik, s ámbár rég elharangozták a delet, nem bír megválni a könyvtől, s minél inkább közeledett a tálalás ideje, annál inkább fészkelődött, mert az olvasástól nem tudott megválni.

András és a fönnjáró cselédek mindenütt keresték az öregurat, sehol sem találták; csak a könyvtárban nem kereste senki.

Harangoztak a szakácsok.

- Bújjék beléd az ördög! - kívánja Baltay úr a harangozónak, ki a kötelet sokáig nem eresztette el, s Baltay önkéntelenül letette a szemüveget, hogy a házi rendet meg ne csonkítsa; de azt gondolta, míg a sok vendég az étterembe megyen, a levest széthordják, addig is elmúlik vagy tíz perc; tehát a szemüveget megint föligazítá, s a megízlelt olvasmányt tovább is folytatta.

Festetics aggódva keresé maga is az öregurat, s amint az emeleten minden szobába benyitott, a könyvtárra szolgáló emeleti karzatra is betekintett, hogy még ott is keresse, ahol készakarva nem kereste senki, - s íme az öregúr két könyöke közé helyezvén el fejét, úgy olvassa azt a könyvet, mintha éppen abból adták volna föl neki a leckét, s neki még azt leves előtt szóról-szóra elmondania kellene valamennyi előtt.

A gróf igen jól ösmerte ez embert, és semmit sem kételkedett, hogy a szokatlan élvezet megrészegítette, nagyobb bizonyágért pedig ott maradt néhány percig, inkább várakoztatván ötven vendéget, csak láthassa ezt a makacs embert, mikor a könyvtári molyoknál is mohóbban kapja már a könyvet.

Várhatott volna a gróf akár vacsoráig, mert Baltay már azt is elfeledte, hogy ő ebédet nem evett; hanem utóbb a gróf unta meg a várakozást, és egy szédelő inasnak súgta meg, hogy a nagyságos urat hívja enni a könyvtárból, ő pedig még mindig leste a karzatról.

Az inas bement az első ajtón, s Baltayt ebédre szólítá.

Ha az inas ott nem marad a nyakán, bizonyosan még most is ott ülne a széken; de már nem szabadulhat meg az ebédétől, meg kell enni, hisz vendég, - tehát hol is hagytuk el az olvasást? be kell gyűrni a könyvnek sarkát, hogy a befűlezett oldalon ebéd után tovább olvashasson.

Megindult, már három lépést tett is, mi közben a pápaszemet tartójába dugta; de hisz ebéd után úgyis olvasni fog, visszamegy, a pápaszementartót a fűlezett lapok közé teszi, s úgy megy ebédelni.

Lassan! lassan! a Szent Gellérthegy olyan magas, azt mondja a cigány, hogy egyszerre nem is látja meg az ember a végét, hanem kétszer kell fölnezn.

Festetics indulni látván az öreget, midőn az a könyvtárnak ajtaját maga után húzta, sietett a vendégekhöz, megkérvén őket, hogy ne kérdezze senki az öreget, hogy hol volt; mert ő a folytatásra vágyott.

Ebéd után a játszóterembe mentek a vendégek, s egy tisztes társaság várta az öreget, hogy az „ultimót” kergessék; de az öreg addig mentegette magát, hogy végtére még a fejfájáshoz folyamodott, csak hogy kimeneküljön a többi közül, s lecsavarodott a nagy lépcsőn egyenesen a könyvtárba, meg sem gondolván, hogy a háziúr a karzaton lesi már, sőt midőn a teremből kiment, azt mondá magában:

- Minden jól van, kész inkább hazudni, de mégis olvas, - örvend a gróf, - ezen az úton többen is beférnek! - mondja, benyitván a könyvtár karzatára, s alig hogy belépett, már az öreg is cammogott, s délelőtti helyén folytatta a regék olvasását.

Szép csendesen kiment a gróf anélkül, hogy az öreg észrevette volna, vendégeit mulattatta, hanem szüntelen azon tűnődött, hogy válik meg az öreg a könyvtől? minthogy másnap reggelre már rendeletet adott a tovább utazásra.

Baltay estelig készen volt az olvasással, - apróra megolvasott minden szót, midőn már gyertyagyújtás ideje volt, és szemének erőltetése nélkül a sötétülő könyvtárban nem maradhatott meg tovább, sokáig tűnődött magában, miképp lehetne a könyvet elvinni az útra?

A keszthelyi könyvtár csinos gyűjtemény volt, Baltay végignézvén a sorokat, elgondolta, hogy Festetics rég kiolvashatta már ezt a könyvet, s ha éppen úgy elunta magát, annyi ezer könyv közül könnyen válogathat, tehát egy könyvvel több vagy kevesebb.

- Elkéri tán? - vélik olvasóim.

Az még nagyon korán volna, hogy ő könyvet kérne attól kit ő könyveivel annyiszor kigúnyolt - és miért tennék kivételt Baltay kedvéért? ki roppant gazdagsága mellett is éppen olyan ember volt mint mások, kik különben a legbecsületesebb emberek a földön, és mégis a könyvet nem veszik meg, hanem ahol elérhetik, - *szépen zsebre teszik*, magyarul: *ellopják*.

Vacsoránál együtt volt a vendégsereg, csak Kisfaludy hiányzék, hanem mire észrevették, már ő is bejött s mielőtt az asztalhoz ülnének, a házigazdának derült arccal mondja:

- Már nincsenek ott a könyvek!

- Nem adom száz lóért, - mondja a gróf - aki a könyvet ellopja, nem lehet egészen rossz ember, az legalább bizonyosan elolvassa, - s ez még, vigyázzunk rá - még pénzen is megveszi.

*

Bizalmasabb körben később azt mondja Festetics:

- Nem bánom, barátim, - Keszthelyt én a nemzet dicsőségére emeltem föl, - nem bánom, ha ellopják is mindenemet, *csak hasznát tudják venni!*

III. A szomszédház.

Borunk is volt, búzánk is volt, békesség is volt s ráadásul még urak is voltunk, - jaj de régen volt az.

Az országúton messziről látszik vagy tizenkét ember, némelyikről - a köpönyeget akarja lekapni a szél, de jól meg van kötve a nyakán, s ámbár félőlnyre maradozik a gazda után, még a vörös bélés is kifordul, de csak követi az urat, ki lustán szédeleg a többi után. Dolguk nincsen, s a gyöpös úton rendetlenül mennek, mint a varjak; csak egyetlen egy alak tartja meg rendes helyét leghátul, s alig tudja az ember kitalálni, hogy mi lehet az a csodaalak, mely vadászpuska helyett, messziről éppen úgy látszik, mintha valóságos ágyút vinne, pedig dehogy ágyú, dehogy ágyú; hanem egy egész bőgő, mely egymaga ad olyan vastag hangot, hogy a többi szerszám alig tud kiadni mellőle egy irgalmas nótát.

Századok óta meg van velünk e nép, mely ha nem védelmezte a hazát, de nem is árulta el; hanem segített búsulni. - Meglakott folyvást a falu végén, sem földet, sem konstitúciót nem kért; ha nagyon megéhült, téglavetésre és lólopásra is elvetemedett, ennél alább nem ment; ha pedig a vonó árát jól megfizették, egy pár ezüstgombbal és egy veres nadrággal úgy megelégedett, hogy óraszámra is elállt a vízparton, hogy édes magát meglássa a vízben, melynél nagyobb tükröt a grófnak sem csinálnak.

Fíról fira marad a hegedülés, s a dádét soha meg nem búsítja, hogy tizenkét magzatját itt kell feledni a földön, - neki az csak annyi gond, mintha mindenik helyett egy varjú maradna itt, mely vagy csibét fog, vagy egy verébfiút, s ott az orra, ott a körme, mint bármely ragadozó állatnak, kopozza meg vele.

Tizenketten csavarognak az országúton, a legközelebbi faluba szándékoznak, hanem be kellene még várni a naplementét, hogy éppen alkonyat után álljanak meg az ablak alatt, mert az özvegy nagyságos asszony még mindig eltúrta a cigányköszöntőt, s egy-két nótáért éppen úgy megfizetett a cigányoknak, mint hajdanában, mikor Baltay uram maga is élt, s ezen a napon még annak is megbocsátott, ki azt merte hazudni, hogy az ő négy lovát gyalog is elkerüli.

Azóta csöndesebben végződött el a mulatság, a cigányok megálltak a ház végében, néhány nótát elhúztak, köztük a „*Cserebogár, sárga cserebogár*”-t, melyet istenben boldogult Baltay uram maga szokott hegedű kísérettel elénekelni, - s a jó asszony édesen megkönnyezte most a keserves nótát; pedig mikor kedves férje még életben volt, s a cigányokat maga állította rendbe, hogy a kedves nótát kedvére elmondhassa minden vendégének gyönyörűségére, hej, akkor a nagyságos asszony de sokszor meglökte a gazdát, hogy már nem röstell annyi ember szeme láttára hegedűszó mellett danolni? - s íme most oly jó ízűen elsiránkozik rajta, mintha ő volna Baltay, aztán a nótát neki hegedülnék.

A cigányokat lassankint elkerülte egy úri fogat, s a cigányok gyanítani kezdék, hogy az özvegy-háznál több dolog leszen ma, mint máskor; azért fölkerekedtek, s az eddigi szédelgés helyett kiválaszták a legegyenesebb utat a dülők közti átjárókon, és torony iránt egyenesen a falunak tartottak, nehogy valamiképp őket is egy más cigánycsapat zeneszóval fogadja; mert hiában, a cigánynak is csak az a nóta tetszik legjobban, melyet maga húz.

Előzzük meg a vendégeket, s mielőtt a vendégnép telezajogná a házat, nézzünk be az öreg nagyságos asszony szobájába, hol az ódon bútorok rendkívül tisztára vannak csiszolva, maga

egy nádfonásos székben ül, meg akarván kímélni a béelt üléseket, hova többnyire csak asszony-vendégeket eresztett, a férfiaknak pedig rendesen a nádüléses székeket mutatta ki; nehogy a nyughatatlan vérű nép a bélést egészen félre nyomja, mi az öreg asszony szemét rendkívül bántotta.

Midőn megszokottabb vendég jött a házhoz, azaz olyan, kit a nagyságos asszony csak emberségből tűrt meg, már mikor az ablakból meglátta, türelmetlenkedni kezdett:

- Már megint hozza az ördög. - beszéli magában, - minden székemet agyonüli, - csak már a kanapémon maradna veszteg, míg valaki leszorítaná.

Így töprenkedik a nagyságos asszony, de mire az ajtó kinyílt, olyan barátságos képet csinált, mintha az édesanyját ölelgetné, s alig találta helyét a vendégnek.

- Ide üljön,... ide mellém, édes lelkem, - áradozik a háziasszony, - jaj de ritka vendég édes galambom, bizony százszor meghalhatna miatta az ember,... tegye le már azt a nagy kendőt!... biztatja még odább, - csak nem akar már megint menni? - isten úgy segéljen, úgy megharagszom, hogy soha sem békít meg... maradjon ma nálam, hadd beszélgesse ki magát az ember.

Ez mind egyhuzamban, s oly áradozó szeretettel, hogy már azt várná az ember, hogy a legszebb selyemruháját is a lába alá teszi a kedves galambom vendégnek, pedig mikor elmegy, megint morog és egy álló óráig rángatja helyre az ülőhelynek félrenyomott bélését, közben pedig mindig azt beszéli:

- No, csakhogy elment a nyakamról, ki nem állhatom, mikor valaki annyit darál, - mondja főnnszóval, aztán hogyan ül azon a kanapén? hogy elfészkelődte ezt a párnát! csodálom, hogy még a matériát is le nem mászta, - alig győzöm az ülést helyrerángatni.

Kérem a tisztelt olvasót, kivált ha férfi-ember, meg ne ítélje őt, tekintse úgy, mintha saját édesanyja volna, kit szeretni és tisztelni kell, s ezt a kis jelenetet számítsa be az asszony-természetnek, mely egyetlen szúnyogra elsüti minden ágyúját; hanem azért senki sem hal meg, sőt mire a füst eloszlik, még azt a szúnyogot is meglátjuk, melyre az ágyút kisütötték. Ez már asszonyi gyöngesség.

- Te Trézsi! - mondja a kulcsárnénak, - nyitva legyen a szemed, megláss mindent, - melegágyakra idején dobd a gyékényt, - zabot adj ki a vendég-lovak számára, a padlásajtót bezárd, hogy valami bolond föl ne tévedjen, - aztán meg ne lássam, hogy a majorság a másik udvarról átszökjék, látod azt a kanpulykát az udvaron, - mindjárt kergesd át; a teheneseknek pedig megmondd, hogy a sót a borjúknak adtam, nem ő nekik!... Most elmehetsz! - mondja tovább, de el ne felejtsd, hogy hálóvendég is lesz elég, minden ágybeli újra legyen felhúzva, a felső ablakokat pedig bezárasd, hogy a levegő ne csapjon, mert én sem szeretem a csúzt, meg más sem! Na,... mért nem mégysz már? - kérdi a fülelő cselédet, - nincsen dolgod? mit álldogálsz itt? Teremtettét, mikor én ilyen fiatal voltam, mint te, tizet fordultam addig, míg te egyet! - mondja ki nem fáradtan, - jaj, mi lesz már ebből a világból, ha ez így megy?

De a kulcsárné már ekkor csakugyan eszeveszetten szaladt; nekünk elegendő okunk van hinni, hogy a nagyságos asszony csak egy lépéssel sem ment volna hamarább, mint a kulcsárné; de már hiába, a nagyságos asszony azt gondolja, hogy az a cseléd láрма nélkül nem hiszi, mit parancsoltak neki.

Alig nyugodott egy negyedóraig, a kulcsárné hatszor is összenyargalta az udvart, s éppen megint új fordulót tett az emeleten is, midőn a nagyságos asszonynak szeme elé kerül a nagy folyosón, s igen természetes, hogy megint kézre kerül, mint a mosott vászon.

- Hova szaladsz? - van-e a melegágyakon gyékény?

- Az volt a legelső dolgom, nagyságos asszonyom, - felel a cseléd, - magam raktam minden fiókra.

- Hát a vendéglovaknak kiadtad-e a zabot? - tudom elfeledted?

- Dehogyan feledtem el, nagyságos asszonyom, - most vitte ki a mindenestől az utolsó zsákot.

- De a kanpulykát én kergessem át a másik udvarra, úgy-e? - kérdi harmadszor is, hogy már valami ürügy legyen egy-két szóra, hogy a vászon mosatlan ne menjen ki a kézből.

- Az is helyén van már, majdnem szemközt ugrott, midőn erővel kikergettem.

- Jobb lett volna, míg azt a pulykát kergetted, húztad volna fel az ágyruhákat.

- Mikor nagyságos asszonyom parancsolta, már akkor régen megvolt.

- Úgy, de a felső ablakok mégis nyitva vannak, - mondja a hibakereső, meglátván, hogy az ablakok még nincsenek betéve, - pedig mondtam úgy-e, hogy tedd be?

- Éppen oda akartam menni, - mentegetőzik a derék cseléd, - hanem nagyságos asszonyom megállított.

- Szja persze, hogy az ilyen kisasszonyoknak mostanában semmi sem tetszik, ha csak egy szóval mondják is; hanem az asszony tegyen meg mindent! - patvarkodik a nagyságos asszony egymagában, minthogy a cseléd az ablakhoz szaladt, s azt már nem hallotta, mikor a nagyságos asszony a megszokott toldalékot elmondá, hogy t. i. mikor ő leány volt, így volt, úgy volt, meg amúgy volt; mire némely olvasóm már kész volna ezt a könyvet is földhöz verni; mert azt mondja, hogy ily veszekedő teremtetést sohasem látott még.

Lassan, lassan! nem kell mindent szóról-szóra venni, - nézze meg akárki azt a jó húsban levő tisztességes matrónát, hát hol látszik meg rajta a bú és a bánat, ha csakugyan komolyan venné mindazt, mit hirtelenében elmond? Egyetlen egy szó nem jött onnét, hol az epe lakik; ez a kis *fegyvergyakorlat* önára csak annyi, mint az énekesnél a skála, melyet napközben néhányszor eldúdol, néhány ácsorgó meghallgatja, s ha nagyon föl vagy nagyon lemegy, megbámulja, de ária gyanánt nem veszi senki, hanem hamar meguntván, dolgára megy.

Hej! ha ez a derék asszony a tüdejét kímélgeti férjének hirtelen halála után, nem sokára fejére dől a kastély, s nem volna tele minden búzatartó verem; mert amiben az egyik cseléd megbotlott volna, azt a másik odább rúgná, s nem akadna egy is, aki maga jó szántából fölhevén, igazi helyére tenné; hanem a nagyságos asszony ezt nem várta, hanem aki miben megbotlott, annak azt mondá, hogy: *számár* vagy, s aki odább rúgta, azt meg fölpofozta, mielőtt mérgében az epéje fölforrhatna; így vigyázott ő az egészségére.

Természetes, hogy végtére megszokta a dorgáló szót, - neki nem esett nehezére, ha elmondta, s annyi esztendei tapasztalás után meggyőződött, hogy ez nem árt, s valamint más ember rászokik egy vagy más szóra, például egyik azt mondja minden hatodik szó után, hogy *izé*: ő meg úgy tett, mint a diák, kitől midőn azt kérdi a tanító, hogy hatszor hat mennyi? nem tudja hirtelen rámondani, hogy *harminchat*; hanem az egész egyszeregyet legelőlről kezdi, s a többi is addig mondja, míg az igazira talál.

Ez egy kissé hosszadalmas, de biztos út, - és a sikerért sok kényelmetlenségre kell vállalkoznunk s minden embernek megvan saját házi egyszeregye, mely szerint az ösmeretlen számot kitalálja, s nagyobb igazság kedvéért azt a példát hozzuk föl, mikor az egyszeri falusi tanító harminc tanítványa közöl nem tudván, hogy a falra melyik rajzolta a szamarat, és az alá az ő nevét ki írta? tehát mind a harmincat végig vágta, mert így bizonyos volt, hogy az igazi is megkapta részét.

Aztán ez már halavány árnyéka csak a réGINEK, midŐN a megrémült asszony elfogott egy jÓ részt az Éjszakából, s hozzátoldá a nappalhoz, hogy gyermekÉNEK, jobban mondvA unokájának meghagyja azt a kényelmet, mit egykor az öreg anyja megszokott, s midŐN már a zsák tellett, valamint alább hagyott a nagy zajból, s ma már csak olyan mint az Óra ingája, mely meglÓdulván, egyszerre nem tud; hanem enged annak a súlyerŐnek, mely Útra indította.

Egyetlenegy percre sem ereszté ki kezéből a kormányt s a sok vásott cseléd akármily messziről megérezte a féket, melyet a kérlelhetlen asszony keményen tartott, - s ezen nyomás alól Dunayt és nejét kivévn, még az unoka sem lŐn kivéve, s a gyermek Úgy állt öreg anyja előtt, mintha ítélő bírāja tekintene rá.

- Itt legyen az eszed, - látod, ez a kalács, ez a lisztnek a java, a feketéjét a cseléd eszi meg, pedig nem búsulna, ha ebből is megkínálnák, - okoskodik az öreg anyA, - látod, ez az egyik porhanyóbb mint a másik, mert az a lusta pára állt mellette, az Ágnes, - hanem Ördög sem lesz belőle, ha valami bolond beleakad valaha (mert piros a pofája, aztán a falattal nem marad adós a bélÉNEK) - de tudom, hogy az a valaki végig veri, ha ilyen dagasztatlan kenyeret szeg eléje, - aztán nem tudom, meddig állja ki! - (folytatja az asszony magyarázatot, még pedig olyan tÚzzal, mintha most mindjárt meg akarna valakit pofozni) - uram s én istenem, mi lesz már ebből a világból? ha az asszony még a maga falatjáért is rÖstell meghajolni, - teremtetét, mikor én az édesanyám keze alatt voltam, még az aratóknak is dagasztattak velem, hanem nem is tesz Ám engem bolonddá senki.

Ez megint egy szusszal volt elmondva, s a növekedő lány önkénytelenül megbámulta az öreg anyját, ki mindjárt készen volt egy „mondással”, ha valamelyik cselédet szemközt kapta, s amit ilyenkor mondott, azt bajos lett volna eltagadni, mert hangosan volt mondvA s dologhoz illő volt.

Néha a lány akkor volt az öregasszony szobájában, mikor a tiszt egy csomó pénzt hozott: a gyermek elbámult a „kincsen”, s minthogy végtére is nem volt cseléd, kinek azt mondhatta volna: „Szamár, mit táltsz a szádat?”, valamint azt is érezte, hogy a gyermek Ügyetlenül méri fŐl a kincset, rögtÖn talált mondani valót.

- Csak ennyi?

- Ami volt, elhoztam nagyságos asszonyom! - felel a tiszt nem tudva, hogy a nagyságos asszony miért ilyen zÖrgölődő, pedig jó kedvet akart csinálni.

- Minek is hozta kasznár Úr, - mondja a nagyságos asszony a tisztnek, de Úgy, hogy az közbe ne szólhasson, - fele nem lesz elég cselédfizetésre, Ökröket is kell venni, hát a kÖmíveseknek, meg a téglavetőknek, hisz maholnap ránk dÚl a tető, az isten Áldja meg a kasznár urat, csak gazdálkodjunk, mert bizony húsrA való sem marad! - mondja nehéz szÍvvel, s mintha csakugyan könnyeit éreznÉ, - eredj, édes gyermekem, a harmadik szobában hagytam a kendőmet, hozd el lányom! - s mialatt a leány csakugyan elmegy, és a harmadik szobában keresi azt, mi éppen ott nincsen, mert kÖténye zsebében van, addig a nagyságos asszony megveregeti a kasznárnak vállát, s a bankjegyhalmazból néhány darabot a kasznár kezébe csúsztatván, a pénztömeget hirtelen egy ládafiókba söprÉ, s mire a lány a nagy keresésből visszatér, már az öregasszony maga van a szobában, s a tÚnődő leányt megvigasztalja, hogy a kendő már megvan, mire az egész részvéttel nézi az arcon az aggodalmat, mintha osztakozni kívánnA a gondban, mely öreg anyját nyomja.

- Látod, édes lányom, - mondja némi bánattal, - neked is szerettem volna egy Új ruhát venni, de már hiába, csak nem kerül; hanem azért ne búsulj, addig kaparok, míg neked is kerül, hisz én eljáró akármilyen ringy-rongyban, ilyen vén asszonynak az is jÓ, én már ezt megszoktam; hanem mégis gondoltam valamit édes lányom, - mondja enyhébben - majd vadászok én ki neked

valamit, - vigasztalja a leányt, egy nagy szekrényhez vezetvén, melyből hamarjában két darab ruhát is vett ki.

Az egyik ruha nehéz világos selyem, a másik pedig még annál is nehezebb és értékesebb, aranyfonalakkal vegyesen szövött, nagy meggyszín virágokkal átvert rokolya volt, mit a lány még idáig sohasem látott, csak hallomásból tudta, hogy a gazdag magyar lányok menyegzőn viseltek hasonló szövetet, s egyike volt az ilyen azon ruháknak, melyek divatból soha ki nem mentek, s midőn már hatodszor szabták is el, mégis maradt annyi értéke az apró szeleteknek, hogy mostanában három új ruhát megvegyenek rajta.

- Ebből komponáljunk ki valamit édes lányom, - szól az öreg anya, szem elé rakva a ruhákat, s elmondva, hogy: Ez az aranyos édesanyámnak a menyasszonyruhája volt, azért, ha most eldarábolom érted, édes leányom, azért teszem, mert helyette mást tudok venni; tehát megbecsüld, mert ha ránézek, minden eszembe jut, hogy most sem tudom a sírást megállni, - folytatja tovább, szétnyomkodván lecsorduló könnyeit, - úgy tekintsd édes lányom, mintha a mennyei jussodból kapnál előre valamit.

Erre aztán a kedves gyerek öreg anyjába kapaszkodik, ki most kegyesen megengedte, hogy a lány addig csüngjön rajta, meddig akar, s a megríkatott gyermek nem meri könnyeit letörlni azon gondolatban, hogy ez nem vette még észre.

Végre megvigasztalódott, de alig mert a ruhákhoz nyúlni, s mikor már édesanyja, a szép leánynak még szebb anyja is megnyugtató, még csak akkor kezdte nagy áhítattal köszönetni, s a legnagyobb kegyelettel nézte az ősi drágaságot, melyet mostan ő reá szabnak föl.

- Majd az én nevem napján vedd föl, édes lányom! - mondja az öregebb hölgy némi követeléssel, s a kislány temérdek csók után ment el saját szobájába.

Eljött a névnap, az aranyos rokolyából egy gyönyörű magyar derék lőn, a másik ruhából kiszabott rokolya fölött, s a gyermekhajadon egészen fölmagasult a büszkeségtől, hogy ilyen nagy ereklyét vehetett magára.

Az ág, törzsére hajolt, a gyermek öreganyja büszkesége lőn, s midőn a gyönyörű gyermeket köszöntésével elfogadá, - az egykor és tán mindenkor lármás öreg gyermekként sírva némán állt, könnyűi sűrűn folytak le barna selyem ruhájára, egyetlen egy szó sem állt rendelkezésére, - csak az arc tükre mutatá meg a lelket, mely izgalmaiktól és napi küzdelmeiktől megszabadult, s nem tudta szóval sem eltagadni, sem megvallani, hogy boldog.

Addig lármázott minden apróságért, hogy midőn az öregéért kellene mondani valamit, egyetlen egy árva szócska sem jut az eszébe.

Megérkezett a legelső vendég, - szétvált a néma csoport, hogy az érkezőt fogadhassa, ki után most már egymást érte a többi, s ha a sok jó kívánságnak egy harmada haszonba menne, Baltayné élélhetne kétszáz esztendeig.

Megszólamlott ez alatt a hegedű, s egy keserves bekezdés után következék a „Cserebogár, sárga cserebogár” - mire az öregasszony olyan zökögőre sírta magát, mintha ma volna a menyegző napja, midőn Baltay uram az oltár előtt melléje állt, meg sem gondolván az akkori ésszel, hogy kedves élete párja a nagy gondokat oly hamar egymagán feledje. A vendégcsoport zajában Baltayné egy ablakból kihajolva hallgatta a zenét, mely az ablak alatti fák közül hangzik ki, s a jó asszony úgy megkívánta a sírást, hogy reggelig elzokogna, ha megint eszébe nem jutna, hogy a háznép után is kell nézni, nehogy bolondjában összezavarodjék.

- Hát én mi jót kívánjak? - kérdi háta mögött egy hang, mire a hölgy hátrafordult, s egyszerre kiderült, midőn látta, hogy kedves unokája Kisfaludy Sándort vezeti, ki a nagy tömegben keresztül alig tudott idáig vergődni, s éppen ezért vezetteti magát Etelkével.
- De majd kívánok én, - mondja az öregasszony egészen fölvidulva, - jó hogy elhozta a fejét, majd a hajába kapaszkodom.
- Talán megnőtt a hajam útközben? - kérdi Kisfaludy, nevetve kapván kopasz fejére.
- Már meg mit csinált uramöcsém, - nem fél ettől a temérdek asszonytól, aki itt van?
- Bocsánatot kérek, kedves asszonynéném, - mondja a költő, beszéd közben kezét csókolván, - nem tudom, hogy valamit vétettem volna az asszonyok ellen, hisz én is feleséges ember vagyok, aztán egyszerre csak nem vehetek el kettőt is.
- Oh maga csúnya ember, - volt az újabb szemrehányás - már megint hogyan megríkatott bennünket.
- Nem értem kedves asszonynénémet!
- Hát mit vétett az a szegény szentmihályhegyi remete, hogy neki is meg kellett halni, meg Lillának is?
- Szja, én nem tehetek róla, - mondja Kisfaludy, ha a hölgynek apja oly kérlelhetetlen volt.
- A vén bolond, uram bocsá, - mondja Baltayné egész bosszúsággal, - hát mi boldogsága volt, mikor mind a kettő meghalt?
- Az lőn éppen az ő büntetése, hogy vénségének aztán nem volt öröme! - véli a szerző.
- Azt a vén embert kellett volna meghaladni, úgy kellett volna neki, - vitatja a nő, - egy körömnýt sem sajnáltam volna, hanem maga is már irigy ember, édes uramöcsém, nem nézheti másnak boldogságát, pedig úgy-e jól esett „Himfy” uramnak, mikor az én kedves húgomasszony megkönyörült a sok sóhajtáson? Úgy-e tetszik most a szép menyecske? - hátha Szegedy uram¹² is megkötötte volna magát!
- Már minden késő, drága asszonynéném, - engedelmet kérek, - hanem máskor nem cselekszem.
- Hát lesz megint valami történet?
- Elkezdtem már egyet megint, talán egy hónap alatt készen leszek vele.
- Mi a neve annak a történetnek?
- A somlói vérszüret! - feleli Kisfaludy, kit már egy nagy hölgycsoport vett körül, s a párbeszédet egész figyelemmel hallgatta; hanem midőn a címet hallák, valamennyi elszomorodék.
- Tudom már mi lesz! már megint meghalnak! - mondja Baltayné.
- Szent, hogy meghalnak! - mondja egyik a közel állók közül.
- Édes Kisfaludy bácsi, - mondja Etelka egészen a költőhöz szorulva, s esdő tekintetét reá vetve, - ne hagyja őket meghalni; mert lássa, majd öreganyám két hónapig is elsiránkozik rajta.
- no hát nem halnak meg, kis húgom, - ígéri a költő, átkarolván a kérő gyermeket.
- Ennyivel nem elégszünk meg, - kapott újra szóba a háziasszony, - a leánynak férjhez kell menni, még pedig ahhoz, akit szeret, értette uramöcsém, vagy megtépjük.

¹² Kisfaludy Sándor ipa.

- De kérem alássan, makacs kis lány ám az, - okoskodik Kisfaludy a sok asszony között.

- Bizony ki is kérem, hogy valami málészájú ne legyen, - protestál Baltayné, - nehogy úgy járjon, mint az a szegény Lóra, kit Elek minden szó nélkül ölt meg, - folytatja a beszélő, - dejsz lettem volna én ott, majd találtam volna én egy rokkafát, mivel védelmeztem volna magamat.

Látva Kisfaludy, hogy az asszonyok így föltámadtak, bármennyire más volt is szándéka, kénytelen volt megváltoztatni a tervet, mi nem történhetett másképp, mint hogy, az eredeti tervet megtoldja egy másikkal, miről aztán előre tudósítá az ostromlókat.

- Hölgyeim, kegyelmezzenek árva fejemnek, meglesz a lakodalom, de ennek más címe lesz.

- Látjátok, - mondja az öregasszony - már megint meg akarta ezt is halatni, hanem már most nem meri; inkább csinál egy darabból kettőt.

- De férjhez adom, édes asszonynéném, a lányt.

- Szép ember lesz az ura? - mondja a nő egész kíváncsisággal, mintha csakugyan lakodalomra vágnék.

- Majd csak kerül neki valamilyen.

- De szép legyen, azt is megmondom, - hallik a parancsszó, - úgyis rossz ez a férfi mind, mint az ördög, aztán még csúnya is legyen, azt meg nem engedjük.

- Amint parancsolják! - engedelmeskedék Kisfaludy, egyszersmind utat nyitott a háziasszonynak, hogy vendégeit körülnézzé, s így a költő lassankint átvergődött az épületnek abba a részébe, hol a férfitársaság mulatott; - különböző csapatokra oszolván, s mindenik megkeresvén azt a kört, mely lelkével rokon vala.

A ház elég tágas, és Dunayék bírták a nagyobb részt, s a kis lánynak szobája mintegy arra a pontra esett, hogy mind a két szárnyat összehozta. Így a gyermek hol anyjánál, hol öreganyjánál lehetett, mikor tudniillik ez eltűrte, hogy a gyermek „*láb alatt ne legyen.*”

Ennek a szónak mai napon bizonyosan valami nagyon közönséges értelme van, hanem akkor és a felhozott esetben annyit tett, hogy a gyermek igen messze következett az apa és anya után, s közben egy nagy hézag maradt, melyen áttért ugyan a forró szeretet, - jobban mint most, de e közön az engedelmesség és fegyelem hídján kellett keresztüljárni.

Az apa és anya családi körében ki nem ment gyermekei közül, de minthogy gyermekeinek az apa apja, az anya anyja volt és nem pajtása, mint ma; - igen természetes, hogy az apa úgy beszélt feleségével, hogy a gyermek nem kottyant a szóba, míg nem kérdezték.

Ma ez másként van, midőn az úri gyermek üvegházi gyümölcsként neveltetik, s éppen mert üvegházi gyümölcs, nincsen meg a legnagyobb részben az az őserő, tartósság, önbizalom, szívósság és benső melegség, mely tűrni, küzdeni tud és akar, kivált mikor cselekedni nem csak hasznos, hanem kell is!

Azonban maradjunk a régnél, a jelenkorra is elérünk egyszer, s ami elmondani valót lelünk, bizonyosan nem fogjuk eltagadni. Kár volna tehát előre elkapni a szót, nézzük meg az öregeket, kik abban az időben a legelső sorban álltak, s ha ma föltámadnának, bizony-bizony most is alig lenének náluknál különb embert; pedig a járt úton mi már könnyen elmehettünk volna.

Míg a nők könnyű dolgokon bíbelődtek, a férfiak a nehezebbet vették elő, s régi magyar szokás szerint, azt mondták, hogy deb'zon jobb volt régen, - vagy hogy majd csak jobb lesz ezután; - de végre valamennyien megegyeztek abban, hogy a jelenben mégis ebül vagyunk.

A csoportok megoszlanak, mindeniknek más tárgya volt, s egyik sem törődött azzal, hogy a másik csoport miről beszél, s mindenik azt hitte, hogy ő beszéli a legfontosabbat. Mi azonban nem akarván bíró lenni a sok között, csak annyit mondunk el, mennyi rajzunkhoz éppen elegendő.

- Hány fia van, kedves jó barátom? - kérdi az egyik csoportban valaki.

- Négy van, hogy az isten akárhova tegye őket, - felel amaz, - pedig innen-onnan valamennyi rám nő, aztán már nem győzőm hallgatni a feleségemet, mindig azt hajszolja, hogy mi lesz belőlük?

- Éppen úgy tesz, mint az enyém, az sem hágy békét, - mondja a másik, nagy bodor füstöt fújván ki a körből, - már tegnap nem állhattam; hanem a sok kölyköt rendbeállítottam, az 1-ső nagyon neszes, aztán mindjárt bolonddá teszi a többit, *ezt prókátornak szántam*. A 2-iknek úgy nem kell a könyv, mint a kutyának a bot, - mit csináljak vele? ha itthon fogom, még kárt tesz; *katonának adom*. A 3-dik a jámbor, olyan tedd ide, tedd oda, még ha megnyúznák sem mozdulna talán, azt tartom jó lesz papnak, ha egy bibliát elejbe tesznek, megél az az *igével* is, - éppen odavaló: *pap lesz*.

- Okosan beszél, édes barátom uram, - hagyá helybe a másik, azt tartom, majd csak magam is úgy teszek, hogy rendbeállítom őket, - csak hogy nálam négyen vannak, s a negyedikkel nem tudom mit csináljak? Esze hiszen volna a kölyöknek, aztán tanulni is szeretne; hanem éppen az a baj, hogy mindig a könyvet bújja. Aztán egész nap órakerekeket farag, utóbb is beáll ácsmesternek. Most már alig bírunk vele, kivált az asszony; mert fejes a kölyök, nem enged a világért, s addig okoskodik, míg neki van igaza. Én nem tudom, mitevők leszünk vele? Már azt is mondták, hogy adjam katonának, majd ott eszére hozzák. Már egyszer be is vittem, hanem még be sem állíthaták, már is valamit kérdezett a tisztől, mondaná meg neki az *okát*, hogy ezt vagy amazt miért teszik? A hadnagy pedig azt felelte, hogy a katonának nem felelnek arra, hogy miért? hanem: *muszáj!* Látss, barátom, ez az én bajom, mi lesz ebből a gyerekből, - mesterségre csak nem ereszthetem!

Ennyi elég lesz ezen körből; már látjuk, hogy a gyermekekről miként gondolkoznak, hallgassunk meg mást is.

- Tehát megosztottak a testvérek? - kérdi a másik csoportból valaki.

- Meg bizony, a nagyobbik kapta a pusztákat, - persze, hogy a rövidebbet húzta; míg a kisebbiknek estek a fáluk, - s míg a bátyja kulloghat a béresek után, addig ő majd szedi a készet, a robotot és dézsmát. Az lesz aztán az úr, a bátyja meg valóságos hajdú.

Ne zavarjuk őket, az idő megmutatja nekik, hogy a pusztából is megélhet az ember valahogy, s hogy ez az úr szívesen beállna még olyan hajdúnak, mint a bátyja.

Tekintsünk másfelé, bizonyosan olyan dologról beszélnek, mely meghallgatható.

- Szegény Napóleon! - mondja valaki, - tudom elunja magát Heléna szigeten.

- Úgy kell néki, - kiáltja egy másik, - most mutassa meg, mit tud; aztán akkor elhiszem, hogy nagy ember.

- Pedig mégis volt ám annak egy kis esze is, rogo humillime, - védi az első.

- Hagyja el, amice, - vitatkozik amaz, - nem ész volt az, hanem szerencse; ha nekem négy disznóm van kézben, elütök én akkor mindent.

- De az azt is tudta ám, hogy disznó nélkül is mikor lehet ütni? Urambátyám, mert annak mindig kevesebb katonája volt, mint nekünk, mégis mennyiszer győzött.

- Persze hogy győzött, mert szerencséje volt, - nézze meg csak öcsém, mikor capáriznak négyen, egy adutt hetessel három ember kártyáját is elütheti sokszor, mert az övé ez adutt.

Ezeket bízvást itt hagyhatjuk, ezek reggelig le nem győzik egymást, mert az egyik azért nem enged, mert sok esze van; a másik pedig éppen azért, mert esze nincs. A legközelebbi körben egy fiatal kapitány van, három érdemjel is van a mellén, s íme nagy csodálkozásunkra éppen azt mondja:

- Meguntam már a katonaéletet, haza megyek szántani, vetni.

- De hisz ön még generális is lehet, hisz ön még jóformán csak gyerek? - kérdi egy ismerőse.

- Elég volt ebből ennyi, nekem ugyan nem parancsol senki! - mondja a tisz, - megmutattam, ha akarom, ember tudok lenni a gáton, - most már hazajövök, én sem parancsolok otthon senkinek, de nekem sem parancsol senki.

Ne hallgassuk tovább, az egyszeri zsidó nem vette meg a lovat, midőn a gazda úgy dicsérte, hogy nyolc *mérföldig* meg sem áll; mert hisz ő csak *három* mérföldnyire lakik, s nem akarja, hogy öt mérfölddel tovább vigye! hanem ha már ezt meg nem vette, hogyan venné meg azt, mely a hosszú útnak első felében ugyan sebesen vágat, de aztán nem csak hogy előre nem megy, hanem visszafordul.

Lássák önök, ezt kínos hallgatni, menjünk odább.

Ott meg diákul beszélnek, de azért ne kerüljük el őket; majd inkább magyarra fordítjuk.

- Domine spectabilis, hallotta, hogy a gyűlésen már magyarul is beszéltek?

- Horrendum dictu, most hallom először.

- Ez még semmi, hanem gondolja csak, ezután a jegyzőkönyv is szóról szóra magyarul lesz.

- Amice, - ha ez igaz, - úgy ez skandalum publicum; per amorem Dei, hisz azért fáradt, az ember annyi ideig a latin nyelv tanulásával, hogyne kényteleníttessék azt a nyelvet beszélni, amit minden ostoba paraszt tud.

.....

....

Kérem, ne tessék zavarba jönni, ez nem ma történt, hanem körülbelől harmincnyolc évvel ezelőtt, s ez a két ember már régen nyugszik is az úrban.

Odább mehetünk, ha tetszik, éppen egy kályha mellé húzódott néhány ember, s igen halkkal beszélnek, álljunk hát közelebb, hogy a szót el ne szalasszuk.

- Bizony pedig került már Keszthelyről néhány ügyes gazda - állítja az első.

- Az csak *theoria* mind, édes úri barátom, - ha eső nincs, azért annak a rétjén sem kaszálnak szénát, - veti ellen a másik, és gúnyolódva folytatja: *praxis* kell oda, úri barátom, meg száz esztendő's kalendáriom, - arra vigyázzon a gazda: szélben ne vessünk, esőben ne arassunk; s ha ökelme zabot vet, azért azután bizonyosan nem fog búzát aratni; hanem csak zabot. Nyolcszáz esztendeje laknak itt apáink, talán bizony azoknál is okosabb akar lenni a keszthelyi gróf?

- De a világos haszon mégis mellette szól.

- Számlálta barátom uram, a keszthelyi gróf pénzét?

- Soha sem beszéltem én vele.

- Én sem beszéltem, - válaszol amaz - hanem szeretném én látni az erszényét, hogy mióta a sok tudóst barázdaszám termeszti Keszthelyen, hány ezer forintjával van kevesebb?

Milyen kár, hogy hangosabban nem beszél ez a jó úr, talán a gróf is meghallaná, mert a szomszéd teremben van, és igen hihető, hogy a kérdésre szívesen felelne, dacára annak, hogy sokkal fontosabban töri fejét, hogy minden ügyetlen kérdésre válaszokat adjon.

- Barátom! - mondja Dunay Festeticsnek - nagy áldozat tőled a keszthelyi intézet.

- Csitt - felel rá Festetics - nem akarom, hogy meghallja más, különben még azt mondanák, hogy nyereszkekedem a hazafiság kontójára; hanem neked csak megmondom, hogy nekem tetemes hasznót hoz; mert az intézet növendékeiből a javát magamnak válogatom, s gazdáim kitűnők.

- De meg is érdemled, hogy te vedd legelőször hasznát.

- Vezetné más is, ha méltóztatnának engemet Keszthelyen megkeresni, de hiába, félre esik s így személyes barátaimon kívül alig vetődik oda valaki, hanem gondoltam valamit.

- A vásárokat akarod szaporítani?

- Nem egészen azt, de mégis olyant, hogy a közönségnek elegendő oka legyen Keszthelyre jönni, hogy ott néhány napig el ne unja magát, s közben aztán csak meglát egyetmást, minek hasznát veszi.

- Szabad nekem is tudnom?

- Ünnepeket rendezünk,... az írók költeményeiket fogják felolvasni, növendékeim pályakérdésekre fognak versenyezni, - ének, színdarab, zene, minden lesz, és hogy még emlékezetesebb legyen, minden évben két berkenyeágot ültetünk el valamelyik ünnepelt írónknak emlékezetére.

- Csak kettőt? - kérdi Dunay.

- Semmi esetre sem többet; mert lásd, még kevés írónk van, hamar kifogynánk; pedig míg én élek, minden évben megtartom ez ünnepélyt, s nem akarok nevek miatt szűkséget szenvedni.

- S ez már elhatározott szándékom?

- Sőt nevet is gondoltam ki: Keszthelyi Heliconnak¹³ fogjuk elnevezni, s így nem kételkedem, hogy néhány esztendő múlva Keszthelynek temérdek vendége lesz, s így, barátom, aki a malomba jár, végtére még is csak ellisztesedik; mit mondasz hozzá?

A feleletet elgondolhatják önök, s nekem csak az a hozzátenni valóm van, hogy ez eszme előrajza volt a későbbi nagy gondolatnak, midőn az irodalmi ünnepek átmentek a tudós társaságba, a pályadíjak a nemzeti színházhoz, a gazdasági mozgalmak a „Köztelekre”, az eszmesúrlódások a pesti nemzeti kaszinóba; alkalmat pedig erre később nem a Keszthelyi Helicon, hanem a pesti vásárok és lóversenyek adtak, s amit egyik nagy ember gyanítani kezdett, azt egy új próféta teljesebbé hozta.

Azt tartom, önök sem kívánják, hogy e kellemes benyomást egy újabb körnek bemutatásával elrontsam, a többit sem azért mutattam be, hogy kétségbe essenek rajtuk, hisz ma már a gyermeket nem mustrálják előre, mint a juhnyáját, hanem az eszéhez férünk, hogy idővel ember válhassék belőle. A puszta ma már nem szerencsétlenség, hanem aranybánya, kivált, ha józan eszű ember a gazdája, majd tudja, mennyivel jobb, mint a falu. Napóleont ma már nagynak

¹³ Ez lőn a neve a később oly híressé vált keszthelyi irodalmi ünnepekknek.

mondjuk mindannyian s a szerencsét az észtől nagyon megkülönböztetjük, - katonáskodásunkról ezúttal nem szólok, hanem szólok arról, hogy a száz esztendő kalendáriumból ma is tudunk annyit, mennyit hajdan, és még mindig nagyon hisszük, hogy gyertyaszentelőkor csakugyan kinéz a medve a lyukból s ha napfényt lát, visszabúvik, mert még negyven napig fagy lesz. Azzal is mulatjuk magunkat, hogy újhholdkor megcsörgetjük erszényünkben a pénzt, hogy sok pénzünk legyen, hanem ennél többet is tudunk, anélkül, hogy az álmoskönyvnek fontos érdemeit kérdésbe vennők, minthogy ma is csak olyan igaz, mint ezelőtt negyven esztendővel, *hogy lúdhús, ha van: jó!*

Míg az öregek így tűnődtek, addig a fiatalok más dolgot találtak, járta a vánkostánc, s amely kis leány előtt letették a vánkost, a térdelő legényt egy kis vonakodással bár, de mégis megcsókolta, neki sem esett fájdalmára, meg az úrfi is azt mondta, hogy: *debzon jó volt*, az anyák pedig mindent láttak, nem volt mitől megijedni. Hej, ma már kiment a módiból a vánkostánc, csak a csók van; hanem az a baj, hogy az édesanyák nem láthatják, aztán későn bánják meg, mikor már e csókról könyvet írnak a komédiában, mint szomorú históriát, pénzért el is játsszák.

A mulatság világos virradtig eltartott, minden legénynek akadt táncosnéja, s azzal mulatgatott, mert ekkor még a makkfilkót, meg a piros dámát nem vették annyiszor kézbe, mint most, hogy némely ember egész éjjel nézegeti, még a gyertyát is közelebb húzza magához, hogy jobban megláthassa.

- No, az öregurak, persze, hogy nem fértek meg az asszonyok között s hogy el ne aludjanak, kellett valamit a kezükbe adni, - s egy pár rossz krajcárért elütögették az asztalt. Ennyi volt az egész kár, legalább tudta az ilyen ember, hogy minő könnyű volna itt elveszteni, amit otthon nehezen keresett.

Virradóra vége lett a mulatságnak.

Elbúcsúztak a vendégek, az öregek az öregekkel össze is ölekeztek, a fiatalok a nézéssel érték be, s mentek százfelé amennyien voltak.

Sokáig eszükbe jutott a barátságos est, de főleg egyet nem feledtek el az apák, anyák, kivált akiknek házasulandó fiúk volt, hogy:

Baltaynénál *eladó lány* van.

IV. A régi jövődölés.

Befogták a négy lovat, s szenior Baltay maga mellé ültetvén junior Baltayt, kifordultak a pesti országútnak, hogy Imrét *emberek közé* vigye Pestre; mert az öreg magyarázgatni kezdé, hogy idáig okos embereket látott csak; hanem jó lesz megösmerni a bolondokat is, mert hiába, *a fakó* lónak fakósága még jobban meglátszik, ha *pej* mellé állítják. Erre a célra pedig Pest akkor is igen alkalmas hely volt.

Mielőtt elindultak, az öreg egy nagy bankjegy-csomót adott át a fiúnak, derült képpel mondván:

- Ezt mind elköltheted, öcsém, s megmondom, hogy haza ne hozd, mert megharagszom.
- Majd megpróbálom, urambátyám, talán el tudom költeni.
- Ne zsidóskodjál, azt megmondom, úr vagy, hadd lássa meg más is, a szegény a gazdagabb után él.
- Meg lesz velem elégedve, kedves urambátyám, - mondja Imre eltevéen a tárcát, s elbúcsúzáván Andrástól egy kis időre, helyet foglalt az öregúr mellett, ki egész úton tele akarta tömni jó tanáccsal, mint alább mindjárt meglátjuk; mert hiába, az öreg még mindig azt hitte, hogy úgy volt legjobb minden, mint ő tett ifjabb korában, s ezen korból sok dolgot elbeszélt, hogy fogjon a fiún, kit szeretett volna egy kissé a tömegbe keverni, mert bármily becsületes embernek hitte is magát, mégis szívesen hallgatta, ha még valaki visszaemlékezett, hogy mennyi fura dolgot vitt ő végbe, mit már azért is szívesen elbeszélt, hogy megmutassa, mégis mi vált ki belőle.
- Édesapám engem is így vitt valaha Pestre, mint most én tégedet, édes öcsém, - aztán két álló esztendeig felém sem nézett, úgy, hogy mikor meglátott, alig ösmert rám. Elég az hozzá, hogy két esztendő elteltével feljött, s minthogy előre megírta, mikor jó, nagyokat izzadtam, hogy az utánam küldött harmincezer forint két esztendő alatt hová lett? mert azt könnyen megmondhattam, hogy nincs meg; de hogy mire kelt el - azt nehéz volt papirosra tenni. De akármint húztam-halasztottam, mielőtt megérkezett, éppen az utolsó órában tudtam csak elkészülni, s akkor is kétezer forintnak sehol sem akadt helye, már tudniillik csak papiroson, mert hisz amúgy jó helyen volt az már, korhelypajtások között; s én nem tudtam másként segíni, mint nagy hamar újra írtam az egész számadást, aztán úgy középtájon beleírtam: *subickra* kétezer forint.

Megjött édesapám, a számadást elébe tettem, s az öregúr kivette zsebéből az ácsmértéket (Zollstok) mit, mindig magával hordozott, s a sorokra elfektette, hogy minden tételnél egyszerre rátaláljon a megfelelő számra, s én rémülve láttam, hogy az ácsmérték egy hajszálalig elvezeti a szemet, s édesapám már a közepén van, a kétezer forintnál.

Végre látom, hogy csakugyan a kérdéses tételt nézi, de midőn az átellenben fekvő kétezer forintot meglátja, pápaszemét jobban az orrára ereszti, s az írást úgy az orráról nézi, s minthogy a kétezer forint csakugyan ott áll, nagyobb bizonyosság okáért kiveszi a rajzönt, s az ácsmértéket vonalzónak használva, aláhúzza a tételt egész hosszán, s kisül mindenképen, hogy a kétezer forint csakugyan *subickot* tesz.

Én már remegni kezdék, kivált mikor édesapám csizmáimra nézett, melyekben én alig bírtam megállni, úgy remegtem.

- De fényesek a csizmáid, édes fiam! - mondá édesapám, minden indulat nélkül.

- Sokallja, édesapám, amit rá költöttem?

- Nem én, kedves fiam, - mondja megint, - s inkább elnézném, hogy még kétezer forint legyen ott, mint azt mondják, hogy valamelyik Baltay - *piszkos ember* volt.

Elhallgatott az öreg, mintha időt hagyna a fiúnak, hogy gondolkodjék helyzetéről, s tudja meg, mivel tartozik azon körnek, melyben neveltetik, amit várhat tőle a világ, mely az oktalan pazarlást is megrója, de a túlzott takarékoságot szégyennel bélyegzi.

Pesti vásár ideje lévén, a vidéki urak seregesen mentek Pestre, s a jó ismerősök mindenfelől összeháldoztak az úton; így történt, hogy az egyik megállapodásnál Festetics is találkozott, az meg még előbb Dunayval, mivel abban egyeztek meg, hogy Martonvásárra a vendéglőben ebédelnek, hol úgyszemint még többen is fognak találkozni.

Dunayék a teltre Pestre szándékoztak lányuk miatt, kit a nagyvilágnak is be kellett mutatni, s e célból Dunay korábban indult el, hogy körülnézzen Pesten alkalmas szállás után, s a vásári alkalmat egy pár jó barátjáért örömet használta.

Imrét addig hintálta a kényelmes kocsit, hogy elaludt, az öreg pedig meguntán már a pipát, oldalzsebébe nyúlt, s előhúzta felekenyerét, Kisfaludy regét, s újra meg újra végig olvasta, s ilyenkor elandálodott a múlt, melynek sok gyarlósága lehetett ugyan, de hogy a magyar akkor elpuhult lett volna, azt már tréfából sem hinné.

Nem olvasott többet ennél az egy könyvnél, de azt aztán úgy tudta, hogy akár a közepén elkezdje, s visszajáról is elmondja, s éppen azért olvasta el újra, meg újra, hogy el ne feledhesse.

A martonvásári lejtőhöz értek, Imrét fölébresszté, hogy kiverje szeméből az álmot, mire a vendéglőbe érnek, hol egy előre küldött cselédje Festeticsnek a legnagyobb szobát étteremnek lefoglalta, hol majdnem huszonnégyre föl is terítettek.

Behelyezkedtek, s ámbár Dunay is ott volt, Baltay talált alkalmat a gróffal is beszélni, vagy akárkivel, anélkül, hogy egymással érintkezniök kellett volna, mert mindenik elég büszke volt arra, hogy a másikat bármi áron vagy ürügy alatt megközelíthesse.

Midőn az asztalhoz leültek, a vidékbeli legrosszabb cigánybandák egyike állta el az ajtó elejét, s kezdett elhúzni egy gazdátlan nótát, olyan össze-vissza vakaródzva a hangszeren, mintha talán össze sem beszéltek volna, hogy voltaképpen mit akarnak húzni, mire aztán a kocsmáros kutyái is úgy ordítottak, hogy megszánta őket az ember.

Baltay legközelebb esett az ajtóhoz, tehát kivett egy jókora bankót, mely elég volt arra, hogy a cigányoktól megvegye a hallást; de a többi is sietett az adóval, s a cigányoknak maradt elég idejük elmenni a másik kocsmába, hogy ott szintén szerencsét próbáljanak, nem annyira azért, hogy *hegedüljenek*, hanem hogy *ne hegedüljenek*.

A cigányok elpusztultak, s a társalgás lassankint megkezdődött, mikor tudniillik a leves már elkölt, s az étvágynak jutott annyi, hogy a második ételig most már türelmesebb, ha nem hozzák is valami rendkívüli gyorsasággal, mint az a martonvásári kocsmáros nem is telik; mert ámbár a pincérnek maga is segít, de az keveset használ, mert csak egyik kezével hoz valamit, a másikkal pedig a pipát fogja egész az ajtóig, s ott teszi le egy nagy szippantás után, hogy visszamenet égve találhassa.

Az ebéd folytán élénkebb lön a társalgás: mert a kocsikról leszedett pincetokok tartalma is fogyni kezdett, s ilyenkor aztán mindinkább nem fért meg a hang a szűk teremben, hol ennyi ember bizony csak barátságból fért meg.

A pohárkoccintás a nagy világért el nem maradt volna, s ekkor már egy-két vers a kedvenc emberektől közszájon forgott, néhol ugyan kitörött lábbal, ferde nyakkal, hanem az mindegy, csakhoggy mégis rákaptak, jó volt az úgy is, akkor még az akarat is jó volt.

Baltay távolabb esett Festeticstől, ki Dunay mellett ült, s minthogy most már zajosabb lön a társalgás, nem igen váltott szót, hanem füleit hegyezé, midőn egy fiatalabb úriember a másik asztalvégén a regéket sorra mondogatá, elhagyván néha három, négy szakaszt is, mire Baltay, mintha csak magának mondaná, átható hangját azonban könnyű volt meghallani, kivált mikor már többször is ismétlé, kivált mikor a fiatalember akadozott:

- Nem úgy van!

Egy darabig nem tűnt föl senkinek ez észrevétel, kivéven Imrét, ki bátyjának arcán látta a kint, mintha haját húznák, mikor így megfejelik, megtalpalják Kisfaludyt, mit ő most is magánál hord, és szörnyű módon szeretné az ifiúr fejéhez vágni, ha illendő volna, hogy a *bibliát* ilyenre is használja az ember.

Megint beszélt az ifiúr, s amint átugrott valamin, vagy akadozott, már megint monda az öreg:

- Nem úgy van!

Néha megesik az minden társaságban, hogy egy-egy pillanatra a legzajgóbb körben is elcsendesednek, s aztán egyiknek vagy másiknak szóló hangját szörnyen meghallják. Éppen így volt, midőn a szavaló egy tételt elfordítva mondott, mire Baltay megint szólt, de már éppen a csöndbe vágott, mikor monda:

- Nem úgy van!

- Mi az? - kérdi a szavaló megállapodva a nagy tűzben.

- Nem úgy van! - ismétli Baltay hátra sem fordulva, mit bizonyosan nem megvetésből tett, hanem megszokásból, hogy az öregebb a fiatalért nem mindig fordul meg, ha hangosan megmondja mit akar, aztán a fiatalabb értse.

- De úgy van, - tessék elhinni! - erőlködik a fiatalember, még egyszer elmondván a tételt, miben valami föltűnő hiba ugyan nem látszék, hanem azért Baltay nem engedte el; mert nem úgy volt a könyvben.

- Én most is azt mondom, hogy nem úgy van! - mondja az öreg.

- Ejnye, már ezt urambátyám jobban tudná, mint én? - duzzog a fiatalember, s hogy szégyenbe ne maradjon, még hozzá teszi: mibe tetszik fogadni?

Akármibe édes öcsém, - mondja Baltay még mindig háttal.

- No hát fogadjunk egy...

- Ne fogadjon, fiatal barátom, - mondja egy kopasz fejű úr, - bizony elveszti.

- Mit tud bele az úr? - mondja már neki tüzesedve az ifjú, - nem ismervén azt, ki őt visszatartóztatni szándékozott.

- Már pedig nekem legjobban kell tudnom; mert én vagyok Kisfaludy Sándor.

- Engedelmet kérek, - szól lehangoltabban a fiú, de ön is elfeledhette, aztán mégis úgy van, mint én mondtam.

- Csak már volna nálam egy példány, - mondja Kisfaludy mosolyogva.

- *Van nálam!* - mondja Baltay a megviselt példányt kihúzva zsebéből, s az asztalra téve, egyszersem nagy hirtelen rámutatván az idézett helyre, hol csakugyan nem úgy volt, mint a fiatal ember mondá.

- Mondtam én, hogy nem úgy van, - ismétli Baltay egész egykedvűséggel, a könyvet pedig visszadugta oldalzsebébe, hol azt rendesen tartani szokta.

A furcsa megoldást némi csend követé, de valamennyi közt *Festetics* bámult leginkább, míg *Dunay* magában azt mondá:

- *Szavam beteljesedett, - megmondám, hogy ez ember még olvasni fog!*

*

Imre legjobban megörült az öregúr diadalának, mi az öregnek annál inkább jól esett, mert tőle jött, kinek képzettségét családi hiúságból szerette inkább, mint személyes indulatból; mert hiába, a tekintélyek kora még megvolt, s az öreg nem igen szerette volna, hogy ez a hatalom kurtább legyen.

Az egész társaság különösen egészségére kívánta Baltay önegységének az ebédet, mi bizonyosan ma nagyon jó ízűn esett neki, nem mintha a visszakívánásban nagy bókokat csinált volna; mert amint észrevette, hogy ilyen nagy becsületet tesznek neki, mindjárt hátrább szegte a nyakát; hanem mivel *Festetics* és *Kisfaludy* mindkét kezét *elokkupálták* (engedelmet kérek e diák szóért, rettenetes kedvem volt használni ezt a szót azért, hogy valakit bosszantsak vele), s így észrevehetőleg tudatták vele nagyrabecsülésüket; ettől pedig ha nem hízott is meg éppen egy arasznaira, de nem is soványkodott ám meg vele.

Baltay már előbb fogatott, s még nem is került rá alkalom, hogy a dologról újra előhozkodjanak, már ő kocsiba helyezkedék, hogy eltávozzék. Ebben nem mondom, hogy nem volt egy kis kiszámítás, mert az öregekben megvolt az a sajátyszerű tapintat, hogy nem merítették a vizet sárosáig, hanem tudták mikor kell eltávozni, hogy az ott maradók csak jót mondhassanak róluk.

Behajtatott Pestre, hogy kedves öccsét N... szeptemvirnél, egykori kedves jó barátjánál elhelyezze, hogy a törvényes dolgokban is jártassággal bírjon.

Majd meglássuk, mi dolga akad ottan?

V. A második rovás.

Mi volt akkor még Pest?

A mostani „Angolkirály”-nőn fölül, hol most a harmincad áll, nádas volt; a legnevezetesebb vendéglő volt a Hét választó; a legnagyobb úr elment a Kemnicer-kávéházba, a belváros egy kőfalhoz támaszkodott a mostani Széna tér felől, s ha valaki nagyon elunta magát Pesten, elment „kuglizni” a Beleznay-kertbe, ilyen volt akkor Pest.

Egy rongyos fiú, kit öreganyja, a vén Buda, nem tudott úgy eltakarni, hogy mosdatlan képét más is meg ne lássa; hanem azért édes kedves és nagyreményű gyermeke volt ez országnak, s habár szegyenletette is, midőn éppen kiállt a Dunapartra, hogy a fiatal óriás képe a lefolyó vízben csak oly kuszálnak látszik, mintha a legjobb tükörbe nézne; de mindegy, közel a víz, egyszer majd csak tisztára mosdatjuk.

- Ide haza van a méltóságos úr? - kérdi Baltay a cifra ruhás huszárt, ki N... úrnak, akkori híres szeptemvirnek előszobájában volt.

- Igenis, nagyságos uram, - nincs itthon; hanem egy órákor megjön.

- Már csak itthon találtam volna! - töprenkedék az öreg, s újra kérdé: - Vajon hol lehet most?

- A lábát fájdtja, nagyságos uram, - lőn rá a felelet, - lement a Dunára, a doktorok azt kommandáltak neki, ha éppen nem restell utána menni a nagyságos úr, ott találja a hídon felül.

Baltay megvigyázta a szót és utasítás szerint kiment a Kemnicer-kávéház felé, s ott a hídon fölül kereste a méltóságos urat a Duna parton.

- Tehát ott volt akkor a Duna fürdő? - kérdezi valamely fiatalabb olvasó, ki Pestnek akkori külsejéről nem sokat tud; s éppen azért megsűgjük, hogy akkor sehol sem volt, hanem azért a Duna vize akkor is használt sokról; és semmit se essünk kétségbe, a szeptemvir urat megleljük a Duna parton, s amint éppen találni fogjuk, azonképpen fogjuk bemutatni.

No már nem messzire vagyunk, a Dunának partján látunk egy öregurat, mentéje csak úgy nyakba van vetve, bő szájú inge hátra lökve, s egy pár ezüst sarkantyús csizma a szárazra kitéve ő méltósága mellé, ki egy tarka vászonkendőt egy ott felejtett kőre terített, s ezen ülőhelyről lógatta a Dunába fájós lábait, melyeknek a víz csakugyan jót tett.

Persze, ezt ma már az utolsó csizmadia sem tenné meg, hanem az öreg N... megtette, s ha éppen valaki figyelmeztette, hogy: „Mit gondol?” igen kurtán ezt felelte: „Én csizmában is szeptemvir vagyok, meg csizma nélkül is!”

Az öregúr ülőhelyében bizony ráért körülnézegetni, tehát ezzel ölte az időt, s midőn egyszer a Kemnicer-kávéház mellől meglátta kijönni Baltayt, már messziről integetett neki, hogy jöjjön le hozzá a partra.

- No hiszen éppenséggel úgyis téged kereslek itt.

- Lábamat szívatom a vízzel - mondja a szeptemvir, elfogadván a vendéget, ki szintén egy kőre ült le, s minthogy a nap nagyon melegen sütött, ő is levetette a mentét s vállára vetve beszédbe eredt régi jó barátjával, kit tizenkét év óta nem látott.

- Az öcsémet hoztam föl! - kezdi meg a beszédet Baltay azon gondolatban, hogy a másik majd mond rá valamit.

- Remélem, csak nem bízod másra, mint rám?

- Várj már egy kicsit, hadd könyörögjek is legalább!

- Nem tudom mi a patvart kéregetnél, hisz talán csak nem szoptatni hoztad föl.

- De, barátom - mondja Baltay - tudom én, mi az emberség; - aztán te meg most már szeptemvir vagy!

- Meg egyúttal hatvanhat esztendő s vénember, ki a szeptemvirségből is engedne, ha a hatvanhatból is elengednének vagy huszonötöt, talán nem kellene akkor a Dunába lógni fáradt lábaimat.

- Tyhű!... huszonöt esztendővel ezelőtt! - sóhajt föl Baltay.

- Akkor otthon első aljegyző voltam, - tudod, mikor a nagygyűlés napján főtt kukoricát vettünk az utcán, s aztán kardosan mentünk és úgy ettük; no hiszen volt is ám beszéd!

- Azt mondták, hogy elment az eszünk!

- Pedig dehogy ment, - mondja N... meglubickolván lábával a vizet, - te egy derék fiút neveltél föl, mint hallom; engem meg szeptemvirré tettek; tehát a kukoricától, ha meg nem híztunk, bizonyosan nem is soványkodtunk meg.

- De hát igazán magadhoz veszed öcsémet?

- Mégis könyörögsz! - neheztel a szeptemvir, - most mindjárt megbánom, hogy főtt kukoricát ettem veled.

- Bizony bolondos egy ember vagy te most is. - mondja Baltay, kitörvén belőle a régi bizalmasság.

- No csak hogy igaz nyelveden beszélsz már egyszer! - nevet amaz, fölhúzván csizmáját, s megindulván a város felé, s minthogy a nap melegen süttött, mentéjét még mindig lógva hagyta a vállán, mire aztán a másik ember sem akart különbséget lenni, hanem hagyta lógni ő is a mentét, s így keresztül a mostani Nagy-híd és Váci-utcán szépen elballagtak, s azért mégis alig győzték a sok süveglést, mert minden nyomon került egy tisztelet.

Útközben szemközt jött Imre, kit a bácsi azonnal bemutatott kedves barátjának.

- Van-e már szeretőd, öcsém? - kérdi a szeptemvir első szóra a fiút, ki vörös lett, mint a rák, azt gondolván, hogy egy szeptemvir legalább is országos kérdést teszen hozzá.

- Majd elvárnám! - mondja Baltay szörnyű komoly képpel, mintegy figyelmeztetni akarván barátját, kitől fiatalabb korában nagyon sok furcsaság kikerült.

- Nem tőled kérdeztem, - vág a szóba a szeptemvir, - mi már rég kívástunk, most már ezeken a sor.

- Ráér még!

- Most mindjárt kivetem az esztendő számról, - okoskodik amaz, - mikor K... -ban együtt voltunk, - tudod, - hány esztendő is lehetett, mikor az a *kis szó*...

Megint köszöntött valaki, s így félbenmaradt a szó, különben a szeptemvir előlről elmondta volna Baltay uramnak egykori dolgait, pedig az öregúr maga is szívesen elmondta minden kalandját, csak az asszonyokról nem akart beszélni, mert ő az asszonyokról csak úgy félvállról

beszért, - s nem szerette volna, hogy olyat mondjanak róla is, mint a mesebeli rókáról, hogy savanyú volt neki a szőlő, mikor el nem érte.

Nem akarom most már a további beszédet folytatni, - elég annyit főlemlíteni, hogy az öreg elment haza, Imre pedig itt maradt Pesten a szeptemvir gondja alatt, hol bizonyosan nem a legrosszabb helyütt volt.

Dunayék a szeptemvirékkal nagyon összejártak, s itt már lehetetlen volt egymást kikerülni, mit igazán megvallva, egyik sem akart; hanem engedte magát a sorsnak, hogyan és merre vezetgeti őket? Hanem akárkinek inkább kell vezető, mint egy szép leánynak, s egy igen csinos fiúnak, kivált, ha olyan viszonyban vannak, mint Etelke és Imre, mikor egyiknek az öreganyja, másinak pedig a bátyja minduntalan azt mondja: *neked azt nem szabad meglátnod.*

Ezen tilalomfélének legeslegelső hatása az volt, hogy a két gyermek már azért is kíváncsi volt egymást megösmerni, hogy legalább tudja, kit kell kerülnie? s midőn ez a kis alkalom szeptemviréknél a kezükre játszott, - a tilalomnak az lőn következménye, mi minden tilalomé: *hogy azt meg kellene szegni!*

Kótaforgatás, zsebkendő elejtés, szék adás, vízfordás, köpönyeg feladás mind igen alkalmas szükségben segítőszerek, kivált mikor egyik sem kíván egyebet, minthogy a másikat közelebből lássa.

Akkor nem lehetett másképp, az embereket ölte az unalom, tehát egymás nyakára jártak, - a barátságos összejövetelek egymást érték, s a két fiatal már mégis találkozott annyi szóra, hogy *ők semmi esetre sem haragusznak egymásra*, s ők ezt egymásnak nagyon is elhitték.

- Édes apjukom! - mond a szeptemvirné egy ebéd után, mikor az öregek még az asztalnál maradtak, s a fiatalok eltávoztak, - mondok valamit.

Ez a hang ösmeretes volt az öregúr előtt, tudta, hogy az asszonyság nem tudja megállni a szót, s már az is kínjára volt, hogy egész ebéd alatt hallgatnia kellett; mert hisz, engedelmet kérek, van-e a nőnek nagyobb élvezete, mint azt megmutatni, hogy ő olyant mondhat, amit még más nem tud?

- Mit akarsz, édes anyjukom? - felel a szeptemvir, ki erkölcsében sehogy sem bírt megváltozni, s mai napon csak olyan egyszerű tettében, szólásában, mint mikor a főtt kukoricát az utca hosszán ette.

- Tudod, mit akarok mondani?

- *Tudom!* - mondja kötekedve az öreg, nem bírván leszoktatni az asszonyt arról, hogy azt kérdezzék tőle, mit bizonyosan nem tud.

- Tudod a lúdvércet! - kottyant bele az asszony - hisz magam is most tudom még.

- No hát nem tudom. - engesztelé ki a nőt, ki csakugyan megint a csapába jő.

- Ez az Imre, meglásd, beleszeret Dunay lányába.

- Nem hinném! - mondja a férj, mintha csakugyan azon meggyőződésben volna, hogy nem hiszi.

- De már szereti is! - mondja az asszony egy hanggal fölebb, nem tűrhethén, hogy a férj kételkedni akar.

- Dehogy szereti! - beszéli megint az öreg, éppen azt akarván, hogy az asszony hamarabb mondja el a dolgot, különben olyan nagy feneket kerít a dolognak, hogy majd a vacsorával is ott érik őket az asztalnál; tehát tagadni kellett.

- Ugyan már hogy tudsz ellentmondani, - zörög a nő, - mikor én azt jobban tudom, mint te.
- Csak gondolod, hogy tudod, édes anyjukom, aztán azt gondolod, hogy az igaz.
- No hát tudd meg, ha másként nem hiszed, - türelmetlenkedik az asszony, hogy a fiú tegnap este vallotta ki nekem.

- Ez még csak a fele! - volt reá az ellenvetés, ami megint; egy új töltés volt, hogy az aknát egészen föllobbantsa a legrövidebb idő alatt, minthogy az asszony bizonyosan többet is tud még, különben már eddig azt mondta volna: *aztán hitted volna ezt, édes apjukom?*

S minthogy a méltóságos asszony ezen mondásig még nem ért, kétségtelen, hogy még többet is tud.

- A másik fele pedig az, hogy a lány is szereti, ma vallotta meg nekem, mikor reggel velem a szentegyházba jött.

- Ejnye! ejnye! - csudálkozék a szeptemvir majdnem hosszú öt percig, mikor aztán azt mondja az asszonyság egész fontossággal.

- *Aztán hitted volna ezt, édes apjukom?*

- Eszem ágában sem volt! inkább hittem volna, hogy rám dül a ház. (Ennek aztán volt hatása, az asszony tökéletesen ki volt elégítve, s a szeptemvir fölkelhetett az asztaltól, hogy írószobájába menjen.)

Midőn már künn volt a szeptemvir, elmosolyodott s meglegedetten gyújtott pipára, mintha egy ütközetet nyert volna meg szoros kombináció után, hol gyalogság, lovasság és tüzérség jól kiszámított mozdulattal egyszerre meglepi az ellent.

Hanem midőn később eszébe jutott, hogy a Baltay-pör nemsokára végítéletre kerül, nagyon elszomorodott, mintha félne, hogy e viszonyt a pörnek kimenetele agyon fogná verni.

Minthogy a méltóságos asszony így elárulta a dolgot, s a méltóságos úr sem kételkedik benne, adjuk meg magunkat, fogadjuk el lett dolognak az egészet, s várjuk el, hogy Imre miben törí fejét, minthogy ő is nagyon jól tudta, hogy olyan viszonyba került, hol egy kéznek sok megoldani valója akad.

Imre bizonyosan azon korban élt, mely legalkalmasabb arra, hogy a fiatalember a csörgedező patak mellett egy kunyhóval, s egy sült burgonyával meglegedjék; csakhogy ő nagyon sokkal többet tanult, minthogy azt is ne tudná, hogy a második szakaszban már a burgonya mellé más is kell, a kunyhó pedig nagyon szellős lakás lesz; de hát mit csináljon?

Galiba úr meglátogatta az úrfit, s bejelenté, hogy a pörnek kivonatát elkészítteti, s e végett az illető kir. táblai ülnök kiadójával már értekezett is.

- Mennyi függ attól a dologtól? - kérdi Imre Galiba urat.

- Minden! - válaszol reá Galiba.

- Úgy hagyja rám a dolgot! - mondja Imre - magam fogom a kivonatot megcsinálni, s mikorra szükségünk lesz reá, itt lesz.

Galiba megnyugodott, hisz jobb kézben nem lehet a dolog, tehát engedett a fiatal jogtudós kedvének, annál inkább, minthogy néhány nap óta tövéről hegyére kikérdezett mindent, s a vén prókátor bámulta a türelmet és avatottságot, mit ily fiatalembertől nem várt; de végre azzal nyugtatá meg magát, hogy itt nagy összegről lesz szó, s a fáradságot nagyon megérdemli.

Imre magához kéreté a fiatalembert, kire a kivonat készítés bízva volt, s kiadván neki a megszabott díjt, magára vállalta a munkát, mely rá nézve oly nagy kérdés, - mire a fiatal kiadó nem győzött köszönetni, Imre pedig a munkához fogott.

Aki ezt a mesterséget nem érti, talán érti a vegytant, s látott már egy gyógyszerészt, ki egy pár icce ásványos vizet főző fazekába tesz, s egy pár óra múlva külön edényekben kitalál sziksót, haméleget, szikéleget, mészéleget, keseréleget, agyagot, kovacsot, szénsavat, és az ég tudja mit, hanem már most tessék belőle kitalálni hamarjában, hogy az együtt valóságos budai keserűvíz volt, milyent üvegszámra tíz krajcárért minden pesti fűszeresnél kaphat.

Tessék ebből némi hasonlat útján megérteni, hogy egy pár száz ívre fölházott pört midőn három ívre lesóványkodtatnak, s a felpörös a legnagyobb szorgalommal kifeled belőle minden bizonyítékot, míg az alpörösét mind fölhordja, valóban nehéz lesz kitalálni, hogy a felpörös miért civakodott ennyi ideig? és senki sem csudálkozik rajt, ha okvetetlenül elbukik.

Midőn a kivonat készen lőn, Imre egy példányt átadott a szeptemvirnek, ki azt ismét Dunaynak adta, hogy ügyének állását tudhassa, - s a nemeslelkű férfiú közölvén a dolgot, könnyen átlátta, hogy itt Imrének keze működik, tehát figyelmeztette Galibát, hogy új kivonatot készíttessen, nehogy e hiányos értesítés neki, a grófnak és Galibának számíttassék be.

Galiba szerencséjére nyakig be volt gombolva egy vastagon zsinórozott attilába, különben kiesik belőle a kúria előtt, hol ezt a levelet az alperes-prókátor neki kézbesítette. Nem elég, hogy a pesti házból kimaradt, hanem még a pört is elveszítse, ez már két olyan csapás lenne, minőt el nem viselhet egy olyan ember, kinek az egész vastag corpus juris a legkisebbik ujjában van, s dacára annak, a legzsírosabb pörét elveszítené, nem *egyszer*, hanem *kétszer*.

A szerencsétlen kiadót majd agyonverte a csonka munkáért; hanem az kivallotta, hogy Imre úrfi dolgozott a pörben, s így Galiba valamelyest lecsendesedett; hanem most már Imre úrfi után szaglászott, s nem sokára kisütötte, hogy itt olyan kérdések fordulnak elő, hova nem prókátor szükséges, hanem pap.

Meg kell ezt írni a nagyságos úrnak.

Az illő cím után valóságos prókatori pontossággal az egyes vessző alá mellékelte Dunay levelét, a kettős vessző alá a pörnek Imre által készített kivonatát, fölül reá pedig elmondá, hogy a rossz nyelvek szerint Imre úrfi nem vevén tekintetbe a család közt fennforgó pörös viszonyokat, Dunay gróf leányának legelső tisztelői közé tartozik.

Galiba most már tökéletesen hitte, hogy az öregúr e fontos közleményeket aranyhalmazzal méri vissza, azonban nézzük meg, hogy az öregúr mit csinált.

- Nagyságos uram - mondja András - levél érkezett Pestről.

- Csak hamar ide! - mondja örvendő az öreg, azon jó hitben, hogy Imrétől jó; hanem midőn meglátta, hogy Galiba írása, valamint a külső alak is mutatta, hogy mily vastag a tartalom, az asztalra lökte.

- Hát el sem olvassa a nagyságos úr?

- Majd én fél mázsás levelet olvasgatok, hallja kend.

- Ha dolga nem volna, hát nem írna - véli András, mire aztán mégis engedett, s feltörte a levelet, melynek tartalma nagyon is meglepte.

Mindenesetre fontos három újdonságot írt Galiba úr, csakhogy aligha gyanította azt a hatást, melyet okozni fog; mert az öregúr az illető tanúlevelek mellé kivett egy harmadikat, mit igen

régen zsebében hordoz, s melyet oly vidám képpel teszen ismét vissza, mintha e három darab papírból kerülne ki az a boldogság, amit ő leginkább óhajt.

Dunay levelét elolvassván, látta, hogy itt nem közönséges emberrel van dolga, tehát az öregúr sem szégyené hibáját megvallani, azért elment a másik szobába, hogy előkeresse a régi rovásokat.

Andrást nem vette észre a nagy buzgóságban, pedig az ódon épület ablakmélyedésében volt, s kinézegetett a kertbe, midőn a nagyságos úr bejött, s egyenesen a rovásokhoz ment. András egy szót sem szólt, várta, mit csinál az uraság, ki már előkereste, amit akart, s midőn meglelte a rovást, a kis asztalon heverő kertészkezt vette föl, hogy a második rovást is lefaraghassa.

Mielőtt hozzáfogna, még egyszer megnézi, vajon ugyanaz-e, melyet ő keres és éppen az ablak felé fordult, hogy a régi írást elolvassa; de e figyelemben úgy elmerült, hogy a rováson feledvén szemét, Andrást nem vehette észre. András még mindig nem szólt, megösmerte a rovást, azonban a nagyságos úr is megszólamlott, mintha maga magát kérdezné:

- Vajon ez-e az a rovás?

- Persze hogy az, csak faragjon le egyet a nagyságos úr! - mondja András, mintha őt kérdezték volna.

- Ki hívta kendet ide, úgy-e? - szólamlík meg az öreg a váratlan feleletre.

- Én előbb is itt benn voltam, nagyságos uram.

- Úgy - az már más! - teszi hozzá egész ügyetlenséggel, egyszersmind leeresztvén a rovást.

- Soha se röstellje a fáradságot, kedves nagyságos uram, - kéri András szokatlan nyájassággal, csak faragjon le megint egyet; majd a harmadiknak is elkövetkezik a napja.

- Tudja is kend, hogy mit akarok?... csak azt akartam megnézni, hogy megvan-e?

- Hát az a kertészkes, minek: a nagyságos úr kezében?

- No hát itt van! - mondja Baltay lefaragván egy rovást, aztán pedig a fát oldalzsebébe tette, s most már mindig magánál hordozta.

Ezen naptól fogva mindig vidámabb lön az öreg, Galibának megírta, hogy a pört ő rábízta, nem pedig Imrére, ki az ilyen dolgokban járatlan, azt meg pedig, hogy Imre mit csinál, ne firtassa, fiatal emberek ráérnek bolondot csinálni, s ezzel az eggyel több vagy kevesebb.

Ebből átláthatják olvasóim, hogy az öreg nem azért kapaszkodott a régi haragba, mert csakugyan haragudott; hanem már vén legény volt ahhoz, hogy ő kérlelgessen mást, hanem azt ő mástól várta, bár már igen régen várja.

Hány magyar család veszett így össze, és hány békélt volna meg réges-régen, ha meg nem volna bennünk az a furcsa szokás, hogy a jó szót nagyon is megvárjuk?

Jó barátim, fogadjuk meg, hogy minden ostobaságért nem haragszunk össze, mert bizony, bizony mindkettőnknek egyféleképp ártalmunk a harag.

VI. Füred.

Fogyni kezdett a somogyi oldalon az erdőség, és annál inkább szaporodott a jólét, melynek külső bizonyítványai valának azok a rendezett fasorok, melyek a termény-fiókokat körülszegélyezték.

A jó lassan haladt, de haladt; s a műértő szem ma már biztosan megleti a nyomot, mely Keszthelyről Somogy- s Veszprémmegyén keresztül még Fehérmegyén is átért a Dunáig, s megtermé gyümölcsét az a fa, melyet György grófnak mélyen érző lelke a Balaton legalsó végénél ültetett le a földbe.

Füred akkor még csak tengődő fészek volt, hova unalmában vetődött el néhány Zala megyei család, a veszprémiek meg is fürödtek ott, s egy pár üveget megtöltögettek; mert ezt *ingyen* kapták, míg a rohicsit pénzért. - Somogyból azonban már csak úgy akadt vendég, ha a füredi háztulajdonos Szentgyörgyi Horváth Zsigmond vörös nadrágos és zöld mentés cigányait lerendelte, s a lányok bizonyosan tudták, hogy lesz nagy multság, csak ne restelljenek átjöni a szántódi réven.

Keszthely már nem volt elég, egész Füredig kiért a vágy, hol csoportokba gyűlhessenek s a négyes fogatok egy pár hétre megszorodtak a savanyú forrásnál, melyből olykor már a *beteget* is kezdték kínálgatni.

A sétány sarkánál volt egy nagyon kicsiny imaház, melyből még a minisztráló gyermek lába is kiért, ha térdepelt, a mostani színház helyén trágyadomb volt, s minden oly szegényes állapotban, hogy bizony nagy becsület volt a fürdőnek, ha annyi úri vendég meglátogatta két hétre, akkor is a legnagyobb rész rászánta magát, hogy szénán, vagy szalmán fekszik, csak tető alá jusson, s akinek ott nem jutott hely, még a fák alatt is megfeküdt az angol kert hűsében, tudniillik, ha nem esett az eső.

Hanem azért nem unták el magukat, volt akkor is már kártya, megválasztották azt közös akarattal bírónak, az aztán elítélte, hogy a nagyságos úr ezer forintja azé a lókupecé, ki előbb levett sapkával alkudozott egy pár rossz gebén a szomszéd faluban, most pedig a kártyaasztal mellett szedi a nyereséget, hisz mindegy, akár a kártyán nyer, akár egy sánta lovon, csak nyerjen.

A nádort várták Füredre, hova mindenfelől tódul a vendég, s időtöltésül a kártyát választották.

- Imre, velünk tartasz? - kérdi egy jó pajtás az ifjú Baltayt.

- Nem tudok kártyázni, - lőn rá az érthető válasz.

- Egy pár forinttal több vagy kevesebb, az mindegy! - mondja rábeszélőleg az első.

- A többet nem kívánom, a kevesebbet pedig sajnálnám, - feleli Imre - nem megyek.

- Te! - szólítja meg őt a pajtás egész bizalommal félrehíva, - én jó barátod vagyok, s figyelmeztetlek, hogy ilyenekből óvatosan húzd ki magadat; mert azt mondják...

Nem folytathatá a beszédet a fiatalember; mert a fehérvári égettek számára kéregettek, minthogy három utca égett le, s a szerencsétlen népnek nyomora irtóztató vala.

A hír már szétfutott, s a kiküldött segélyszedők Füredre is elértek, hol a gazdag urak közt bő segedelmet vártak, mit részben kaptak is, ámbár elég savanyú arc akadt a többi között, kivált mikor azon asztalhoz értek, hol a kártyázni akarók ültek.

- Jaj, - megint koldusok, - mondja az előbbi verbunkos fiatalember, nagy kinnal nyúlván zsebébe, s kivett belőle egy húszast ezen szóval: *itt van minden pénzem!*

- *Itt van az enyém is mind,* - teszi hozzá Imre, kivévén tárcáját, melynek egész tartalmát a kéregetők kalapjába üríté, s aztán hirtelen karon fogva a pajtást, az angolkertben tűnt el.

- Hát mit is akartál mondani, barátom? - kérdi a fiatal barátot, ki úgy is fülig vörösödött.

- Már elfeledém, barátom! - mondja még mindig pirulva a másik, s egész alkonyatig sétált Imrével anélkül, hogy a kártyát elő merte volna hozni, s midőn estefelé a társasághoz visszamentek, annyira megtért, hogy ezt a történetet bizalmasan minden embernek elbeszélte, s így ment szájról-szájra, úgy hogy végtére az öreg Baltay is megtudta.

De várjunk még egy kicsinyt, majd találkozunk velük később, most kísérjük el Kisfaludyt, ki egy maga járta körül kora reggelen a fürdőhelyet, elábrándozék a nyugodt tükürű vízen, hol akkor csak néhány halász sajka járt, s a gőzhajónak eszméje még mesében sem volt meg, annál kevésbé a Balatonon, hol most az ő nevével jár szét.

Fölkerült a sétánynak éjszaki oldalára, hol a trágyadombok álltak, s addig-addig nézett és tűnődött, míg kigondolta, hogy egy színház mily jó volna ide, csak volna rávaló pénz; hanem egy pár séta után azt is kigondolta, hogy majd lesz.

Sokat, igen sokat gondolkozott, hisz az ő agyában egész múltunk megvolt, s hordta elő a példákat, hogy jobbá és lelkesültté tegye kortársait, kiknek a füredi színház eszméjét még nem merte megmondani, s bírt annyi türelemmel, hogy tíz évnél tovább érlelgesse titkon, míg azt egykor csakugyan kivitte.

Lassankint összecsődültek a vendégek, hogy a nádort fogadhassák, a gyönyörű fogatok megindultak Felső-Őrs felé, honnét már kiindult a nagy vendég, mint azt néhány taracklövés éppen jelentette, tehát kiki elfoglalta helyét.

Megjött a vendég, körülnézte a látnivalókat, gyönyörködött a kies tájék szépségein, aztán pedig elfoglalta a szállást, mely kényelmére szolgált, s a röviden tartó ünnepiesség után Kisfaludyt fogadá el, ki már rég nem találkozott a nádorral.

- Segélje papírjaimat kikeresnem, Kisfaludy, - kezdi a szót a nádor, - egy nevet kell megtalálnom; melyről én igen régen elfeledkezém.

- Miről ösmerhetnénk a névre? - kérdé tisztelettel a költő.

- Önnek ösmernie kellett az embert, kinek nevét keresem, - önre legemlékezetesebb lehet, hisz ön állítá őt ki az erdő szélére, midőn a nagy visszavonulás volt.

- Fönséges uram, - a halottak nem támadnak föl ítéletnap előtt.

- Igaza van önnek, hanem ez az ember megmenekült, s én saját szemeimmel láttam, mikor Keszthelyen valék, hol egy hosszú sora volt a vitézeknek.

Sokáig keresgélék együtt a bizalmas jegyzeteket, midőn csakugyan meglették Szapárynak jegyzékei között e nevet: *Kajári István*.

Ekkor a nádor röviden közlé Kisfaludyval, mi körülmények közt találkozott ez emberrel, s hogy okvetetlenül Zalamegyében kell tartózkodnia, tehát az alispáni hivatal útján tudakozódják

utána, s amint nyomába jön, rögtön tudósítsa a nádort, ki az előbbeni zajos időkben e dolgokról megfélemedkezett.

A kis fürdőt ellepte a sok vendég s mint mindig, úgy most is a föltűnő dolog szájról-szájra járt, s az öreg Baltayt minden ember karra vette, hogy megdicsérje Imrét, ki a kártya helyett a kárvallottak ügyével foglalkozik, s ekképp mindenik elmondá a fönnebbi történetet.

Ha nyakig gombolva nem lenne rajta a mellény, most mindjárt nagyot híznék az öreg, azért alig várta, hogy a fiúval egyedül maradjon; mert a jó öreg annyira gyarló lőn saját boldogságában, hogy tökéletesen hitte, miszerint a fiú maga fog dicsekedni a furcsa történettel.

A fiú azonban éppenséggel nem kívánt találkozni, mert már rég észrevette, hogy az öreg nem elégszik meg az örömmel; hanem most szemben is megdicséri, sőt másoknak is szívesen eldicsekszik; ez pedig a fiúnak kellemetlen vala.

Andrást eleget lóttatta, futtatta az öreg, hogy ha valahol meglátja, hívja haza Imrét, - csakhogy András most már nagyon meggazdálkodta a lépést, Imre pedig gyanítván a dolgot, mindenütt kerülte Andrást, ki csak későn este találta meg, s minthogy tovább elmaradnia nem igen lehetett, haza ment az öregúrhoz, ki már estebédre várta.

Megkívánta Imre a „jó estét” az öreg szívesen elfogadta, s alig várta, hogy a fiú beszélni kezdjen, hisz egy csipetnyit sem kételkedett, hogy majd maga beszéli el; de hisz hasztalan várta az öreg a szót, Imre beszélt már mindenről, még arról is, hogy mit álmodott; de csak arról nem, mit az öregúr várt.

- Együnk már no! - tűrhetetlenkedék az öreg András felé, ki még mindig nem jelenti az estelit.

- Eddig már el is fogyott volna, ha szól a nagyságos úr! - lőn a felelet.

- Miért nem szólt kend?

- Mert nem akartam a beszédbe kiáltani! - fejezi be András a beszédet, egyszersmind kimenvén, hogy a szakácsné adja be az ételt, mert a nagyságos úr már nem várhatja.

Az esteli is elfogyott; hanem a két ember még mindig az asztalnál ül, Imre nem tudott elszabadulni jó módjával, az öreg pedig látszék még valamire várni, mintha nem lakott volna jól; mert minden sürgölése mellett is keveset evett.

- Nincs több? - kérdi szórakozottan az öreg a bejövő Andrást, ki már azt várta, mikor szedheti le az asztalt.

- Egy tálat sem vittem ki üresen, behozhatom megint.

- Egye kend meg maga!

- Hozzak sajtot?

- Hát egy kis heringet nem hozna kend? - zsörtölődik az úr, eltolván az abroszt, mi megszokott jele volt annak, hogy a terítéket el lehet vinni, s azért ő még az asztalnál maradt.

A terítéket is hamar elszedték, a két ember az asztalnál maradt, s az öreg most már látta, hogy az nem fog dicsekedni; tehát nincs más mód, mint oldalról kerülni, - talán majd mégis eloldózik a nyelve.

- De sok gyenge legény van e fiúk közt - mondja az öreg rákezdvén a szót.

- Legalább a java könnyebben kilátszik a sok közül.

- Könnyű volna a javát kiválogatni, - azt tartom a legtöbb a kártya mellett virraszt. - Elakadt itt a szó; mert Imre nem akart odáig menni, hova az öregúr tuszkolta, hanem hagyta felelet nélkül a szót annál inkább, minthogy nem volt kérdésképp téve.

Az öreg itt is bennsült, tehát hosszan elgondolkozott, miképpen tudhatná meg legalább azt, hogy mennyit adott; tehát egy másik kerülőt csinált, s azon oldalról legbiztosabbnak hitte a támadást s így fogott hozzá.

- Imre öcsém, holnap én haza megyek, azért ha maradni akarsz, mint mondad, most szólj, kell-e még pénz? vagy hogy van-e még?

- Egy fillérem sincs, kedves bátyám, - rosszul gazdálkodtam.

- Hogyan, hogyan gazdálkodtál volna rosszul, - számítsd össze, aztán meglátod, mire mennyit adtál?

- Könnyen összeszámlálhatom, - felel Imre, kihúzván tárcáját, s a jegyzékpapírokból kihúzván egy oldalt, néhány percig foglalkozott az összeszámitással, míg a bácsi pipára gyújtott a föl-alá járta a szoba hosszát s itt-ott mosolygott magában, hogy denique az öregnek is van esze, s amit a fiú eddig egyenesen meg nem mondott, majd kimondatja vele másképp.

Szegény öreg, bizony rosszul számította ki ezt, amint tüstént meg is látja.

Imre készen lőn a számadással, az öregúr elé tette az egész jegyzéket, melyben pontosan meg volt írva, hány ezer forintot kapott a legközelebbi félévre? mennyit költött el és mire?

- Itt van kedves bátyám, - terjeszti elő Imre a számlát, - ezekre költöttem el.

- Na, - gondolja magában az öreg, - tehát írva könnyebb lesz megvallani.

- Tessék! - mondja Imre egészen az öreghez nyújtva az írást, mit az pápaszemmel néz meg.

Pontról pontra nézi a számadást, de hiába keresi a kívánt fölvilágosítást, azonban sebaj, mert a sorozat elég hosszú, majd rákerül a sor, s amint az egyes pontoknak megfelelő összegeket nézi, könnyen láthatja, hogy a legnagyobb összeg még hátra van, azért ujjával minden soron végig megy, és csak az hiányzik, hogy úgy tegyen öccsével, mint egykor vele is tettek, hogy vonalzóval mérje ki, melyik szónak micsoda összeg felel meg.

Végre már a legutolsóhoz ér, hol tisztán olvashatólag ezen szó áll: „*Subickra 2000 frt.*”

Az öreg most már átlátta, hogy a fiú tettével nem akar semmiképp dicsekedni; tehát nem nyaggatja tovább, és csak az esett most már nehezebbre az öregnek, hogy mármost nem illik dicsekednie azzal, hogy *az öccse nem dicsekszik*.

- Sokallja, urambátyám? - kérdi Imre a tűnődő bácsit, ki még most is az utolsó pontot nézi.

- Nem én, öcsém, - hisz elég *pizskos* ember van még!

VII. Keszthelyi Helikon.

Elhiszem, hogy hajdanában jobb volt, meg azt is elhiszem, hogy jobb lesz jövőben; hanem ha már én ennyit elhiszek, legalább más meg annyit higgyen el, hogy csakugyan elől vagyunk most.

*

Ha becsületes élő emberek nem mondanák, alig hinné az ember, hogy ezelőtt harminchat vagy negyven esztendővel volt Magyarországon egy város, abban egy gróf, ki azon törte fejét, hogy vendéget hívjon mindazon eleven és megholt embereknek tiszteletére, kik egyebet nem cselekedtek, hanem míg a többi elment a francia háborúba zabbal kereskedni, vagy rakatott magának egy kastélyt az országút mellé, hogy lássa hányat lép a szegény ember gyalog, míg a hintó kereke huszonnégyet fordul, és unalmában ráfeküdt őseinek dicsőségére, és elhitte, hogy csak az az ember, kinek hetvenhét öregapja volt, míg más szegény ember rettentően megszégyenlené, ha azt mondanák neki, hogy több apja volt egynél, - mondom, azon emberek nem tettek egyebet, hanem írtak olyanféle dolgokat, hogy közös örökségünk ez a nyelv, - eladóra nem tehetjük; mert ez olyan, mint a szabott ruha, más ember meg sem viselheti.

Halódni akart a nemzet, s ez egyszerű emberek mondták azt, hogy annyi millióra szaporodtunk, hogy az irgalmas szomszédok egyenkint eltemetni is nehezen bírnának.

Ők mondták: ne hagyjuk e nyelvet, melyet megőrzeni szent kötelességünk, hisz ha szomszédból kértük volna kölcsön ezt a nyelvet, még akkor is az volna a rende, hogy az ember adná vissza becsülettel.

Hát ennyi emberben annyi életrevalóság sem volna, hogy mindegyik vágyakoznék legalább a legutolsó lenni, s ha a mohácsi vész után ennyi millió árva van, pityergés helyett vigyen mindenik egy darab követ egy rakásra, s meglátják, hogy annyi anyagból egy új nemzetet lehet megint építeni.

Annyi bánatot és örömet mondtak el e nyelven, és ha mi ezt elvesztenők, lenne mit hallani a másvilágon, ha minden elhunyt magyar pirongatásképpen csak *egy szót* szólna is.

Mit siránkozunk annyi századon keresztül? ha összedült az egyik fészek: míg ott ordítózunk, addig ugyanazt a hangyák réges-régen újra építenék.

Egykor az ősök oly kevesen voltak, hogy a legyőzött szomszédok azért nem akarták megszámlálni őket, mert e marok néptől legyőzetni százszoros gyalázat! Százszorosán kellett tehát győznie, hogy a világ nemzetnek ösmerje e csodanyelvű népet, - és most annyian vagyunk, hogy ha nem teszünk is egyebet, csak a nyelvet beszélgetjük, - meg vagyunk mentve!

Miért esnénk kétségbe a múltért? hisz oly dicső volt apáinknak múltja, ha tudnánk, hogy úgy járnánk is, mint egyszer Lothnak felesége, hogy amint hátranézett sóbálvánnyá maradt, még akkor is *vissza kellene néznünk*.

S most akarunk temetkezni, mikor annyian vagyunk már, hogy a szomszéd irgalomból sem vesződik ennyi haldoklóval, s végre is fogna rajtunk az a régi átok, *hogy egyik magyar a másiknak ásná meg vermét*.

Volt egykor olyan pusztulás az ország hosszán, hogy tán számra több volt már a farkas, mint az élő magyar és ez is félve nyitá meg az ajtót, nehogy bátor ellenség helyett egy kiéhezett vadat leljen a küszöbön.

Ilyen idők voltak, s meghalni mégsem tudtunk, most pedig amennyien vagyunk, ha egy intésre mindannyian megszólamlanánk, - életjelnek elegendő volna.

Ha már nemzetnek vallottuk magunkat, bírjunk el valamit, hogy saját erőnket megpróbáljuk; és ha megosztjuk az idők terhet, ne feledjük, hogy annyi millió még temérdeket elbír.

Ezt írta ez a néhány ember, s egy pár jólelkű hazafi elhúzódott földre a Balaton sarkához, megelégedtek, hogy egy kis szűk hely befogadta őket, s ha nem adhatott egyebet a lelkesült csoportnak, legalább - *becsülést* azt adott.

A dunántúli kerületnek közelebb eső részeiből jöttek az egyszerű fogatok, a kocsik oldalain nem volt odapingálva sem törökfej, sem a zöld mező, - hisz most már nem járunk el törököket verni, s a zöld mező ma már csak annyit jelent, hogy a juhok legelnek ott; inas sem volt a bakon, kinek kabátjára elől-hátul föl lehet varrni a híres címet, - hogy aki előlről észre nem vette, legalább hátul megláthassa a család dicsőségét; hisz ezek egyszerű írók, - minden címerük egy árva lúdtoll, melynek a pecsenyét bizonyosan más ette meg, legalább akit megdicsőít e toll, az irigység sem foghatja rá, hogy a libapecsenyéért tette.

A keszthelyi szőlőkben, nem messze az országúttól, volt egy pince, s annak irányában két úr száll le egy csinos fogatról, s egyenesen a pincének tartanak, melynek belsejében az öt-hat ember üli körül a tüzet, szalonnát pirítván az izzó tűznél, a gazda pedig sorba kínál egy úgynevezett vászonkorsót, mit már harmadszor töltött.

Vígan pattogott a szikra, s midőn a keszthelyi vendégek egyenkint érkezének, a jelül elsütött mozsárnak hangja a szőlőkben is visszhangozék, s a borozók egyike mondja:

- De nagyot szól az az ágyú!

- Ez csak mozsár, - mondja Holvagy Pista, - sorra eresztvén egy újabb korsót, mit most hozott ki a pincéből, aztán párbeszédbe keveredve folytatja, - hátha még az igazi ágyút hallanád, öcsém!

- Ugyan, Pista bácsi, - mondja a fiatalabb legény, - kelmed már látott közlőről ágyút?

- Meg is lőttek vele a franciák.

- Pedig azt mondták, hogy a francia nem akarja bántani a szegény embert, csak az urat meg a papot.

- Már hisz nem tudom akkor, hogy grófnak néztek-e engem vagy püspöknek? De majd láb nélkül jöttem haza.

- Pedig azt mondták ám minálunk, hogy a francia azért jött be, hogy minden ember egyenlő legyen!

- Persze, hogy azért, - hagyá helybe Pista, - valamennyinkről lehúzták volna a magyar nadragot, aztán adtak volna ránk egy nagyszájú bugyogót, hogy valamennyien *egyenlők* legyünk.

- Ejnye, hogy a fene verjen meg, - mondja amaz, - hiszen akkor az a francia csakugyan ellenség!

- Bolond ember vagy, - tréfálódzék Pista, - hisz mit ér a te ruhád? - más volna, ha a gróf jajgatna majd az aranyos mentéért.

- Aztán arról is lehúznák?

- Hát hogyan lennénk egyenlők, ha arról le nem húznák?
- De hát, aki nem hagyná?
- Dehogyan nem hagyná, - okoskodik amaz, - te a grófét hagynád, a gróf meg a tiedet.
- Hátha összefognánk, Pista bácsi? mi lenne akkor?
- Akkor kivernők a franciát, öcsém - mondja Pista, hanem megint úgy maradnánk, mint voltunk, - egyik lenne paraszt, a másik pedig aranyos mentéjű gróf.
- De nem kellene bugyogóba bújni?
- A hasznáért megtehetnéd, öcsém - okoskodik amaz - aztán milyent nézne anyád, ha fecske-farkú ruhában mennél el a ház előtt, aztán eltagadnád, hogy magyarul is tudtál?
- Tudom megátkozna, szegény édesanyám.
- Ki hallaná meg azt az átkot?
- Meghallaná azt valaki, István bácsi, él még a magyarok istene!

A fiú nem tudott aztán fölvidulni, mert észrevette, hogy a gazda nem ok nélkül gúnyolódott, tehát szívesen hallgatott, hogy több szó ne érje, s midőn az ajtón Dunay és Festetics grófokat látta belépni, azon gondolatban, hogy azok ott kinn mindent meghallottak, rettentően megszegyenlő magát.

Levett kalappal állt valamennyi a váratlan vendégek előtt s Dunay megismervén a házi gazdát, barátsággal kéri, hogy néhány szép fiatal berkenyefát láttak meg az országútról, jó pénzért szívesen megveszik.

- Akár valamennyit! méltóságos uram!
- Csak néhány szálát! - felel rá Festetics, ismét kimenvén a szabadba, s a fák felé tartott, hogy a szükséges szálakat kiválogathassa.

Pista hátraintett, hogy az ásókkal jöjjenek utána, hogy amely ágot kiválasztanak majd, rögtön kivehessék, maga azonban ment a szőlőtőkék között egyenesen a berkenyefákig. Festetics nagyon előre sietett, tehát Pista megszólítja Dunay grófot, kivel régóta bizalmasabb viszonyban állott már.

- Ő méltósága nagyon megkívánta talán a berkenyét?
- Ez egészen más okból lesz használva, - felel a gróf, mindig lassabban menve, s éppen e miatt a hátulsók is elérték őket, és a beszédet egy szóig érthették, midőn a gróf folytatta, - holnap ez ágakat mi a nagy kertben fogjuk elültetni, s minden águnk adunk majd egy nevet.
- Valami nagy uraságnak a neve lesz az? - kérdi Pista.
- Nem édes barátom, hanem vannak és voltak hajdanában lelkes hazafiak, kik olyan magasan állnak, hogy bizonyosan magasabbak nálunknál egy fejjel az ő érdemeik után, tehát minden esztendőben másért dugunk le egy ág berkenyét, hogy az élőfa legyen bizonyosága, hogy az ő neve nem halt ki közülünk!
- Vedd le a süvegedet! - löki meg egyik paraszt a másikat, nem tudván hirtelenében más tiszteletet adni a beszédnek, s a gróf hamar észrevette, hogy az egyszerű emberek szavainak adnak ily becsületet.
- Mivel tartozunk az ágakért? - mondja Festetics, három szálát kiválasztván kiásás végett, de Pista közelebb lépven a grófhöz, tisztelettel mondja:

- Nem pénzért adom, méltóságos uram!

- De ingyen nem fogadhatunk el senkitől is olyant, minek értéke van.

- No hát ne mondjuk meg, hogy mennyit ér ez a három szál fa, méltóságos uram, - mondja Pista, - legalább mikor leássák, ha nem tudok hozzáadni a tisztelethez, méltóságos uram, legalább nem mondhatja senki, hogy *elvettem belőle!*

Festetics elgondolta, hogy gróf Dunaytól megtudták, mi okból kéri ő a berkenyefát, tehát nem unszolta tovább az árt, hanem hogy cserében ő is adjon még valamit, azt mondja:

- Jó, elfogadom a szép ajándékot, hanem amely fa megtetszik az én kertemben, szívesen odaadom.

- Ne ígérjen semmit, méltóságos uram, - én egyebet kérek.

- Hadd hallom, mit tehetek én is?

- Engedjék meg méltóságos urak, hogy én áshassam le az ágakat a földbe.

- Ezer örömmel! - válaszol Festetics, - és ha még akar valakit magával hozni, azt is megengedem.

Pista hátra nézett, látta, hogy az előbbeni beszélgető még mindig halavány, rámutatott Pista a fiúra, s aztán a grófhöz fordulva mondja:

- Ezt viszem el, méltóságos uramnak engedelmeivel. A gróf nem firtatta a dolgot, hanem megmondván a napot és az órát, mikor okvetetlenül ott kell lenni, nyájassággal vőn búcsút a körülállóktól, s aztán Keszthelyre hajtattott, hol a vendégek nagy csoportja várta.

Pista elkíséré a vendégeket egész a kocsig, aztán pedig visszament a berkenyeágakhoz, melyeket már szorgalmasan ástak ki a földből, kivált a beszédes fiú, ki legbuzgóbb volt valamennyi között.

- Na fiú, - mondja Pista, - cserélnél-e most egy hat ökrös gazdával?

- Még a gróffal sem, hallja, Pista bácsi! - szörnyen örvendezve.

- No lásd, édes öcsém, - hogyan leszünk legkönnyebben egyenlőkké, - nézd ez a két gróf milyen *derék magyar ember*, - aztán magadat is annak tartod!

Vígan folyt a munka, a fának gyökerét jól körül ásták, és a kirendelt időre a kastélyban voltak, ünnepi ruhában, és Pista nem is merte volna hinni, hogy a mai napon kivel találkozik.

Mielőtt azonban idáig érnénk, nézzünk körül, kit látunk az érkezett vendégek közt, nem értvén a szájtáltókat, vagy a világlátókat, hanem azt a kis csoportot, mely az akkori irodalom embereiből állott ki, és a vendéglátó „*Keszthelyi gróf*” körül összesereglenek.

Ruszek apát vezeté karonfogva Kis Jánost, a későbbi szuperintendenst, szemközt pedig Dukai Takács Judit jött, s a két férfi nyájasan üdvözlí a hölgyet.

- Éppen Kist keresem, mondja Takács Judit, - valami közlendőm lenne.

- Titok? - kérdi Ruszek, hogy alkalmatlan ne legyen.

- Éppen nem, sőt kérem az apát urat, kísérjen bennünket egyik terembe!

Mindhárman elváltak a nagyobb társaságtól, hogy a bizalmas közlést meghallhassák, s amint a harmadik ajtót megnyitják, egy ősz földmívelő áll a három vendég előtt.

- Édes apám! - mondja Kis, meglepetve lépven apjához, ki örömkönyűk közt karolá át fiát, - ki, midőn apja karjaiból kibontakozék, a két kísérőnek mondja:

- Ez az öreg férfiú az én édesapám.

- Gondolta-e, édes öregem, - mondja a hölgy, - hogy ma fiát fogja itt meglátni?

- Álmomban sem hittem volna, nagy asszonyom (így ám), hanem mivel berendelt az én méltóságos uraságom, kinek én is egyik jobbágya vagyok...

- Mától fogva nem, - mondja a hölgy, - fogadja ez írást, kedves öreg... földjét öröktulajdonban bírja, s most maga az első jobbágyság, kinek földesúr nincsen!

Az öreg remegő kézzel nyúlt az írás után, mit a nemes lelkű gróf ily gyöngéd kezek által nyújtott neki, s a négy ember sokáig szótlanul állt, e nem várt tettet megbámulván, míg utóbb az ajtó lassan megnyílt, és a gróf is közöttük állt.

Kis még most sem tudott a meglepetéstől magán uralkodni, - s ámbár erőlködött, hogy valami hálát mondjon, utóbb a nagy küzdelemben végtére is ennyit mondott:

- Méltóságos uram, maga az oka, hogy én most azt mondom, hogy *semmit sem tudok mondani!* Bármennyire szívesen időzném e képnél, mégis inkább kedves szívesen időzném e képnél, mégis inkább kedves olvasóimra hagyom elképzelni ezt az öt embert, kik a nagy boldogságban oly ügyetlenül álltak, hogy azt le nem merem írni, csak annyit mondom, hogy mégis mind az ötnek vajmi nagyon jól állt ez a kis ügyetlenség, s akármit mondtak volna, vagy igen nagy dicsekedés, vagy igen alázatos köszönetes volna, - hagyjuk tehát őket, majd valahogy csak szétválnak, - mi meg menjünk odább.

Egy igénytelen külsejű, rövid homlokú, meglehetősen komor képű úr válik ki a többi közül, s mindenütt elmaradozik, mintha ki akarna szökni, azonban csak azt veszi észre, hogy valamennyi szemközt fordul neki, s amerre ő előbb visszahúzódott, most minden ember arra tart, s némelyik alig várja, hogy az a kis barna ember mondjon már valamit, mert hiába, akár-mennyire húzódozik a sok ösmeretlen között, mégis sokan ösmerik, mit ő maga legkevésbé látszik tudni, mert annyira hátrál, hogy már az ajtóhoz ér, hol éppen Kisfaludy Sándor lép be, hanem a hátráló ember egész csizmasarokkal rálép a lábára.

Egy nagy kiáltás hallik, csak hogy nem az kiáltott, kinek tyúkszemére léptek, hanem a hátráló kiált engedelemért, azt gondolván, hogy hátha valami nagyságos úrnak lábát tiporta le.

- Ne búsuljon Berzsenyi uram, én vagyok! - mondja Kisfaludy meg sem hunyorodván, s ekképp Berzsenyi is megnyugodott, s minthogy Kisfaludy őt kereste, elment vele a szomszéd szobába, de amit valaha becsülettudásképpen beléverték, az ma mind fölengedett benne, mert akármennyire tuszkolta is Kisfaludy, hogy ő menjen elől, sehogysem bírt vele.

A szobába érkezvén, egy papírt mutatott Berzsenyinek, s leolvassák róla azon adományokat, melyek a heliconi ünnepély napján elosztandók voltak.

1-ör. Kétezer forintot szántam a megcsónkult magyar vitézeknek, hogyan keressenek szegények, hisz ha utána kellene menni, nem vinné a lábuk, mert nincsen, s ha találnak valahol egy fillért, egy kézzel könnyen fölvehetik.

2-or. Házi szegényeimnek szintén kétezer forintot adok, - én eltartom a magam szegényeit, meghagyom a többi másnak, hogy legyen nekik kivel jól is cselekedni.

3-or. A keszthelyi diákoknak adok ötszáz forintot, - azok legalább nem rakják a láda fenekére, aztán amit nekik adok, az leghamarább szétmegy a világon, annyi, mintha azoknak is adnám.

4-er. A hazai íróknak kétezer forintot bátorkodom ajánlani; ők legalább tudják, hogy ez nem ajándék; valamint azt is tudják, hogy mennyivel tartozhatik egy ember édes hazájának.

Berzsenyit úgy meglepte ez a dolog, hogy egy pillanatra azt is megbánta, hogy a „*Romlásnak indult*” kezdetű verset írta, s minthogy most már a nyomtatásból ki nem lehetett vakarni, legalább azt gondolta, hogy ez az ember mindenesetre kivétel, csak a többi a nem jó.

Midőn eléggé eltelték a nagy hazafinak sokoldalú figyelmével, saját körülményeiről kezdett beszélni a két jeles ember, és Kisfaludy nagy örömét nyilvánítá, hogy Berzsenyit is valahára el lehetett csalni Keszthelyre, hol ő ugyan máskor is megfordult, de sehogysen tudták a grófhöz fölcipelni.

A gróf ezt jól tudta, mert a vendéglősök szerződés szerint tartoztak minden úri vendéget a kastélyba küldeni, mit annál inkább szívesen megtettek, mert a vendégért azért ők is megkapták a tartáspénzt, ha nem evett is a korcsmában; de Berzsenyi annyira tartózkodó volt, hogy inkább nem evett, - de még sem ment el a kastélyba.

A vendéglős mindig fölrovogatta Berzsenyiért a tartáspénzt s utóbb a gróf végig nézván a vendéglős számadását, csodálkozva látja, hogy Berzsenyinek neve háromszor is előfordul, de ő nála egyetlenegyszer sem volt, tehát mi dolog ez?

Elhívták a kocsmárost.

- Hallja az úr, - mondja a gróf - nem panaszkodott Berzsenyi úr a kastélybeli szakácsra?

- Egy szót sem hallottam tőle, méltóságos uram, - mondja a kocsmáros egész becsülettel.

- De mindig evett valamit, - mikor ismét visszament?

- Egy falatot sem, méltóságos uram, - állítja a kocsmáros, - hiába is kért volna; mert nem adtam volna neki, mint az megparancsolva van.

- Pedig lássa az úr, - mondja a gróf, - én nálam egyszer sem volt Berzsenyi úr sem ebéden sem vacsorán, akár voltam itthon, akár nem.

- Akkor éhesen is ment haza, vagy abból evett, méltóságos uram, amit magával hozott.

A gróf nem vallatta tovább a kocsmárost, hanem nagyon érzékenyen vette, hogy a köztiszteletű férfi ennyire kerüli, tehát nincs más mód, minthogy ő menjen Niklára, s kiadta a parancsot, hogy minden késedelem nélkül álljon elő a fogat.

Még jól fönn volt a nap, mikor a gróf Niklára ért, illetőleg a határba s a tehénpásztor éppen az út mellett legeltetvén, megkérdi a tehenestől, hogy Berzsenyi úr körülbelül melyik házban lakik.

- Éppen ott megy az úton, - mondja a tehenes - alig van ide kétszáz lépésnyire, - ő maga legkönnyebben elvezet házáig.

Megköszönte a gróf az emberséget, aztán pedig leszállván a kocsiról s az országút szélén haladva, a faluvégen már jól megközelíté Berzsenyit, s mindenütt vagy három ölnyre követé: midőn Berzsenyi a kapuig ért, látta a grófot, ki most éppen egy magyar mentés úrral beszélt.

- Úgy-e ebben a házban lakik Berzsenyi Dániel úr?

- Igen is! - válaszol a megszólított, egyenesen a grófra nézván, ki elég hangosan beszélt, hogy Berzsenyi is meghallhassa.

- Én, kérem alázatosan, gróf Festetics György vagyok, - mondja a gróf sietve, hogy a másiknak ne maradjon ideje hálálkodni, - nagyon szépen kérem uraságodat, mondja meg tekintetes Berzsenyi Dániel úrnak, hogy ugyan jól tudom, hol lakik; hanem ha ő elkerülte az én házamat, én sem merek ő hozzá bemenni!

Berzsenyi az utolsó szóig hallott mindent, visszafordult, s odasietett a grófhhoz, hogy valami mentséget mondjon, azaz, hogy ne az igazi okot mondja meg, mi nem egyéb volt, minthogy nem igen vágyakozott nagy urakkal egy tálból cseresznyét enni. A becsületes ember odament; hanem már az arcáról meglátta Festetics azt a gyötrelmet, hogy ugyan hazudni akar kénytelen-ségből; de bármennyire erőlködik is, nem tud.

- Ne is törje az esztét, Berzsenyi úr, - csak mondja ki, hogy nem akart bejönni hozzám.

- Nagyon nagy nekem az a kastély, méltóságos uram!

- Én inkább azt hinném, hogy Berzsenyinek igen kicsiny - igazítá ki a gróf.

- Nézze a gróf, - mutatja Berzsenyi a niklai kis tanyát - mily kicsiny helyen elférek.

- Azért is bemegyek, - mondja nevetve, - higgye meg, Berzsenyi, tudom, hogy kicsiny helyt megférek; tehát menjünk! - kezdi a gróf.

- Mivel érdemlem meg ezt a megtisztelést, méltóságos uram?

- Kettővel édes Berzsenyi, először, hogy nem hí engem méltóságos úrnak, mert akkor én még eggyel főlebb kezdem, - másodszor pedig, hogy Keszthelyre is eljő!

- Nem kerülöm el többé...! (Itt egyet nagyot nyögött Berzsenyi; mert már nem merte megméltóságosozni; hanem valahányszor hasonló helyre került, a címezés helyett egy darab időig rendesen kitartá a nagy pauzát, s aztán ment még odább.)

Így tudták Berzsenyit elhozni Keszthelyre, hol az ünnepélyen kitűnő vendég vala, s mi azon ünnepélyek leírását negyven esztendőnek elmúltá után részben neki köszönhetjük.

Az akkori dunántúli írók nagy részben jelen voltak, valamint az irodalombarátok is, kik közül első helyen gróf Dunayt említhetjük, ki ez ünnepélyre serdülő lányát is elhozta, kinek ez ünnepélyen az a foglalatosság jutott, hogy a költőknek és szavalóknak koszorúkat nyújtson.

Mindenki készült az ünnepélyre, az öreg Baltay legaranyosabb mentéjét öltötte magára, s a legföltűnőbb, dacára annak, hogy Dunayék is itt valának, nem maradt el a nagy ünnepélyről.

András felöltöztette a nagyságos urat, mi természetesen szó nélkül nem esett meg, tehát halljuk ezt a két öreget, összeférnek-e már? Egészen felöltözött az öreg, csak az aprólék hiányzott, hogy azt is elrakja valahol a mentezsebekben.

- Hol a dohányzacskóm? - hadd teszem el.

- Éppen bizony, - dörmög András - még utóbb is az én szégyenemre azt mondanák, hogy én milyen vén számár vagyok, s az uraságomat úgy kibélelem, mintha a kaszások után akarnám eresztetni.

Baltay csakugyan észrevette, hogy Andrásnak igaza van; reggel óta igen szórakozott, kiállt az ajtóba, Dunaynak leányát látta előtte elmenni s a kemény ember nem bírt elfordulni tőle, s midőn a gyönyörű hölgy elmenvén előtte, egy szép jó reggelt kívánt, úgy elbámészkodott, hogy majd a leány nyakába dűlt. Azután pedig kihúzott oldalzsebéből egy rég megviselt levelet, eltette, elolvasta, megint elolvassa, megint eltette, s tán tovább is ismételné ezt a munkát, ha András meg nem csudálja a dolgot, és azt nem mondja szokatlan tréfával:

- Már látom, hogy a nagyságos úr is mond egy verset, nagyon sokáig tanulja!

- Tudom, szeretné kend hallani ezt a verset?

- Ha én tarthatnám azt a papirost, aztán látnám, hogy szóról-szóra el tudja mondani.

- Ha azt megérem még, András, - ami ebben van megírva.

- Csak ne búsuljon megint a nagyságos úr, mert aztán én is együtt jajgatok ám!

Baltay eltette az írást, melynek egyik részét mi is jól ismerjük, ez a herceg levele, melyből Baltay újra meg újra azt olvassa, amit még nem tudunk.

- Benn van minden a zsebemben? - kérdi újra az elszórakozott ember.

- Ott van minden! - felel András, hogy megnyugtassa, pedig felét sem tette oda a megszokottnak, hanem az öreg körültagogatódzott, nem hiányzik-e valami?

- Hát Kisfaludym itt van-e? (Értsd a könyvet.)

- De már az ott van, - annyit mondhatok! - mondja András itt-ott igazítván el az öregúron, s aztán elkísérte a nagy teremig, hol a vendégek helyet foglaltak már.

A későn jövőnek oda kell ülni, ahol helye marad, s az a furcsa véletlenség a kis Dunay Jolán mellett hagyott egy üres helyet, s az öreg a sor elején végigmenvén, kénytelen volt leülni, s a fölolvadásokat és szavakat a kisleány mellett hallgatni, hanem az öregúr most már engedelmesebb volt maga iránt, s a kedves gyermeket szüntelenül nézte.

Az intézeti növendékek kardala nyitá meg az ünnepélyt, aztán pedig a pályajutalmazottak nevei olvastatának föl.

Kisfaludy Sándor ült az ítélőszéken, s a következő sorokat olvasá, míg Jolán előtt a jutalmak álltak, hogy a nyerteseknek ossza:

„*Mi volt őseink kötelessége a haza iránt a múltban, s mi a mienk a jelenben?*” - szól az első kérdés, melynek megfejtője ezüstkoszorút kap gróf Dunay Jolán ajándékából, - olvassa a bíró, - megfejtőjének jelisége: *Kard és könyv!*

A mondott jeliséjű levél a hölgy előtt feküdt, s a gyengéd gyermek halványan ült a kis emelvény előtt, melyről a levelet fölvette, és midőn felbontá a levelet, a benne levő nevet nem merte kimondani.

Baltay közelebb hajolt, s a lány elébe tartá a levélkét, hogy könnyebben olvashassa: de Baltay maga is néma maradt, mi a körülülőket valamint az egész hallgatóságot nagyon meglepte; de meg inkább az, hogy András leghátulról szólamlott meg, s azt mondja:

- Az bíz az úrfinak a neve, csak mondja ki nagyságos uram! - mondja a kínlódó szolga, ki alig várta, hogy ifjú uraságának dicsőségét lássa.

A derűtség általános lőn, s a bíró a meglepett ifjút a jutalomért vezeté; a fiú nem mert bátyjára nézni, - valamint a lány is reszkette nyúlt a koszorú után.

A grófné és az öregasszony már készen valának, hogy a reszkető lányt az összerogyástól megóvják, de az öreg még többet is tett, s öccsének egyik kezét, s a lánynak nyújtva a másikat, mind a kettőt annyira bátorítá, hogy a lány a koszorút átnyújthatta, s a fiú Jolánra mert nézni.

- Én Baltay Imre vagyok! - mutatja be magát.

- S én e nevet megkoszorúozom. - mondja Jolán, oda nyújtva a jutalmat.

- Tehát elvihetem? - kérdi bizalmasabban Imre.

- Ejnye, öcsém, - szól bele az öregúr, - talán ráadást is akarsz?

- Jutalomnak csekély! - mondja Jolán, átengedvén, a csinos művet, melyet Imre remegő kézzel vőn át.

- Kicsiny érdemnek óriás jutalom! - Béke velünk! - mondja célzatosan Imre, egész erejét összeszedvén, hogy a lány arcán a búcsúszónak hatását is meglássa, mi neki a legjobbat mondá.

A jutalomosztások után következének a szavalatok, azután pedig az egész társaság kiment a kastély melletti kertbe, hogy a berkenye ültetésnek tanúja lehessen.

Az irodalom emberei kiosztott rendben, utánuk a vendégek menének a kertbe, hova nagy tömeg ember kéredzett, s a virágállványokat mászták meg, hogy a leültetést megláthassák, - akinek pedig szék jutott, azon foglalt helyet.

András addig csinálta a helyet másnak, hogy saját úrfiához közel jutott, s a jó öregember legelőször életében most süvegelte le magát a fiatalember előtt, ki szárnyai alatt nőtt fel. A fiú hirtelenében azt gondolta, hogy András valakinek másnak teszen ily nagy tiszteletet, hanem midőn látta, hogy András a karjára fűzött koszorú előtt úgy áll meg, mintha oltárképet látna, mindenképp akarta, hogy András ne álljon előtte ilyen födetlen fővel.

- Tegye fel édes jó öregem!

- Nem én, nagyságos úrfi, hadd gyönyörködjék bennem az úristen, midőn én azt köszönöm meg, hogy az úrfiban megadta érnem, amit csak reméltem.

- Megelégszik velem, András bácsi?

- Meg, édes úrfi, - mondja az öreg jókedvvel már most elkísértem idáig, nem kell vezetőnek az öreg András, már most azt mondja a nagyságos úr, hogy nem töri el egykönnyen a csontját, én pedig azt látom, hogy a padlásra felhordjuk a legjava szemet, - isten áldja meg az úrfit.

Nem lehet őszintébb az édesanyának öröme, mint ezé az egyszerű emberé, ki a tarka vendégek közt is meg mert szólalni, midőn tudta, hogy azt éri kitüntetés, kit ő gyermekkorától látott nagyranőni.

Siettek a vendégek, csak az öregasszonyosság ment lassan, hogy a tolongást elkerülje, s ha már éppen nem látja is a további ünnepélyt, majd elbeszéli azt neki a kis unokaleány.

- Csókolom kegyes kezét a nagyságos asszonynak, - mondja András kitörölvén szeméből egy nagy könnyűt, mit némileg szégyenlett volna kemény hajdú létére annyi ember előtt elcsöppenteni, - hanem addig erőlködött, hogy egy tarka kendőben nyomhatta szét, s mikor megint kinyitá a szemét, a nagyságos asszony mellett állt már.

- Öreg, öreg! - kezdi az asszonyosság, - még csak mindig nem akar megvénülni?

- De bizony már nagyon megpuhulok, nagyságos asszonyom, - felel András kulimászos bajsztát jobban oldalra húzva, - hanem azért még nincs mindennek vége.

- Mi jót remél, András gazda? - mondja meg nekem is!

- Nagyságos asszonyom, ezek a gyerekek ma megríkattak, de amint az ízét éreztem annak a könnycseppnek, mintha nem volna olyan keserű, mint véltem.

A két öreg elbeszélgetett még, addig pedig a kertbe ért már az egész társaság, hogy a berkenyefát a halhatatlanok emlékére leássák a földbe, s a megkeresztelésnek tanúja legyen az egész népség.

Rövid beszéd után Kis János elvette Pistától a berkenyeágak egyikét, s a nyitott gödörbe helyezte, mindaddig tartván, míg a fát a körülrakott földtömeg saját gyökerén megtartotta, ekkor azt mondja Kis:

„Gyöngyösy Istvánnak emléke legyen köztünk áldott!”

A zene megszólalt, s egy kis hézagul szolgált, míg a fa helyén állt már, aztán pedig Kisfaludy Sándor ment a körbe, s a fiatalabbaktól átvette az ágat, hogy a gödörbe eressze. Már behelyezé az ágat, s Holvagy Pista rakni kezdé a földet, néhányszor azonban fölneézett munka közben, hogy a fának egyenességét a szomszéd fáéhoz mérje, s midőn így felnézett, Kisfaludy tisztán meglátja az arcot, melyet ugyan sohasem feledt el, de hogy egykor megláthassa, még azután is kételkedett, midőn a nádortól megtudta, hogy még életben van.

- Jó barátom, - mondja Kisfaludy, - sohasem láttuk mi egymást?

- Egyszer, nagyon régen! - mondja Pista, megismervén Kisfaludyt.

- Akkor megígértem, hogy ha találkozunk, megszólítom, - úgy-e, hogy így mondám?

- Minden szóra emlékszem, uram! - mondja Pista, egészen megtömvén a fa mellékét, s időt engedett Kisfaludynak, hogy a fát jobb kézzel fogván, az ünnepélyt folytassa.

- Kisnek, a *nagynak*! - szól ünnepélyes hangon a lelkes férfiú oldalt fordulván, hol Festetics és Dunay közt állt Kis, nem is gyanítva, hogy az egyik fát az ő tiszteletére szánták, s midőn nevét hallá a tegnapi meglepetés által megzaklatott ember, alig tudott támaszkodás nélkül megállni, s Dunay karjára fogván mutatá a vendégseregnek, mely harsogó éljenekkel üdvözlé az ünnepelt költőt.

Visszament az ünnepi sereg a grófi lakba, s míg a menet beért, Kisfaludynak elég alkalma volt elmaradni a többitől, hogy Pistával beszéljen.

- Legelőször is azt mondja meg barátom, hol lakik?

- Keszthelyen, uram, az alsó városon.

- Nem szenved szükséget valamiben?

- Vitéz őrnagy uram, ilyen erős ember, mink én, csak délig koplal.

- De tán mégis volna valami kérni valója? lássa, barátom, én sokban segíthetek.

- Magamért soha sem kérek, őrnagy uram, koldus pedig nincs a környéken, mert a méltóságos gróf minden szegénynek juttat valamit.

- Az érdemet nem lehet jutalmazatlanul hagyni, - mondja Kisfaludy.

- Nem tudok én annak mértéket venni őrnagy uram, meg az árát sem tudom.

- Majd tudja más! - viszonzá Kisfaludy a kapuig kísértetve magát, hol aztán azt is megmagyaráztatá, hogy Pista merre lakik, adandó alkalommal föl akarván keresni Pistát, midőn Kisfaludy majd Budáról megfordul.

Imre bátyjával van, jól esett az öregnek az a tudat, hogy mellőle hajtott ki ez ág; de azért egy szót sem szólt neki, hanem csak lógósnak ereszté, hogy a gyerek ne tudja a bácsi büszkeségét, mikor az a sok ember között olyanképpen vezeti a kitüntetett fiút, mintha mutatóba vinné. Még mindenki ünnepi köntösben van, s az egyik teremben látunk egy zömök embert keményen kisodrott bajusszal, nagy szakállal, széles karddal, s az egész ember oly készen áll az ütközetre, mintha már azt várná, hogy mondják neki, hova kell bevágni.

Az elmenők nagy figyelemmel köszöntik, környezete sohasem fogy; hanem inkább szaporodik, - s ő nem hagyja unatkozni a körülállókat.

Éppen most bámulja valamennyi, mert azt állította, hogy a magyarnak van csak egyedül istene a keresztény faj között, mert a többi már mind megtagadta.

- Hát az angolnak nincsen? - kérdi valaki.

- Nincs bizony, - mondja oly komoly képpel, mintha meg akarna rá esküdni.
 - Hát a franciának sincs? - kérdi megint egy másik.
 - Annak sincs, - és még rosszabb mint az angol, mert csak félig tagadta meg, nem úgy, mint az angol vagy olasz.
 - De hát miből bizonyítja meg ezt édes Ádám bácsi? - kérdi egy harmadik fiatalember, ki a vitatkozóval bizalmasabb lábon volt.
 - Az legkönnyebb, - mondja a kérdett egy nagy olajfestményhez fordulva, mely éppen az atyaistent ábrázoló, szokott helyzetben ülven mennyei székében.
 - Hasonlít ez a kép valami franciához, angolhoz, vagy olaszhoz? - kérdi a körülállókat.
 - Hisz a franciának csak bajusza van; de szakálla nincs! - szól az egyik.
 - Az olasznak pedig csak szakálla van; de bajusza nincs! - mondja egy másik.
 - Az angolnak sem bajusza, sem szakálla! - jegyzi meg a harmadik.
 - Nekünk pedig szakállunk is van, meg bajuszunk is! - mondja diadallal Ádám bácsi, magára hagyván a bámuló tömeget, melyből valaki kérdi:
 - Ki ez az ember?
 - *Horváth Ádám*, - nevezi őt meg a kérdett, s egyszersmind elmondá a sajátságokkal megrakott embernek akkor közszájon forgott furcsaságait, minthogy mindig azon törte a fejét, hogy vigyen föl bennünket Ádámmal, amit aztán névrokona Horvát István meg is cselekedett.
- Még többet is mondott Horváth Ádám a heliconi ünnepélyen, melyeket azonban egyenkint fölhordani körünkön kívül esik, hanem mégis említetlenül nem hagyhatánk őt; mert a heliconi ünnepélyeknek mindenkor feltűnő tagja volt, s ezen alkalomra már mindig tartogatott valami furcsaságot, mit előkerült alkalommal közreadott, s ha bár különöse nem volt is szentírás, de mindig megbocsátható egy nemzetnek, ha egyes emberei ez előszeretettel akár a legszélső vonalig mennek is el.
- Néhány óranegyedig Horváth Ádámmal foglalkozott az egész társaság, s legalább annyi jutalma volt, hogy mindenki vágyott őt meglátni, s ennyi jutalom neki untig elegendő volt elolthatlan buzgalmaért; s ha már e nagy hitnek nem térített is meg sokat, de hallgatni mindenki szerette.
- A nagy ebéd elég nagy volt, ennek leírásához nem is fogok, mert először nem értek hozzá, másodszor pedig azt gondolom, hogy ha jó volt, azoknak volt legjobb, kik részt vehettek benne, kiknek annál jobb ízűn eshetett, mert a vendégszeretet olyan embertől jött, ki tetteit nem méltóságos címével, hazafiúságával mérte föl.
- Midőn a vendégsereg nyugodni ment, Dunay még sokáig beszélgetett nejével, s a házastársak boldog reménységgel beszélgettek gyermekük jövője fölött, s minthogy az öregasszony már előbb mondott némelyeket, bevallák egymásnak, hogy amit láttak, elegendő arra, hogy tudomásul vegyék.
- Néhány nap múlva szétment a vendégsereg, csak a meghittebb barátok maradtak hátra, hogy a jövőről beszélgessenek, s ugyanekkor megállapíták, hogy a heliconi ünnepélyt minden évben megtartsák.
- Sokra jó ez ünnepély! - mondja Dunay.

- Még leánynezőnek is! - nevet a házigazda, megsimogatván a piruló kis leányt, ki útiköntösben állt, s az elindulást várta.

*

Ha való dolog nem lett volna ez ünnepély, melynek még élő tanúi vannak, ma már könnyen azt hinnék széles nagy Magyarországon, hogy az egész dolog mese: *a heliconi ünnepély csak képzelet, s Festetics György nem élt.*

Élt... még pedig úgy élt, hogy halhatatlanná lett.

VIII. Felnőtt gyermekek.

*A virágnak megtiltani nem lehet,
Hogy ne nyíljék, mikor jó a kikelet.*

Félre azokkal a nagyon okos emberekkel, előttük hiú boldogság a szerelem: pedig ők tudhatnák legjobban, hogy amely fának virága nincs, gyümölcsöt sem terem.

Ki átkozná meg a tavaszt azért, hogy sokat ígér, - míg az ősz az érett gyümölcsöt hullatja le? - és hány okos ember kívánczozott vissza érett korának bölcsességéből oda, hol a gondtalan fiatalember ostobaságait űzi? Ne bántsátok tehát azt a világrendet, mely úgy akarta, hogy egy kis búzakalásznak oly hosszú szalmaszála legyen, mely üres ugyan; de a kalász onnét szedett erőt.

Hisz, ha olyan emberek vagytok, kísértésétek meg, tömjétek meg egy gyermekfőt minden tudománnyal, s ti lesztek a legelsők, kik az elaggott bölcs gyermeket megszánjátok éppen úgy, mint azt a vénembert, kinek eszébe jutna ősz fejjel belekeveredni azon tolongásba, hol a hevesebb vér bolondjait járja.

De ti bölcsök vagytok, véretek meghiggadt, s míg az ifjú szíve verésében érzelmekeket ápol, ti előveszitek a bonckést, szétvagdaljátok azt, s megmutatjátok a világnak, hogy nem hús, nem porcogó, nem csont, - tudjátok, hol tolul bele, és hol omlik ki belőle a vér, - két kamrája van, és szerintetek csak véredény, mely, ha szétreped, tudománytok össze nem eszkábálja többé.

Mi érezzük ezzel, örömeink, fájdalmaink tanyájának tartjuk, és megelégszünk annak tudásával, hogy amint annak verése megszűnik, vége az életnek, testünk elkéredzik a földről, hol annyi bolondság közt ti tudósok hordjátok körül a lámpát, s ezredek óta mondjátok, hogy minden mulandó és hiú bolondság a világon, darócba öltöztök és szánjátok azokat az ostobákat, kik az almafáról a gyümölcsöt leszedik, megeszik és azt mondják, hogy jó, - s igen nagy meggyőződéssel mondják, hogy az ananász még jobb.

Ti ennek nem tudtok örülni, nektek a virág megszároгатva kell, s nagyobb becse van előttetek azon szénának, melytől egy csontos ökör tizenhat mázsányira hízik, - s így elhiszem, nem lettek gyönyört a furulyahangban, mely holdvilágos éjszakán oly panaszos hangon szólal meg, mintha csakugyan szívünkben járna már az a bonckés, mely sem csontot, sem porcogót nem talál, s a tudós odaüt magának, hova a mészáros (szinte bonctudós) az ökörnek méri a taglót, - s aztán diadallal mondja; megvan az eszme; a szív egy véredény.

Mily szívesen összeméretegi a csillagász a csillagok járását, s egész éjszakán át az égen csavarog, míg a földön alatt, néhány ölnyre tőle, egy pár szerelmes cseléd nyugodtan hagyja sétálni a holdat, nekik két csillagukkal több van, ha egymás szemébe néznek. - A csillagász összefirkált számainak örül, - a szerelmes pár pedig a mondott szónak, s ezeket éppen úgy boldogítja a hit, mint a csillagászt a tudat.

Menjünk, menjünk vissza, keressük meg azt a két gyermeket, kiket a heliconi ünnepélyen összehoztunk, lássuk, mit mívelnek?

*

A fiú levedlette már a gyermekarcot, bátyja öneszére kezdé eresztetni, s órákig elhallgatta, midőn egy tárgyat részletezni kezdett, mikor pedig egy-egy vendég megbámulta a fiúnak esztét, tudományát, szívesen hallgatta, ha bizalmasan megsúgták neki, hogy ebből ugyan derek embert nevelt.

Ne nyúljunk az öreg úrnak öröméhez, jól tudta ő maga is, hogy nem sokat rakott ő az egészhez; de nagy erőszakot tett ő magán, midőn el nem vett belőle; hanem elszenvedte, mikor látta, hogy az idő belekapaszkodik az emberbe, s magával viszi az embert.

Midőn Baltay észrevette, hogy mennél többször kívánják az emberek, hogy az isten minél tovább éltesse, annál inkább nyújtózkodik az árnyék, számtalanszor gondolt már valamit, hogy a fiúnak megmondja, de az öreg nagyon megröstellte volna, ha a fiúnak ellenkező véleménye lenne.

- András! - szólítja be ezt a régi jó barátot, - mondjon kend valamit.

- Jó idő van hála istennek, - felelt amaz, - esőnk volt elegendő, ma meg napos idő van; azt tartom alig győzünk majd helyet adni a temérdek gabonának.

- Ezt már hallottam András; hanem most már mondjon kend mást is.

- A kis borjúk is...!

- Sántuljon meg valamennyi! - pattant föl Baltay, - kérdeztem én azokat?

- Hát mit mondjak a nagyságos úrnak? ha ez nem tetszik.

- Máskor annyit beszél kend, hogy elunom hallgatni, most beszéljen kend hát! - zörgölődik amaz.

- Beszelnék ám, ha mindjárt torkon nem fogná nagyságos uram az embert.

- Egy szót sem szólok, csak kezdjen kend el akármit; mert már meguntam az életet!

- Hát mért nem örül a nagyságos úr? - kérdi András, - most már itthon lakik az ifjú uraság is, bíz azt pedig elhallgathatja a nagyságos úr.

Baltay nyugodtabb lőn, András jó helyen tapogat, nem is zavarta, hogy hadd menjen az öreg lépést, talán majd csak hozzá dülleszkedik ő is más eszéhez; mert amit gondolt, nem meri magától elsütöni. Zsebében ma ismét sokat kotorászott, s a herceg levele mellett egy kis vékony fadarab van, azt pedig ok nélkül nem tette oda.

András jól ismerte az öreget, észrevette, hogy valamit akar, de már az öregúr olyan volt, mint a nedves fa, sokáig kellett szárogatni, nehogy ha előbb a tűzhelyre rakják, kirúgja a szakácsné szemét; azért hagyta magára, nem kérdezkedett, s íme már maga szólal meg.

- Bizony András, hallja kend, - több esze van a fiúnak, mint az egész vármegyének!

- Meghiszem azt! - mondja András olyan jóízűen, mintha egy falat pörkölt húst nyelt volna le, - aztán pedig hozzáteszi: de ezt más okos ember is mondta ám.

Nem merte megkérdezni az uraság, hogy András kit gondolt, - mert tudta, hogy András átjár néha a szomszédba, amit ugyan nem bánt, de ő legalább nem küldte.

- Nem dobtuk ki hiába a pénzt, András, - okoskodik az úr, - hanem már most azt szeretném, ha annak a sok észnek hasznát is venné.

- Majd veszi.

- De nem akarom ám, hogy úgy tegyen, mint én vagy kend, hogy fölmagzottunk mint a saláta, aztán sem magunknak nem tetszünk, sem másnak.

- Ne búsuljon a nagyságos úr, majd tetszik az ifjú nagyságos úr, jobban mint mink.

- Szólt már valamit?

- Majd nekem beszélgeti el az ilyen dolgot! - véli András az ablakon kinézvén az épületnek azon szárnyára, mely a szomszédház felé sarkallott, s András észrevette, hogy a fiú az ablakredőny mellé húzódott, s a külső kertbe néz le.

Nagy hamar meggyőződött, hogy az úrfi nem hiában feledte el a kezében levő könyvet, s minthogy az öregúrnak nem akart fájdalmat csinálni, amint Baltay ő nagysága föl s alá járt, az ablakot mindig úgy állta el, hogy az öreg meg ne lássa azt, amit ő lát.

András már maga is megsokallta, hogy az ablaknál álldogáljon, utóbb ugyanott dolgot keresett, az üvegeken talált valami ledörgölni valót, vagy az ablakkereteken, - de utóbb ez is elfogyott, Imre is még mindig ott méláz; mert Jolán a virágágyak közelében ült, s így Baltay is megunt a sétát, s változatosság okáért az ablakhoz akart lépni.

- Hová menne a nagyságos úr, - mondja András az öregnek útját állva, - már meg hol porosodott el? - kérdi a mentét tisztogatva, pedig egy porszemet nem látott, hanem az öregúr báránymódra állta ezt a dolgot egy darabig, de bármennyiszer mondja is az öregúr csak nem tágít, hogy „jó lesz már no, ” - csak nem tágít, nehogy észrevegye a titkot.

Végre addig huzakodott, hogy mégis kiszabadult, az ablakhoz állt, de András szokása ellenére az öregúr mellett maradt, abban a jó hitben, hogy az ő fejétől majd mégsem lát oda, ürügyül pedig minden meglátott dologra mondott valamit, csak hogy elfoglalja a figyelmet.

- Ott van ni! - egy csibe már megint a kertben sétál.

- Hadd szaladjon szegény pára, úgy is nem sokára nyársba húzzák, - mondja Baltay.

- Aztán azon a szilvafán is mennyi a hernyó! - beszél tovább András az ablakban, kivált midőn észrevette, hogy a nagyságos úr másfelé akar nézni; de valahányszor jobbra akart nézni, ő is arra kapta fejét, s mikor balra tekintett, András feje mindig útban volt.

Akármennyit igyekezett is András, Baltay nagyon hamar észrevette Imrét s éppen oda akart nézni, de András meg mindig útjában állt.

- Addig kapkodja kend a fejét, András, hogy az ablakfához üti, aztán küldhetek javasasszonyért.

- Én majd csak kiállok nyögés nélkül, - felel András, - hanem ha majd a nagyságos urat itt az ablaknál megcsípi a dér, aztán melegíthetünk korpát, zabot, - teszi még hozzá, - mért is áll ide a nagyságos úr, mikor úgy is tudja, hogy nem jó? Erre egy nyomást adott a nagyságos úrnak, ki most az egyszer rászédette magát Andrással, maga tette be az ablakot, de sőt még föllentésre is rávetette a fejét, s azt mondá, hogy lenyugszik, úgy tudta Andrást elkomendérozni.

Kiment András, hanem hallgatódzott, hogy csakugyan elcsöndesedett-e? mit a másik is biztos tudott, azért lehúzódott a nyugágyra, s csak akkor kelt föl, mikor a külső ajtó nagy későn behúzódott, kétségtelen jelül, hogy András máshol talált dolgot.

Fölkelt és óvatosan az ablakhoz ment, honnét hosszú időig kémlelte, hogy Imre véletlenségből feledkezett-e el az ablaknál, vagy a szomszédházban van a meglátni való? s ezen szokatlan munkában igen sokáig gyönyörködött; mert Jolánt is meglátta, midőn egy-egy kerülő után azon oldalon jött, melyről Imrét ő is megláthatta.

- Tehát Galiba mégis jó helyen tapogatott! - szóla magában, s midőn eleget látott, ő is elment, ott hagyván Imrét az ablaknál, honnét valamivel később András szólította el.

- Én vagyok nagyságos úrfi, - szól be András minden kopogtatás nélkül, - csak azt akarom mondani, hogy a nagyságos úr majd idelát.

Imre megdöbbsent.

- De még nem látott meg? - kérdi némi izgatottsággal.

- Alig tudtam eltenni láb alól, - nagyságos úrfi, mért nem is vigyáz jobban?

- Hát mire vigyázzak, édes András bácsi? - kérdi Imre összeszedve magát, mintha helyre akarná hozni legelső zavarát; mert András előtt is titkolódzni akart.

- Ejnye már, hogy engem is el akar bolondítani az úrfi; hát én ma látom az úrfit legelőször az ablaknál? bizony még rám fogja, hogy nem vagyok ébren.

- Bár csak én álmodnám ezt inkább, András, - mondja Imre bizalommal, - legalább reggel tudnám, hogy álom volt, s azzal vége lenne mindennek.

- Hallja az úrfi, engem meg ne ríkasson ilyen keserves képpel, hanem hadd örüljek, mondja meg igazán, szereti a kisasszonyt?

- Mi tagadás benne, András? - régóta szeretem.

- Ezt hát már tudom, azaz, hogy tudtam én előbb is; hanem hát azt is mondja meg kedves úrfi, hogy a kisasszony szívelheti-e az úrfit?

- Na,... ha már azt is nekem kell megmondanom, az is jó szemmel néz rám.

- Talán már kérdezte is az úrfi?

- Felelt is rá, András bácsi.

- Ugyan mit felelt, galambom nagyságos úrfi?

- Jól tudja azt, András bácsi, mit szoktak a leányok felelni, magáról tudhatja.

- Nagy filkó voltam én ahhoz a mesterséghez, úrfi, - mondja András némi búval - azt gondoltam, hogy majd a leányok könyörögnek, - pedig bíz azok a faképnél hagytak máig, s minthogy később bánni kezdém a dolgot, magamnak maradtam; mert később a szépnek én nem kellettem, a csúnya meg nekem.

Míg Imre Andrással beszélgetett, az öregúr addig magában tűnődött, mert már nem bírta végig várni a hosszú haragot, melyből sem ő nem akart kimozdulni, sem pedig a szomszédok, s íme most már kétségtelenül látja, hogy Imrének olyan viszonya van, melyet eltagadni alig lehetne már.

Kínjában mindenütt kereste Andrást, ki csakugyan meghallotta a külső neszt, s kiment az öreghez.

- Tessék parancsolni! - mondja András lépésről lépésre kísértén az öreget; de az még mindig némán járkál, s nem bírja lefogni a nagy indulatot, mely lelkében csatát vív, mert az jutott eszébe az öregnek, hogy ha már Imre szereti is a lányt, ezt nem bánná; de hogy a lány kikoszorazza a fiút, ezt már nem bírná túlélni.

Már a szobában volt, s András még mindig hiába várja a feleletet, s bámulva látja, hogy Imre megint az ablaknál van, Jolán pedig most lép ki a virágágyak közül s egy rózsabimbót eresztett le a patakra, mely a szomszéd-kertből az innenső részbe kanyarodott.

Imre rögtön elment az ablakból s néhány gondolat alatt már a kertnek azon szárnyán állt, hol a víz újra visszakanyarodik, s meghozta a küldött rózsát, mit Imre kivesz, s mellére tűz fel.

A lány várni látszék, s midőn Imrét a rózsával meglátta, nyugodtan távozik, anélkül, hogy gyaníthatá, miként az öreg is végigszemlélte a jelenetet, s midőn előbbi nyugtalansága egy csöndes boldogságba ment át, utóbb egész jó kedéllyel mondja fönnhangon: „Ezeket aztán jól megőriztük.” - Persze, az öregúr még messze volt azon időtől, mikor a költő megírta:

*A virágnak megtiltani nem lehet,
Hogy ne nyíljék, mikor jó a kikelet.*

IX. Amica.

A szeptemvir úr gyűlésre készült, s éppen most eresztette el Galibát, kinek még volt némi mondanivalója, hogy a pört okvetlenül megnyerje, minthogy azt ma végképp befejezik, s nincs már egyéb hátra, mint a végítélet.

- Csak menjen Galiba uram, mindent tudok már! - mondja a szeptemvir, mentéje után nyúlván, de midőn az egyik ujjába már bedugná a kezét, az oldalajtón jő be a méltóságos asszony, s az öregúrról lehúzza a mentét, mi annyit tett, hogy az asszonyság beszélni akar.

- Nem érek ám rá! - szabadkozik a szeptemvir, megkapaszkodván a mentében, melynek egyik ujját az asszony fogta.

- De rá kell érni, - mondja az asszony egész hangon, - mit akart ez a Galiba?

- Egyebet semmit! - mondja mosolyogva az öreg, szelíden húzván a lefoglalt mentét.

- Édes gazdám, - esenkedik az asszony - szóltam-e én valaha a te dolgaiddba?

- Hát engem láttál-e fazekaid, lábasaid között?

- Majd elvárnálak, - mondja az asszony, jogainak védelmére kelvén, - illenék is a cselédek közt bujkálni?

- Ez a szoba pedig az én konyhám, édes feleségem, - vitatkozik a férj, - nekem sem kell kukta.

- No, hiszen kimegyek mindjárt, édes öregem, - szól az asszony engeszteltebb hangon, - hanem édes öregem, - mi már maholnap itt hagyjuk ezt az árnyékvilágot.

- De én bizony még nem kívánczom ki belőle, anyjuk, azért csak hadd el a búcsúztatót, azt más is elvégzi.

- Te szívtelen ember vagy.

- Ejnye de nagy feneket kerítesz, anyjuk, - talán módi-fejkötőt kívántál meg nagyon, hogy úgy apróra válogatsz?

- Mintha én azt tőled kérdezném, - szól az asszony egész felsőbbbséggel, - másról van itt a szó.

- Mondtam már, hogy nem érek rá, - pattog az úr, - ma jön ítélet alá a Baltay-pör, s nekem ott kell lennem.

- Láttam, hogy az az istentelen Galiba itt volt, tudom már mi lesz a vége.

- Majd megmondom holnap.

- Elveszti az özvegy a pört, úgy-e?

- Bizony nem venném meg öt garasért az egész jussát, annyit mondhatok.

- Aztán te is annak a keményfejű Baltaynak fogod pártját?

- Akinek igaza van!

- Nem az igazságról van itten szó, hanem ha ez a pör el lesz ítélve, annyi mintha ezt a két gyermeket ölnétek meg, erre persze nem gondoltak a méltóságos urak?

- De hát mit csináljunk?

- Nem lehetne még húzni a pört vagy tíz esztendeig?
 - Két óráig sem anyjukom, mert két óra alatt meg lesz az ítélet.
 - Hát mondják, hogy egyiknek sincsen igaza, vagy hogy mindkettőnek igaza van.
 - Anyjuk, Verbőczyt ilyenképpen még nem magyarázta senki.
 - Hát nincsen valami módja annak, hogy a pört egyik se nyerje meg?
 - Volna egy, - de mit használ az az egy mód, például ha *egyezségre* utasítjuk őket, - ha valamelyik meg nem egyez, mégis csak ítéletet kell hozni.
 - Kedves öregem, - kiált föl az asszony, megcsókolván a szeptemvirnek piros képét, mit már tíz esztendeje nem cselekedett, - hát minek is mondjátok azt diákul?
 - *Amicá*-nak mondjuk.
 - Na, ez legalább nem hasonlít az *executio*hoz, - azért kedves öregem, most az egyszer tegyen meg nekem is annyit, mennyit egy pörvesztőnek megtesz.
 - Ennyit könnyen megtehetek! - mondja a szeptemvir az eleresztett mentét felöltve, s miután irományait egy nagy szíjjal összecsatolá, megindult a kúria felé, hogy még ülés előtt megcsinálja a többséget, mely az öregúrnak úgy is szívesen engedelmeskedett, kivált ez ügyben, hol sem egyik, sem másik felet nem akarta egyik is megkeseríteni.
- Galiba már ismét útra készült, hogy a nagyságos úrnak megvigye a jó hírt, s előlegesen annyit megírt már neki, hogy huszonnégy óra múlva a levél vétele után személyesen ott lesz.
- Baltay megkapván a levelet, jobban megijedt, mint a diák, kit a csúszkálásért akarnak lehúzni; de most már minden késő, hisz lehetetlen megakadályoznia az ítéletet, melyet inkább ijesztgetőnek tartott, mint igazságkeresőnek, - s éppen azért már kétszer is megindult, hogy maga béküljön ki velük.
- Andrásnak nem mert szólni, félt azon embertől, ki e tettét úgyis oly gyakran korholta, s e gyámoltalanságában az önérzet is fölserkedt benne, s nem akarta mutatni, mintha az utolsó órában tán a kétséges kimeneteltől való félelem indítná útnak, valamint azt is elgondolta, hogy ő a legöregebb, s egy-két jó szót azok is adhatnának neki.
- Meggyúlt körülötte a föld, s mindinkább kisebb körbe szorult, honnét a menekülés lehetetlen, csak az órákat számíthatja még, tudniillik amennyi idő alatt Galiba megérkezik azon ítélettel, melynek végét voltaképpen sohasem kívánta, s ha megnyeri újabb zavar, s ha meg nem nyeri, még nagyobb szűgyen.
- Imrére gondolt, tán jó volna a fiú eszének hasznát venni; de nem azon világ volt még akkor, hogy az öregebb a fiatalabbtól kérjen tanácsot; tehát ha meggyúlt a ház, égjen le.
- Volt az öregúrnak ökölnyi órája, mely minden nyomásra megszólalt; azzal beszélget most, mert a huszonnégy órából mindig fogy és még könnyebben esik neki, ha tudja, hány óra még az élet, de annál kevesebb reménye van, hogy a szomszédházból békélni jöjenek.
- Most már minduntalan kinéz, mert ha kocsizörejt hallott, mindannyiszor azt várta, - hogy Galiba lép be.
- Be is lépett, és az öregúr az ablakfalhoz támaszkodék, hogy ha dül, hát jó helyre düljön. - Ilyen helyzetben találta Galiba Baltay önegységét.
- Hic sum, magnifice, - egy secundum minutummal sem késtem.
 - Miattam elkéshetett volna egy álló esztendővel.

- Talán már tud mindent, magnifice domine?
- Ha mindent tudnék, nem tartanék még Pesten is prókátort.
- Magnifice, tudja-e mi az a fátum?
- Egy ostoba diák szó, Galiba uram, amit csakugyan nem érdemes magyarra fordítani.
- De azt nem tudja magnifice, hogy ez engem continue persequat.
- Jaj csak utolérné, domine, bizony magam is tolnám hátulról.
- Magnifice domine, én egy szerencsétlen flótás vagyok, - panaszkodik Galiba, misereatur mei, üssön agyon; mert látom, hogy nem érdemlek egyebet.
- Elvesztettük a pört? - mondja az öreg olyan arccal, mintha tán ennek mégis jobban örülne, mint a megnyerésnek.
- El nem veszítettük, instálom alássan, de nem is nyertük még meg, - mondja Galiba félajultan - kérem magnifice domine, - csak fogjon nekem egy puskát.
- Beszéljen okosan Galiba uram - siettetí Baltay, ki nem okoskodván e zagyalékból - talán a hóna alól veszítette el a pört?
- Nihil horum, magnifice domine, hanem gondolja csak per amorem Dei...
- Semmit sem gondolok, hanem vegyen lélegzetet; mert látom, hogy megfullad, s ha kinyugodta magát, a lehető legrövidebben mondjon el mindent magyarán.
- Egyetlenegy szó, magnifice, hanem salva venia, az az egyetlenegy is diák szó.
- Várjon egy kissé - mondja Baltay sülve és fölve, s miután nagy lélegzetet vett, intett a fejével a remegő embernek, - no hát mondja ki azt a diák szót...
- *Amicára* eresztették a dolgot.
- András! - kiáltott egy nagyot az öregúr, mire Galiba térdei megreszkettek, s már a keze után nyúlt a nagyságos úrnak, mert tökéletesen hitte, hogy Baltay *szonika* kidobhatja nem csak a házból, hanem a faluból is.
- Itt vagyok! - felel András, a lármára benyitva a másik szobából.
- A tekintetes úr szobáját készítsék el kendtek szaporán, - mondja Baltay Andrásnak, aztán pedig Galibához szól: - evett-e már spektábilis? mit parancsol? hideget, meleget?
- Volt már részem benne, - höbög Galiba, még mindig remegve és valóban igazat mondott, hogy volt benne része, mert a keze reszket, a fejéről pedig csak úgy csörgedezik le a veríték.
- Süssenek, főzzenek szaporán, - mondja Baltay, - el kell hívni vacsorára a papot is, mikor ilyen érdemes úri vendégünk van, - menjen kend szaporán András, ne várakoztassa a tekintetes urat. Üljön le a tekintetes úr, - szól Galibához, - bizony még itt álldogál, mint valami diákgyerek, - foglaljon helyet, ahol jobban tetszik, széken, nyugágyon, vagy ahol jobb lesz?
- Ad aniniam, azt hittem, hogy rossz hírt hoztam, - véli Galiba.
- A lehető legjobbat, eszem ágában sem volt ilyent várni, - hát hogy van fiskális úr?
- Mediocriter! - válaszol a másik megszokott módon, hogy a kliensek valahogy azt ne gyanítsák, hogy a honoráriumra nincsen szüksége.
- Gyűjtson pipára, addig a tisztelendő úr is megjön, aztán beszélhetnek diákul amennyit tetszik bízvást, ma még ezt is megszenvedem.

- Quid dicit magnifice?

- Azt, hogy ma még diákul is beszélhet; ha elmegy, úgy is kifüstöltetem a házat.

A nagyságos úr lement a kertbe, Galiba pedig el nem tudta gondolni, mit gyanítson az egészből, hanem azért, ha már így is jó, - ő örül neki legjobban.

- András! - mondja Baltay lemenet - ne hagyja kend koplalni azt a pesti urat; amit kér, csak adjon kend neki, legalább emlegesse meg, hogy itt volt.

- De jó kedve van a nagyságos úrnak? - csudálkozik András - cigányokat ne hozzak?

- Két bandát, András, - nevet az úr, - az egyik banda jobbról hegedüljön, a másik pedig balról.

- Jó lesz, jó! - teszi hozzá András, egy tányérhalmazzal odább menve - de úgy elszomorodott, hogy már nagy kedvet érzett volna a tányérhalmazt földre csöppenteni.

András nem gondolhatott egyebet, mint hogy Galiba a pört megnyerte; azért van ily nagy kelete a nagyságos úr előtt; hanem mivel az öreg nem szólt magától, András elhatározta, hogy Galibát kérdi meg.

- Tekintetes uram, ugyan jó kedvet csinált az öreguraságnak.

- Én ugyan nem tudom mivel - mondja a prókátor - sőt még most is azt hiszem, hogy ki akar dobálni.

- Elvesztettük a nagy pört? - kérdi némi gyanítással András.

- Nem vesztettük bíz azt; hanem nem is nyertük meg.

- Ilyen pört sem hallottam, tekintetes uram, hol kell ennek örülni.

- Én legalább nem örülök neki, András, hanem ha ki nem egyeznek...

- Hát egyezkedni kell nekik? - kérdi András egész kíváncsisággal, mit Galiba megint nem értett.

- A kúria megrendelte, hogy az egyezséget próbálják meg.

- Nem éhes a tekintetes úr? - kiáltja András az ajtó felé fordulva, hogy ételért rohanjon; mert most már mégis értette a nagyságos úr, ki a kibékülhetés miatt lett olyan jókedvű, valamint András is, ki annyira beléjött az emberségbe, hogy Galibának még a csizmáját is lehúzta lefekvéskor minden parancsolás nélkül, s annyira sürgött-forgott, hogy a nagy szívességből kicsinyben múlt, hogy magát is, mint a kocsija kerekét, meg nem hájaztatta.

Galibát jó ajándékkal eresztette el a nagyságos úr, és csak azt kívánta, hogy a pört küldje le, az egyezséget pedig megkísérti mikor maga ráér, vagy a szomszédok kérik.

Az öregúr mindig halasztotta a dolgot, mert nem tudta, mi volna a legjobb módja, hogy a végét békével megérjék, valamint a helyet sem tudta meghatározni, - minthogy ő sem akart máshoz menni, meg mást sem magához hívni, valamint Keszthelyen sem akart alkalmatlankodni, tehát mivel a pör Körmenden került meg, végre oda kívánt menni az öregúr.

- Jó messze esett Körmend, a tél is erős volt; de már mindegy, Körmend elég messze esik Pesttől, hol Galiba a nyakában lett volna, tehát megegyeztek, hogy egy bizonyos napon valamennyien ott lesznek, s az öregúr érteti e mások által, hogy ő senkinek nem kívánja kárát.

Ilyen körülmények közt egy héttel előbb megindult mind a két fél, még pedig Keszthelynek, hol a gróf mind a két félnek tudott egy-két szót mondani, nem is gyanítván, hogy az isten ezt a dolgot másképpen akarja elintézni, tehát menjünk egymás után.

Ezen útban megleljük ösmerőseinket, azért olvasóinkat még egy kis türelemre kérjük: sétáljanak velünk.

X.

A „kenyeretlen” csárda.

Jaj nektek farkasok, ha a „Kenyeretlen” csárdára rohantok, oly éhes ott a gazda, hogy még a farkast is megeszi! Régen ott feledte valaki a csárdát, még a tetőfát is ott hagyta, hisz miért szedegesse le a korhadt fát, mikor egy jó szóért a legegyszerűsebb fát döntheti le a Bakonyban. Ott maradt tehát farkasordítónak, hová csak kínjában húzódott be egy elkésett utas, akkor is megelégedett, ha tető alá kapott, fizetésekként pedig egy szalonnadarabot vagy fél kenyeret hagyott a kenyeretlen gazdának, ki sokat járkálhatott a nagyvilágban mielőtt ideért; mert ide már csak egy lábát hozta.

Az egykori ivószobában most már csak az ivott, ki csutorát hozott magával, s a gazdát is megkínálta, a többi pedig kiment a sűrűig, s kalapjával vagy a vödörrel merített vagy neki hasalt a forrásnak, s ivott, ameddig csak tetszett, mert ebben a csárdában az icce-számot nem tartotta számon senki.

Az ablaknak még volt egy pár fiókja, melyen nappal befért egy kis világosság; de akinek nem volt elég ennyi, kirántotta a bunda darabot, mellyel a gazda a hézagot benyomta, és eresztett be annyi friss levegőt, mennyit elállhatott, - s ha már egyéb kényelmet keresett, végig nyújtózhatott a padon, asztalon vagy földön, ha véletlenül valaki az asztalról vagy a padról le nem lökte, vagy a földön a képére nem lépett.

Az egyik sarokban egész helyet foglalt el a kályha, melynek a gazda adott annyi eledelt, amennyi belefért, hisz a Bakony erdejében fa szükségét nem hallott még senki, - s a gazda naphosszat elüldögélt kívül a konyhán a kályha szájánál, s a favágáson kívül megelégedett annyi dologgal, - hogy a paraszt piszkálta.

Egy istálló is dült a ház végében, hol a beteretelt baromnak tűrhető menhelye akadt, hanem a padláson nem volt annyi abrak, hogy egy torkos egér ünnepre valót csíphetne belőle, mert összedült a tető s a gazda maga is csak akkor ment föl, mikor a bomladozó kéményt támasztotta meg, hogy valamikor agyon ne verje a padlást.

A cégérnek nyele most is kinyújtózódik még, de a káposztafej és a tüskecsomó rég leszakadt, s amint a tetőn levő rothadt nádat föltúrta a vihar, messziről úgy látszik, mintha valaki egy póznával állna a háztetőnek sarkán, s a vendéget akarná elijesztgetni.

A tetőt megnyomta a vénség, itt-ott egy szarufának a vége dugja ki sovány könyökét, és a varjú messzire röpül ijedtében, mert a kunyhó füstje közé legfőlebb az a dohányszag keveredik, mit a gazda a ház végében termeszt, s mitől az udvaron is megbolondul a légy, s ki tudja mikor volt az a nap, mikor itt rántásszag dült ki a konyhából?

Az udvarnak közepén állt a felszer, tán a legjobb épület a csárdánál, mert a bevonulók előrelátásból nem hagyták kidűlni, s a tetejére raktak annyi tüskét, hogy az esőnek erejét elfogja a letéglázott tetőtől, s ha a szekér alatta állt, nem érte a vihar.

Itt állapotodott meg Meddig Józsi. A mogorva szabados elfoglalta a gazdátlan helyet, s ha már egyetlenegy élő pára nem volt, aki engedelmeskedett volna neki, - legalább élvezte azt a gondolatot, hogy neki sem parancsol senki.

A „Kenyeretlen” csárdának megszorult vendégei hálaképpen tarták el a szabadost, ki egy kenyérrel, egy kis szalonnával és elviselt ruhával fizettette magát, és a rengeteg erdőnek megvolt az a jó tulajdonsága, mint az útmutatófának, hogy néha legalább árnyékot nyújtott az elfáradt utasnak.

Pista koronkint megnézte a roskadozó embert, ki kényelemre, zajos örömekre nem vágyott, és félelem nélkül várta végóráját: hisz annyiszor nézett szemközt a halállal! Ha sorsa a csaták zajába nem löki, lett volna belőle garázda, folyton veszekedő, tán még útonálló is, ha egy elhibázott ütés kikergeti az emberek közül; de midőn a katonasorban állt, s megrémülni látott ezer meg ezer embert, akkor a szilaj vérű ember büszkén megereszté a kantárt, az ellenre vágott, s büszkén nézett vissza az elmaradókra s az ő lelkében is megszólamlék egy gondolat: *nézd, ezer meg ezer vitéznél vitézebb ember vagy!*

Nem jutott eszébe többé a kocsma, megutálta a dicsőségtelen marakodást, s míg egykor izmainak erejét részeg pajtásokon próbálá, s dicsősége befért abba a csárdazugba, honnét néha páronkint szórta ki az embert; megcsömörlött attól az élettől, midőn megrémült emberek voltak ellenei, s kiket félerővel lehetett kilökní, hisz félig önmaguktól rohantak kifelé, hogy öklétől menekülhessenek.

Az ágyúmoraj volt az a harangszó, mely előtte megnyitá a vitézség templomát, hol erő erő ellenében áll ki, hol az egyik azért meri megölni a másikat, mert maga is meg mer halni; mondom, a legelső ágyúszónál lehullott róla a korhelység, vére megérzé a dicsőség ösztönét, s a korhely most már nem *erősebb*, de *bátrabb* akart lenni, - hisz ilyen küzdelemben meghalni nem gyalázat, sőt a legszebb érdem.

Mellette állt a béres, - egy nyommal sem maradt hátrább, s az ágyúk tüzeiben elfeledte az egykori kudarcot, tettétől megundorodott, orozva tett lövését megszégyenlé, s ámbár ezreknél kitünőbb volt, egyetlenegy gondolatra törekedett, hogy még vitézebb legyen mint a béres.

Őt is megkereste a golyó, a pécsi kórházban temették el egyik lábát; s a megsebzett vad kínosan nézett elfolyott vérére, hisz nem versenyezhet többé, - s midőn Pistával találkozék, kínosan gondolt arra, hogy elvádoltatván, kit a golyók nem bírtak megölni, gyalázattal hal meg.

Pista megint győztes maradt, - nem tudja őt elárulni; pedig tán még a gyalázatos halált is eltűrné, ha a végórában azt mondhatná neki: elárultál? nézd nyugodtan halok meg!

Midőn Pistától elvált, utolsó harcát küzdötte végig, - arcát megmelegíté a nagylelkűség, legyőzte gőgjét, megismerte, hogy ámbár Pista sem bátrabb, de szíve nemesebb, - s ezen pillanattól nem kívánt az emberek közt élni, hogy közönséges gyarlóságot lásson, s e dibdáb népnek lábainál annyi legyen, mint a forgács, mit vagy megtipornak, vagy odább löknek.

Kiment az erdőnek mélyébe, s néha födetlen fővel állt meg a viharban, jól esett neki, mikor a szél összekócolá, s ilyenkor felnézett a százados tölgyre, melynek gyengébb ágait tépi meg a vihar, maga pedig rendületlenül áll.

Télben a kályha szájánál ült, fűtötte a kályhát, s az izzó parázsok közé tekintve, agyában lerajzoló magát a harcos élet zaja, a pattogó fának egyhangú zöreijében a puskaropogás, s olykor egy hatalmas csattanásban kiegészítve lön az ágyú, s még így gondolatban is jól esett neki, hogy annyiszor röpült ő Pistával legelő, s minő hátra maradt el tőle a többi!

Történetünk idejében még a vad is szívesen húzódott volna el valami sűrűbe, ha az éhség ki nem veri szegény párát eledel után, miért a rengetegeket igen gyakran messzire kellett összeszaladgálni; mert tél és kegyetlen hideg volt, s a hőtömeg ölnyre feküdt a föld rétege fölött.

Alig törték meg az utat, már ismét behordta a szél, s a „Kenyeretlen” csárda előtt hamarabb megállt a kocsi, mint máskor, s ami kis szénát összekotort nyáron a gazda, a beszorult emberek mind elrimázkodták, hogy megkínzott barmaik valamiképp éhen ne vesszenek.

Pista volt a legutolsó vendég és látván, hogy a csárdában a tüzelőszalma is kifogyott, megígérte a szabadosnak, hogy másnap estig legfőlebb, megjön egy forduló szalmával, s azonkívül a megfogyott élelmet megint kipótolja.

Néhány órával később az éjszaki szél újabb vihart hozott, s nem maradt embernyom az úton, csak a széles erdőnyílás vezette az embert, ha ezen órában még az úton maradt volna, melyen a vadak is eszeveszetten rohantak, mert vagy a vihar, vagy az éhség kergethette őket.

A szabados hanyatlani érte az erőt, sebeit elevenné tette a kemény idő, melynek mérgétől nem kímélte magát, s néha óráig elácsorgott a csárda előtt, vagy még messzebb is, ha tán valamely megszorult utast a viharok künn szorítottak volna, és Pista nagyon észrevette, hogy a szabados önmagával birkózik, midőn szenvedéseit tagadja, tehát föltette magában, hogy másnap visszajön, nehogy inségben feledje az erdőn.

Fáradtan húzkodott be a konyhára néhány darab fát, mit előbb vagdalt össze, nehogy tűz nélkül maradjon, mert az utolsó szál szalmát Pistának lovai ették meg, s míg az Keszthelyről megfordul, ilyen zivatarban akár meg is fagyhat.

Alig veté le az utolsó fadarabot, s alig helyezkedék el egy bundán, kegyetlen fájások rohanták meg, s majdnem elfásultan hevert ott néhány óráig; - midőn pedig megszűnván a fájdalom, az álom is lefogta szemét, a kályhában a parázs lassankint elhamvadt, s mire fölébredt, már a hamu is megfázott.

- Van-e valaki eleven ember ebben a házban? - szól egy ember, kinek bajusza, szakállá jégcsappá dermedt, s mint egy csoda nézett be a konyhaajtón.

- Itt vagyok! - mondja a szabados, fölkapaszkodván nagy kinnal, hogy a betévedt embernek segéljen, ha tán segítségre lenne szükség.

Az ajtó nyílásán át látta a gazda, hogy egy szánra rakott hintó áll a felszer alatt, - előtte a négy ló gőzölögve várja az enyhelyet, a hintóból pedig két úrhölgyet segít ki egy úr, és karjára fogva vezeti őket az egykori borivóba.

- Irgalmas isten, csak hogy megmenekülhettünk! - mondja az idősebb hölgy, kiről a szépség virágai nem szálltak el, ámbár az ifjabb hölgy gyermeke, de a két hölgy között alig van több különbség, mint egy ágnak két virága közt, melyek közül az egyik a nyílt virág egész pompájában, a másik pedig a most fakadó bimbó.

Utasaink gróf Dunay nejével és leányával, kik az egyezségre indulának, s a zivatar az útban kapta őket, s ha a csárdához nem érnek, a fáradt lovak már az úton összerogynak.

- Anyám, édes, szép anyám! - mondja a gyermeteg hölgy, anyját átölelve, - már azt hittem, hogy az út közepén fagyunk meg valamennyien.

A szabados megdöbbsen a szóra és sietve botorkált a konyhába, hogy a kályhában élessze a tüzet, de midőn kemény ujjaival a hamuba markolt, egészen hidegnek találta.

Tűzszerzésa után kotorászott, egyetlen kénpapír darabnál többet nem talált, de tudva azt, hogy egy szál szalma sincsen a csárdában, mi lángot eresszen a fa alá, hogy tüzet fogjon, aggódva kérde a bejövő kocsiától:

- Jó barátom, nincs széna a bakon?

- Csakhogy magunk ide értünk, hisz utóbb már a kocsiládákat is lecsavartam és a hóba hánytam, mert a lovak alig bírták el a terhet, - hanem fél zsákra való abrakom van.

- Adj a lovaknak barátom! - mondja a szabados és egy törzsökre hanyatlott, mert megriadt a gondolattól, hogy ennyi embert az isten hidege vegyen meg, s az istálló sokkal tágasabb volt, minthogy azt négy darab ló megmelegíteni bírja.

Dunay kijött a szobából, hihetőleg megérezte a melegnek fogytát, s azt mondja a gazdának.

- Van-e fája, édes jó barátom?

- Az erdőnek legmélyében vagyunk uram, hisz a fára látok ki az ajtón.

- Szokták fűteni a kályhát?

- Ma reggel még ökröt is megsüthettem volna benne, de lenyomott a fájdalom, - beszél a szabados, - s míg később elszunnyadtam, az alatt elhamvadt az utolsó szikra is.

- Rakunk újra tüzet! - mondja a gróf.

- Nem vártam volna a parancsolást uram; de nincs mit elgyújtani.

- Hisz akkor megfagyunk! - véli a gróf rémülten.

- Nekem jótétemény lenne uram; de szánom ott benn azt a két ártatlan *cselédet*.

- Barátom! - mondja a gróf megriadva - ez igazság vagy tréfa?

- Uram, már mondtam, hogy azokat sajnálom ott benn; mert hisz mi férfiak nem ijedünk meg a haláltól, akár ma érjen el, akár holnap, fejezi be a szabados a kénpapírszeletet forgatván kezében.

- Barátom, - mondja a gróf, - egy könnyű kendő meggyúl még ettől?

- Nem hiszem, - okoskodik amaz, - alig akkora a papír, hogy a ként rá mázsolhatták, - azonban próbáljuk meg, ha meg nem gyúl, - megfagyni akkor is ráérünk.

A gróf beszaladt, de a téli ruhák között nem akadt egy darab, melyet használhatott volna, azért mielőtt a nőknek szólna, újra kiment a konyhára, hogy finom ingét próbálja meg letépni, tán az megfogja majd a lángot. A szabados kiment a csárda elejére, hogyha tán elszóródott valahol néhány szalmaszál, azonban a hó már a házoldalon kezdett összegyülekezni, hanem midőn az erdőnyíláson végig nézne, három-négy puskalövésnyire lát egy elakadt hintót, s valamivel időbb négy ember törtetett egyik fától a másikig.

- Nem hittem, hogy ennyien lesznek a temetésemen! - dörög a szabados, ki után a gróf kisietett, s minthogy a jövőket meglátta, a pihentebb lovakat elővezetteté, ha még megtennék a szolgálatot, és a hóban bukácsolókat egyenkint elhoznák.

A kocsis az első; a gróf a hátulsó lovak egyikére kapott, s az alsó útra gázolának szél után, a ámbár elég kinnal, de még is elég jókor elérték a négy gyalogoló embert.

Az ösmerkedés nem sokáig tartott, az ínség előtt a lenyújtott kéz a legnemesebb emberbarát keze, s midőn az ember halódni készül, utolsónak vélt órájában önként nyúl leghalálosabb ellenének keze után, s a végső végórában felebarátjait látja.

Baltayt fölsegíté a gróf a lóra, s mind a négyet átengedék a lihegő utasoknak, a gróf pedig kocsisával a törésen ballagott, s mire a két nő ki akart a gróf után tekinteni, hatan nyitottak be.

Baltay és Imre, valamint András és a kocsis volt az újon érkezett vendég, kik bámulva néztek egymásra a szoba közepén, de itt is András törte meg a csöndet levetvén hóna alól egy nagy csomót, aztán pedig a nagyságos urat kezdé kiszedni a fagyból.

- Most már itt vagyunk valamennyien, - dörmögi András, - csak a prókátorok hiányzanak ebben a farkasordítóban, hanem találunk majd helyettük farkasokat.

Mindenki hallgatott, egyik sem tudta folytatni a beszédet, s minthogy sokáig tartott a hallgatás, Dunay gróf kihívta Andrást a konyhába.

- András! - mondja a gróf, - mi itt abban a veszedelemben vagyunk, hogy az erdőben a fa között fagyunk meg; mert nincsen mivel alágyújtuk a fát.

- Itt van minden gyújtószerünk, - mondja a szabados a kis kénpapírt előmutatva, - pedig ezzel a nyers fát tudom meg nem gyújtjuk.

- Hála legyen a jó úristennek, - mondja András, - csakhogy így vagyunk.

- De megkívánta kend a halódást, atyafi, - bosszankodik a szabados, - hogy így megörült kend neki.

- De még nem kíváncszom kihordozóskodni ebből a világból, hallja, jó barátom, - mondja András, - majd csinálom én tüzet, ha még olyan nedves is a kelmed fája.

- Az angyalok szólnak belőle, édes öregem, - véli a gróf, - hanem ne késsék vele, fogjon rögtön hozzá, mert már a nők nagyon érzik a hideget.

- Csak fél órát várjunk méltóságos uram, - hadd adjam meg a módját, - azért menjen csak be, majd én az én uraimat hívom ki.

A gróf Andrásra hagyta a dolgot, - bement a nőkhöz, kik a kályha mellett foglaltak helyet, az öregúr pedig Imrét akarta kiküldeni, hogy nézzen körül a háznál, hogy meg ne fagyjanak.

András kihívta a férfiakat, kik a hívásnak engedtek, s az öregúr Andrástól kérdezte:

- Mi a baj, András?

- Az, hogy itt fogunk megfagyni! - mondja András egész komolysággal nézve szemközt, s elmondván, hogy nincs mit meggyújtani.

- Ne kiáltson kend olyan hangosan! - mondja Baltay, - hisz én is megijedtem, hát még azok a szerencsétlen asszonyok!

- No hát elhiszi a nagyságos úr amit mondtam?

- El hát, - mondja kínosan, - csak azt sajnálom, hogy ezek a szegény nők itt vannak.

- Magát sajnálja a nagyságos úr, jobb lesz!

- Legyen kendnek esze a pokolban, engem már elevenen is kinyújtóztathat kend!

András nem bírta könnyű nélkül megállni az öregúrnak lemondását, kivált mikor egy hosszú hallgatás után Baltay Imrére nézett, s annak kezét részvétellel fogta meg.

- Imre, - mondja az öreg, - remélem emberré neveltelek, hanem ha, mint remélem, tovább kibírod, mint mi, ezt a kis lányt megőrzöd, amíg lehet.

- Bátyám, - nem tagadom, - érette szívesen meghalok.

- Szereted?

- Nem mertem eddig megmondani! - vallja be a fiú.

- Régen vártam erre, s én nem mertelek reákényszeríteni; mondja az öreg is megkönnyezve a végszót, s midőn kendőjéért nyúlna, hogy könyűjét letörölje, oldalzsebében nem lelé, hanem a helyett Kisfaludy munkáit húzta ki, mit a kilépő gróf is meglátott már.

- Nagyságos uram, - mondja András, - még van egy szál kénygyertyánk.

- Hát aztán?

- Nem bánná meg, ha az úrfi a kisasszonyt elvinné?

- Ne támassza föl kend az embert, András! - szól reménykedve az öreg.

- Ha azt a Kisfaludyt meggyújtom ezzel a kénygyertyával, mindjárt lesz tűzünk.

- Nem ezt akarta kend mondani, András? - véli az öreg, - tudja kend, hogy ez legkedvesebb jószágom.

Dunay meghatottan állt az öreg háta mögött, - s láthatta, hogy remegnek az öregnek kezei, melyekben a könyveket tartja.

- Hát nem adja oda, nagyságos uram?

- Meggyújtaná kend az imádságos könyvét? - kérdi átható hangon Baltay.

- Nem tudom nagyságos uram! - mondja meglepetve a hajdú.

- Nekem ez imádságos könyvem! - bizonykolja az öreg, mire Dunay elébe lép és először annyi idő után megszólítja az öreget.

- Most meg én faragok rovást! - mondja Dunay a múltakra célozva, mire Baltay a gróf kezét megfogván mondja:

- Nem fogja azt tenni, - egyszersmind Andrásnak azt mondja: láttam, hogy elhozta kend azt a nagy pört, - gyújtsa meg kend *azt*, - *de Kisfaludyt* el nem pörköli kend.

- Inkább a pört, mint a könyvet? - kérdi Dunay boldogságtól csillogó arccal.

- Megadom magamat! - vallja be az öreg, helyet adván Andrásnak, ki a nagy csomó papírt a kályha szájához vitte, hol az aprófa készen volt, aztán egy ütet taplóval föllobbanták a kénygyertyát, s a kis szelet papírról a láng a pörhalmaznak egyes csomóiba kapott, s mire egy része elégett, a nedves fát is megjárta a láng, durrogva égvén a kályhában, melyhez a didergő vendégek egy nagy körbe ültek.

Midőn András a tűzbe lökte a pörnek utolsó levelét, azt mondja:

- Mondtam úgy-e, nagyságos uram, hogy én vetem ezt tűzbe!

- No, hogy jobban égjen, - teszi hozzá az öreg, - itt van még a *rovás* is, - mondja, kihúzáván oldalzsebéből a rovást, mit oly régóta hordozgat magával, - szent a béke köztünk.

Mire bemelegedett a kályha, Baltay megösmarkedett a kis lánnyal, kit ma ölelt meg legelőször s kezét Imréébe adván, azt mondja:

- Édes kis húgocskám, rég neked szántam én már ezt a fiút.

- Az gondolja a nagyságos úr, - kiált közbe András, - hogy én azt már régen nem tudtam?

- De nem tudta kend.

- Dehogyan nem tudtam, - csakhogyan nem akartam mondani a nagyságos úrnak, hogy szívesen megbékülne, csak valaki szép módjával elkezdni tudná.

- Semmit sem tud kend! - mondja Baltay, nagy diadallal szedvén elő tárcájából egy rég meggyűrt levelet s odaadá Dunaynak, ki rögtön megismerte a boldogult herceg írását, melynek hiányzó sorai következők valának:

*A végóra nagy későn mondja meg, édes jó barátom, hogy rövid életünkben is
temérdek jót tehettünk volna, s higgy nekem, nagy nyugalom tudni, hogy sokan
szerettek bennünket igazán, s elfeledni akarva sem tudnak.*

*Őcséd, mint Dunaytól tudom, szép lelkű gyermek - Dunaynak leánygyermek
van, ne engedd, hogy hajlékodból idegenek tanyája legyen, amíg lehet; - vezesd
össze a két gyermeket, hogy szeretteid úgy sirassanak meg, mint az enyéim most
engemet. - Ez első és utolsó kérelme annak, ki*

*hű barátod a sírig
Herceg Batthyány Lajos m. k.*

A sorokat Dunay hangosan olvasá, a két gyermek összefogózkodék, s a nyomorult viskóban ölelkezék össze a rég küszködő család, mely nem lelt elég helyet a széles birtokon egy istenáldott szóra, míg a közös veszedelem egy csárda falai közt hozta őket össze.

András három lépésről nézte őket, mint a fáradt művész nézte ezt a munkát, mely nélküle nem tudott megkészülni, s melyből neki csak az az osztaléka volt, mi a becsületes embernek mindenütt jut, s miért a gazember fáradni nem akar: - az egyiknek kevés, a másiknak pedig az *öntudat végtelen* jutalom.

- András! - kiált örömében Baltay, - ha hazamegyünk, minden rovást égessen kend össze.

- Senkire sem haragszik meg ezután nagyságos úr?

- Nem én, még kendre sem - tréfálódzék az öreg.

- Azt hiszi nagyságos uram, hogy nem lesz még olyan magyar ember, kinek rováson a helye?

- Azt már ezután nem mi rójuk meg, hallja kend; de a *közüvélemény*.

XI. Egyezés prókátorok nélkül.

Pista csak esteledésig maradt otthon, aztán megrakodván élelemmel és szalmával visszaindult, de az erdőbe nem mert behatolni, hanem a szélső faluk egyikében meghált.

Reggelre megszűnt már az orkán, de a hótömeg oly nagy volt, hogy egyes mélyedéseken lehetetlen volt átmenni, de a becsületes falubeliek nagy csoportban indultak meg az erdőségnek, hogy a „Kenyeretlen” csárdást éhen veszni ne hagyják, - s ámbár a sok mélyedés adott elég dolgot, déltájban szerencsésen megnyitottak minden gátot, és a hű barát a csárdához ért; de nagyot csudálkozott, midőn azt egészen megnépesedve találta.

Megösmerték egymást, mindenik örvendett a viszontlátásnak, s midőn az első kérdezéseken átestek, a szabados félre hívta Pistát.

- Pajtás! Megvan még az írás, mit a kórházban átadtam?

- Megtartottam eddig.

- Barátom!... - szólal meg újra a szabados, - nagyon elfáradtam már e földön - s míg ez a bűn rajtam fekszik, nem tudok elvergődni a másvilágra, azért, ha hazaérsz, az öreg Baltaynak mutasd meg az írást.

- Korán lesz még, Józsi!

- Láttál már engemet szaladni? - kérdé büszkén a szabados.

- Sem én, sem más! - nyugtatja meg őt a másik, megfogván bajtársának kezét.

- Lásd, Pista, szebb úgy meghalni, ha a halálnak magam megyek szemközt.

- Tehát mit cselekedjem?

- Add át az öregnek az írást, most már talán ő is közelebb áll oda, hova haragos képpel belépni nem engednek senkit, mondd, hogy bocsásson meg!

- Hisz itt van a csárdában.

- Nem bántom, - mondja a szabados, - tudom, régen örült ennyit; minek ríkassam meg?

- Amint te akarod, pajtás, nyugtatja meg amaz - tehát hazamenet.

Pista kocsiját a fiatalabb urak foglalák el és az öreg András, a másikon pedig a nők és Baltay foglalának helyet, hogy estére még Keszthelyre érjenek.

Az elválás előtt beszóliták a szabadost s a gróf kérdi tőle.

- Édes jó barátom, adósok nem akarunk maradni! - mondja, egy erszényt húzva ki, melyben aranyok valának, - de a szabados hunyászkodás vagy kevélység nélkül mondja:

- Méltóságos uram, én sem fizetek senkinek, nekem sem fizet senki.

- De tőlünk mégis elveszen valamit.

- Semmit sem, méltóságos uram! Mi haszonra is adná, elkölteni úgy sem tudnám, maradékom nincsen, veszendőnek pedig kár volna itt hagyni.

- Barátom, - unszolá a grófné, - gyerekem boldogságát e helyen értem meg.

- Adós voltam vele; - mondja hirtelen a szabados, látván, hogy az öreg Baltay kiment, - mit Pista is észrevett, s a grófnak sietve mondja.

- Hiába kínál ennek valamit, - méltóságos uram, - ez már ilyen ember.

A gróf saját szerűnek, de egyszersmind megmagyarázhatatlannak találván a dolgot, - nem unszolja tovább, hanem kezet szorítja vele, mire aztán azt mondja a szabados:

- Egy kérésem volna méltóságos uram, ha szószólómmá lenne.

- Édes örömet - felel rögtön a gróf, - hadd hallom, mit kíván?

- A méltóságos asszonyágok kezeit szeretném megcsókolni, ha tán megengednék.

A két hölgy örömmel nyújtá oda kezét, s midőn mindkettőt megcsókolá, a grófné érzé, hogy egy könnycsepp csordult ki a rideg ember szemeiből, mit a grófné nem tudott megérteni, azért megilletődve kérdi:

- Barátom, könnyezik?

- Jól esik ez nekem, méltóságos asszonyom; mert akkor sem tudtam sírni, mikor apámat temették.

Minden oly megfoghatatlan, hogy a család maradni szeretne, - de bejött az öreg, s unszolja őket a menésre, minek az a sikere lőn, hogy egy búcsúköszöntés után a nők és a gróf kimenének. Baltay pedig azt mondja a szabadosnak:

- Nem feledkezem el, becsületes ember; hanem addig is isten velünk, hadd szorítom meg a kezét.

- Nem lehet, - nagyságos uram, - nem érdemlettem meg.

- A patvarba, - kinek szoríthatnám meg a *kezét* szívesebben, mint a kendét?

- Nagyságos uram, - várjuk meg a holnapi napot.

- De én most menni akarok, s holnapig nem várok.

- Nem tartóztatom a nagyságos urat, - huzakodék a szabados, - hanem holnap ilyenkor gondoljon rám, és ha akkor azt gondolja, amit most, - nekem annyi, mintha kezet szorítana velem.

- Holnap is csak azt gondolom, amit ma!

- Megtudom én azt is, - hanem éppen azért várjuk el a holnapi napot.

- Na, - legyen, - mondja Baltay, - agyafűrt ember kend, - hanem azért derék ember, ezt én mondom, Baltay.

- Bár csak holnap is azt mondaná nagyságos uram.

- Jó éjszakát, - búcsúzik Baltay, - tehát holnap ilyenkor egymásra gondolunk.

- Azért jót állok, hogy nem feledjük el egymást. - végzi be a szót a szabados, aztán pedig kiállt a csárda elejére, s a távozó kocsik után nézett mindaddig, míg az erdőnyílásból ki nem tértek, aztán pedig a kályha szája elé ült le, folytatta a munkát, - nézte a kályhában a tüzet s mintha összeszámolt volna a világgal, könnyebbült kebelével piszkálta az izzó szenet, s újra lerajzolódnak emlékében az egykori csaták, melyeket látni alig lesz már többé alkalma: de a régiekből valamit feledni nem tud és nem akar.

Tán én is találtam volna egy bitófát, hová ezt az embert kiköthetném, s hű maradtam volna a nagyvilág büntető törvényéhez, mely addig nem talál megnyugvást, míg a bűnöst agyon nem veri.

Oh, mily érdekes olvasmány, látni egy embert, kinek lelkét az író végighúzkodja a sáron, aztán pedig kilöki a szemétre, hogy még több undokság ragadjon rá, s mikor már egészen bizonyos, hogy minden jó gyomrú ember megundorodik tőle, a szellemdús író készen van elmondani azt, mi a varjúknak dobatik, - hisz mi köze hozzá az írónak, hogy a tolvajt fel szokták kötni, - ő megtette a magáét, földhöz verte a lelket, a testet miért kímélnék? - a közönség érdekes olvasmányt akar, - íme, nyársba van már húzva egy ember, *tisztelt olvasó közönség*, tessék ordítani!

A húsz esztendőes gyermek egy bolond órájában elvet egy lépést, nincsen ember, ki utána nyúljon, hogy negyven-ötven esztendőnek megmentse. - Minek is! Megbotlott vagy szánt-szándékkal esett el, mindegy: kötözd meg. - Ha ló lenne, s a lovat megcsípné egy légy és kínjában kirúgván, a kocsist is eléri, összeszamarazzák a kocsist, s a ló - abrakot kap megint. - A pénzdarab leesik, felveszik a porból, lefűjják róla a port, zsebre teszik megint, - senki sem emlegeti többé, hogy elesett; csak az embert lökik vissza a sárba; - eggyel több vagy kevesebb - az mindegy!

Utálom e lelketlen eljárást, s ha már a többség ilyen bolond, tegyünk kivételt is, bizony-bizony ráértünk már egyszer.

Mire beesteledett volna végképpen, Keszthelyre értek a vendégek.

Festetics a kocsizőreje resketett, s a nagy lépcsőhöz érve bámult el, midőn a haragos atyafiakat együtt jönni látta, - azonban nem sokáig késtek a megmagyarázással, s általános öröm lőn a keszthelyi kastélyban.

Másnap reggel együtt reggelizett a család. András az előteremben beszélgetett Pistával, kit a gróf felkérte, mert hitte, hogy a „Kenyeretlen” csárdának lakójáról többet tud mondani, - különösen pedig azt akarta tudni, miért volna adósa nejének még boldogságával is?

A reggelizés után Baltay kezét a grófnak nyújtván, átment saját szobájába, hová András Pistát vezette be.

- Mi jót hozott édes barátom? - kérde nagy szívésséggel az öreg.

- Ezt a kis papírdarabot hoztam el, nagyságos uram, - mondja Pista, - most már nincs mit titkolódnom, tessék elolvasni.

Baltay elhalaványult, valamint a gróf is, és az öreg remegő kézzel nyúlt a papiros után, mely jól megöregedett, mióta Pista tartogatta, hanem azért s belseje tisztán olvasható, s az öregúr elolvasta a vallomást.

- Ki írta alá mint tanú? - kérde az öreg.

- Én és a kórházi felügyelő, - felel Pista, - hisz ott van az én nevem mellett a főorvosé, tisztán ki van írva.

- Semmi kétség! - mondja az öreg, - a főorvos keze írását ösmerem, - ő általa tudtam meg, hogy a pör a körmendi levéltárban van letéve.

- A másik tanú pedig én vagyok.

- S aki megölte?

- Ott a neve, nagyságos uraim, - a boldogtalan nekem szánta a golyót, és az úrfit találta el!

- Bocsásson meg neki a jó isten, én nem átkozhatom el.
 - Nagyságos uram! - mondja Pista, - én még más szót is várok.
 - Mit mondjak még, édes jó barátom?
 - Hogy nemcsak nem átkozza el, de meg is bocsát neki.
 - Tehát megbocsátok neki!
 - Tüstént megyek, nagyságos uram, megviszem neki ezt a vigasztalást.
 - És még élne ez az ember?
 - Tegnap valamennyien vendégei voltunk a csárdában, nagyságos uram!
 - Az a sánta ember?
 - Kit úgy vert meg a sors, hogy az enyém helyett az ő lábát vágta el az orvos. - mondja Pista, egyszersmind elbeszélvén az egész dolgot, mint ahogy az Pécsett megtörtént velük.
 - Úgy ez az az ember, kivel a hadjáratban az erdőnyílásban álltak? - kérdi a gróf.
 - Ott kaptuk a sebeket, s az ágyúzás után kerültünk kórházba.
 - Nem avatkozom az isten dolgába, - mondja az öreg, - látom, büntető keze hamarabb elérte, mint én tudtam volna, ha az ég megleéglé e szenvedést, én meg is sokallom, én megbocsátok neki.
 - Isten velünk! - mondja Pista, s egy negyed múlva már megint az erdő felé tartott. Baltay nem bírt megválni a gondolattól, mely néhány óráig nyomta, - de midőn újra visszaélte a múltat, s elért a jelenig, mely boldogságot kínált öreg napjainak, - lassankint lemaradozott a bánat, s a két fiatalnak boldogsága félretolta az utolsó ködöt is.
- Alkonyatkor utolszor emlékezék a dologról s midőn elérte azt a pontot, mely a tegnapi órának ideje volt, a mogorva szabados arcát maga előtt látta, - megérté, hogy e vad vonásokon az erő duzzadt ki egykoron s bár nagyot hibázott egyszer a kéz, leszenvedte azt százszor, - és megrettenés nélkül vádolja el magát.
- Derék ember! - mondja hangosan az öreg, bemenvén kedvenceihez, kik a háborítatlan látás boldog örömeit érzék, - míg a szabados étlen-szomjan várta Pistát a csárda előtt, mert megígérte Pista, hogy hírmondónak bármi későn megjön.
- Az időnek rideg képe lassankint elhomályosodott, hanem még tisztán látta az úton a fekete pontot, mely fához mérve mindinkább közeleg s néhány óra negyed múlva megérkezett a nagy kinnal várt vendég.
- Megbocsátott! - mondja Pista a szabadosnak, ki egy szót nem tudott felelni, hanem állva maradt egy helyben, míg Pista gőzölgő lovait a nyughelyre vezette, s a nagy istállóban tüzet rakott, hogy szegény párakat meg ne ölje majd a hideg.
- Magunk is érezzük, hogy e pillanatban lehető legkevesebbet kell mondanunk, s magunk is habozunk, nem tudván megosztani e fejezetet, melybe két különvált képet kell illeszteni, - az egyik a mogorva szabados, kit a bocsánat fogott le, a másik a boldog család, melyből most már az öreg anya sem hiányzik, hanem szerettei között ül, nem gondolván a múltnak szenvedéseire, - ajkára nem fért egyetlen szemrehányás, hanem áhítatos buzgalommal bámulta a gondviselés művét, mely a szétszakadt szálakat ily nem várt módon illesztette össze.

Alakjainkkal nem fogunk többé találkozni, sorsuk most már nem érdekel bennünket, - küzdelmük közben megérett az az eszme, melyért tollat fogánk, - az irodalom nem árva többé, - hanem egy harcos, mely eszméivel hódít.

Baltay hú maradt Kisfaludyjához; András megelégedett önmagával, hisz ő azon emberek közé tartozott, kik nem várnak dicséretet, - mert az igazságot gorombán is megmondja, ha másképp meg nem hallgatják, - s midőn egyedül maradt, egyet ránt dolmánya szárán, mi nála körülbelül annyit tesz, mintha valami nálánál is külön ember megveregetné a vállát.

Festetics végighallgatván a történetet, midőn Baltayval megint végignézik a keszthelyi intézetet, elégtelen mondja:

- Barátom! A mi szerepünk eddig tart, - a többi a fiatalok dolga.

*

Midőn a Bakony erdején oly sűrű lőn a fálevél, hogy a madárfészek elrejtőzködhetett, Pista megint az erdő felé legyen; de lovait most már nem ereszté meg oly sebesen, mint máskor, hisz nincsen, ki vendégképpen várja, meghalt a kifáradt ember, s ma már a nyughely várakozik reá.

Pista néhány csonka vitézt rakott föl kocsira, s ezekkel adta meg a legutolsó tiszteletet, a hidegült tetemet visszaadván a földnek.

A csárdától nem messze, a forráshoz is közel kikereste a legárnyékosabb helyet, s elkészíté az öröktanyát, míg az ébredésnek órája el nem jön.

Nem volt ének, nem volt búcsúztató, - nem volt osztozkodó nép, hogy a temetésről visszajővén elosztozzék a maradékon, és még össze is marakodjanak az aprólékon, hol a gombostűt is megválogatják, nehogy eggyel többet vagy jobban hordjon el a másik.

A legszebb hantokat válogatták, s nyírfának ágából illesztettek össze egy keresztet, s a mező virágaiból még koszorú is került.

Ledült a fa - árnyéka sincs többé, - elrothadt porát fogja majd csak egykor széthordani a szél, - messze, mindenfelé; ki szedi megint azt össze?

A hitetlennek nagyobb kínja nem lehet végórájában, minthogy a léleknek halhatatlanságát nem meri elhinni, pedig de szívesen elhinné!

Higgyetek és üdvözülni fogtok!

XII. Fele enyém, fele meg a tied.

Olvasóm lámpája elalvófélben van, tán nem is látja meg a vékony fonalat, melynek vége mindjárt kezembe jő, pedig még egy csomót kell eloldanom, s még egyszer meghurcolom azt a türelmet, mely e fonaleregetést három kötetten keresztül végig várni tudta.

Még egyszer keressük föl az egykori bérest, kitől láthatatlanban magam sem tudnék elbúcsúzni, ki tán mai napig is csak olyan erős, mint az ozorai búcsún, csakhogy aki izengetne neki, a föld alatt nyugszik már.

Sümeg felől jön a grófi fogat, a négy táltos tajtékot ver az úton, s Holvagy Pistának lakása előtt száll ki a kocsiból Kisfaludy Sándor, s a gazdát az udvaron találja.

- Megint látjuk egymást! - mondja Kisfaludy, megszorítván a megkeresett jobbot.
- Hála legyen érte a felséges úristennek, - válaszol rá Pista.
- Gondolja-e, miért jöttem ily sebes vágatást?
- Ellenséget nem láttam erre jönni, - véli Pista, - különben azt hinném, hogy vitéz őrnagy uram talán ellenséget hajtott.
- Budáról jövök, még pedig egyenesen a nádor ő fönségétől.
- Bizony odáig is hosszú az út, hát még onnét vissza! - üres kocsinak is elég.
- Én pedig nem jöttem üresen! - mondja Kisfaludy.
- Okos embernek a fejében is elég hordani valója van.
- Emlékszik-e barátom azon napra, midőn az erdő szélén legelőször láttuk egymást?
- Egy kicsit emlékszem még az ágyúsóról, - mondja a másik, - egy pár ágyút elsütöttek ránk emlékezet okáért.
- No hát, hogy még bizonyosabban megemlékezzék, kedves jó barátom, - mondja Kisfaludy, oldalzsebébe nyúlva, - íme ez arany érdempénz, ezt a nádor küldi.

Kisfaludy a bámuló embernek mellére tűzte az érdempénzt, s az egyszerű embert oly remegés fogta el, mintha éppen most állítanák szemközt azon ágyúkkal, melyeket egykor az erdőszélen rájuk sütögettek, s mintha a mellére azért tennének olyan fényes aranykarikát, hogy az ágyú sütögetők odalölessenek.

Míg Kisfaludy a feltűzéssel vesződött, a ház népe összeszaladt, előbb a kapu mellől bámulták a dolgot, később megközelíték őket, utóbb a férfiak levett kalappal álltak meg, utoljára pedig egyik sem tudta megállni a sírást, hanem megeresztette a könnyűt, mely törületlenül folydogált le, s midőn még közelebb mertek jöni, Pista kinyújtá a kezét, melyet sorban szorongattak, és ránéztek a tündöklő pénzre, melyért az ágyúk közé kell napszámba menni, s mit nem szokás apróbbra váltani, mert ilyen mellett éhen is szívesen meghalhat az ember.

Tudta az egyszerű nép, hogy azt a csillogó aranyat azért tették a mellére, hogy az nem a költőpénz közé való, s milyen szépen odaillik a széles mellre, legalább mikor a gazda nagy ünnepen a második harangszóra szentegyházba indul, jobbról-balról kitér a sok ember, és még a szentegyházban is a legelső padig eresztik, hogy minden ember lássa példának okáért!

Mire föltűzte Kisfaludy az érdempénzt, a hátulsók közül kiszaladt egy surjány legény az utcára s minden arra menőt becsődített, hogy a nagy becsületnek több nézője legyen, Pista pedig még mindig egy helyben állt, mint a gyermek, kit húsvétnapra öltöztet az anyja.

- Ez az érdemnek jutalma! - mondja Kisfaludy hangosan, egyszersmind kezet szorított vele a nézők láttára. Pista pedig azt mondja Kisfaludynak:

- Uram, okosabb ember jobban tudja, miért osztogatják az ilyen becsületet, hanem vitéz őrnagy uram, - hát csak magam álltam én ott az erdőnél?

- Ketten, édes jó barátom, de hisz elég isten csudája, ha az egyik megszabadult.

- Megszabadultunk mi mind a ketten, uram.

- És a másik is élne még?

- Él még, de a más világon, uram, - mondja Pista födetlen fővel, - tegnap temettem el.

- Hol fekszik? - kérdi élénken a másik.

- Körülbelül háromórányra ide, a Bakony egyik elhagyottabb részén.

- Megnézhetem én azt a sírt?

- Amikor parancsolni méltóztatik, mindenkor odakísérhetem; akár éjjel, akár nappal megtalálom szegény pajtásomat.

- Holnap, ha jöhet barátom.

- Elmegyek, uram, korán reggel, mire megvirrad előre ott leszek; a helyet pedig megmondom, hogy odataláljanak.

- Együtt megyünk, egy kocsin elférünk! - mondja Kisfaludy.

- Engedelmeskedném, uram, hanem dolgom is lesz ott még előbb, hadd végzem azt úgy, ahogy illendő, s ahogy nekem szent kötelességem.

- Isten velünk, - mondja Kisfaludy a vett utasítást följegyezve, és szentül megígérve, hogy a kitűzött időre jelen leend, s magára nem várát.

Pistát sorban ölelgette össze a becsődült nép, midőn pedig az újságlátók torkig laktak a bámulásban, s elszéledtek a háztól, Pista levette melléről az érdempénzt, kendőbe takarta, s elment vele a városba, nem eresztvén magával senkit, hogy tanúja legyen annak, amit most véghezvinni akar.

Azonban meg kell még mondanunk, hogy a hír már végigszaladt az utcán, s midőn egy aranyműves boltjába lépne, száz kérdésre kellett felelnie.

Midőn ezek is jóllaktak, Pista kibontja a kendőt, az aranypénzt kiveszi, s az aranyművesnek egész nyugalommal mondja:

- Hallja az úr, vágja ezt kétfelé!

Erre az aranyműves azt hitte, hogy ő maga esik kétfelé, s midőn egy kissé észére tért a nagy csudálkozásból, szerette volna azt kérdezni, hogy tán *megbolondult*?

- Azt mondtam uram, - ismétli Pista, - hogy ezt vágja el kétfelé.

- Barátom, - mondja az aranyműves, én már ettem gombát, de még azért nem bolondultam meg.

- Nem is azért jöttem ide az úrhoz, mert bolondnak tartom, - magyarázkodik amaz, - hanem azt gondoltam, hogy mégis szebben esik ki az úr keze alatt a munka, mintha én vágnám fejszével kétfelé.

- Éppen bizony!... mintha fejsze nélkül nem tudnám megmondani, hogy ez tiszta, valóságos arany, még pedig a legjava.

- Mind elhiszem én azt uram, hanem azért csak vágja ketté.

- Ha éppen azt akarja kedves jó barátom, megcselekedhetem; - okoskodék a becsületes művész, - hanem mondja meg legalább, hogy miért kell ezt kétfelé vágni?

- Sietős dolga van az úrnak? - kérdi Pista.

- Bíz édes jó barátom a számtól esik el a falat, ha munka után nem látok, - mert bíz még a fejemet sem érek rá megvakarni, ha viszket.

- Ha ráért volna az úr, akkor elmondtam volna igen szívesen; de így nem tartóztatom az urat, hanem vágja hamar ketté.

- Mi a manó, egy negyedórával több vagy kevesebb, - annál tovább csak nem tart?

- Eltartana ez éjfélig is uram, azért bele sem kapok.

- Furcsa egy ember lehet kelmed az igaz, - tűrhetetlenkedék az aranyműves, átvevén a pénzt, hogy ha már másképp nem lehet, a kívánság szerint elvágja. - Talán elbolondították kelmedet, aztán azt mondták, hogy így két darabban valamiről használ.

- Én egy szót sem szólok uram, mert éppen nem használ, hanem vágja vagy nem vágja?

- Itt van hát, elvágtam! - mondja a bosszús ember két darabban adván át a pénzt.

- Most már egy lyukat is fúrjon rá, hogy a szalagot bele tudjam húzni.

Azt is megtette a másik, folyvást dörmögven magában, s midőn Pista elment, azt mondja legényének, ki szintén nem érté a dolgot:

- Ez a bolond paraszt bizonyosan azért vágatta kétfelé, hogy jobbról-balról felköthesse, ha már kettőt nem küldtek neki Budáról.

Ez a magyarázat megnyugtató a mestert is, legényt is, s minthogy a munkának ára megvolt, nem töprenkedtek tovább a dolgon, mi pedig menjünk Pista után, ki éjfel után nemsokára fölkantározta lovait, s mire megvirradt, már a Bakonyban fogott ki a csárda mellett, mely most már gazdátlanul álldogált az út mellett, s beszállt, aki beszállt, ha az eső vagy az éjszaka beverte.

Kisfaludy szintén jó korán felébredt, s a négy ló készen várta, hogy találkozóra menjen, s az idő sem hátráltatván, a tegnapi utasítás nyomán a hegyeknek tartottak.

A zalai hegyek nem pusztá kőhalmazok többé, megelevenedett rajtuk a múltnak emléke, s a mellettük elmenő vándor önkéntelen fölneéz, mintha lekiáltana rá a múlt idő, hogy vesse le a sarut, mert szent helyen jár, - s a magyarnak búcsúra kell ide vándorolni.

Csobánc, Tátika, Somló, Szigliget és a többi, egymásra néznek, mintha jól esnék nekik az az új élet, mire a költő tolla feltámasztá őket, s nevük pusztá megemlézésére most már őseire tekint vissza az ifjuló nemzet.

A négy ló büszkén hordja fejét, mintha diadallal menne el az őshégyek alatt; a költő pedig áhítattal néz önmagába, mintha saját lánglelkében élne a múltnak tükre, s oly jól esik meglátnia ősapáink arcát.

- Megállj, itt vagyunk! - mondja Kisfaludy málázásából fölébredve, midőn a csárdához értek s a kipányvázott lovak mellett Pistát megismerte.

- Rég várakozik reám?

- Mondám, uram, hogy napkeletkor itt leszek! - válaszol Pista, lesegítvén vendégét a kocsiról, egyszersmind utasítást adván a kocsisnak, hogy valamivel odább könnyebben megfordulhat, mint a csárda előtt.

- Tehát nézzük meg a sírt! - mondja Kisfaludy megindulván Pistával, ki a csárdától nem messze lévő sűrűbe vezette, melynek indái között a kis kanyargón át, az újon hantozott sírhoz értek el.

Egy nyírfakereszt fehérlett a sírnál, a keresztnak új szedett virágból volt egy koszorúja, s egy piros szalagon lógott az érdempénznek fele.

Kisfaludy hamar észrevette azt, s Pistához fordulva mondja:

- Ez az ön érdempénzének fele?

- Uram, felét ő érdemlette meg!

*

A fonal vége itt van, most már elveszthetem. Jó szándékkal mentem vissza a múlthoz, hasztalan, sokan vagyunk, kik nem bírunk egyetmást feledni.

Minden embernek megvan a maga nótája, s azt százszor is elhegedülteti, mégis újra reávágyik.

Én hiszek a jelenben, remélem a jövőt, és szeretem a múltat, melyben nagy idők, nagy emberek voltak.

Egy kis ráadás.

Szavamat beváltam, a legközelebbi félszázad első részéből néhány alakot mutattam föl, s megkísértém lerajzolni azon állapotokat, melyek az újabb kornak ébredését megelőzték.

Ha megint akad olyan olvasóm, ki azt mondja: *Jó volna, ha igaz volna!* - mondom, ha megint akadna olyan olvasóm: kérem, ne röstelje fáradságát, kérdezze meg, s azt hiszem, feleletem kielégítő lesz.

Számos ember van még, ki Festeticset ösmerte, s azok bizonyosságaim lesznek annál inkább, minthogy a közlött dolgok nagy részét közlésük után tudtam. Herceg Battyányi Lajos kisebb körben élt, de becsült hazafi volt, s aki Horváth Mihálynak „*Magyarország történetét*” olvasta, még inkább megtudja, hogy miért becsülték?

Egykor egyik íróársam azt mondá irataimról, hogy *azoknak ugyanazon egy bűne, s ugyanazon egy erénye van, hogy alakjaik sem szebbek, sem csúnyábbak mint az életben vannak!* Köszönöm ez ismertetést, s én alakjaimnak ez erényét vagy bűnét mai napig változatlanul hagyom, még pedig azon okból, hogy igen sok ember van, kinek önmagunk iránti hitét kell megerősítenünk, s ha a valót látja, könnyebben kibékül önmagával.

Ha tehát a pirosítót elengedtem, igen természetes, hogy legalább rútabbá nem kívántam tenni saját embereinket, s így én lelkiösmeretesen kimentem azt a bűnt, mi az *élethűség* vádjából rám háramoltatik.

Míg a munka szakadozottan jelent meg a „*Magyar Sajtó*”-ban, a tisztelt szerkesztőség jónak látta egyik párbeszédet megvezércikkezni, mit én nem hagyhatok szó nélkül; mert én azon párbeszédet nem hézagpótlóul írtam, vagy túlságos hazafiúi buzgóságból; hanem meggyőződésből.

És mivel meggyőződésemet mondtam ki, felelek a vezércikkre, talán bővebben magyarázom ki a dolgot, s megérthetjük egymást.

A vezércikk a következő:

A természetes ész és a civilizáció

Alig képzelhetnénk nagyobb csapást hazánkra nézve, mint ha valaki és pedig olyan ember, kinek népszerűsége és befolyása van, azzal hitegetné a népet, hogy az ő természetes esze minden civilizációt kipótol.

Pedig ilyen hamis és veszélyes doktrína van ama párbeszédben, mely a „*Nagy idők, nagy emberek*” című jeles korrajz mai számában olvasható.

Szerző oly ítéletet és véleményt ad a nagy műveltségű angol szájába, mely Bowring minden entuziazmusa dacára képzelhetetlen.

Az angol bámulhatta a magyar béresnek tiszta eszét és értelmes feleleteit, de egy angol 1794-ből sürgősséggé érezte a különbséget az angol civilizáció s a magyarországi nomád állapotok között - s bizonyosan nem fakadt a fűrgedi *pusztá* közepén azon felkiáltásra: „Mit akarnak itt civilizálni?”

Szerzőt a nemzeti önszeretet elragadá, s korrajzoló helyett költővé tette.

Igenis, a természetes tiszta ész, az isteni gondviselés kegyelméből a magyar fajnak öröksége, - és sok más nemzethez képest mondhatni tán *kiváltsága*.

Valószínűleg a magyar nyelv szelleme, világossága és szerkezete gyakorolja a kisdéd kortól kezdve a magyar ember velejére azon rejtélyes hatást, melynél fogva a legvadabb csikósnak is az esze oly tiszta, s ítéletei oly helyesek és alaposak, hogy bámulatot gerjeszt.

Ebből az első tanulság az, hogy míg a nép a magyar nyelvet megőrzi, s míg azt az anyatejjel szívja be, - addig ritka *természetes* eszét is megtartja.

De azt nem szabad hinnie, hogy ez már magában elég, s hogy az a civilizációt feleslegessé teszi.

Ma már tán maga a fürgedi béres is kimondja, éppen *természetes* eszénél és józan belátásánál fogva, hogy az *ész tudomány*, a lélek *míveltség* és *pallérozottság nélkül* elásott tőkék, parlag mezők.

S minden esetre a legrejtélyesb, a legnehezebben megfejthető dolgok közé tartozik, megmagyarázni azt, miképp maradhatott egy ország, mint hazánk, mely egészben véve számosabb mívelt középosztállyal bírt mint bármily más tartomány, melynek magas arisztokráciája s egyháznagyjai angol pairekkel vetélkedtek, s hol az államélet s a polgári szabadság már oly magas mértékben ki voltak fejlődve, - dacára a sok természetes észnek, oly messze hátra az európai kultúra mögött?

Csupán a *hűbéri* viszonyokat okolni nem lehet, mert hiszen azok legalább a nemességet nem gátolhatták életmódjukban, környezetükben, majorjaikban minden állapotra a kultúra bélyegét nyomni; sőt a hűbériség még a parasztot sem akadályozhatta udvarán gaz, bojtorján és bodzafa helyett gyümölcsfát és zöltséget tenyészteni, rendesen megmosdani, megfésülködni, s azt a pénzt, mit a csapszékekben elkölt, háztartása s gazdasága rendezésére fordítani.

Nekünk úgy látszik, Magyarország hátramaradása főleg élelmi bőségből, s kiadásai csekélységéből származott.

Könnyen megszerezvén mindennapi élelmét, kenyérét, - nem ismervén azon életszükségeket, amelyeket kultúra fejlődése, polgári kényelem és ízlés nemesedése s az erkölcsök szelidülése magával hoz, nem érezte nyers egyszerűségének hiányait, s azon nagy és meghálálhatatlan kincs, mellyel természetes eszében a nemzetet a gondviselés megajándékozta, - századokon keresztül nyom és eredmény nélkül maradt.

A jelen nemzedéknek jutott a sors, egy új magyar aerát, a *civilizáció korszakát* vállaira venni.

E korszak nagy fájdalmak és vonaglások közt született, s kevésbe múlt, s csakis istennek köszönhető, hogy maga a gyermek bele nem veszett.

A bálványimádók vállain feltolakodott bábák mellőzvé az egyetlen jó vezért, a legnagyobb életveszélybe hozták a nemzetet.

A magyarnak abba a természetes józan eszébe vetjük bizalmunkat, sőt attól követeljük, hogy a jelen átalakulás nehéz fázisában bölcs mérsékletet és tapintatot fog tanusítani, s a korszak, a civilizáció igényeit áldozatkészséggel és erőmegfeszítéssel karolandja fel.

Ama természetes, világos ész helyes és erélyes használata, s a tudománnyal és értelmes munkával szövetkezése a legbiztosabb, leghathatósb eszköz, hogy a magyar az európai kultúra terén az elmulasztott századokat évtizedek alatt helyrehozza, - s a most még parlagkülsőjű Magyarország mívelt, virágzó édenne legyen.

Eme vezércikkre következő mondani valóm van.

Semmi esetre sem vagyok olyan gyermek, ki azt hinné, hogy egy krajcáron az egész bábosátort megveheti; de még olyan sem, ki azt képzelné, hogy a *magyar köznépek természetes esze minden civilizációt kipótoljon*, - hanem még egyszer kérdem most már én, hogy mit akarnak ezzel a szóval: *civilizáció*?

Sokat megértük már az igaz, még azt is, hogy az ökröt Párisba viszik, hogy aztán az összehasonlítás nyomán megmondják, melyik faj mennyit ér? Bár azt is megérnénk, hogy az emberi faj közt lelkiösmeretes párhuzamot tehetnénk, talán akkor jobban meggondolnák, hogy a *civilizáció* szó, nem olyan szó, mint az *izé*, - hogy mindent ki lehet vele mondani; ha a szó megakad a gége belsejében.

Nem rég történt, éppen 1855-ben, hogy egy párisi ügyvéd Magyarországra kívánván jöni, Bécsben *Salra gvardiáért* tett lépést, hogy itt a zsványoknál biztosítsa magát. Emlékezhetnek önök angol parlamenti tagok, francia és német írók műveire, melyekben rólunk képtelen dolgokat beszélnek komoly képpel, hogy valóságos botrány, míg mi *civilizálatlan* magyar kaputosok *legkevesebb* három nyelvet beszélünk *jól*, s nem ritkán, azaz minden városban akad húsz-harminc ember, ki a *negyediket* és az *ötödiket* is érti, - ez persze nagy bárdolatlanság, az meg még nagyobb, hogy nálunk világtörténetet, földrajzot, statisztikát nem tudni nagy szégyen volt, s ha magyar ember Franciaországba *salva gvardiát* akarna váltani zsványok ellen, - világ csúfjává lenne.

Oh, - mi tehát még igen civilizálatlan emberek vagyunk; pedig kaputban járunk, és annyi nyelvet beszélünk! hát még a népünk milyen vad faj lehet?

De kár, hogy emberkiállítást nem rendeznek, látnák azt a vadmagyart, ki buzakenyéren és szalonnán, füstölt huson élődik! Minő vadság, hogy még *szurrogátkávét* nem iszik mint a cseh földmivelő, vagy rossz teát nem szörpöl, mint az angol és írlandi, ki ünnepnapokon lakik jól csak burgonyával, - hanem ez mindegy, ez azért *civilizált* ember, hiszen angol; ámbár annyira van már civilizálva, hogy nem nyom felnőtt ember száz fontot, azaz, egy mázsát, s alig várja, hogy megszökhessek valami vadonba Amerikába, hol valahára olyan állapotra vergődhetik, minőt otthon az angol göbolyöktől és egyéb igavonó marhától megirigylett, dacára minden civilizációjának.

Ne zavarjuk tehát össze az eszméket, - és ha már a nagy világ azt hiszi, hogy nálunk gazdátlan föld is van, és hogy Magyarországon a medve és farkas nem kevesebb, mint a zsvány, - legalább mi értsünk szót, s midőn néhány gyalgó ember azt hiszi, hogy nálunk az emberek még „Struvel Peter”-ek, kik olyan hosszú körmöket viselnek, hogy egy egész napig csak az egyik kezükről lehet lefűrészelni, mint azt egy német könyvben lepingálva gyermekijesztőnek magam is láttam, - legalább mi magunk ne hitessük el magunkkal, hogy a civilizációnak azon értelmében kell közibénk jöni, hogy erkölceinket szelidítse.

Az igaz, hogy vendégszeretetünk, nagylelkűségünk, barátságunk egész odáig terjed, hogy egy jó szóért az ingünket is odaadjuk; de hisz ez vadság, - ide tehát az *oltóággal*, - tegyük bele egy kis angol hidegvérüségét, ültessünk teát, - hogy civilizálódjunk!

Pusztítsuk ki ezen rossz tulajdonságokat, a civilizációval ezek össze nem férnek, minálunk még nincsenek bőrzei kupecok, ügyes zsebmetszők, világhíres csalók, - csak ide azzal a finom civilizációval, majd lesz.

Tehát Extra Hungariam non est vita? - kérdi valaki, kinek én azt válaszolom, kegyes engedelemmel, hogy nálunk temérdek fogyatkozás van, min azonban nem civilizációval segítünk, s erre legalkalmatlanabb vürtembergi éhenhalókkal; hanem ha már éppen diákszóval kell kimondanunk, majd keresünk egyet.

Furcsa, minden kornak megvan a maga divatkórsága, - s valamint egykor minden homeo-pathice, aztán hidropathice, még később magnetice akartak gyógyítani, most meg nekünk estek a civilizációval, és öt-hat év óta birkatürellemmel hallgatjuk, milyen vadmarháknak kürtölnek bennünket, kik még nomád állapotban és marhaőrzésből élünk, napot imádunk, és jóformán még beszélni sem tudunk.

Tehát civilizálni kell!

Ezt mondja minden ember, és nem győzzük irgalomfillérrel azon prófétákat, kik karavánonkint jönnek ide bennünket megtéríteni a *civilizációnak*, melynek értelméről úgy látszik, aligha vannak mindenütt egy véleményen.

Igaz, hogy mi nem tudunk egy arasznyi földön ötven fej salátát termesztetni; de nem is szorultunk rá. Hanem ezzel ismét nem azt akarjuk mondani, hogy a szorgalom nem szép dolog; hanem ha már éppen valaminek hiányát érezzük, az bizonyosan nem a civilizáció, hanem egy másik szó, minek magyarul ugyan *szorgalom* a neve; de ha önök itt benn és ott kinn jobban szeretik a diák szót, ám legyen: *indusztria*.

Soha, de soha nem fogja nekem bebizonyítani senki, hogy ép és egészséges észjárásban akármely nemzet kifogjon rajtunk, - ösmerem *Auerbach* Dorfgeschichte-it, Boz, Thakeraynak regényeit, számos utazási leírást, s én ámbár bámultam az *indusztriának* óriási fejlettségét, - de a népeletet seholsem irigylem, és csak szánni tudom azon balgákat, kik önmagukat elámítják, s azt hiszik, hogy a *civilizációt* egy tarisznyában, éhes gyomorral és fáradt testtel hozzánk ültetik be.

Emlékszem én jól azon időre, midőn Magyarországon a jobbágyok sorsa fölött vitáztak, - hány nagyúr mondá, hogy ha mi ösmernénk a népnek állapotát idegen országokban is, - azt mondanánk, hogy a mi jobbágyunk úr, ki hust, pecsenyét, téstásokat eszik, jó bort iszik; - ettől pedig, engedelemmel mondva, meg sem bolondul az ember, de meg nem is aljasul el.

Ma talán többet kíván tőlünk a világ? meghiszem, - kívánjon szorgalmat, - ezt értem, hanem *civilizációra* már mégis nem szorultunk, - és ha nem hiszik önök, rendezzünk emberkiállítást, elkezdve az első arisztokratától egészen a csikósbojtárig, s ha még alább tetszik, egész a koldusig, - mert nálunk még a koldus sem nyomorult, mint máshol, mert még a koldus is visszaadja sok helyütt a kenyeret; mert elég van neki, hanem kér krajcárt.

Meglehet, hogy egy kissé zajosabb multságaink voltak és vannak, mint máshol; de ez természetes kifolyása az erőnek, azonban inkább ez, mint azon sápadt és bágyadt halhatatlanság, minek tanyája nem Magyarország. Amely lóra azért kell vigyázni, mert megrug, - annak még lehet hasznát venni; hanem jaj annak, melyet azért kell elkerülni, hogy az elmenőre rá ne düljön *nyomoruságában*.

Nem csudálkozom, hogy minden ember most nekünk akar tanácsot adni, - bennünket valóságos indiánoknak néznek, - s azt hiszik, hogy egy darab üvegért adunk ötven hold földet cserében, s majd megtanítanak bennünket mindenre; mert mi még csak ujjunkkal mutogatjuk, hogy enni vagy inni akarunk. Hanem sajnálni lehet ezeket a jó embereket, kik még annyit sem tanultak meg otthon a nagy civilizációban, hogy az éghajlat is könnyen megöli az embert, azért aki citromon nevelkedett, ne jöjjön ide, ha a citromot nagyon szereti; valamint aki kávéhoz szokott, - tudja meg, hogy az alföldön hétszámra is a tanyán kell maradni, s kávé helyett szalonnával élni; végre pedig az isten szent ege alatt lesz az éjjeli szállás, és ha aztán a hideg kileli, vége akkor a szerencsétlennek, ki meleg kávéhoz és vetett ágyhoz szokott.

Persze, hogy a civilizált nem tartja megtanulásra érdemesnek azt, amit egy magunkféle ember tud, azért neki indul Magyarországnak, itt van esztendeig; s ekkor már szeretne visszamenni,

de lefogta a láz, a szokatlan lég és életmód, ide jött meghalni.

Szja, uraim, az egér sem akkor busul, mikor a csapdába bemegy; hanem mikor vissza akar jönni, miből aztán az az üdvösséges tanulság, hogy ha még annyit tudnak is a tisztelt urak, tanulják meg legalább azt a kicsit, amit mi is tudunk, - talán majd nekünk is engednek valamit.

Saját hazánkfiainak gyöngeségét senki sem verte újabb időkben annyit, mint én; de ami igaz, az igaz bárdolatlansággal soha nem merném a nemzetet vádolni.

Biztassuk, ösztönözzük egymást szorgalomra, takarékoszágra, - ez a szó még sokszor méltán lesz kimondva; de végig nézván a vén Európának minden népét, civilizációját fölcserélni semmi kedvem sincsen.

*

Ezen kitérés után korrajzomra vonatkozólag van még néhány szóm.

Kisfaludynak kétségtelenül óriási érdeme volt a nemzeti öntudat ébresztésében, s ámbár íróársai a regéknek irodalmi becsét tagadták, sőt azoknak érdemét még Kazinczy sem értette meg, mivel az Kishez írt leveleiből is kitetszik, - mégis mindenki tudja most már, hogy az olvasóközönséget a magyar irodalomnak főleg Kisfaludy Sándor és utána testvére Károly nyerte meg.

E történeti igazság kimondásától ma már nem vonakodhatunk, s én részemről tettem annyit, hogy korrajzomnak egyik céljaként az irodalom terjedésének első szakaszait mutattam föl, - legközelebbi regényemben pedig egyéb hasonló dologra terjeszkedem.

Nagy szerencsétlenségnek tartanám, ha kívülem senki, vagy éppen igen kevesen foglalkozának a legközelebbi multtal, melynek óriási anyagtömegéből számtalan történt dolog vár hálás kézre, mely a feledéstől megmentse. Ne riasszon el senkit a munkától az, hogy az élőknek ez nem újdon; de az lesz az utódoknak, kik csak ezek nyomán emlékezhetnek meg rólunk.

Isten velük!

.oOo.